Ангел Каралийчев

ИЗБРАНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

В ТРИ ТОМА

Под редакцията на
СИМЕОН СУЛТАНОВ

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ
София 1962

Ангел Каралийчев

ИЗБРАНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

ТОМ ПЪРВИ

РАЗКАЗИ

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ
София 1962

Ангел Каралийчев

ПОЕТ В ПРОЗАТА

Проза, в която няма поезия, прилича на ябълка без сок.

Тази мисъл на Константин Паустовски бих искал да сложа за епиграф на предговора, макар че Ангел Каралийчев е автор, чиято сила и слабост е между другото и в преголямата лиричност. Не познавам друг прозаик в българската литература толкова образен, толкова поетичен, толкова виртален. Обобщавайки своя художествен опит, той би могъл да каже за себе си: «Аз вземам къс живот и създавам от него поетична приказка или легенда.» И това би било едно сполучливо обобщение на неговия начин на виждане, на неговото художествено претворяване на света. От всеки ред на писателя се лее поезия, близка по дух до наивната фантазия на народната песен. Много негови творби представляват оригинална смесица на поезия и проза, на приказка и разказ. Къде започва единият жанр и къде свършва другият, е трудно да се отговори. От тази своеобразна жанрова плетеница произведенията стават твърде условни и до известна степен стилизирани. Каралийчев е самобитен творец, със своя багра в изкуството и за разлика от мнозина автори, които дълго време се лутат, за да търсят себе си, той още в първите си произведения изяви своята ярка физиономия на художник.

Младият автор идва в столицата в навечерието на Септемврийското въстание, записва химия в университета, посещава клуба на тесните социалисти, работи като репортьор в партийния печат, а вечер на мъждукащата лампа упорито съчинява хумористични творби, които подписва с псевдонимите Множко Гладнев, Кент, Наум Светогорски. Неговата истинска творческа дейност обаче започва няколко години

по-късно, в един трагичен момент за българския народ, когато тъмни оловни облаци пълзяха над родната земя. Като огнена вихрушка премина над родината Септемврийското въстание и опръска с кръв българската история. Дълго по градовете и селата кръстосваха въоръжените до зъби шайки на «кървавия професор», дълго мътните води на Марица и Огоста влачеха трупове на избити герои, дълго в тревожните есенни нощи ечаха писъците на сироти майки. . .

Но колкото и тъмна да беше фашистката нощ, колкото и кървава да беше разправата, животът не можеше да бъде спрян, прогресът не можеше да бъде угасен. Всяка тирания, казва Гео Милев, е само една запетая в историческото развитие на човечеството, никога точка.

През тия години буржоазната поезия изживяваше криза, която се изразяваше в творческо безсилие, естетска маниерност, бедната на мислите, пустота на чувствата. Официалните списания поднасяха на своите читатели символични поетични кръстословици, анемични безжизнени образи, уморени салонни стихове. Антипод на тази камерна декадентска поезия беше лириката на младите «септемврийски поети» — Асен Разцветников, Никола Фурнаджиев, Ангел Каралийчев, — които под впечатлението на кървавите събития и отблясъците на септемврийския пожар пишеха своите първи вдъхновени творби. Стиховете на Разцветников се отличаваха с мъжествена елегичност, интелектуална сдържаност, баладичност; на Фурнаджиев — с яворовска драматичност, експлозивна сила, хаотични деформирани образи; на Каралийчев — с ведро лирично чувство, пищна образност, поетичен наивитет. В тези вълнуващи творби шумяха бодрите крила на младостта, а мл достта. . . ех, тя винаги е била смела, дръзка, устремна.

Като мнозина прозаици и Каралийчев прекрачи прага на изкуството със стихове и продължи с разкази, но за разлика от повечето свои събратя по перо той е поет по призвание, който пише белетристични творби. Една малка случка става причина младият писател да се откаже от мерената реч и да опита перото си в прозата. Веднъж в редакцията на сп. «Нов път» Георги Бакалов показал на група сътрудници разкази от неизвестен провинциален автор. Горещ и припрян, Каралийчев прегледал набързо разказите и с младежка самоувереност отсякъл: нищо не струват! Ядосан от дързостта на своя млад сътрудник, редакторът му възразил хапливо и без да иска, засегнал неговото авторско честолюбие. Развълнуван от случката, той се прибрал вечерта в къщи с твърдото намерение да работи, но тъй като живеел в една тясна стаичка с още двама съквартиранти, не можал да напише нито ред. Затова пък на сутринта в университета, през време на лекциите по химия, докато старият професор преподавал своята «скучна» наука и пишел на черната дъска «неразбираеми» формули, студентът Ангел Иванов Каралийчев, сгушен на последния чин, скрит зад гърбовете на другарите си, написал на един дъх разказа «Пролет», в който излял целия трепет на своята неспокойна младежка душа. . . Още същия ден отнесъл разказа в редакцията и там го харесали много. По този начин младият писател «отмъстил» на редактора за нанесената му обида, но в същото време «открил» себе си. След това се заредили разкази като «Гергьовски огньове», «Куршуменото кладенче», «Гробът го вика», «Ръж», «Окрелчето», които затвърдили окончателно името му на даровит лиричен разказвач.

През 1925 година Каралийчев издаде своята забележителна книга «Ръж», която заедно с «Жертвени клади» (1924) на Разцветников и «Пролетен вятър» (1925) на Фурнаджиев донесе лъх на радост и надежда в пролетарската литература, осиротяла след трагичната смърт на Христо Смирненски.

Много пъти съм препрочитал тези лирични импресии, но не бих могъл да възпроизведа съдържанието им, тъй като се страхувам да не убия най-хубавото в тях — поезията — неуловима и ефирна като дъха на цветята. Ще послушам съвета на Белински, който твърди, че лиричните произведения не могат да се разказват, а могат да бъдат само почувствувани, когато се четат, тъй както са излезли от перото на поета. «Преразказано в думи», лиричното произведение става «безобразна мъртва какавида, от която току-що е излетяла пеперудата, блестяща с цветовете на дъгата». И наистина, как биха могли да се разказват безсюжетни произведения, в които най-съществено е настроението, при това изразено с изящни, неповторими художествени образи.

Две чувства се борят в тези «разкази»: мъка и надежда. И сякаш в повечето от тях взема връх мъката — скръбта по

убитите във въстанието герои. Когато затворим последните страници на книгата, изведнъж пред очите ни израства тягостната картина на тези черни дни и ние с цялата си душа чувствуваме теглото, легнало като воденичен камък върху плещите на народа. Героичната епична борба е отшумяла и в «разказите» няма да срещнем образите нито на септемврийските герои, нито на народните врагове. Гърмът е паднал — ехото заглъхва. Писателят е нахвърлил с по няколко едри щриха образите на майките и бащите, на братята и сестрите, на невестите и децата, които тъгуват по близки, скъпи хора, паднали в народния метеж. Загледайте се в големите черни очи на Ганка, в които трепти неизмерима тъга, и вие ще надникнете в покрусената народна душа. Младата жена е загубила в суровата борба своя любим и сега вехне от скръб като попарено цвете. Авторът нарочно е подчертал на няколко пъти в разказа нейните големи, пълни със сълзи очи, които дори когато затворим книгата, продължават да ни гледат и вълнуват със своя черен блясък. Не можем да забравим Ганкините очи! В тях е отразена като в огледало народната мъка. Скръб, печал, горест — това е емоционалното съдържание на по-голямата част от тези «разкази».

Но в тях има и нещо друго: долавя се повеят на един ведър пролетен вятър, дочува се шумът на далечни пълноводни води, усеща се дъхът на надеждата и светлото предчувствие. Като символ на тази надежда е одухотвореният образ на П р о л е т т а. «Тя е дошла откъм крайния кладенец, позлатила е пръстените на желязната верига, навела се над кофата, намокрила ясно чело и силно я люшнала във въздуха. . . Ходила по хармана — за да отпечата стъпките си. Целувала е клончетата и когато през сълзи се засмяла, зелените пъпки се пукнали.» Нещо ведро, нещо свежо носи със себе си тази малка лудетина! Не случайно пролетта е била винаги любима тема на революционните поети, така както уморената есен е предпочитана тема от декадентите и символистите. Това лудо девойче отива в бедните селски къщи, разведрява навъсените чела на утрудените хора, прави стъпките им по-уверени. Тя се промъква и през железните решетки на затворите, влиза в мрачните килии, усмихва се на затворените мъже, които с цялата си душа жадуват свобода, и като малко пламъче грее в душите им. След страшната политическа зима настъпват пролетни надежди.

Затрогващи и човечни, тези «разкази» отразяват чувствата и мислите на бедни прости хора от народа, онези, които не участвуват в героичната антифашистка борба, но съчувствуват на борците, така както се съчувствува на близки хора. И това е главното съдържание на разказите. Кървавите картини на въстанието са нахвърляни тук-там с по няколко едри щриха като мъчителни спомени или тъжни видения. В миналото Георги Бакалов, като изтъкваше с известно основание идейно-художествената неизбистреност в мирогледа на писателя и неговото сантиментално съчувствие пред жертвите на «белия терор», пресилено пишеше през 1933 година, че разказите в «Ръж» отразявали идеологията на заможните селски чорбаджии. Днес всеки непредубеден читател би се усмихнал на подобно схващане, защото повече от очевидно е увлечението на критика. Близки по дух и изразни средства до народната песен, в тези лирични «разкази» бие чистото непокварено сърце на народа.

Не бива да се забравя, че те са написани от един двадесет и две годишен младеж, израсъл на село, сред природата, с народните песни и приказки, който, опиянен от виното на младостта, ходи като замаян, и затова картините, които рисува, са нахвърляни припряно, сякаш винаги е бързал за някъде и времето не му е достигнало. Ескизни и емоционални, те приличат повече на лирични импресии, на поеми, отколкото на белетристични творби. (Не случайно досега заграждах думичката разказ в кавички!) Младият автор не обича да се задълбочава и затова не успява да издигне изкуството си до върховете на значителните обобщения. Напразно ще търсите в тия произведения, пък и в по-късните, дълбоки мисли, големи идеи, внушителни концепции, напразно ще дирите интелектуални сентенции, подводни течения — все едно — няма да ги откриете. Дори когато пише героят се «замисли» или героят «мисли», авторът не казва нищо повече от тези обикновени думи. Характерна е неговата фраза «Налегна ме тежка мисъл. Какво съм мислил не зная». Силата му на художник е в непосредствените сетивно-емоционални възприятия, които умее да изразява с колоритни художествени образи. В замяна на това пък в неговото изкуство има

нещо буйно като планинска река, виталистично като пролетта, неудържимо като развигорa. Големи чувства опожаряват душите на героите. Когато обичат, те са готови планини да прехвърлят, когато мразят — целият свят им е крив, когато страдат — смъртта е желана спасителка. Не ходят като хора, ами беснеят нагоре-надолу и вдигат след себе си страшна тупурдия. Целият свят им е в кривачката. Толкова младост има в тези лирични импресии, че мнозина ще въздъхнат като Пенчо Славейков: «Докле е младост, ах, докле е младост. . . всичко е шега!»

Винаги съм се уморявал от яркостта и пищността на тези творби, които ми напомнят кюстендилска градина, потънала в цветове и светлина. Кое да гледаме по-напред, когато всичко е едно от друго по-пъстро и сякаш натрапчиво крещи: «Виж по-напред мене!» Каралийчев обича силните естествени бои и ако не беше писател, а художник и вместо перо в ръката си държеше четка, струва ми се, непременно щеше да бъде живописец и щеше да рисува колоритни цветни платна, които със своята акварелна свежест биха напомняли платната на Майстора. Зад този крещящ причудлив декор прозира един познат селски свят, омръзнал ни със своята битова стереотипност. Какво ново има в тези произведения? Ето пак ливади, волове, ниви, кладенци, стомни, кошари, стада, кучета, плетища, дамища. . . с които са пълни толкова много наши книги. Да, но всичко това сега е видяно с един друг поглед и то изведнъж става непознато и ново. И тук е според мене една от «тайните» на тези разкази. Писателят е погледнал света с очите на младостта и поезията, тогава, когато всичко изглежда необикновено ярко и необикновено причудливо. По-нататък, с отлитането на годините и побеляването на косите, обикновено човек загубва свежестта на погледа, свиква с това, което го заобикаля, и започва да минава равнодушно покрай много от прелестите на младостта.

Каралийчев притежава рядката дарба да прави от прозата поезия и затуй е успял да открие в делничността на селския живот красотата, чистата, наивна девствена красота. Сладкият талант на писателя създава поезия от мъката, от любовта, от страданието, от спомените, от патриархалността, от бита, от природата. Мнозина са писали за селото далеч по-дълбоко, далеч по-умно от него, но малцина са открили

толкова поезия в селския живот. Там, където други биха видели само разкривени плетища, разкаляни дворове, мръсни кочини, боклучища, прашни пътища, сополиви деца, повехнали дървета, авторът на тази малка книга е изковал от този примит вен живот късове поезия. В неговия фигуративен език думите имат особена прелест, такава, каквато сякаш не сме откривали другаде, и затова може би изглеждат в изречението по-красиви, освежени, неочаквано ярки. Неговите дървета, ниви, ливади, градини са толкова чисти и свежи, с такива ясни очертания, с такива цветни контрасти, че сякаш са окъпани от дъжд. В картините има много колорит: представете си зелени далечини и сребърни мотики, бял път да чезне във виолетовия здрач, пъстър ръченик да грее до зелен геран и т. н. Багрите са интересни дори когато художникът е крайно субективен и пише «синя длан», «червени очи», «сини криле». Разточителен в образите, Каралийчев не ги пести, не е скъперник, те се раждат по странните пътища на едно асоциативно лирично мислене. Разпръснатите по реката върби раждат у младия автор мигновена образна асоциация и той ги вижда като стадо овце, т о п о л и т е — като бели овчари с наметнати аби, к р у ш и т е — като рунтави кучета, клекнали над синорите. Това асоциативно образно виждане дава живот на много фантасгни фигури, които изпълват текста, стоят някак натрупано, хаотично, небрежно, разхвърляно. Търсейки красотата, понякога Каралийчев опоетизирва живота и тогава в неговите разкази не само зърната на житото са като л е ш н и ц и и крушите като ю м р у ц и, но дори и мухите са з л а т н и, а селският прах — с р е б ъ р е н. Образите са толкова много и при това така сочни — като гъст сладък сок, — че опиянени от тяхната виталност, ние се замайваме. За едно и също нещо фантазията намира по няколко сравнения: веднъж кръстците са «големи черни птици» с отпуснати криле, друг път приличат в нощта на «хайдути», трети път са «наредени като солдати». Рядка радост доставя очакването на следващия образ. Но на места младият автор се увлича, претрупва багрите и в такива случаи гиздавостта се превръща в натруфеност, красотата — в разкрасителство, образността — в образомания.

Във вижданията на писателя, както вече изтъкнахме,

има нещо близко до примитивното народно светоусещане, което олицетворява света и го превръща в поетична приказка. Като художник авторът мисли с метафори, които имат образно-поетичен характер и са плод на едно горещо въображение. Това одухотворено образно мислене, което не излиза извън границата на селския бит, приближава природата до душевните вълнения на героите и създава затрогващ наивитет. Още в първата статия за творчеството на Каралийчев, която се появи преди повече от тридесет и пет години в списание «Нов път», критикът Младен Иванов (Георги Цанев) отбелязва тази «магическа сила» на неговия талант «да оживява всичко, до което се докосне». Каралийчев притежава оная чародейна пръчица на великите народни майстори на приказката, с помощта на която създава в произведенията си одухотворен поетичен свят. В този свят животът е подчинен на условността: л у н а т а влиза в къщите и се търкаля по чергите, в я т ъ р ъ т, облечен в бяла риза, лудее вечер като ерген по селските улици, ж ъ л т а ц и т е край пътя бият тъпани, б а и р и т е играят хоро, г о р а т а се провиква като овчар, о б л а ц и т е бягат като коне по небето, м е с е ц ъ т пази звездите като стар драгоманин — и какво ли не още! Неусетно действителността се превръща в приказка, а заедно с това, то се знае, става и по-поетична. Всичко туй говори за едно оригинално художествено виждане, направлявано единствено от силната интуиция на писателя и неговото крилато въображение.

За да се види до каква степен тези лирични импресии са оказвали влияние на времето върху съзнанието на своите съвременници, ще приведа само един пример. Малцина знаят, че такъв самобитен художник в българската литература като Илия Волен е започнал своя творчески път в годините на младостта под влиянието на Ангел Каралийчев. Достатъчно е да прочетем разказа «Пролет» в книгата «Черни угари» (1928), за да се убедим в това подражание, което започва още със заглавието и завършва с пищните разточителни образи. Своеобразният стил на Каралийчев е привличал дълго време погледите на много автори със своята яркост и колоритност, но истинското изкуство не може да се имитира, тъй както не може да се имитира и неповторимостта в природата.

В една автобиографична бележка Ангел Каралийчев пише: «След вартоломеевите кланета и вакханалиите на българския фашизъм някои от представителите на нашата млада прогресивна литература се стъписаха. Аз бях в техните редове. . .» («Каралийчев о себе», «Избранные произведения», 1957). Тези честни думи са равносметка на една изживяна творческа драма. Последното изречение е недовършено, а трите точки не са в състояние да предадат всички онези идейни заблуди, които години наред спъваха творческия растеж на писателя. Обхванат от излишно честолюбие и дребнобуржоазни настроения, през 1925 година Каралийчев заедно със своите събратя по съдба и перо Фурнаджиев и Разцветников напусна комунистическия литературен печат. . .

Бих искал да прескоча тази тъжна страница от биографията на писателя и да се спра повече на последиците, които неусетно дойдоха след нея. Сега, когато отново препрочитам книгите на Каралийчев, виждам колко сили е похабил този даровит художник, колко творческа енергия е отишла напразно, колко идейни заблуди е трябвало да преодолява. Буржоазните литературни критици не скъпяха възклицателните знаци в своите статии за Каралийчев, когато трябваше да хвалят противоречивостта на неговия мироглед. Критици като Борис Йоцов, Йордан Бадев, Малчо Николов се надпреварваха да предписват «отровни» рецепти на автора и да пречат на неговото творческо развитие. Те тълкуваха съвсем преднамерено разказите му, като съзнателно обявяваха някои слабости за постижения, а други премълчаваха.

През 1927 година Каралийчев написа разказа «Слепият гъдулар», който беше обявен от някои литературни критици едва ли не за естетическо «верую» на писателя, за «програма» на неговите естетически разбирания. Като тълкуваха погрешно този разказ, те виждаха в образа на слепия гъдулар Тилилей съдбата на всеки голям художник и с радост бързаха да направят своите дълбоко порочни умозаключения: поетът е винаги самотен и винаги неразбран от хората. Едва ли би могло да се измисли нещо по-обидно от това —

да се сравнява творецът с един слепец, който не може да види човешката мъка и живее като самотник сред хората. Наистина, в литературата има и такива «поети». Но техните песни са осъдени на забрава. Никому не са нужни! Писателят трябва да има орлови очи, които да виждат всичко в своето съвремие, дори онова, което обикновените хора не з белязват и най-главното — да гледа далече напред в хоризонтите на бъдещето.

Налага се да подчертаем: Каралийчев нямаше такъв зорък поглед на писател и много пъти не виждаше онова, което ставаше в нашия съвременен живот, а и да го виждаше, не го правеше център на своето изкуство. И все пак в неговите разкази — както в творчеството на мнозина даровити художници от миналото — има не само слаби, но и силни страни. Когато пристъпваме към тези творби, необходимо е много внимателно, без предварителни схеми и догми, задълбочено и творчески да отделим хубавото от лошото, силното от слабото. В това отношение безапелационна е присъдата на Пантелей Зарев, който пише, че по «същество цялата художествена продукция на Каралийчев от тоя период» била насочена към «обслужване на буржоазната класа» и била «лишена от реалистична дълбочина». (Вж. «Българска литература», 1950.) През тия години, тежки за всеки талантлив художник, Каралийчев написа разкази като «Росенският камен мост», «Лъжовен свят», «Дядо Божиловата надежда», «Паричката», «Хан Татар», «Орли», приказки като «Майчина сълза», «Есенна приказка», «Една забравена душа», «Бежанчето», «Ижо Мижо и Клан Клан», които винаги биха красили една антология на българската проза.

След трагичните събития Каралийчев, както сам признава, остана «без идеали, без вяра в светлата звезда на своя народ, с обезценени ценности». Оттук идват и противоречията в неговото книжовно дело. От тримата поети, които се отклониха от правилния път на своето развитие и тръгнаха по кривите пътеки на буржоазната литература, най-трагично изживя тази драма (в поезията) Никола Фурнаджиев, който — измъчван от съзнанието за виновност — ставаше все по-мрачен и все по-драматичен, докато най-сетне стигна до онова забележително стихотворение «Поет», в което изповяда своята необикновена мъка:

Тук сред вас може би ще напиша порядъчни книги,
много коли с петит и корина, тъй както е ред,
после, както е ред, и през няколко фази ще мина
и на края ще бъда прославен, но лишен поет.

О, затуй аз ще спра и затуй може би ще убия
тоя глас в душата си, толкоз ненужен и слаб,
няма нищо да знам, не ще мисля, ракия ще пия
и ще работя тежко и тъпо за черния хляб.

И поетът захвърли писалката и спря да пише. В неговото мълчание имаше и гняв, и мъка, и негодувание, и отвращение. . . Една ранена горда душа скърбеше за своята младост, отвращаваше се от моралната нечистоплътност на съвременността и изгаряше в пламъците на разкаянието. В изкуството има дни, когато мълчанието говори повече, отколкото всекидневното писане. Чужд на душевността на своя събрат по перо, Каралийчев изживя тази драма без мъчителни кошмари и гнетящи терзания. Дори на пръв поглед — както отбелязват някои критици — в неговите творби няма видима промяна. Преди и сега авторът е един и същ. Това е вярно, що се отнася до творческия натюрел на писателя, и съвършено неправилно, що се отнася до идейното развитие на автора. Не бива да си затваряме очите пред еволюцията, която тъй или инак се забелязва в неговото творчество. Проследете хронологично едно след друго произведенията и ще видите как постепенно писателят е потъвал в църковната мъгла на религиозните предразсъдъци и откъсвайки творчеството си от съвременността, го е лишавал от богатото идейно съдържание на живота.

Сега, повече от когато и да било, изворът на неговите «чисти, плодоносни вдъхновения» беше не толкова съвременността, колкото ф о л к л о р ъ т и и с т о р и я т а. Преди да разгледам идейно-емоционалния свят на произведенията, искам да се спра малко повече на тези два източника на вдъхновение, без които е трудно да си представим творчеството на автора.

Много често той взема легенди и поверия, мотиви и образи от народното творчество и ги пресътворява във вълнуващи разкази и приказки. Изкуството на Каралийчев не би могло да съществува без изкуството на народа, тъй като не-

говите корени са врасли дълбоко в народните недра и смучат оттам животворна сила. Цял живот той чете народни песни — и когато почива, и когато работи. В къщи на неговата писалищна маса всякога ще зърнем отгърнат някой фолклорен сборник, който писателят прелиства с рядко любопитство и като дете се захласва подир «тихите кротки блянове» на народния певец. «Никъде българинът не е говорил така внушително, естествено и правдиво, както в своите песни.» Каралийчев е от онези малко на брой художници, които, като вземат «чужд» мотив, умеят да му вдъхнат от себе си живот и да го направят «свой». Но за разлика например от бляновете на «модерния поет» П. Ю. Тодоров, който обува скъсани потури и нахлува везани елечета на своите нипшеански герои и те заприличват на стилизирани карикатури, Каралийчев разказва народните легенди и поверия така поетично и просто, с такъв първичен наивитет, както бихме ги чули от устата на някой стар дърговец в полето или на някоя сладкодумна бабичка, излязла привечер край портата на приказки. Писателят гледа света през поетичните, малко наивни очи на народа. Когато той ни разказва за Манол, който е вградил сянката на своята изгора в основите на Росенския камен мост, за да бъде неподатлив срещу разрушителната сила на времето, ние имаме чувството, че писателят «вярва» на тези народни поверия. «Инак, казва той, няма изкуство. Не може да се разработи една легенда, ако не вярваме и не живеем с нея.» Каралийчев създава своите произведения напълно в духа на народното творчество, без да влага у тях «скрити идеи», както това правят мнозина съвременни автори, които в образите на фолклора и особено в тия на анекдотното изкуство търсят алегории. Понякога в тези творби, които приличат на отколешни разкази, достигнали през годините до нас, има много живи, неостаряващи образи, а в същото време и много наивни простонародни виждания и мисли, за които ще стане дума по-нататък, когато говорим за приказките.

Вторият извор, от който Каралийчев неуморно черпи сюжети за своите творби, е историята на народа. Той има богато въображение, което му дава възможност да се пренася в далечината на годините и да ни разкрива оттам очарованието на изминалите епохи. Дори в неговите пътеписи има повече история, отколкото съвременност. Прочетете очерка «Крилатият българин», в който писателят описва своето посещение във Венеция през 1931 година. В «мраморния град» Каралийчев пристига с огромния океански параход «Вергилий». Докато параходът бавно влиза в пристанището, той седи на палубата, гледа гъстата гора от мачти, гледа оживеното пристанище и изведнъж пред очите му във вечерния здрач градът израства като «загадъчно видение от друг свят». След няколко минути писателят е на брега. Той оставя шумното пристанище с оживените търговски кантори и големи параходи, чиито сирени процепват въздуха, и тръгва да търси «виденията» от другия свят. Той скита по глухите улици, където «никога не е минавало копито на кон, нито на автомобилна гума», а когато, уморен от впечатления, хлътва в една «стара кръчма», вдига тост за някогашна Венеция. Любовта към миналото му дава възможност да намира богат материал за своите легенди и разкази. «Под всеки камък има едно скътано предание.»

Действието на много негови творби става *някога*, т. е. неопределено кога. Известно е, че повестите на Тургенев започват обикновено с датата на действието, в която са поменати годината и месецът, а понякога дори денят и часът. Обратно на този начин на писане, Каралийчев изобразява света много условно, с похватите на легендите и сказанията, и затова не държи сметка за правдоподобността, а още помалко за точността. Историческото събитие, което рисува, може да е тъй, може и да не е тъй — за автора са важни поетическите виждания, подчинени на една основна идея, а не достоверността на фактите. Имал съм случаи да пътувам с него из страната, от град на град, от село на село, и да наблюдавам с какъв интерес той разказва за исторически паметници, костници, местности, могили, манастири, с които е богата толкова много нашата земя. Не дай боже пък случаят да ви отведе с Каралийчев в Търново! Този «средновековен град», в който е преминало неговото юношество, оживява като приказка пред очите ви. Унесен в спомени, той непрекъснато разказва. И какъвто е писателят — такъв е и човекът. Поетичен и крайно занимателен е неговият разказ, примесен с легенди, от които не мо-

жем да разберем докъде свършва историческата истина и откъде започва народното предание. Ако някой почитател на историческите факти слуша разказа на Каралийчев, вярвам, няма да остане много доволен, защото авторът лети над историческите развалини с крилата на фантазията.

Художествената измислица има за Каралийчев особено значение и в такъв аспект не можем да я срещнем в творчеството на никой друг български белетрист. Той стои на земята, но гледа облаците по небето. (Може би само Светослав Минков има по-необуздана фантазия, но тя се проявява по друг начин и с други изразни средства.) Условният художествен рисунък на писателя носи белезите повече на романтичното виждане, отколкото на реалистичното изобразяване. Пред нашите очи се разкрива един романтичен свят, в който има много субективност и лиричност. Първите разкази също са подчинени на една условност, но докато там се долавят контурите на съвременността, тук съвременността почти отсъствува, за да не кажа — отсъствува напълно. Сякаш тези легенди и разкази стават някога и някъде. Много пъти романтиката ни тегли назад, към патриархалността, и, да си послужа с термина на Максим Горки, има «пасивен характер».

*

Преди повече от двадесет години Ангел Каралийчев написа статията «Как гинат нашите духовни водачи» (сп. «Просвета», г. III, кн. 1), в която със съкрушителната сила на фактите рисуваше трагичната съдба на българския писател. Написана темпераментно и емоционално, тя обвиняваше съвременното буржоазно общество, че не тачи и не милее за духовните първенци на народа. Писателят припомняше нерадостната участ на някои видни български творци на словото: големият хуморист Алеко Константинов беше застрелян от героя на епохата Бай Ганьо; гордият «литературен велможа» Пенчо Славейков склопи очи далеч от родината, прокуден от партизански страсти; вдъхновеният поет П. К. Яворов се самоуби, отровен преждевременно от гнусните сплетни и клевети на българската буржоазна върхушка; нежният лирик Димчо Дебелянов падна убит край Демир-

хисар в една антинародна шовинистична война, недопял своите тихи песни; «поетът на равнината» Н. В. Ракитин се хвърли под влака, обвинен несправедливо в злоупотреба, окалян от нищожни хора. . . Този списък би трябвало да бъде продължен с имената на писателите комунисти, които, воювайки за великите идеи на социализма, загинаха в героичната антифашистка борба.

Макар Каралийчев да не назоваваше направо истинския виновник за злочестата съдба на българския писател, фактите подсказваха на читателя неговото име. Не друг, а българската буржоазна действителност със своите диви партизански страсти влияеше гибелно върху творческата личност и спъваше нейното естествено развитие.

В един или друг смисъл тази вонлива обществена атмосфера оказваше пагубно въздействие и върху творчеството на Ангел Каралийчев, който напразно се опитваше да избяга от нея в света на своите поетически видения.

След като напусна списание «Нов път», писателят написа книгите «Имане» (1927), «Разкази» (1932), «Лъжовен свят» (1932), «Сребърна ръкойка» (1935), «Вихрушка» (1938), «Земята на българите» (1939) и «Птичка от глина» (1941), които претърпяха по три-четири издания. Ценното в тези творби, онова, което им придава обществено значение и днес, е своеобразният х у м а н и з ъ м на писателя. С нескрита любов Каралийчев изобразява своите добродушни герои и се отнася със съчувствие към техните несгоди и душевни тревоги. Но в този хуманизъм са преплетени някои религиозни елементи и затова често съчувствието преминава в християнско милосърдие, а човеколюбието — в сантиментално добродушие. Тъй или инак писателят описва със затрогваща нежност живота на «унижените и оскърбени» бедни люде, макар да не поставяше в кръга на своето внимание острите социални противоречия, които след Освобождението изпълваха десетилетия наред страниците на най-новата ни политическа история. И естествено: творчеството на Каралийчев през този период няма разобличителната сила на писателите критически реалисти от началото на века, а сравнено с това на писателите комунисти от края на тридесетте години, когато в литературата ни бяха плодоносно развити революционните традиции на Христо Смирненски, то е още по-не-

задълбочено. И това е така, защото реализмът на нашите класици от миналото можеше да бъде обновен и обогатен при новата обществено-историческа действителност единствено от писатели, чието мировъзрение беше марксистко-ленинското учение. Героите на Каралийчев живеят в един романтичен свят — красив и поетичен, — в който не вилнеят бурите на живота. Действието на много негови разкази протича в приказна обстановка, лишена от съвременно конкретно-историческо съдържание.

Дълбоко човечните мотиви в творчеството му се открояват най-добре, когато разгледаме неговите любими герои. Писателят не ни запознава с много хора. Той не е от ония автори, в чиито произведения живеят разнообразни характери, един от друг по-ярки и художествено по-внушителни. Каралийчев има предпочитание към определени образи, които обича и майсторски пресъздава. Неговите герои са «малки хора», които «не въртят колелото на историята», но в замяна на това пък са безкрайно сърдечни и добри. В първите разкази на писателя преобладават предимно млади буйни селяни, чиито сърца изгарят от любовна нега. Техните чувства са големи и не се измерват с мащабите на обикновената делничност. Тия буйни глави — Манол, Момчил, Иван Кралев, Гено — вилнеят, защото морето им е до колене. И как няма да вилнеят, когато кръвта им шуми в ушите като младо, непрекипяло вино. Те слушат не трезвия глас на ума, а потайния шепот на сърцето и затуй са предимно чувствени натури, невъздържани и поривисти. Логиката на сърцето е логика на тяхното поведение.

Колкото и да се различават, те все пак приличат по своята нравствена чистота и наивна духовна ограниченост на онези тъжни, отритнати хора, предимно старци, които толкоз често срещаме в по-късните творби на писателя. Едните едва сега започват живота — другите са вече уморени от него. Но едните и другите имат големи човешки сърца и добродушната усмивка не слиза от лицата им. Хуманизмът на писателя сгрява с топло чувство душите на героите. Между тези първични хора, любимци на автора, са *дядовците* и *бабичките* — тихи кротки души, които са «прехвърлили хълма на годините» и животът им полека догаря «като восъчна свещ». Изоставени от близките си, те

живеят като самотници в някоя полусъборена къщурка. Ако се загледаме в техните лица, ние бихме открили много общи черти, които ги сближават и правят близки. Дядо Божил, Дончо Буболечката, баба Груйка, Цвятко Молеца. . . са добродушни тихи старци, които «по сватбите сядат на края на софрата и бъклицата стига при тях празна». Те имат една и съща биография: на младини са били буйни глави, но животът ги е «укротил» и ги е превърнал в «бивши хора». Убити от вълчата жестокост, тези наивници са безучастни към настръхналата обществена действителност. Чувството за активна борба у тях е притъпено и някои дори са изпаднали в християнско смирение и търсене на душевен покой в сънищата, съзерцанието, бляновете. И най-вече — в миналото. Спомените връхлитат отгоре им като орляк птици и ги отнасят далече назад в техните млади и силни години. Притиснати от неволята и мизерията, те мечтаят за малки човешки радости: слепият Тилилей си има една дървена гъдулка и броди с нея «гол и бос» по света, за да търси майка си; дядо Минчо Крайния, който е загубил всичко на старини, има едно старо магаре — най-милото, което му е останало на света; баба Груйка живее с една мечта: да има кошер с пчелици; дядо Божил пази в раклата си едно «златно» лъвче, останало от баща му, единствената надежда в старините му; а дядо Цвятко Молеца «търчи» из «лъжето» и търси разковничето, за да отключи пещерата на ъгленския змей. . . Наивни и празни мечти, малки и нищожни радости! Но те крепят последните дни на героите. И когато един ден дядо Божил разбира, че лъвчето, което пази ревниво толкова години, не е златно, или пък когато дядо Минчо продава своето магаре, за да посрещне идващата люта зима, или най-сетне, когато Тилилей загубва своята гъдулка — животът на тези хора свършва. Те са загубили «най-подирната надежда» — последната страница от тяхната тъжна повест се затваря.

На пръв поглед жизнерадостните млади селяни на Каралийчев контрастират с възрастта си на уморените отритнати старци, но това е само на пръв поглед. Когато се вгледаме по-добре в тях, ще видим, че те са едни и същи хора, макар и в различна възраст, с една и съща душевност, макар и с различен темперамент. След време и младите ще бъ-

дат като старите — такава е неизменната логика на живота. С помощта на ретроспективността писателят ни е показал в разказа «Паричката» младостта и старостта на един и същи герой: дядо Гено си спомня за лудориите на някогашния ерген Гено. Двама герои — единият млад и буен, другият стар и уморен, — но и двамата си приличат, защото са образи на един и същи човек. Тези ведри, чисти хора запазват до края на живота си непокварена своята нежна душа. Отличително качество е тяхната интимна доверчивост и наивна непосредственост. Може би и затова те не водят оня скрит вътрешен диалог, така характерен за героите на други автори, а разкриват пред нас цялото си сърце, правят затрогващи изповеди, доверяват всичките си тайни. По своя композиционен строеж някои разкази приличат на монолози и диалози («Ръж», «Росенският камен мост», «Молба», «Паричката» и др.). Героите разговарят със «сърцата» си и затуй са доверчиви и искрени като деца.

Сред тези чисти непосредствени хора човек се чувствува добре. В компанията на дядо Минчо, баба Тиша, дядо Божил, Цвятко Молеца, или пък в тази на Момчил, Манол, Гено, Иван Кралев няма нужда да се озъртаме на всяка крачка и да напрягаме слух, за да доловим клюката зад гърба си, нито пък да стоим нащрек и да се пазим зорко от подлостта. Тези мили сърдечни хора ни посрещат като стари приятели и ни предразполагат към душевно спокойствие. Тук е тихо и красиво. Една лъчезарна светлина изпълва наоколо всичко с поезия и човещина.

Без да се впуща в ненужни описания и излишни подробности, писателят нахвърля техните образи само с по-няколко едри контури. Портретите, които създава обаче, си приличат, т. е. не са ярко индивидуализирани. До известна степен това е обяснимо, като се има пред вид лиричният натюрел на писателя. Обикновено лириците в прозата се повтарят и трудно създават образи. В творбите на автора срещаме много често дори и едни и същи имена на герои: Кривицата, дядо Божил, Матейчо, баба Тиша, Момчил. Един руски литературен критик, като констатира еднообразните имена в разказите на Всеволод Гаршин, се провиква: «Твърде, твърде неизобретателно!»

Когато Каралийчев ни разказва за тези герои, той не

може да говори спокойно: всеки ред тук е написан от художник с голямо човешко сърце. Затрогващо и сърдечно е разказана трагедията им. Но само толкоз. Писателят не знае как да им помогне. Нещо повече: той не показва причините, които постепенно убиват тия човешки души, не разкрива враждебната действителност, която бавно ги превръща във вдетинени старци. Обществените борби (доколкото ги има) достигат като далечно ехо в разказите. Не е необходимо да подчертавам, че това е слабост—тя е очевидна. Най-ярък пример в това отношение е разказът «Вихрушка». Подгонен от една грозна «вихрушка», дядо Вълчан продава имота си, купува стадо овце и се загнездва вдън планината. От време на време само слиза в манастира, за да напълни дисагите с храна, и пак се прибира горе при овцете. Тук, в тези глухи горски усои, го намира писателят. С ярък художествен рисунък той описва неговите последни дни. А дните преди тях? Авторът завършва своя разказ с думите: «Аз дълго гледах звездите и мислех за оная вихрушка, която е погубила дядо Вълчан, дигнала го е към небето и го е сгромолясала в планината.» Разказът свършва, а ние искаме да продължи. Искаме писателят да сподели с нас своите мисли, да ни обясни коя е тази вихрушка, която е погубила дядо Вълчан — не само него, а и дядо Минчо, дядо Божил, дядо Цвятко — всички нещастници.

Героите живеят в една своеобразна действителност. Декорирана и гримирана от изкусната ръка на писателя, тя е твърде разкрасена, за да бъде «вълча действителност», «лъжовен свят». Дори понякога Каралийчев се увлича и идеализира старината и патриархалността до такава степен, че те стават неприемливи за нашите изисквания. Писателят търси красотата във всекидневието и много често опоетизирва живота, който изобразява. Бобеното гърне, загасналото огнище, счупеното колело, сухият къшей хляб, дървеното рало, волската кола изведнъж стават необикновено поетични. Най-често авторът се възторгва от старината и отколешността в живота. Достатъчно е да види полусъборена воденица с жабунясал изсъхнал улей, за да я нарисува с подкупващо умиление, или пък да чуе наивен разговор между двама старци, за да го възпроизведе с нескриван възторг. Като художник Каралийчев предпочита ярките тонове пред дискретните, светлите пред тъмните. Мно-

го пъти, като четем неговите разкази, изпитваме чувството, че слушаме приказки.

Това чувство се подсилва може би и от пищността на природата, сред която се раждат, живеят и умират тия герои. Тя е одухотворена от богатата фантазия на писателя толкова волно, че участвува в произведенията като г е р о й и със своята колоритност създава незабравими емоционални състояния. Докато в творбите на други автори е сурова, величествена и могъща, в произведенията на Каралийчев е интимна, нежна и мила. И най-важното — жива. Е с е н т а е млада жена с разрошени прашни коси, която ходи като луда по земята и събира листата на дърветата; н о щ т а е «невидима влюбена жена» с горещи гърди и голи ръце, която вечер завива земята с «топла тъмносиня черга»; в я т ъ р ъ т е млад ерген с «бяла риза и червен пояс», който нощем лудее из селото и прави поразии в градините. . . По своето наивно художествено изображение природата хармонира на душевността на героите. Между тях няма съществено различие, защото, за да се олицетвори един мъртъв предмет, е необходимо да се вложи нещо от душата на човека, който го одухотворява. А творецът на тези разкази, както вече споменахме, е близък до наивното виждане на народния певец. Затова нивите, поляните, дърветата, вятърът, месецът, звездите, гората. . . са живи същества, които ни обкръжават, и техният живот е неделим от този на героите. И друго: някои от тях имат своя «биография», в която се преплитат свидни спомени, страници от един безвъзвратно отлитнал живот. Когато Каралийчев ни разказва за старата к р у ш а в нивата на дядо Адам, той ни говори не за «някакво» дърво, неопределено и случайно, а за онова, с което е свързан целият живот на стареца, ням свидетел на едно минало. Само така можем да си обясним защо сега, когато продава нивата на селския лихвар, толкова трогателно се прощава с него:

«За последен път седнах да отдъхна под твоята сянка, старо бащино дърво. Тука, под твоите клони, съм висял някога в мамината люлка. Тука тетьо вържеше големи снопи и ги кладеше кръстец до кръстец. . . На тази нива аз вържех на седем жетварки и слушах песента на Латинка, дъщерята на дяда Ангела, Яманлията. . .» («Черната поръзаница»).

Така задушевно разговаря и дядо Вълко, старият керванджия, с кръстатия стогодишен орех, който извисява гордо снага сред равното Тракийско поле и като гостоприемен ханджия кани закъснелите пътници да нощуват под неговите клони:

«Брей, доживях да те видя и тая година. През оня ден, когато поех за първи път синджирите от бащината си ръка и дойдох с кервана една нощ тук, ти беше същият старец. А пък аз — хлапе. . . Какво стана? Не угадих как се завъртя колелото, как стигнах пазара, кога продадох всичкото жито и напълних пресова си с години. . . Момчета, я го попитайте за бащите си. Хей, да имаше уста, че да почне. . .» («Имане»).

Олицетворена по такъв начин, природата е красива и пленителна. Всяко дръвче, всяко камъче, всяко листо, всяко цветче в тези разкази е разкрасено от поетичната фантазия на писателя. Героите живеят сред един романтичен свят. Тук искам да направя едно малко признание. Някога като юноша аз наивно си представях родното село на писателя едва ли не като най-красивото кътче на земята. И какво беше моето учудване, когато след години за първи път посетих Стражица и видях Черкювската гора, Узуналан, Белия камък, малката селска рекичка, кантона на дядо Ангела с белите гащи, стражишкото поле с кръстците,строени като войници, вехтото гробище и всички ония местности, които писателят описва така дивно в своите разкази. Та те по нищо не се различават от красотата на моя роден край със Сините камъни и настръхналия хайдушки Балкан. И аз мислено благодарих на автора за неговото изкуство, което може да превърне и най-обикновения пейзаж в незабравими поетични картини.

Но Каралийчев не спира дотук. Надарил природата с човеколюбие и съчувствие, той я кара да тъжи и скърби над човешките нещастия с нежна поетична душа. Природата обича добрите хора, отнася се приятелски с тях и в същото време се гневи от нечистите тъмни души, които пречат на живота. Пред трупа на Андрей дъбът замлъква, от него вее мъртвешки студ, кръстците като хайдути снимат калпаци пред героя, цялата природа скърби («Куршуменото кладенче»). И същата тази природа се гневи, бурята не стихва, ко-

гато нечиста ръка убива добрия старец, игумена дядо Харитон, и ограбва парите му («Манастир»). Нещо повече: над трупа на този чист човек небето се «продънва» и «проля реки от сълзи». И сякаш за да отмъсти, една нощ вятърът откъсва голям камък от скалите, които се издигат наоколо, и със страшна сила го запраща върху това «божие гнездо», превърнало се в свърталище на убийци и крадци. Разказът завършва като отколешно предание: «Някога тук имаше манастир.»

Когато говорим за героите в тези разкази, щем не щем, трябва да споменем нещо и за един друг герой, който много често срещаме в тях — а в т о р а. В първите творби, които приличат повечето на поезия, отколкото на проза, този герой непрекъснато ни се пречка пред очите, докато в по-късните, които безсъмнено имат по-белетристичен характер, той прави опит да се прикрие, но все пак неговата ярка колоритна фигура се вижда. Писателят участвува в произведенията с виждания, чувствата и мислите си. И тези виждания, чувства и мисли се отличават с нравствена чистота и художествена непосредственост. В погледа на автора има нещо ведро и ясно от светлия непокварен поглед на чистия човек. Каралийчев не стои на дистанция от своите герои, а се «слива» с простите хора — ония с «напуканите пети и кахърните очи». Те ните преживявания стават негови преживявания. Гледайки света с наивен поглед, без да ще, Каралийчев превръща селския бит в поетическа стилизация. За жалост, понякога се увлича и прави дори от съществуващата обществена действителност идилична картина. Прочетете разказа «Нашият Пешо» и вижте колко наивни ситуации е нарисувал. Героят разказва в кръчмата за своите приключения в столицата, където имал «честта» да срещне царя, който «тропал по калдъръма» със «златни ботуши», а на главата му «короната» греела «като месечина»...

Не се съмнявам, че простодушните мисли на героя, които накърняват така дълбоко идейната страна на произведението, дразнят читателя. Къде живеят тия хора, че толкова примитивни са техните виждания? Може би в приказките. Но разказът има свои закони, които сме длъжни да съблюдаваме, ако искаме да отразяваме действителността правдиво и убедително. Условността тук не може да извини автора. Обладан от своята страст да опоетизирва всичко, до което се докосне, Каралийчев понякога твърде грубо изневерява на жизнената правда и творбите му звучат неприемливо. Подобни наивни картини естетизират и разкрасяват мрачната враждебна действителност.

*

Условният художествен рисунък на Ангел Каралийчев подхожда повече за създаването на приказки и по-малко на разкази, където е необходимо по-реалистично и по-задълбочено изобразяване. Ето защо не е чудно, че нежният лиричен талант на автора проявява целия си блясък предимно в литературата за деца. Онова, което изглежда като слабост в разказите, тук, при приказките, се превръща в достойнство. Пищната образност, лиричното чувство, романтичното виждане, разкрасяването на обстановката, одухотворяването на природата, полетът на фантазията са много важни елементи в приказката, бих казал — задължителни. Без тях не може да си представим една вълнуваща приказка, която да ни «грабне» и «омагьоса» с прелестта на своето въображение.

Писателят пише с любов и вдъхновение, без да подценява малкия читател. Той знае, че «за децата трябва да се пише, както за възрастните, само че по-хубаво».

Първата негова приказка е «Житената питка», отпечатана в списание «Детска радост» през декември 1924 година, т. е. тогава, когато той беше напуснал вече списание «Нов път» и временно сътрудничеше във в. «Наши дни». До народната победа на Девети септември Каралийчев написа своите най-големи по обем сборници с приказки и разкази за деца. Почти през година той подаряваше на малките българчета по една нова книга. Най-значителните негови сборници не само по обем, а и по значение в неговото творчество са «Мечо» (1925), «Жълтици» (1926), «Богородична сълза» (1928), «Честит човек» (1929), «Приказен свят» (1930), «Край огнището» (1931), «Мравешка история» (1931), «Дядовата броеница» (1932), «Кладенче» (1934), «Божият ратай» (1936), «Ането» (1938), «Ято» (1938), «Тошко Африкански» (1940), «Българчета» (1942) и др. Това значи-

телно по обем творчество, с което са расли няколко поколения деца, създаде широка популярност на писателя. Едва ли друг български белетрист е написал толкова много приказки. Не е трудно да се определи къде е по-значително делото на писателя: в литературата за възрастни или в тая за деца. Макар да работи с еднакво усърдие и в двете области, неговото призвание е предимно в детската литература, където е ненадминат майстор на приказката. Дори през 1938 година Асен Разцветников изказа суперлативната мисъл, че Каралийчев е «един от първите детски разказвачи в съвременната европейска литература».

Между неговите приказки и разкази има само една крачка, която той често прекрачва, и затова понякога и разказите му завършват като приказки. Приказката е най-любимият жанр на Каралийчев и може би тя е най-хубавото в неговото книжовно дело. Велик учител му е бил винаги народът. Някога като дете, когато с пръчка в ръка е гонел воловете по полето, той се захласвал вечер от разказите на селските бабички, заслушвал се е и в хубавия глас на майка си, която, шетайки по цял ден из къщи, тихом е пеела старовремски песни. «Тъй съм я запомнил: по цели нощи преде с хурка и пее над главите ни — тихо, задушевно. Вретеното й бръмчи като пчела, сънливата котка мърка до печката, а навън вие зимната буря.» За писателя — да се изразим с неговия език — народното творчество представлява чудотворен извор на «жива вода», край който той често минава, жадно пие и поддържа свежестта на творческите си сили. Много автори са черпели от този извор, но той, както е в приказката, никога не пресъхва.

Поезията в тези творби с целия си образно-поетичен свят извира от фолклора на народа. В творчеството на писателя има толкова много мотиви, взети от народните песни, че е трудно да се проследят всички поотделно. Каралийчев създава съвсем нови, оригинални художествени произведения, изградени в духа на народното творчество. В тези творби вярванията и преданията нямат външен декоративен характер, а са дълбоко свързани със съдържанието. Без да робува на превзети идеи, авторът до такава степен се вживява в наивната народна фантазия, че неволно премахва дистанцията, която би трябвало

да съществува между него и фолклора и, тъй да се каже, слива своите виждания с тези на народния певец. А известно е, че във фолклора наред с дълбоките вечни истини са запазени и представи, характерни за една по-низша степен в развоя на човешкото мислене. Всички митове на древността, казва Максим Горки, завършват с мита за Тантал, който стои до шия потънал във вода, но не може да утоли жаждата си. (Такова наивно отношение към света срещаме и в онези народни произведения, които съдържат опоетизираната «наука» на народа, родена в неговото историческо детство.) Върху примитивни мисли и вярвания Каралийчев е изградил една част, за радост малка по обем, от своите приказки. В такива случаи той се вдъхновява от ограничеността на народното мислене, което повечето пъти има религиозен аспект. Приказки като «Богородична сълза», «Грехът на куковицата», «Орачът и пчелата» очевидно не могат да задоволят изискванията на съвременния читател.

Разбира се, много внимателно трябва да се използуват и някои вечни образи на народната приказка. Става дума за онези недостижими художествени обобщения: хвърковати килимчета, бързоходи обувки, чудновати пръстени, вълшебни тояжки, великани и джуджета, магьосници и змейове, тъмни и светли царства — които са истинско съкровище. Повечето от тях биха загубили своята прелест и обаяние, ако се откъснат от фолклора: те са неделими от него — там са родени, там живеят, там са хуб ви. (Механичното възпроизвеждане на фолклорни образи води до стилизация.) Само фантазията на талантливия автор би могла да одухотвори и, което е по-важно, да осмисли отново тези образи в едно съвременно произведение.

Ще бъде несправедливо обаче и няма да можем да разберем писателя, ако зачеркнем с едно замахване на молива — без необходимата нюансировка — всички творби, които прибързано може да обявим за «простонародни». В някои от тях има много красота, много поезия, която не бива да пренебрегваме само заради туй, че може да ни се стори днес наивна. Незабравими ще си останат онези красиви видения, онези разкошни образи, родени от поезията на примитивната народна фантазия. И досега не мога да забравя бабичките, които вечер посягат към небето и си улавят

звезда, за да им свети в «собичките» наместо «газеничек», или онези жени, които, като месят хляб, си избърсват ръцете в синята коприна на облаците, или най-сетне оня месец-крадец, който грабва от полицата червено яйце и кучето го подгонва, за да ухапе едната му половина. Като никой друг в българската литература Каралийчев умее да създава от наивното въображение на народа приказни образи — малки поетични перли.

Но Каралийчев има и други приказки, в които живее вечната, неостаряваща народна мъдрост, която е велика, тъй както е велик и народът. Много неща е заличило времето, но мъдрите народни приказки са живи и днеска, те и сега продължават да се разказват. Писателят е взел от тяхното богато идейно съдържание такива безсмъртни теми, като трудолюбието и мързела, взаимопомощта и егоизма, силата на колектива и безпомощността на индивида, величието на човешката любов и низостта на омразата, и ги е направил съдържание на своите най-добри оригинални приказки. По народни мотиви са написани «Камъкът и коларите», «Хитроумното магаре», «Камък и змия», «Ижо Мижо и Клан Клан», «Бухалът и Светулката» и др. Трудно е тук да се посочи къде започва народната приказка и къде свършва оригиналната. В своите най-сполучливи творби писателят опоетизирва добродетелите на народа и затова неговата поезия не звучи така наивно, както в първите приказки, за които вече говорихме. В тях той умело използува мотивите, образите, похвтите, мъдростта, емоционалната атмосфера на народното творчество.

Много са пътищата в изкуството, чрез които се стига до фолклора. Много са художествените похвати, чрез които се използува това народно богатство. Каралийчев показа един от тях: този на в ж и в я в а н е т о. Винаги, когато се е вдъхновявал от песните и приказките, в които народът е вложил вечни идеи, винаги, когато се е вживявал в неувяхващата красота на народната фантазия, винаги, когато е търсел истинската поезия във фолклора, писателят е успявал да създаде оригинални творби, предим о приказки, малки поетически мини тюри.

Най-сетне Каралийчев има и друга, трета група приказки, може би най-голямата по-обем, в която на пръв поглед

не се чувствува така видимо влиянието на народното творчество, както при първите, но в която най-хубавото е пак красивият наивитет, пак поетическата фантазия («Читанка на Славето», «Майчина сълза», «Есенна приказка», «Знамето на Средногорското въстание»). И сега — от тъжното писмо на Груйчо Тухларчето («Една малка душа иска да лети»), от прощалния монолог на Инка («Бежанчето»), от веселата история на плашилото («Приказка за бостанското плашило») — децата се вълнуват, защото светът е погледнат през техните големи «лакоми» очи, а ние възрастните горчиво се усмихваме, защото с годините сме спечелили много, но сме загубили и нещо. И това «нещо» никога няма да се върне.

Емоционалната атмосфера на тези произведения е близка до оная на творбите за възрастни: и там, и тук срещаме едни и същи герои, с една и съща психология, ако щете, дори с една и съща участ. Различието може би се състои в това, че тук те живеят в един по-условен и по-одухотворен мир, който авторът е нарекъл п р и к а з е н с в я т. Обикновено ние ги срещаме «накрай село», където започва полето, а по-нататък се чернее гората, в някоя «сламена колиба» с «кривнат комин» или в някоя «порутена къщурка» с «повалена стряха», очертани с два-три едри щриха. Характерните черти на героите откриваме и в някои животни и птички, които живеят в приказките на писателя.

Налага се да отбележим: при създаване образите на животните обикновено писателите не отиват по-далеч от изтъкването на известни черти в тях, станали отдавна вече досадни клишета. В много детски приказки Кума Лиса е винаги хитра, Баба Меца — наивна, Кумчо Вълчо — глупав, Зайо Байо — страхлив. За разлика от тези шаблонни приказни образи, които изпълват не една детска книжка, героите на Каралийчев се явяват с други черти: много често птичките, мравките, щурчетата, животинките символизират страдащи хора. Ако се загледаме в старата мравка Тегледушка, която остава самичка на света и решава да се хвърли в реката, за да се удави («Мравешка история»), или в малкото птиче с изгореното от пожар крилце, което не може да замине на юг със своите близки и остава да зимува в една счупена делва под димитровчето («Майчина сълза») — без особени усилия зад тези образи ще открием нашите познати ге-

рои — старци и сираци, — които толкова често срещаме в произведенията на писателя. Каралийчев има свои птички, свои мравки, свои пчелици, свои животинки. Омагьосани от него, те се превръщат в символи. Ето я старата пчелица Дъртушка, която, измъчена, уморена, задъхана, държи в ръцете си пълното гърне с мед и с мъка си пробива път между мокрите листа в есенната дъждовна вечер («Една забравена душа»). Одухотворена, изведнъж тя престава да бъде «обикновена» пчелица и в нея ние откриваме «втория образ», «истинския», оня, който «носи» идеята на произведението. В нейната злочеста съдба на «забравена душа» виждаме олицетворени страданията на Каралийчевите старци. Умеейки да забелязва миниатюрното в живота, Каралийчев открива много красота в незабележими на пръв поглед «дребни неща», които понякога прави център на разказа. Като поет той може да напише цяла приказка само за една цветна пъпка, за една пълзяща по пътечката мравка или за една «бъбрива» «крилата» пчелица.

Като говорим за приказките на Каралийчев, налага се да кажем нещо и за онази неповторима емоционална атмосфера в тях, която ги прави Каралийчеви. Достатъчно е да прочетем десетина реда от което и да било негово произведение, и веднага ще познаем, че са писани от ръката на автора. Лиризмът на писателя залива с едно и също емоционално настроение и герои, и събития, и пейзаж, и предмети — всичко като че ли е огряно с една и съща светлина. Каралийчев обича твърде много сам да разказва приказката на малкото дете във вид на лирическа беседа. Той сякаш вижда пред себе си рошавата главица на малкия читател, неговите любопитно чакащи очи и му разказва топло и сърдечно. Понякога води разговор с детето, предусеща неговото любопитство, задава му въпроси, отговаря му. («Ти знаеш ли оная малка къщурка с книжното прозорче? Тя се намира накрай града до самия път, който влиза в гората. . . Ще попиташ защо на прозорчето вместо стъкло са опнали бяла книга? Защото една немирна детска ръка тупна стъклото със снежна топка и го строши.») И този разговор с читателя създава фамилиарност, неспосредственост, дава прекрасна възможност на писателя да участвува като герой в приказките, да пречупва всичко през своята лиричност.

В онези творби пък, където Каралийчев не води действието от свое име, там неговите старци разказват. Това са сладкодумни бабички и дядовци. Те са седнали край огнището, в което гори буен огън, взели са до себе си своите внучета и разказват приказки. Навън е вечер. Студен вятър блъска с юмруци по прозорците и грозно вие в комина, или пък засмяна месечина кротко е слязла до отворения прозорец и на пръсти се вмъква в стаята. Но бабичките и дядовците разказват толкова хубаво, че никой не обръща внимание нито на яростния вятър, нито на кротката месечина. Така сладкодумно, с езика и богатата фантазия на писателя говорят много негови старци.

Оттук идва и своеобразната условност на някои герои, които разказват приказки или във вид на спомени и писма споделят своите мисли с читателя. Те са по-скоро поети, близки с вижданията си до автора, чрез които той изразява своите мисли, чувства и настроения. С други думи, когато авторът отсъствува от произведението като герой, те го «заместват». И добре го заместват: говорят образно като него. За тази особеност в диалога на своите герои Каралийчев казва: «Аз съм срещал стотици мъже и жени, които говорят по-хубаво и по-поетично от мене. Поетичният език не е всекидневен за всички хора, но писателят не е фотограф на ръбат и недодялан език. Езикът е най-великото оръдие в устата на човека. Писменият език е хубав, когато е близък до народната песен. Лично аз често употребявам грубости, за да покажа на събеседниците си, че и аз мога тъй, но героите ми трябва да говорят правилно и с умение, защото това зависи от моята воля. Не виждам защо трябва да бълникаме бистрото вино, за да изглежда по-натурално. Виното трябва да бъде руйно и кристално чисто.» И все пак речта на някои от тези хора е своеобразно разкрасена. В образите на героите има известна стилизираност. Диалогът на Каралийчев (особено в неговите разкази) има «обяснителен» характер: героите разказват случки, описват картини, изясняват своите преживявания, обясняват сюжетни ситуации — иначе казано, заместват авторовата реч със своя.

Светът, за който разказва писателят и неговите сладкодумни герои, е поетичен и красив, но в същото време не е чужд и далечен. Той е само опоетизиран. Каралийчев не прите-

жава «източната фантазия» на Вилхелм Хауф, който обича да ни отвежда през «девет царства в десето», да ни качва на камилски кервани, да ни води през морета и пустини при халифите, да рисува пред очите ни страшни картини на жестокости и човешки страдания. Като четем приказките и разказите на нашия автор, изпитваме онова мило чувство, което вълнува всеки човек, когато след години минава край познати места, сякаш се намираме в родния край. Тук всичко ни е близко, интимно: и старата круша, и поляната, и синьото небе, и селската рекичка, и кичестата вишна, и димитровчето в двора — всичко. Писателят разказва с един подкупващ фамилиарен тон и неусетно непознатото ни става познато, нещо повече, той иска да ни убеди, че ни е отдавна известно, близко. Спомняте ли си за «малкото сиво врабче» или за «витата ела», или за «стогодишната топола»? Може би ще кажете: ние никога не сме минавали край тополата, така както никога не сме ходили при сивото врабче. Но ще сгрешите, вие сте забравили. Писателят иска да покаже, че ни са познати, и затова ни напомня: «сивото врабче», «онова, което беше свило гнездо. . . на оная вита ела», или «стогодишната топола, дето е над чешмата».

Светът на Каралийчев е наш свят. В него всичко живее, диша, разговаря, движи се. Цялата мъртва природа е одухотворена от фантазията на писателя и става красива и нежна. Той умее да прави от простия всекидневен живот на народа поезия. Това е и хубаво, и лошо. Хубаво е, че писателят има очи да вижда красотата в делничността на обикновените хора, и лошо, че се увлича и идеализира патриархалната действителност. Получава се еднообразие и монотония — всичко е красиво, всичко е мило! Дори скъсаните потури на дядо Гън и дръгливото магаре на дядо Божил изглеждат привлекателни. В приказния свят на Каралийчев има страдание, има мъка, има тъга, но има и много лиричност. И тази поезия е очарователна — когато възхвалява красотата на народния живот, сладникава — когато препарвя действителността, и наивна — когато възпява патриархалността.

Обърнете внимание: в най-хубавите творби на писателя поезията идва от живота, откъдето в края на краищата черпи вдъхновение всяко голямо произведение на изкуството. Какво би била фантазията без действителността? Дърво без корени. Може би, за да изтъкне тази вечна мисъл, Каралийчев е написал легендата «Струна», в която лайтмотив е отношението между измислицата и живота, приказката и реалността.

*

Преди години един от героите в книгата «Ръж» мечтаеше: «Ще изгори целият свят и нов ще се роди. Нови хора ще заорат по нивите. Нови песни ще прокънтят по седенките.» За този свят паднаха много млади горещи души, невкусили от радостите на живота, фанатизирани от чистотата на един идеал, безнадеждно влюбени в красотата. Никога не бива да забравяме заветните мечти, с които умираха пред дулата на картечниците тези храбри и силни мъже. Кръвта на убитите ни задължава: мислите ни трябва да бъдат искрени, чувствата ни — големи, делата ни — честни, животът ни — скромен. Между нас живеят сенките на мъртвите и те са нашата най-чиста съвест, нашите най-строги съдници. Тежко на ония живи, които, залисани в собственото си благополучие, забравят идеалите на мъртвите, на ония, които се жертвуваха, за да бъде днешният ден по-хубав от вчерашния.

На този «нов свят» Ангел Каралийчев посвети книгите «Соколова нива» (1946), «Най-хубавата земя» (1948), «Народен закрилник» (1949), книги, които със своите граждански и политически тенденции представляват едно връщане към началото на творческия път, към идеите на младостта.

Изживял искрено някои разочарования, видял крушението на много свои заблуди, след народна победа Каралийчев честно се включи в редиците на българските прогресивни писатели и оттогава до днес с перо в ръка воюва за утвърждаването на нашата социалистическа епоха. Отвърнал очи от миналото, писателят се приближи към идеалите на съвременността. «Някога, казва той, аз рисувах българския селянин смазан от немотията, ограбен от чорбаджията, безпомощен и суеверен. Сега пред мен е новият човек на труда, който израства и възмъжава по заводите и работилниците, по кооперативните блокове — освободеният човек, с поглед, устремен към светлите години на комунизма.»

Верен на своя начин на претворяване, Каралийчев създава легенди и приказки дори от съвременността. Като старинно предание например звучи разказът «Гранит», в който писателят описва самоотверженоста на един партизанин, убит в родния Балкан «за правда и за свобода». Подвига на този герой авторът ни е разкрил през очите на «простолюдието», на ония бедни и окъсани селяни, които боготворят смелите и силни характери и вечер в одимените селски кръчми разказват легенди за тях. Друг писател би пресъздал същия сюжет с много по-реалистичен и точен рисунък, с много по-съвременни и сурови багри, но Каралийчев разказва по своему: той е наситил разказа с една героична романтика, малко наивна и все пак вълнуваща. Писателят кара един беден неук селянин, който търси в мъгливата есенна вечер своето загубено добиче, да разказва на керванджиите, събрани край мъждукащия огън, с оная очарователна поезия на народа, от която се раждат легендите и приказките, юначния подвиг на Гранит — сина на стария поборник Димо Ковача. И ето — получила се е легенда. Каралийчев обича този начин на разказване. Много често някое глухо старче с побелели коси сяда при него, запалва лула тютюн и разказва легенди, почерпени от миналото, а понякога и от настоящето. По-убедителни според мен са първите: там наивността на виждането и примитивността на мислите не дразнят читателя.

Този условен начин на разказване, в който доминира ту легендата, ту приказката, ту идилията, се оказва не най-подходящият при изобразяването на сложните, нюансирани конфликти в съвременния живот. Неосвободен от тежнениятa на някои лични творчески слабости, Каралийчев изобразява съвременността незадълбочено, външно, опоетизирано. В резултат на това произведението се превръща в «цветна картичка», която ненужно разкрасява живота, красив дори в своето несъвършенство. С помощта на миналото Каралийчев понякога стилизира действителността. Все още бабичките и дядовците — тези любими герои на писателя — продължават да почукват с тоягата си в неговите произведения и да ни дотягат със своите сладки приказки. Сега те разказват дори за новия живот, но — разбира се — както си знаят. Много често новото тук е предадено през очите на старото и

приказките потъват в една своеобразна идилична атмосфера. Интересните, сложните конфликти на нашето време, конфликти, непознати в миналото, се опростяват от простодушието на героите, от техните примитивни виждания.

Ето защо наред с усилията на писателя да пише на съвременни теми справедливостта изисква да отбележим художествената незадоволителност на някои негови творби. Новите произведения на автора са далеч от творческите му върхове в миналото, от такива недостигнати постижения като «Пролет», «Ръж», «Хан Татар», «Орли». Несгрени от огъня на преживяванията, те са написани умело, с обиграната ръка на майстор, но далеч по-спокойно и по-сдържано. А това безспорно не е качество у тях, защото, както вече подчертахме, онова, което характеризира писателя като художник, е неговият лиризъм, неговата образна реч. Новите сюжети, герои и конфликти — тъй да се каже — не са «изживени». И ето появява се опасната болест за лирическия разказвач — еднообразието, монотонността: започват да се повтарят образи, изразните средства като че ли загубват своя предишен блясък, метафорите избледняват, думите стават обикновени. Езиковата простота, към която напоследък писателят се стреми — кой знае защо — тук прави фразата посърнала, анемична. Ние сме свикнали твърде много с образността на Каралийчев, с фигуративността на неговия език, с неповторимата му поезия, бликаща от всеки ред, и затова сега ни е твърде трудно да приемем рутинираността, професионалността на опитния майстор.

Когато четем тези творби, в душата ни неусетно засяда чувството на неудовлетвореност и затова, вярвам, всички, които обичат самобитното изкуство на този талантлив художник, биха се обърнали към него с думите:

«Уважавайте вашия талант и не пишете творби, които не сте «изстрадали»! Вие имате една съкровена мечта: след време да напишете най-хубавата си книга. Но най-хубавата книга много пъти остава ненаписана, защото като всяка голяма мечта е повечето пъти недостижима. Дано дните, които идват, вдъхновят отново вашето перо и тази «несбъдната» мечта се сбъдне. И ако това стане, повярвайте, тя непременно ще бъде книга дълбоко преживяна, носена дълго време във вашата чувствителна душа.»

*

Има даровити писатели, озарени от пламъка на вдъхновението, които пишат сравнително леко и бързо, без философска вглъбеност, с «течащо перо» (curenti calamo), както са казвали някога римляните, поетично и затрогващо. Ангел Каралийчев е от тях. Като непосредствен интуитивен художник в неговия творчески процес емоционалността взема много по-голямо участие, отколкото умът и интелектът. Когато пише, той слуша единствено гласа на своето сърце. Почти винаги зараждането на разказа става внезапно, от съвсем незначителни на пръв поглед поводи или както би се изразил Константин Паустовски, хрумването на художествената идея прилича на мълния. От неизчерпаемата съкровищница на фолклора и от великото богатство на историята често Каралийчев взема само един мотив, един образ, една фраза, дори само една дума и с помощта на творческата измислица създава свой оригинален свят. Разбира се, това става толкова елементарно, както го казах аз, но все пак в творческия процес на писателя мигновените впечатления имат понякога значение на находка. Литературният материал, почерпен от книгите и действителността, играе ролята на електрическа искра, която подпалва мотора и дава начален тласък на фантазията.

Според признанията на автора много пъти една хубава благозвучна дума е ставала причина за написването на цяло произведение. В такива случаи обикновено сюжетът се предхожда от емоционално настроение, отначало несвързано с определена идея, което завладява писателя и като натрапчива мелодия не му дава покой. Така преди години Каралийчев чул от един стар певец думите «Куршуменото кладенче», които му допаднали толкова много, че дни наред звучали в ушите му като любим рефрен, а след време, за да се освободи от тяхното обаяние, бил принуден да напише лиричен разказ. Друг път, като препрочитал митични народни приказки за самодиви и весталки, срещнал поетичния израз «Кушкундалево, Кушкундалево. . .» и се влюбил в неговата благозвучност. Името на това самодивско хорище запалило фантазията на писателя и той създал след време известната легенда «Струна», която със своя оригинален идеен

замисъл направила впечатление на тогавашния културен свят. По същия начин е написан и разказът «Хан Татар», който възкресява пред очите на съвременника един трагичен епизод от историята на българския народ. Ако трябва да търсим конкретния повод за създаването на тази легенда, отново ще се натъкнем на няколко «случайни фрази», тоя път взети от една стара габровска песен, в която се разказва за зловещата среща между брат, потурчен от татарите, и сестра, останала сираче. От тази песен в съзнанието на писателя са останали само няколко думи: «Антата, голям господар, в село хабер допратил. . .», които продължително време са измъчвали въображението му, докато най-сетне един ден той написал оная дивна легенда, в която образите приличат на тежки есенни гроздове.

Колкото и странно да е, най-добре Ангел Каралийчев обмисля своите произведения, когато се движи из улиците на столичния град. Шумът на трамваите и гъмжилото на минувачите не го дразнят. Като човек, роден и израсъл на село, той става сутрин рано, отива пръв в редакцията и преди да започне своята служебна всекидневна работа, обикновено сяда и — пише. Или по-право, разхожда се из стаята и пише. Различните моменти на един по-дълъг разказ той създава «поотделно, но не и последователно». В съзнанието му те се явяват в «безредица», макар че връзката им е «предварително ясна». Понякога от припряност написва най-напред края или средата, а след това началото. Започне ли веднъж — пише леко, сякаш някой му диктува на ухото. Буквите се нижат като мъниста върху тесните дълги листчета, достигащи много пъти дължината на метъра. За три-четири дни разказът е готов. Малцина биха повярвали, че такива вълнуващи разкази като «Лъжовен свят» или «Дядо Божиловата надежда» са написани само за няколко дни.

Като всеки лирик и Каралийчев пише кратко. Той не може да разгъне широко епично платно, да изобрази много герои, да създаде сложни сюжетни ситуации. Каралийчев е майстор на лирическия миниатюр. Веднъж, като говорехме за тази особеност на неговите разкази, той духовито ми каза: «Аз се утешавам с мисълта, че малките часовници се правят по-трудно от будилниците.»

Цял живот Каралийчев остана раздвоен между поезия-

та и белетристиката, но трябва веднага да добавя: винаги е бил по-близо до поезията. Не току-така той обича да чете повече стихотворения и по-малко проза. Каралийчев би могъл да намери място в един сборник на българската лирика, така както Пол Елюар в своята известна антология «Най-добрият избор на стихотворения е този, който човек направи за себе си» е включил някои френски творци, автори на лирични импресии. Произведенията на писателя нямат сложна фабула. След време можем да забравим сюжета (много негови произведения нямат и сюжет!), но чувството, което сме изпитали, когато сме чели разказа, е оставило дълбоки следи в душата ни. Във всеки разказ има едно лирично настроение, което ни завладява и покорява. Всичко е подчинено на това чувство — от първия до последния ред — и най-много онези малки художествени детайли, без които Каралийчевият разказ не би могъл да съществува. Тези поетични художествени образи, които писателят така щедро пръска в произведенията си, създават неповторима емоционална атмосфера. Каралийчев не обича да описва надълго и нашироко, да прави дълбок психологически анализ, да мъдрува и философствува, да създава големи епични картини. «Моят темперамент не е спокоен, казва той, аз не мога да мисля епично. И сърцето ми цял живот бие ускорено. Затуй съм писал само кратки работи, дреболии, които за мое голямо учудване по едно време взеха да се харесват на хората.» Писателят гледа света с очите на поет, затова и душевните трепети на героите, обстановката, мислите, чувствата са изразени с малки художествени детайли, които той нарича «подрумчета». Те наистина приличат на дребни дъхави цветчета, красят разказите и излъчват забележително лирично благоухание.

Понякога художественият детайл има по-голяма изразителна сила от описанието и психологическия анализ. Всеки даровит художник знае, че един сполучлив образ говори на читателя повече, отколкото цяла страница обикновен белетристичен текст. В това отношение произведенията на Каралийчев са забележителни. Спомнете си например оня върховен момент в разказа «Лъжовен свят», когато Момчил, разярен от изневярата на Бойка, с ранено от ревност сърце изважда одринската кама и се нахвърля върху своята невеста. В този трагичен миг писателят кара героя да изтърве ножницата, която «пада върху желязната подкова. . . закована пред вратата на голямата стая», събужда детето в люлката и неговият плач вразумява обезумелия баща. Десницата на Момчил се отпуща и той изтървава камата. Много майсторски и същевременно много художествено пестеливо Каралийчев е предал прехода на чувствата, които бушуват в душата на героя. Вместо да се впусне в дълги, скучни психологически анализи, той си служи с един образ, който крие в себе си ярка изразителност. Ножницата пада върху «късмета на Момчиловия дом», т.е. върху щастието на неговото семейство, и изведнъж разведрява нажежената атмосфера. Изтрезнял от пристъпите на лудостта, Момчил вижда безумието, което го е обхванало. От този психологически момент Георги Райчев би написал цял етюд от анализи и самоанализи.

С художествени детайли Каралийчев рисува предимно душевните настроения на героите, техните преживявания. Между многото примери, които могат да се приведат, искам да посоча още един, може би не от най-ярките, но, струва ми се, от най-характерните. Припомнете си края на разказа «Сватбата на Момчил». Синът на Арабина се жени за дъщерята на Хайдут Кольо. Младоженците са се прибрали горе в стаята, а долу сватбарите чакат да се изнесе ризата, да гръмне пушката, да пият греяна ракия. Но Бойка не е вече «ябълкова пъпка», непомилвана от «южния вятър», а гореща, зряла жена — цвят. След малко хората ще зачернят нейното хубаво чело и ще се смеят на младоженеца. Момчил излиза навън да разведри пламналата си глава едновременно от мъка и от обида и сред градушката, която вали, вижда едно птиче безпомощно да подскача върху клонките на дървото. . . Това птиче прилича много на Бойка! Тази вечер хорската клюка като градушка ще се изсипе върху младата невеста, а след това дни наред жените ще я разнасят из село, а мъжете ще се подхилкват из кръчмите. Момчил трябва да спаси Бойка: обидата отстъпва място на любовта, ревността — на съпружеския дълг, гневът — на милостта. Влюбеният мъж е готов със зъби и нокти да брани честта на своята любима жена. С образа на това малко птиче писателят е казал много повече, отколкото ако беше се впуснал в дъл-

ги философски разсъждения. Тук художественият детайл има характер на сравнения. Колкото и чудно да е, понякога тези малки «сравнения» са главно съдържание на разказите. Ето защо всеки, който се опита да драматизира произведенията на Каралийчев, би се затруднил много: не е лесно да се «преведат» на сценичен език тези малки поетични образи, които срещаме толкова често. Ако ги махнем — цялата атмосфера в разказите ще се загуби.

Направете опит: отстранете поетичните сравнения в разказа «Лъжовен свят» и вижте заедно с тях колко красота ще отнемете. Аз не мога да си представя този драматичен разказ без образи. Та той ще бъде на всеки друг, но не и на Каралийчев. Без тях произведението би заприличало на голо есенно дърво, от което студеният вятър е обрулил листата и то сега стърчи над земята, грозно и черно.

За разлика от онези белетристи, които се стремят към по-голяма художествена простота и затуй избягват да употребяват в речта си сравнения, образи и метафори, Каралийчев си служи предимно с поетичен, лиричен език, чужд на епичното повествование. Колоритен и нежен, този език е в органическа връзка с художественото виждане на писателя и неговия стремеж към поезия. Пластичността в езика той постига между другото и с многото прилагателни, които разточително употребява. Ние ги срещаме пред всяко съществително, превърнати в метафори и метонимии. Те изразяват най-често «качествата», «отликите» на предмета и затова го разкрасяват. Ако трябва да напише съществителното «земя», писателят веднага слага пред него две прилагателни и то става «родна черна земя», ако трябва да спомене «светлина», той казва «мека жълта светлина» и т. н. Едно прилагателно му се вижда малко, затова прибягва до две-три: «черни кичести круши», «няма тъмна далечина», «витороги делиормански биволи» и т. н. Езикът на Каралийчев непрестанно спира нашето внимание със своите необичайно красиви багри. Негова особеност е лирическата образност и претрупаност. И още — той е одухотворен, раздвижен. Както в света на писателя няма мъртви предмети, така и тук няма студени, застинали слова. От всяко произведение на Каралийчев бихме могли да отделим колкото желаем примери, които говорят, че олицетворението е най-любимото му

художествено средство. С него той оживява предметите и ги приближава до нас.

Своеобразие в стила на Каралийчев е предметността и конкретността на мислите и чувствата. Дори най-сложните трепети на човешката душа и най-абстрактните образи на мисълта са конкретизирани с близки, прости, видими неща. Писателят изобразява героите в движение, а не в покой и което е за отбелязване — в отсечени, мигновени, незавършени движения. Много пъти той спира за миг действието, акцентира даден момент, който смята за важен, и по такъв начин ярко подчертава своята мисъл. Неговите изречения са къси, с много глаголи, които придават енергичност на фразата. Красноречиво това може да се види от всеки разказ на писателя. Той не обича статичността и затова е чужд на художественото виждане на П. Ю. Тодоров. В идилиите на този писател всичко е задрямало в сънна неподвижност и действието върви мудно, тромаво, флегматично. Каралийчев разказва живо, подвижно, пъргаво, с някакво буйно виталистично чувство. В това отношение писателят е близък до изискванията на Алексей Толстой, който съветваше младите автори да виждат предметите и героите в движение.

Всички тези стилови особености, които ни се налагат властно още в «Ръж», по-сетне Каралийчев освободи от образната натруфеност и създаде своя колоритен звучен език. Почти на всяка страница срещаме народни думи, изрази, образи, пословици, мъдрости, които убедително подчертават неговия национален характер. Ако искаме обаче да почувствуваме цялата красота на този език, необходимо е някои страници да прочетем на глас като стихотворения. Тогава ние се ослушваме в гласа си и изведнъж душата ни се изпълва с радост, обхваща ни чувство на национална гордост: как сладко и гальовно звучи българският език. Разбира се, нашата радост щеше да бъде двойно по-голяма, ако писателят не се опияняваше от сладостта на своята реч и не подменяше красотата с идиличността.

Може да имаме един или друг възглед за творчеството на Каралийчев, може да имаме «своя» оценка за неговите разкази, може най-сетне да не ни «допадат» тези произве-

дения, но ако искаме да бъдем обективни ценители, трябва да признаем, че най-хубавото, което е създал писателят, е ценен влог в съкровищницата на българската литература.

Времето — този жесток съдник на всички наши литературни суети — показа това недвусмислено.

Преди няколко години, когато Каралийчев подготвяше за печат своите избрани произведения, не едно съмнение тревожеше душата му: дали ще прозвучат «съвременно» тези разкази и легенди, писани в една друга епоха, с други търсения, с други въжделения? По една случайност художникът Борис Ангелушев нарисува корица, която, кой знае защо, приличаше на отворен прозорец. Като гледаше този отворен прозорец, Каралийчев боязливо клатеше глава: «Какво ли ще види през него днешният читател. . .» Напразни бяха тия съмнения, защото днешният читател, който повече от всеки друг знае да цени истинското изкуство, видя в най-хубавите творби на писателя един поетичен приказен свят, свят, в който има много човещина и красота.

Симеон Султанов

ПРОЛЕТ

Тя е дошла откъм крайния кладенец, позлатила е пръстените на желязната верига, навела се над кофата, намокрила ясно чело и силно я люшнала във въздуха.

Почукала с припрени пръсти по вратата на малката воденичка — събудила Миха воденичаря. Станал Михо. Наметнал брашняната си дрешка, запушил с пръстената троянска лула и тръгнал надоле към буренясалия яз.

Промъкнала се през върбичките и тичешком влязла в село. Преварила. Рано, преди орехчанки да нарамят менци и забързат към Голямата чешма. Разнесла е по улиците топъл син лъх. Хлопнала лудо вратнята и се втурнала в широкия равен двор на дяда Дима Хайдутина. Черното куче, което лежало под стряхата, скокнало, догонило я и я сръвало. Тя изпищяла, прескочила харманския плет, минала в градината, навела се и проляла ясни детски сълзи над сините зюмбюли и червените иглики. Сливите посипали русата ѝ коса с упоителен прашец.

Ходила е по хармана — за да отпечата стъпките си. Целувала е клончетата и когато през сълзи се засмяла — зелените пъпки се пукнали. Скочила е над плевнята, уловила се за черничевия клон и се залюляла — вдигнала се нагоре, паднала надоле, — докато клонът изпращял, счупил се и тя тупнала на покрива. Ударила си белия крак и го навехна-

ла. Съборила е много керемиди, които паднали и се строшили на парчета.

Най-подир се върнала лудетината към къщи. Полекичка раздвоила клоните на вишните, които засенчат прозорците на малката стая, и стъклата светнали. Притаила дъх, дяволито погледнала и почукала три пъти.

— Илия! Илия! Защо не ставаш, сънльо?

А Илия спи като къпано хлапе и чува как над главата му бият две огромни гълъбови крила.

— Хайде!

Илия се хваща за една перушинка и почва да се издига. Лети. Гледа: селото е останало долу, а реката се превила, тънка, тънка като копринен конец. Орехово се върти като колело и потъва в син пламък. Изведнъж перушинката се отскубва и той полетява надолу. Пада като камък — ще се убие! Но две ръце го хващат под раменете. Отново започва да се издига. Пак отива към небето. Ето, вижда се божието село. Пеят петли и кучета лаят. А сърцето му бие — ще изхвръкне.

Кой чука на прозореца? Моли го. Шъпне със задъхан глас:

— Илия! Време е! Слънцето напече. . . Стани момчето ми!

— Хей! Илия! Ставай! — изръмжа груб дебел глас през полуотворената вратичка на пещника. — Спи, магарето, като заклан.

Скочи.

*

Тръгна Илия да оре. Утрото е обсипало пътя с бисерни зърна росен смях. Стъпиш ли — изплъзват се като живи под краката. Градините размахват клони през плетищата и ръсят брашно. Под всяка слива някой тази сутрин е разсипал по един козлен чувал.

— На добър час, Илия! — шъпне изкривената

ниска къщурка на баба Кьньовица и мига с черните си прозорчета.

— Хей, прибери си пояса — улицата е пометена! — важно проговори бялата топола и се загледа далеч към пламналите върхове.

Илия смутено се наведе.

— Недей гледа към къщата на баба Кьньовица. Ще се мерне пред вратника вещицата, ще те стрелне с очи. А тя има зли очи. Догонят ли те, когато заминаваш — злото ще се намери в колата. Ще пипне здраво ритлите и целият ден ще тръгне наопаки. Или ралото ще закачи за корен и ще изпращи, или волът ще заболее, или пъдарят ще те хване, когато увиснеш на чужда череша.

— Не гледай, защото ще ти направят магия!

Воловете весело клатят опашки, клатят рога, а погледите им летят към сините ниви — в утрото люшнати жита.

Колесарката пей:

— Чи-ци-циииии! Циииии!

Тя е минала оттук. Втурнала се е надолу по лъадето. Разбудила пеперудките и лястовичките. Залюляла осена с гарвановото гнездо и перушината изхвръкнала. Слязла край реката, отсякла една върбова пръчка, направила свирка и писнала:

— Чичо пе! Чичо пе! Чиииичо!

А един гълъб изскочил от гората, пръпнал над главата ѝ, ударил русата ѝ коса с крило — за да я изплаши.

— Гу-гу! Гу-гу!

И тя се втурнала низ полето. Че като викнала, че като заплакала — реве, та се къса. Поръсила нивите със сълзи.

Дошло едно дребно човече: педя човек — лакът брада. Изправило се пред нея и почнало да ѝ се присмива. Извадило из торбата си един бръмбар.

— Бърррр!

Пак се засмяла.

Коя е тя? Защо ходи между нас? Никой не я

вижда, а всички я познават. Тя е зашеметила цялата земя. Иде тая сутрин — влиза направо през прозореца, навежда се и шъпне на ухото му. Той усеща как нейните къдри милват лицето му и цял пламва. Буден е и всичко чува. Но се преструва на заспал.

— Шт! Слушай! Слушаш ли? Аз ти нося. . .

Протегна ръка. . .

Но къде е отишъл? Занесеният Илия отминал нивата.

— Ваааа! Стой!

Обръща колесарката, връща се назад. Трънките край синора примират от смях.

Нека се смеят!

*

Впрегна воловете, зажегли хомота, сложи кобиличката. Обърна се към възходящото слънце и се прекръсти. На една копраля се издигнало. Пипна копралята и подсвирна.

— Диииии!

Гласът му отекна и се загуби сред жиженето на пъргавите пчели по синорите.

Натисна мъжки ралото. Земята изтръпна, закъкри, разпука се и разрони сочни черни буци. Дъх на свежа пръст облъхна наоколо и над широката бразда запъпли бяла пара.

Илия усети как ръцете му станаха огромни и могъщи, ралото порасна, браздата се изви назад като река. Ще обиколи на четири страни цялото поле. Ще забрезни леха, каквато досега не са виждали хората. До вечерта ще я продъни.

В душата му се обади едно звънче. Още едно, три, пет! Цял гердан от мънички жълти звънчета. Невидима ръка помилва челото му и показа на юг. Илия се обърна. Небето пламнало. Страшен пожар е обхванал земята. Хората крещят и тичат: нагоре, надолу, по нивите, по къщите — разнасят огън. А звънчетата все по-ясно и отсечено бият. Къде е слушал тоя звън? През сините летни нощи, когато смъкваха от Белия камък овцете с батя си. Къде е батьо? Илия се спира, издига ръка над чело и гледа към Карамогила. Един страшен дъбов кръст са побили ореховчани. Кръстът пронизва като стрела сърцето на цялото село. . .

Но, майчице, как е светло! Този ден всяка черна мисъл е прогонена. Има само небе, лястовички, като кръстчета затрептели из въздуха, запалени села и пеещи звънчета.

*

На пладне Илия разпрегна. Пусна воловете да идат по високите пасища, легна под крушата и се замисли дълбоко. Какво мислеше? Нищо. Малки мухички — пороен дъжд — замрежваха очите му.

А воловете, като два големи бели орли, се бяха спрели на върха на хълма с вдигнати глави. Дошли са гаче ли от небето. Слезли са да донесат благословение и сила на земята, която ще роди хляб. Два бели пратеници. Ако те отлетят — земята ще опустее. И нивите ще заплачат, и гората ще заглъхне.

Как е хубаво да не виждаш нищо! Нищо да не чуваш. Да няма наоколо жив човек. Само ти и двата бели орли. . .

*

Притъмня. Като голямо черно колело се търкулна вечерният грохот — преви клоните на разцъфтелите круши, затъпка разнежените ниви и потъна далеч зад ясносините върхове на Карамогила.

Търкулна се Илия надолу по дълбокия път към село. Бодро пристъпв т воловете и в очите им трепти тиха вечерна ведрост. Смехът на пролетния ден е запечатан в зениците им.

Шипките край пътя излъчват упоителен дъх. Откъм ливадите повява мирис на мащерка. Синьо-

то небе безшумно пада надолу. Падат звездите, пада луната. Земята се удави в синевина. Здрачът прегърна земята, както младоженецът прегръща невястата си. След миг ще гръмне сватбена веселба. Жълтаците ще забият тъпани. Хълмовете ще се заловят на лудешко хоро. Гората, изправена отстрани, с дълбокия си глас ще се провикне:

— Бре-бре-бре! Ихууу!

А насреща високият хълм ще й намигне и ще засуче мустак. Такъв е той. Цял ден стои възправен и нея гледа.

Но къде е селото? Гледай ти дявол! Изгубило се е Орехово сред празничната тълпа. Тича някъде запъхтяно подир сватбарите й вика:

— И-ху! И-ху-ху!

Никой не го е калесвал!

Зад Миховата воденичка светулки ходят в здрача — жълти въгленчета. Минеш ли над брега и завиеш през върбите — ще лавнат будните кучета. Но къде е воденицата?

Върви Илия цяла вечност. Носи в душата си белите орли, разораната нива и разлюлените звънчета.

Коя е тя? Минала е навсякъде. Незнайна жена със зелени замайващи очи.

След него вървят двама души и тихо шушукат:

— Къде отиде тя?

— В пещерата.

— На косите й грееха иглики. Видя ли в гората, където е стъпил нейният крак — вредом е разцъфнал синчец.

— Тя ми замая главата.

— Ходя като луд.

Бездънен копнеж се разлива из въздуха. Илия се обръща:

— Къде е пещерата?

Никой. Полумрак. Измама.

Шипките клюмват с черни цветове.

РЪЖ

Когато от синорите погледнат като сини очи метличините и ръжта пожълтее като пламък. Когато един ден подир пладне в големия вир над дядо Пейовата воденичка дойде да се окъпе лятото. Почерняло от горещия вятър, то се хвърля надолу с главата и залива с плясък и смях върбалака. Подир малко, разведрено и весело, нахлува бялата си риза с червен шев, намята дрешката си и тръгва нагоре към Коминчето през високите ниви. И затрептява в огнения въздух глас на гургулица, глас на нашето родно лято.

Над Узуналан размахват сини криле щъркелите и с проточени шии се спущат към вехтите гробища.

Небето става бистро и бездънно. Слънцето цял ден пече опръхналия гръб на нивите. Над плетищата се червенеят сливите, а широколистните тикви провисват жълти звънчета, които звънят, залюлени от кротката песен на пчелите.

Реката утихва и цял ден плакне огненото чело на слънцето. Под каменния мост от белите лястовичи гнезда се показват малки, жълти, лакоми главички.

— Жиррр!

Лозницата потуля ревниво прозореца ми, да не виждам Неновата ковачница. Ден и нощ Нено клепе сърпове. Пей чукът му и през ниската опушена врачка сегиз-тогиз излизат рояк жълти светулки.

Да съм малка като Гинчето, че да пръпна да ловя светулките пред ковачницата. Че да стъпя

на прага и да гледам младия мъж със запретнати ръкави как вдига чука и удря огнения сърп върху наковалнята. . .

Утре е света неделя. На мегдана спряха да пренощуват три коли, покрити с рогозки, пълни с вили и паламарки. Ще ми купи тетьо нова паламарка, аз съм станала голяма мома, а с моята да жъне Гинчето. Бива му тя.

Какъв голям огън наръшкаха едрите лудогорци с гайтанлии дънки! Нощес ще се натъркалят край огъня и до късно ще си хортуват. Утре ще има голям летен пазар. Надвечер, когато светът се прибере, те ще впрегнат витороги биволи и през стария мост ще потънат в тъмнината. Няма да се чуят, няма да се видят вече. От кой ли далечен край са дошли? Да рачат да ме вземат със себе си, кога тръгнат. Да замина и аз по света. Да видя как живеят далечните хора: какви дрехи носят, какви песни пеят, какви думи си хортуват момите и ергените, кога се срещнат по кладенците, китят ли се с кръвено цвете по челата. Че ми е много домъчняло тук да стоя и все към Неновата ковачница да гледам.

Нека отида с лудогорците в тяхното село. Нека стана невяста черноока с шарен сокай. Ще тъча червени пояси и пъстри чорапи ще плета. Всяка вечер на кладенеца за вода ще ходя с писани менци. И нектите ми ще са къносани. Боже, как ли ще изглеждам! Кога налея, ще седна на плочата и ще го чакам да дойде по дългия, далечния път. Дано дойде да ме отърве от лудогорците моят Нено, ковачът. Черният Нено.

*

Бог да прости дяда, че е посадил и отгледал дръветата в градината. Има къде да се потуля и да си поплача.

Стана сутрин и вляза през прелеза. Слънцето

се показва зад ръжната широка пола — голямо и окървавено. Ще чернее и днес земята. Пчелите излизат от кошерите, жижат, лутат се насам-нататък, от цвете на цвете. Много са смешни. Приказват си накъде да отидат за мед: към ливадите или по синорите. И те са като хората: всеки ден се трудят и не им тежи.

Вей хлад и ведрина.

Протягам ръце, опъвам гърди, ризата ми сякаш ще се пукне.

Тук!

Нещо трепери, изгаря. Като високата, хубавата ръж. Чака стопанина. Ела да ме пожънеш, стопанино!

Че съм порасла здрава и хубава. Като ружа. Като тополка. Всички думат и ми е драго да работя, и ми е драго, когато иде жътва. Тези ниви, които дават хляб, ясни метличини и са попили всичката радост и мъка на хората, да екнат, да затреперят, да притаят дъх, когато викна. Крушите да не шумолят, класовете да наведат главички и да слушат. А снопите подире ми да нямат чет.

Той нали вижда каква съм, ама пак! Като въглен е опърлил сърцето ми. Неговият чук цял ден пей. Влиза през прозореца, чука по огледалото, бие менците и те се люшкат като камбани, халосва паниците и те се пръсват на хиляди парчета. Какви ли сърпове е изковал за жътва? Много му приляга. Аз защо съм го залюбила! Снощи тетьо му занесе сърповете — дали знае кой е моят?

Тъй ми е тежко понякога!

Защо не съм като другите? Ей тъй, без грижа, с леко сърце. Като Кина чичовата. Трима да тичат подире ми и на тримата да навия юларчето. Да не мисля много, да не ходя сама из градината като щура.

Полудяла съм за него.

Защото има яка ръка и железен чук, който цял ден ми приказва. Силата му да е над мене като орел с остър клюн. Да не смея в очите да го погледна,

кога хортува. И мине ли край дома, сърцето ми да тръпне като уплашено пиле.

А то:

Мишо.

Кученце, а не човек. Трепери, когато ме види. Думите си сплита, ръцете си не знае къде да дене. Черви се като божур.

Ох, не ща тъй!

Искам Нена черния!

Искам го!

*

Моят месец погледна през прозореца — пълен и бистър. Той е повел тая нощ цял орляк звезди над Черкювските хълмове. Потули се зад белия клон на ябълката и пак погледна.

Иска да влезе при мене. По среднощ, когато всички спят.

Нека влезе. Нека ми дойде.

Да позлати юргана и с огнената си ръка мекичко да помилва гърба на котенцето — заспало върху трикракото столче. Да се изправи над мене и да ме загледа: как съм разпиляла косата си и как съм разголила гръд. Няма да ме е срам от него. Ще го прегърна за шията, ще впия в устата му моите опръхнали устни и ще помисля, че е дошъл Нено. И ще заплача.

Утре, цял ден като жъна, да лепне сладък мед по устните ми и когато надигна стомната, да се разлей медът по всичките ми жили.

Да е месецът моят Нено. Чер да грее през прозореца ми — всяка нощ да го виждам. Да го чакам вечерно време, когато се показва между клоните. Ще му река да не шумоли. Полекичка да стъпва, че ще разбуди Меча. Мечо се хвърля като вълк нощем върху хората. Да прескочи плета безшумно и — хоп през отворения прозорец. Ще го посрещна с протегнати ръце. Ох, каква съм луда! . . .

Повел всичките звезди, като драгоманин жътварките, плува бистрият месец над Черкювските хълмове. Цяла нощ ще пристъпва полекичка над тъмните ниви и, току виж, когато се загледа през прозореца ми, някоя звезда пръпнала надолу. Кой знае къде ще падне! И тя е като мене жена. И тя търси някого. Гори. А месецът, ако не ще да се потулват в меките нивя неговите момичета, да не зяпа през чуждите прозорци.

Ще кажа на Нена.

ГЕРГЬОВСКИ ОГНЬОВЕ

На Георги Цанев

Нощес ще играят гергьовските огньове. Да ми помогне господ да намеря гърне с жълтици! На мястото на кладенеца ще направя мермерна чешма с два железни стубела и девет корита. Когато вечер от изгорелите ниви на Белия камък слязат премалнели жътвари — да наквасят устни на чешмата. Чернооки момичета ще запретнат поли, да измият своите крака, наранени от стърнището и къпините. Да екне весела глъч и ведър смях, да се пръсне като летен дъжд по плочите. На пладне дядо Димо, овчарят, да завърне стадото под сенчестия осен, да легне край чешмата и да слуша какво приказва тя. Когато от Побит камък се спуснат почернели мъже, да спрат колата с три реда снопи и да наплискат широките гърбове на биволите с хладна вода.

И всички да думат: «Калчовата чешма.»

И всички да думат: «Господ здраве да му дава!»

Ида си от коситба. Да вярвам ли на очите си! Пролет, градини, по вратниците увиснали свежи клони глог, пред прозорците зашумени лози, а нивите — пламък. Запалило е слънцето тази вечер земята. Носят големи жълти свещи и росен босилек. Утре е Гергьовден. Въздухът е напоен с предпразничен кучешки лай.

Защо ми е тъй драго? Готов съм да викна, да заплача или да хукна, колкото ми сили държат, през

високите жита — да тичам — докато капна от умора и падна на очите си.

Или да се метна на моя черен кон, че по ливадите, през върбовата кория — направо срещу селото. Да връхлетя лудешки през плетища, дървета, къщи, хора — облак пушек да вдигна и да замина, където ми видят очите.

А ти да тръгнеш, Марийо, на път и кръстопът да разпитваш за мене: не сте ли го виждали — моя Калчо с лудата глава и червеното елече? На кон да е минал оттука? Аз те лъжа. Никъде няма да отида, защото ти си моя годеница. Обречен съм на тебе. Цял ден ходя като занесен и мисля. Какво мисля? Вятър работи! Как ще я нареждаме. Как ще живеем. Нали съм гол като пищов — нищо нямам. Един кон ми е богатството и две мъжки ръце. Къщата на баща ти щях да запаля, ако не беше те дал. Мама ми дума, че съм погрознял — слънцето ме харесало. Нека! Нищо няма да ми стане.

*

Днес косих, косих. Гътнах цялата ливада. Три разкрача широки откоси. Като се връщах, край върбовата кория набрах мащерка — да я натопиш утре в менците, да накитиш прозорците и един стрък да увисне под ръченика ти. Да милва любовно страните ти, опърлени от сухия вятър.

Стигнах големия кладенец. Че ми дойде на ума каква голяма чешма може да стане. Там заварих куция Ибрахим и магарето му. Кара два сандъка яйца. Седнахме под върбата и заприказвахме. Нали сме стари приятели. Едно време, кога бях малък, Ибрахим беше ратай у дома. Той ме е учил да кося и да ора.

Хей, Ибрахим. . .

Да ми е честита годеницата!

Върбата навежда клони и мокри чело в дървеното корито, зелено от жабуняка. Шумолят ливадите, шумолят клоните, шумоли кладенецът.

Да ми е честита!

Чуваш ли, Марийо, целият свят знае, че ти си моя годеница, и тревичките, и буболечките знаят.

Ибрахим извади от червения си пояс широка кожена кесия, бръкна в нея и ми подаде сух кичур билки.

— Тези дине гледах да те срещна. Нà! Свари ги. Пиеш ти, пиеш и момичето. Ногу са церовити. За мерак. Развала няма.

— Ибрахим, като ходиш по селата, не си ли виждал вярното ми куче с два белега на челото между очите? Изгуби се една нощ, сякаш в земята потъна. Откраднаха ли го, убиха ли го, не знам.

Не го виждал. Пропадна ми най-добрият другар.

— Ибрахим, чувай, като ходиш по селата, виждал ли си някъде мома, по-хубава от Мария, с очи, по-черни от нейните? Живея като насън. Където да тръгна, каквото да похвана — тя ми е в ума.

Ставам рано. Грабвам косата и бързам към ливадите. Кося и ми се струва, че отнякъде, през върбите, през купните, ме гледат нейните очи. Понякога усещам такава сила, че ако имам някоя коса — три дена дълга — и замахна с нея — ще покося целия свят. Видиш ли какъв съм аз? На пладне лягам под тополата и гледам облаците. Тополата размахва клоните си като бели голи ръце. Бягат облаците — настръхнали коне по небето. Целият свят: земя, дърво и камък запъхтени бягат.

И ние, като тичаме, току се препъваме и падаме. Другите ни прескачат и отминават. Обърнем ли очи назад — виждаме черни години. Окървавени стърнища, запалени села. Братски трупове, братска кръв. Ех, живот! Карай, Ибрахим — ще видиме!

Имам две здрави ръце, една черноока годеница и един чер кон. За нищо не ми е жал. И щом видя кривдина, не ме е страх да я кажа право в очите на хората.

И знаеш ли, че аз ще направя на мястото на този кладенец чешма? Голяма мермерна чешма с девет

корита и железни стубели. Мало и голямо да мине и да види. Да се учат хората на добро.

Старият циганин цъка и учудено ме гледа.

— Дай, боже!

И като яхна магарето, той се намести между двата сандъка, запали лулата си и тръгна по пътеката нагоре. Само главата му се заклатучка като кадънка над зеленото жито.

— Остани със здраве!

— Чувай, да дойдеш на сватбата ми!

Наведох се над коритото и се огледах. Почернял съм много. Нека! Нищо не става на човека от работа.

Поех косата и тръгнах.

*

Довечера със запретнати бели ръкави ти ще преметеш двора и хармана. Много ми е драго да прескачам запалени купчини слама срещу Гергьовден. Да дойда ли у вас да прескачам? Ще се боричкаме с децата, а ти ще ми откъснеш едно цвете от градинката си.

След вечеря ще бъде тъмно като в рог. Месецът изгрява много късно. Ела само до портичката, но без чехли, да не се чуят стъпките ти. Моите ръце ще те потърсят в мрака. Няма да ми се сърдиш, ако бързам. На края, над дядовата Пейова воденичка, ме чака Марин. Пуснал е коня си край реката, лежи на тревата, пуши и се вслушва.

Нощес ще пасем конете си на Белия камък. Цяла нощ ще приказваме и ще гледаме, кога заиграят гергьовските огньове, кога заиграе гергьовското имане.

На сутринта, преди изгрев слънце, ще се спусна на кладенеца да се измием срещу изгрев и да намокрим челата на конете със студена вода — за здраве.

Да ти донеса ли вода и ти да се наплискаш — за здраве?

КУРШУМЕНОТО КЛАДЕНЧЕ

На Н. Фурнаджиев

Ще ни покрие нощта с топла тъмносиня черга, по която се сипят като златни мухи милиони звезди. Юлска нощ. Невидима влюбена жена с тъмна мека пазва и хладни голи ръце. Иде боса по стърнището. Шумоли. Прегръща дърветата, лудо ги стиска до сърцето си и те полека се топят като син пушек над огъня. Тъпче непожънатите ниви, слиза по буренясалия път и замахва с дълга вършина: пред нея бръмчат звънците на стадото, което се прибира в кошарата. Тя ще слезе доле при малкия кантон и ще спре на прелеза. Ще чака да дойде машината с огнените очи. Ще прилепи ухо до релсите да чуе — иде ли. И когато, запъхтяна и полудяла, като изтърван звяр, машината се зададе, нощта ще хукне напреде ѝ по белите камъчета на железния път. Дядо Ангел кантонерът ще излезе по бели гащи и ще види как някъде зад големия мост, неиздържала, от железния насип се проваля нощта и пада на очите си в ливадите.

Когато заспиме, тя ще дойде на Карамогила и с хладна ръка ще милва челата ни, изгорели от чер пек.

Дядо Златане!

Дано кучето заспи и не изръмжи да ме разбуди. Аз ще сънувам, че Ганкината ръка ме гали. Ще виждам нейните дълбоки черни очи, надвесени над мене, да ми хортуват. И ще чувам маминия глас:

— Идвай понякога на гроба ми — да те видя!

В Ганкините очи сякаш трепери голямата мамина обич към мене.

Как е хубаво нощем на Карамогила! Оттам се вижда цяло широкото Дунавско поле, разтопено далеч някъде в звездна широта. А надясно Черкювските високи могили с едновремешния манастир «Свети Никола». Той гледа с червени очи спят ли премалнелите от труд и огън герловци. Долу е нашето малко село, над което е разперила криле сива мъгла и го е похлупила с крилете си като квачка пиленцата си.

— Клоп-клоп-клоп!

— Клю-клю-клю!

Наоколо кръстци. Сякаш са големи черни птици с отпуснати крила, накацали по стърнището. Отляво гората тайно шумоли. Кой знае какви страхотии иска да ни разправи тя. Нали с очите си е видяла изтръпналия нож и мътния поглед на убийците! Нали нейната зелена мека пазва е била с кръв намокрена!

Едно конярче тежко изтрополи край кошарата и спря долу на Куршуменото кладенче, където днес сварих Ганка да плаче. Щом напои конете, то ще препусне между нивите и само космите на главата му ще лъснат на месечината, додето се провали към ливадите. А тежкият тропот ще се разрони като черна буца пръст във въздуха. Както винаги.

— Дядо!

— Е?

— Видя ли днес Ганка каква е почерняла и очите ѝ хлътнали като ями навътре? Погледне човека, а не го вижда. Днес я заварих на кладенеца. Обърна ми се сърцето. Дошла да налей вода, опряла се на корубата — плаче. Рекох ѝ: «Добър ден!» Тя не чу, нито ме погледна. Взе стомните и тръгна. Дощя ми се страшно да я заприказвам — не можах. Защо ми е легнала на сърцето като двегодишна болест?

— Не знам, синко.

— Пролетес ме срещна на пътя и ме спря. Рече

ми: «Монка, като ходиш по гората, знаеш ли къде е гробът на батя ти Андрея?» «Как да не го зная?» «Ако ти дам нещо, ще му го занесеш ли?» «Ща» — казвам. Сутринта минах край тях и тя ми даде сребърното кръстче, което е лежало до сърцето ѝ, да го заровя над главата му. Даде ми го, заръча ми да му кажа. . . Че като се разрева:

«Не ме пущат да ида да го видя, Монка! . . .»

Идеше ми да я сграбя и да я занеса. Портичката скръцна и се подаде майка ѝ. Аз подкарах козите.

*

Днес като орли се бяха извили цял орляк жътвари над хаджи Нойовата нива. Карамогила — цялата е на хаджи Ноя. Пяха жътварките, цял ден викаха до бога, но ясният глас на Ганка, тъмнооката хаджи Нойова лудетина, не прокънтя над изтръпналото прегоряло жито. Че как ще запее тя сега, когато целият свят е потъмнял пред очите ѝ! А то, като погледнеш наоколо, пак същото: поляни, ниви, дръвчета, слънце. Само Андрея го няма. Ами че други мъже няма ли? Ех!

— Андрея ли? Какъв човек беше той. . .

— Светът не се е свършил с него.

— Е, ти не можеш с него да се мериш.

— Аз ли? Да ме знае тя. Ще стана хайдутин. Ще завардя пътищата, ще спечеля един казан пари и ще раздам всичко на сиромасите. Името ми да се чуе по четирите краища на света.

— А бе тя е чорбаджийска дъщеря, като тебе ли. . .

— Тъй мислят хората за мене: какво съм аз — едно дрипаво козарче, което цял ден се катери по дърветата да лови гургуличета от гнездата и плете кошове за риба. Нека мислят! Ще видиме по-нататък. Къщите и хамбарите на хаджи Ноя ще запаля!

— Плещиш дивотии.

— Не ме познаваш ти мене.

— Лесно е къщата да запалиш, ама човешкото

сърце да запалиш е мъчно. Да те видиме там! Андрея беше подлудил младите. Слушаха го като верни кучета. Че той ако искаше да ги изведе на Белите брегове и да им каже: скочете от канарите долу — щяха като слепци да се хвърлят. И ти му беше под ръката. Човек, който се бори за правдината — желязна му е думата.

Прав е дядо Златан. Ходил е по света, додето краката му се изходят и очите му се изгледат. Знае той. Ами аз — кипи в главата ми и приказвам, каквото ми хрумне. И нося в торбата си гущери да плаша воловарчетата с тях. И съм се заплеснал подир Ганка, и съм се запретнал с батя Андрея да се меря.

— Дядо!

— Ей?

— Нищо ли няма да стане от мене?

— Нали виждаш — козар.

— Козите ли? Аз ще ги изколя или ще ги натиря по долищата да ги одрънкат вълците.

— Тъй, амче как! Видиш ли ти Монката!

Аз скачам, вземам си дрешката и тръгвам надолу. Присмива ми се. Нека.

— Чувай, да станеш утре рано, когато квачката подбере пиленцата си над Черкювските могили, да наскубеш въжа за цял ден!

Иде ми да извикам, че аз наместо въжа за снопи ще наскубя въжа, за да избеся всичките. . . ама пак ще се подхлъзна. Не зная защо винаги приказвам онуй, което не е. И нося в торбата си гущери. Да има край, мечки да нося, че старите да се разтреперят, кога им покажа някоя рунтава, озъбена.

*

Ей го Куршуменото кладенче под стогодишната меша. Тази нощ то е разтворило огнено око — потопения пълен месец — и гледа небето. Да си легна до него и да слушам как гълчи мешата, какво жумоли то! Да слушам само, защото, кога приказвам —

плещя хлапешки работи. Тука днес се беше опряла Ганка и плачеше. Бялата ѝ гореща пазва притискаше силно корубата, а обгорялата ѝ ръка висеше като откършена над водата.

Кладенчето е пило нейните сълзи. То е чакало с отворено гърло да капнат и е пило отчаянието на двете черни очи.

— Идвай понякога на гроба ми. . .

Маминте очи бяха черни. Кога убиха татя през войната, тя беше като Ганка потъмняла и като нея крееше.

Горе над кошарата дядо Златан е заспал, кучето е задрямало в краката му, само огънят блещука. Когато главните, късно след полунощ, си изприкажат всичко и склопят побелели клепки, от гората ще дойдат трима души да промият куршумената рана на Андрея Карадимов, додето водата почервенее. Ганка ще стои над кладенчето изтръпнала. Мешата ще млъкне и ще вее мъртвешки студ. Кръстците като хайдути, с наметнати кожуси, ще снемат калпаци пред покойния. И щом долу в селото екнат първи петли, трима души ще нарамят мъртвия — да го отнесат насред гората, където е погребан в гроб, изкопан с нож.

— Пюууу! Пюууу! — писна нощна птица и прошумоля в клоните. Месецът се сви като коте зад едно облаче и примря от страх. Птицата размаха крила близо до земята, издигна се и угасна. Някъде кънна проточен вик:

— Пюууу!

Изведнъж ми стана много мъчно, в гърдите ми затрептя неудържима мъка и очите ми се наляха. Какво изгубих аз? Какво се случи с мене?

Зад гърба ми прошумяха стъпки. Идат! Студени тръпки ме побиха. Тъмни хора пристигат. Не са хора — духове!

Скочих.

Няма нищо. Някъде далеч в гората — потаен и страшен — пищи гласът на черната каня. За вода ли пищи тая птица, или хищник е отнесъл рожбите ѝ от гнездото? Големият месец се плакне в осребрената вода на кладенчето.

Ами ако дойдат тримата души, нарамили трупа на батя Андрея? Ще ми се пръсне сърцето. . .

Завих към кошарата.

Загърнах се с кожуха и се търкулнах до дяда. Защо не мога да спя? Затварям очи, а виждам пак.

— Дядо, спиш ли?

— Хррр!

— Дядо!

— Ай, викаш ли, Монка. . .

— Грешно ли е, а?

— Кое?

— Вчера, като минах край гроба на батя Андрея, изрових Ганкиното сребърно кръстче и го вързах на шията си. Много ли е грешно, а, дядо?

— Какво кръстче хортуваш? Хайде заспивай! Какво си се разсънил като липир. . .

Млъкнах. Над мене пак се надвесиха Ганкините черни очи, пълни със сълзи.

ЗМЕЙ

Като ме питаш — ще кажа :
Нивата, Яно, запалвам,
ала сеното не мога,
че има билки сякакви.

Народна песен

Вечерта късно, когато жива душа по улиците нямало и месецът се потулил зад велия камък, горномахленчани видели как от небето паднала една голяма колкото кринче огнена топка, изпращяла и се пръснала на хиляди искри. На мегдана, пред вашите порти, станало видело като деня, а купните на дяда Ноя щели да пламнат. Яно мари, Змеят паднал пред вас.

— Лъжат, Никола!

— Не лъжат. Снощи, като мина край дома с менци на рамо, под ръченика ти висяха две ясни гергини, кога се върна — нямаше ги. За него ли ги остави на кладенеца?

— Забравила съм ги. Снех ги да не паднат в кладенеца, доде налея, мъчно ми беше, забравила съм ги.

— Чаках го през нощта, доде пропеят втори петли, ако беше дошъл. . .

— Защо вярваш на хората?

— Как да не им вярвам? Де кого срещна, гледа ме тъй, че сякаш иска жив да ме оплаче. Не съм от тях. Доде нося тая глава на раменете си, не ща никой да ме окае. Кажи истината. Ако ти е сърце

изстинало, ще прежаля всичко, ще си грабна калпака, че където ми видят очите.

— Не думай. Не съм го срещала. Мълва е. Ако е дошъл, ще му кажа, че мъртва може, жива няма да се дам.

— Не си ти същата. Други път, колкото тежко да ми е било, видя ли те — олеква ми на сърцето. Сега нещо ме дави. Нощем някой ме бута за рамото и ме вика на име. Стана, запаля газеничето — няма жан-жун. Седна и запуша, доде превали нощта и зорницата влезе през прозорците и се търкулне по дрехите. Малкото ми сестриче стане и се разшъта из къщи. Пей дудичка, пей и шъта. Сянка няма на душата си.

— Никола, мой Никола!

— Ако е силен, защо не дойде да се срещнем лице срещу лице, да го погледна, да го пипна по рамото. Видя ли, че е по-силен от мене — ще му сторя мегдан.

— Че ти не го дириш.

— Диря го, ала той бяга като вятър. Вятърът лови ли се? Запил съм се. Какво ли зло ще направя, помен да остане, доде свят светува. Ех, да му знаех леговището. . .

— Думат, че слязъл на Коминчето в нашата нива. Там свил гнездо. Всяка сутрин баба Куна вещицата отивала да му носи топло мляко. Слагала паничката под кривата круша. На пладне, кога отивала повторно — паничката била празна.

— Ходих три пъти на Коминчето: няма го.

— Сякой не можел да го види.

— Ще го потърся още един път. Земята на крак ще повдигна. Под дърво и камък ще го диря. Да ме познае кой съм.

— Пази се, Никола, очите му били огнени.

— А на мене ръката ми е огнена.

*

Слънцето тупна върху пожълтялото чело на Карамогила и запърполи като ранена птица. Дългата сянка на крушата пропълзя нагоре по хълма, върху позлатената угар, като преметната черга. Пролетната вечер тихо се повдигна, прибра разпръснатата си коса и нагази със запретнати поли през нивята. Големите ѝ сини очи ръсеха радост. Под бялата ѝ риза трепереше събудената гръд, жадна за милувка и обич. Белите ѝ стройни крака шъпнеха помътнели думи на тревичките. Тя се изправи срещу Коминчето, протегна голата си ръка нагоре и звънна проточен ясен женски глас:

— Ида! Идаааа!

Прелетяха гълъби.

Никола отжегли биволите и ги пусна нагоре по хълма. Кой се провиква? Някой извика в душата му. Опря се на копралята и погледна.

Тя мина през нивята с изжъдняла гръд и изтръпнала снага.

— Яна!

В миг и земята се продъни, нивите се провалиха някъде, пръстта се разрони, ралото потъна, биволите се възправиха като две черни кучета и страшно завиха.

На Коминчето от Янината нива излезе Змеят с червен пояс и чер калпак. Сложи ръка над чело и погледна надолу. Очите му са черни като въглени, не — очите му са сини като лятно небе. Къде му са огнените крила?

Яна върви през дълбокото жито и на шията ѝ блести божигробското седефено кръстче. Отива към него, диша бързе, гърдите ѝ се повдигат високо, отива — загубена е! Ще я грабне и ще я понесе към небето.

Една тежка ръка хвана Николовото рамо.

— Никола!

Никола се сепна и прекара длан над челото си.

— Какво си се заплеснал? Никола, прибирай

биволите и впрягай колата да си ходим — утре жътва ни чака.

Повя. Вечерникът разклати клоните.

*

— Да я убие господ Яна! Тя ни запали храната!

— Житата горят, хей-ей-ей! Тичайте да гасите!

Дядо Иван кехаята се изправи на могилката срещу село, сне оръфаната си шапка и разтвори гърло. Гласът му — изтръпнал и зловещ — полетя, удари омърлушените покриви на къщите, изпращя между клоните на почернелите от плод сливи и се заби в сепнатите души. Някъде откъм Осенов лъг като изтървани коне с развени юзди — светкавици и огнен тропот — идеха страшни облаци.

— Тичайте, хора, селяни!

На Коминчето гори дядо Пейовата нива от четирите крайове. Пламъците пълзят по корем със зинали уста и гълтат — лами ненаяли се. Небето се разтваря над гората. Господи, как можеш да стоиш и гледаш, когато хлябът гори! Нямаш ли сърце! Изпрати бурите, излей всичките небесни реки, пощади храните!

— Да я убие господ Яна, дето разсърди Змея!

Мало и голямо се втурна из дълбокия път към Коминчето. Кой каквото сварил, грабнал: мотики, лопати, секири, търнокопи. Баба Пена, знахарката, размахва хурката си, тича и кълне. Изоставени кърмачета писнаха в село, завиха проточено кучетата, пръпнаха петлите по плетища.

— Огънят слиза надолу — отиде селото!

— Олеле, майчице, изгоря ми душицата! Житото ми, хлебецът ми. . . Снощи пак бих бабата, не ми било на добро.

— Всички сме под божия ръка!

— Защо не рукне дъжд из ведро!

— Нощес сънувах Змея. Жъне с петнайсет млади жътварки. Нощес насън, днес наяве жъне Змеят.

— Дано ръката му окапе!

— Мълчи!

— Дано, боже, кучета месата му развлекат!

— Мълчи, лудетино!

— Как да мълча — пет са на главата ми, какво ще ядат!

— Камъни!

Полудели, с разчорлени коси и безумни очи, тичаха селяните към огромния пожар. Облаците се събраха с отсечен трясък все по-близо и по-близо. А огънят бягаше надолу край дола, нивите пращяха и зелените синори се гърчеха като пребити змии.

Рукна едър дъжд.

*

Виждате ли кръстатия камък над Коминчето? Под него се чернее крушката самодивката. Тъй я помнят отколе — нито старее, нито плод ражда. Там е Янин гроб. Едно време дели Пейо с два чифта биволи земята дънил и до гърди храна жънал. Едно време там се сбили Никола — Яниният годеник — и Змеят. Змеят пламнал — всичко изгоряло. Отдолу под нивата шумолеше дядо Пейовата чешмичка с пет каменни корита. Под крушата баба Пейовица вържела Янината люлка и Змеят идвал да я люлей. Откак изгоряха нивята, никой не е отишъл да забие рало, а чешмата пресъхнала.

ПРЕЗ ПРОЗОРЕЦА

Малките сиви села край железния път. Мургавата кожа на техните жители, горещият поглед на тъмнооките моми, които се изправят със запретнати ръкави и гледат. Ясен, вечерен час. Влакът се промъква, като устремена черна змия, с вдигната глава между житата и залени от захождащото слънце, треперят прозорците — златни люспи.

Къщичките — бели грахови зърна, търкулнати в широките бездънни ниви. Бягат граховите зърна пред хълмовете, махат комини, чупят ябълкови клони, падат, стават — задъхват се от смях и страх. Върху им връхлита злобен кучешки лай, дърпа дрипите, окачени по плетищата да съхнат. С тихи стъпки по сламените покриви тръгва глас на петли, разперя крила и хвръква към небето като вечерна молба.

— Кукуригууу! — загубва се в кроткия лъх на висината бяло лятно облаче.

Някъде пей камбана. Забравен трепет. Грях или радост. Или мираж сред изгорялата длан на прокълнати ниви. Или вик на земята, която иска да изтръгне от сочната си гръд тежкия плод на доброто и да го хвърли на малките братя:

— Земете и яжте! Измийте с огнена вода ръцете си, от които капят кървави капки.

Ако можехме да бъдем само братя! Добри и верни синове на щедрата земя. Да ставаме от коравото легло сутрин рано, да измиваме очи срещу изгрев и като деца да се радваме на слънцето, което тръгва

над нивите да влей сок и здраве в техните жили-бразди. Да пием топло ведро мляко и когато свием мишци, да усещаме как прелива сила. Да пей ралото и сърпът в ръката ни. Очите ни да са здрави, когато се впият далеч към сивите хълмове, където расте хляб.

— Ау! Ау! Ауууу! — ехти подземният вик на земята, която скоро ще се пропука, за да погълне стария свят.

Бягайте, бели грахови зърна, след широтата на благословените жита, които разтварят мокри зелени пазви, за да ви прегърнат и целунат с тъмна нежна целувка, докато се стопите.

Вечер. Ябълки. Градини. Поле. Жълти нисички гарички, зашумени от липи. Чугунени камбанки отсечено звънят. Телеграфните стълбове — мъже с бели уши — непрекъснато бият прозореца като малката стрелка на часовник.

— Тик-тик-ти-тик!

А отгоре слиза небето — синьо и осеяно с бистри дъждовни капки, като оросено поле през пролетна сутрин, над което се издига слънчевата пара. Слиза да чуе тъмния стон на нашия народ — погребан в черните угари.

Влакът спира, протяга се върху релсите, опира чело о земята, отдъхва и пак напряга сили.

Насреща — градина от сливи. Един клон, пречупен, висне безпомощно над пъртения плет. Бял път се провира в здрача. Едно момиче с бял ръченик поема на рамо менците и се опира върху гърлото на зеленясалия геран. Някакъв спомен ме удари по челото.

. . . Вървят кола със снопи. Сребърен прах се вие по улиците. Късно лятно спокойствие беше простряло длан над селото. Изведнъж — незнайно откъде — те дойдоха. Куршуми пропищяха. Колата завиха към отворените вратници. Денят опустя. . . Ти си сложила ръка върху челото ми. Гледам те и не мога да ти се нагледам. Къде бяхме? Твоето лице — ожулено от вятъра — е мургаво и пожълтяло

като стърнището. Някъде ехти глъч. Вият кучета. Пожар, нали? Под главата ми мокро. Кръв. Лежа край пътя и ти си над мене. Очите ти са пълни със сълзи. Помня — ти отбради белия ръченик, наведе се нежно, превърза раната ми и ме помилва. Стана ми леко, леко — чух гласове на близки хора — сякаш песен.

Внезапно се пробудих. Пред мене израсна в миг страшният ужас:

— Избиха ли ги?

Аз се помъчих да се вдигна, прострях ръце към тебе с молба и жадна мъка.

Ти ме обхвана стръвно, падна на гърдите ми, страшно зарида. Стърнището заплака, мухичките — чер рояк над нас — заплакаха.

Затворих очи. . .

Влакът бяга като подгонен звяр край малките села. Глухо се удрят о прозорците тъмночели дървета като прилепи.

ОКРЕЛЧЕТО

Виж: като синя длан потъва Узуналан в огнения бяг на утрото. Море. Един човешки бой ръж. Слънчевите лъчи са жълти жици тел, която оплита нивите. Някъде в пламналия въздух — върби, като стадо овце, пръснати край реката. Изправените окърнени каваци — бели овчари с наметнати аби, а черните кичести круши — рунтави кучета, клекнали над синорите.

— Ау-ау-ау!

По-нататък незнаен, загадъчен свят — царството на куците дяволи и високата гора с къщичка от захарни плочки. Никой не е ходил там. Казват: няма върби, няма пътища, няма висока огъната ръж. А какво има зад гората? Нищо. Там земята се свършва и започват небето, звездите, слънчевите палати. Държавата на дяда господа.

Покачи се, Савичко, на върха на дядовата Христова черница и гледай, ако не вярваш. Там — зад житата — има една страшна гора, зад нея започва небето, защото земята се свършва. Когато пораснем, ще тръгнем да стигнем края, да видим къде свършва земята.

— Три дълбоки пътища се кръстосват в нивите, като рани от ремък са притиснали кръста на Узуналан. Къде извеждат те? И край пътя бодливи шипки с жълти и розови цветове. И край пътя ясночервени кадънки, срамежливо навели глави, като невести пред олтара. И над пътя начупени класове ръж.

Моя родна черна земя!

Ние лудуваме цял ден по бели ризки под дядовата Христова черница. Захвърляме с големи тояги, като дъжд се сипят сините чернички. Боричкаме се по меката гръд на окрелчето, късаме купища листа от окрелче и нижем дълги синджири. Повличаме ги из дълбокия прах на малката уличка. Някой застъпва отзад — синджирът се скъсва. Майко моя! Че като се сбием — издираме с нокти бузите си, разкъсваме си ризите и колко пъти съм тичал към дома с пукната глава! Колко пъти съм разплаквал мама! До вечерта пак се сдобряваме.

Оглеждам се в коритото пред кладенеца и ме напушва весел детски смях — като чалма стои бялото платно, с което ми върза главата мама.

— Ходжа — присмиват ми се другите.

Аз съм ходжа. Голям ходжа — дошъл от Анадола. Запасвам се през кръста с широко лико, промъквам се скришом в пещника, грабвам менчето, наливам вода и почвам да им гледам. Гадая. Какво ще се случи, кой какъв ще стане.

— Кольо Пуйчето ще стане хее — генерал, ама трябва да си обърше носа с поличката.

— Герги с пробитата шапка ще стане хайдутин, защото чупи прозорци.

— Аз. . . пада ми се да бъда цар! Погледнете, който разбира, ще види, че тъй е писано.

— Лъжеш!

— Савичката (много ме е яд на Савичката!) ще пасе магаретата на влашурите — тъй е писано.

Савичката се изчервява силно. Скърца със зъби, стисва юмрук:

— Ти ще минеш довечера край дома, като отиваш за агнетата, че като отвържа Черня, че като го натуткам: «Дрррръж, Черньо! Ходжа!»

Очите му се разширяват от гняв. Аз скачам. Савичката хуква, като си тътри краката и вдига цял облак прах. Три пъти се обръща да види гоня ли го.

— Дядо Христо, дай кратунката, да ти донесем водица от чешмата.

Дядо Христо стои на белия камък пред черни-

цата и цял ден се пече на слънце. Почернял е като въглен. Дими като огън с пръстената си луличка и гледа надолу към Узуналан. Там пеят жътвари, там блясват сребърни мотики и над зелената далечина се вее ръченик.

Надвечер, когато сянката на плевника стигне три разкрача до черницата, той се повдига мъчително:

— Ох!

И тръгва да хвърли в пилечника просо на жълтошийките.

Ние хукваме да напълним кратунката. Запрятаме крачоли до колене и газим да изпитаме дълбока ли е вадичката. Когато се наситим, сбиваме се кой да носи кратунката. Старецът чака.

— Бъдете ми живи-здрави! Оооох! Съживих се, като наквасих уста! Да сте ми живи, да пораснете колкото кавака, а като бащите си умни и работни да станете.

Веднъж през четвъртитата уста на кратунката пуснахме камъче.

Угади старецът — нищо не каза. Вечерта, когато запряхме в кошарите агънцата и емнахме светулките край плета на баба Кьньовица, повика ни дядо Христо и заразправя една чудна приказка. Като днес помня: месечина. Три пъти идва сестричето ми Тотка да ме вика за вечеря. Има ли на този свят нещо по-сладко от приказките?

. . .Ще дойде един ден. От двата края на света ще се зададат два овни, с дълги вити рога. Единият — бял като мляко, другият — чер като катран. От рогата им ще изскочат светкавици, а земята ще затрепери. И къщите ще затреперят, и купните ще затреперят, и зъбите на Савичката ще затреперят, защото много скърцат. Мало и голямо ще тръгне да види.

Всеки жив човек ще трябва да яхне единия овен и да замине. Който е късметлия, ще скочи на белия и той ще го понесе към бялата земя. Накрай бялата земя има чешма от мрамор. Там, снела менци от рамене, чака царската дъщеря. Ще го хване за ръката и ще го поведе.

Който е пуснал днес камъчето в кратунката ми, ще яхне черния овен и ще отиде на черната земя. Накрай черната земя има чешма. Под чешмата триста души мият раните на своите паднали другари в страшния бой със стоглавата ламя. С черни забрадки ходят там жените. . .

Аз пуснах едно камъче.

*

Само вятърът — пролетният вятър. Над моята родна черна земя. Разнася прах и перушина. Огъва салкъмите, огъва ръжта, огъва къщите, огъва душите. Салкъмите отронват цвят. Ръжта посипва дълбокия път с жълт прашец. Къщите събарят варосаните комини и надалеко в градините хвърчат тухли. Душите огрубяват ожурени. Помня го — пролетния вятър — дошъл от юг. С разголени мургави гърди, белоснежна риза и пояс, развян над покривите.

Той издигна бялото платно на Тотка от плета, изви го като лента и го вплете в клоните на черницата. Цяла нощ сестричето ми плака и на сутринта очите му бяха червени като божур.

Вятърът капична сламения покрив на курника. Кокошките с писък изхвръкнаха и се пръснаха на орляци по съседните дворища. Баба изскочи от къщи със запретнати ръкави, стиснала огрибката, и тревожно разпери ръце:

— Тююууу! Полле!

Огъна яростно жилавия кръст на черницата. Раздвоеният клон остро изпращя. Вятърът се повърна назад, да си отдъхне. Напъна юнашки гърди, наду уста, сбра нечовешки сили и лудешки връхлетя върху черницата, която се бе изправила и отърсваше изтръпналите клони. Подхвана я от дънера, халоса я тъй силно, че в шемета се изгубиха и клони, и листа, и къщи. Той мина над нея, стъпи на прималнялата ѝ гръд, натисна я към земята и в миг полетя с див победен смях.

Едър дъжд.

Черницата се възправи и тъжно погледна откършения, увиснал до земята клон. Куп дечурлига с крясък се втурнаха да търсят гарвановото гнездо. Няма гнездо.

— Я!

Само три малки яйчица със сиви точици.

Какъв е тоя вятър, който събаря комини, кърши клони, капичка гнезда и заваля правата ръж?

— Дядо Христо, къде ще спи довечера майката, като няма гнездо?

— Където я сварата сварй, а утре ще свие ново и нов живот ще почне. Нали думах: май-май няма да утрае — клонът изсъхна лани. Червей го прояде.

Над върховете на салкъмите през облаците се откри ясносиньо небе, лястовички изкрещяха над главите ни.

*

Вървя из дълбокия път, късам кадънки и хвърлям червените цветове над изгорялата ръж. Ще мине остър сърп, ще мине благословеният труд и като подплашени чарди по нивите ще се търкулнат жълти снопи.

Тук израснах. Тук загрубяха моите ръце и слънцето зачерни челото ми. Поведох по широката леха белите волове и подсвирнах на кучето.

Играеха лястовички над нивите. От гората излизаха сини пари. Селото цъфтеше. Пиленцата пееха и дърветата пееха.

. . . Снощи. Сбиха се двата овни. От десет планини слязоха да гледат. Аз се втурнах да яхна белия и паднах на черния. Полетях. Прескачахме ями и окопи. Газихме червени реки, минахме през запалени села. Жално виеха с очи извити към луната бели кучета.

Коя е тая земя?

Ние спряхме пред чешмата и аз намокрих челото си с водата, която е плакнала раните на паднали другари. И ми стана тъй леко на душата!

Ако опънеш лъка — стрелата ще брънне към орела в небето. Може ли стрела да улучи орела?

Довечера пак ще свърне буря. Ще огъне ръжта нагоре и тя ще даде гръб. Благословеният сърп ще запее.

Удари ме дъх на босилек. Над линията оградиха нови гробища. Над железопътния насип имаше горичка от шипки и зад тях — гробище. Защо не се разлее лъх на живот! Босилекът носи скръб.

Малката чешмичка под линията е буренясала и вечер долните моми не идат да налеят вода. Говорят: нощем слизали мъртвите да пият.

Да се върна: вчера. Да поведа воловете пак. Баща ми да размаха копралята и да викне:

— Гя! Обърни!

А в съседната нива класовете да треперят като мухи. Да треперят крушите, да трепери Узуналан, да трепери целият свят! Крачолите ми да са скъсани на колената и да ме е срам, когато минувам край високите зидове на Гинчето.

Моя черна земя!

Моя родна ръж!

ГРОБЪТ ГО ВИКА

Домиля му за земята, която седемдесет и три лета като съща майка го е кърмила с коравите си гърди, а най-много му домъчня за гроба на Пеня — някъде горе — на Белия камък, под големия дъб.

Дощя му се да види нивята, където неговата шъпа е изсипвала едро жито. Където черната пръст е попила тъй много радост и пот. Да я пипне тази пръст и да отнесе помен за нея в гроба. Нали, когато умре, той ще замине и няма да се върне никога. И стоманената му коса няма да звънне над широката ливада и никога няма да струпа три реда кръстци над крушата — да ги видят жътварките чак от Коминчето и да рекат:

— Дели Пейо пак ги нареди като солдати. За него нямане няма.

А нощем по месечина, докато втори петли пропеят, три коли снопи да дигне и да пусне воловете на паша.

Къде отидоха годините?

Някъде над нивите и селата се търкулна едно тежко голямо колело — неговият работен ден. Потроши клоните на ябълката, която дядо му беше посадил в пчелина, затъпка високата ръж, събори старата къща, премаза Пеня. Отмина незнайно къде.

Когато се дигна сутринта, дядо Пейо взе патеричката си, премина двора, отиде на кладенеца, изми очите си с хладна вода, изправи се срещу купите, зад които трепереше слънцето, и се прекръсти. Безкръвните му засъхнали устни нещо прошепнаха. Мудно тръгна старецът през хармана, наведе се и бутна вратата на градинката. Влезе, обгърна с поглед кошерите, пред вратичките на които пъплеха живо мравуняк пчели, и възви под вишните. Сне от главата си вехтата сива шапка и седна на влажната трева. През полуотворената градинска врата подаде бялата си глава Московеца, кучето му, и прескочи прелеза. Легна пред краката на стария си стопанин, протегна шия и погали муцуна по меката трева.

В клонака на вишните, които тая пролет дадоха налят чер плод, пееха пчели. Дядо Пейо ги заслуша. Извади пръстената си луличка, но не запуши, защото му доде на ум, че пчелите не обичат пушек от лула. Обърна очи към кошерите и се залута. Погледът му премина сламените островърхи къщички на най-малките крилати работници и потъна някъде, където скоро не е ходил. Като че ли долови ясен женски глас:

— Пейчууу! Иди набери млечок от градината!

И той видя как неговата майка — едра тъмноока жена, със запретнати поли — бутна тежката дъбова врата и влезе с менци на рамо в одаята.

Старецът се унесе.

Тук беше вехтата къща тогава. . . Ехе-е — някога, през отколешните години. Прогнила, проядена от червеи, но топла и мила.

Над главата му смучеха мед пчелите и нещо жумоляха на техния хубав език:

— Жи-жин-жи-жирр!

. . . Навън крещят махленските деца, пеят по плетищата петли, като бият яките си крила. Тополят по улицата кораби с грозде. В градините капят прасковите — узрели и омекнали. Бързо натъртеният плод посинява и малки бистри капчици избиват по кората му като пот. Къщата тогава беше малка и се криеше страхливо зад клоните на високите салкъми. Тук гледаше прозорецът на собата, към плета на хамбара. Ябълката е посадил дядо му, когато се намерил първият внук. Старецът я помни как тя растеше заедно с него, издигаше чело към небето и

засенчваше целия пчелин. На хамбарския таван оградиха гълъбарник. Отвъдиха гълъби — бели и сиви. Сутринта те с радостен плясък се емваха над хармана, раздвижваха синия летен въздух и от крилата им сякаш капеха нажежени слънчеви капки.

От къщи се подава с кринче едрата пълногърда жена и пръска царевични зърна.

— Чиррр!

Гълъбите връхлитат и кълват със стръв. Напълват гушите си и бързо отлитат далеч, някъде в млечната мъгла, която простира тънки бели платна по върховете на крайречните върби.

Тогава беше друг животът. Широк и властен. Тъй му се струваше, защото беше малък. Хората бяха здрави и едри. Нивите големи — като се проточи брезна — цял час, докато я изходиш. Храните раждаха едър плод, горите бяха тъмни и непроходими, а в Каиндере вързуваха стада от диви свине, които поломваха царевицата, кога налей зърно.

— Жин-жи-жир!

Приказват пчелите на техния език, влизат бързе, излизат от кошерите — запор няма. Трупат мед. Цял живот трупат. Шетат с крачката си. Ръце нямат.

Някъде пропяха петли.

Дядо Пейо потри очи, погледна небето и с мъка се повдигна.

— Ох!

Московеца се припичаше на слънце, тихичко замахваше с тежката си лапа и биеше тревата, по която кацаха рояк ситни мухи. Един зелен кълвач силно удряше клюн по изсъхналия клон на черницата.

— Ще си тръгвам вече. . . Свърши се тя, моята...

И изведнъж му стана много мило за живота: за пчелите, за къщата, дето я събориха, за нивята, за Московеца, за русокосата Ганка, която всяка вечер му носеше вода с кратунката от кладенеца, да свари чорбица на жътварите. Той се опря на патерицата и я стисна силно, като затрепери.

— Ще заръчам да ми я турнат в сандъка. С нея да ме заровят. Кой знае — може да потряба.

Някой го повика.

Белият камък се синей. На върха стои възправен стогодишният дъб. Под него е гробът на Пеня.

— Ида! Ида!

А по пътя ще мине покрай нивите, ще се спира на края и ще ги погледа. Израсло едно жито! Наляло зърно. Изправило клас. Шумоли. Кой ще го пожъне тая година? Да рече господ да прати Пеня от небето само за жътва и вършитба. Еееx! Че да се върнат предишните лета. Земята гори, черней. Жълти круши капят. Жътварките извишават ясни гласове. А той стои под крушата и гледа — чекъмът бяга напред, Пеньо върже, а снопите като пръснати овце мърдукат в стърнището.

Върви дядо Пейо между нивите, клатушка се. Подир него с наведена глава пристъпва Московеца.

— Ида, хей, ида!

На онзи свят Пеньо ще го посрещне и ще го запита:

— Защо ме забрави, тате? Кака всяка събота дохождаше. Донасяше ми вода и босилек. Денем не ми е мъчно. Гледам отвисоко. Виждам хората — отиват на работа. Виждам добитъка. А нощем оставам самичък. Само дъбът над мене. И сякаш на месечина отсреща се лутат сенки — търсят някого.

Помни ми думата, тате, ще изляза от гроба аз. Ще повикам и живите, и мъртвите да им разправя как пропищя дете в утробата на майка си, как земята се пропука, да погълне хиляди трупове. Ще заплачат хората. Реки от сълзи ще потекат, както потекоха ручеи от кръв.

— Чувай, недейте убива, синко! Недейте изтръгва рожбата от бащиното сърце. Сърцето изтръгвате. Господи, научи на добро греховния свят. . .

Стигна до гроба.

Седем месеца минаха оттогава. Гътна се младият мъж като отсечено дърво, пълно с влажна сила. Отиде си без време.

Дядо Пейо сне шапка.

— Аз дойдох, синко.

Тук е Пеньо. Дядовият Пейов син е тука заровен. Сякаш ще се повдигне под пръстта, ще стане — силен и едър, с очите на майка си — и ще каже:

— Тате, стръвници ми изпиха кръвта!

И ще пламнат като жар черните му очи.

— Тука ли си, Пене. . . Ох, уморих се, не мога веке.

Старецът седна. Наведе очи надолу и загледа дървения кръст, по който висяха изсъхнали латинки и стръкче босилек. Ръката му полека и кротко замилва пръстта.

— Защо ме викаше всеки ден?

Някъде зад хълмовете трепна тъжен, проточен глас. Някой пей или някой плаче. Наведен над класовете, ходи и търси изгубено имане. Старият дъб удари клони — прошумоля. Дърветата по нивите отсреща сякаш тръгнаха надолу — отиват да търсят някого. Белият камък тръгна, гробът тръгна, дядо Пейо тръгна.

— Къде ще вървиме?

Един заек изскочи от ръжта, засили се, прескочи цялата нива, спря се на края, изправи уши и в миг се провали като сив камък.

А гласът — близък и страшен — иде изпод земята.

— Ти ли си, Пеньо? Добре дошъл, синко. Майка ти що дни ходи по хълмовете да те дири — полудя горката. Лута се като смахната. Залък не слага в уста. Навежда се над вировете, зема ризата ти и плаче над нея. Слабо сърце носи тя. Казали ѝ, че ти си заминал на пазар. Една сутрин стана рано и отиде към Осените да те посрещне. Намерих я вечерта. Изправила се на могилата — чака.

Иде Пеньо почернял. С коса на рамо, а в очите му свети мъжка сила. На кладенеца купчина моми раздрънкват менци, закачат го.

А той само каже: добър вечер! — и заминава. Върви и нещо крои. Главата му не е на раменете —

дявол знае къде е. Сякаш те не са моми като капки. Сякаш те не горят да отмалнеят в мъжки ръце.

— Пеньо, дръж!

Думай му ти нему! Той се заел света да нарежда. Посрещна го, погледна го и го попитам:

— Днес как е?

— Свалих я.

— Цялата ли?

— Я.

Гледай го ти него. Нищо не му се опира. Такъв човек, дето земята пищи под краката му. Ливадите знаят страха му. И хората знаят страха му, защото истината казва в очите.

Дъбът пак прошумоля.

— Защо ме повика, синко? Тежат ми кокалите— едвам се довлякох. Не мога да замина, ако не те видя. Кой знае на другия свят ще ли да се срещнем.

Ти беше като един сокол. Бял сокол с яки железни крила, със синя сенчица. Ти летеше, мое момче, горе, пък сянката ти ходеше по земята. Куршумът те свали, кои бяха онези — другите?

Дядо Пейо потърка челото си, помъчи се нещо да проумей. Нищо няма. Зад гърба му тежко изтрополи колелото на неговия минал ден. Земята закъкри. Пиленцата се разпиляха и хвръкнаха през плетищата, през градините. Ябълката се строполи на земята. Нивите пламнаха.

Ще изгори целият свят и нов ще се роди. Нови хора ще заорат нивите. Нови песни ще прокънтят по седенките. Ох, господи, да речеш да ми дадеш още дене, че да дочакам, че да видя. . .

— Защо, синко, сложихте главите си?

Гробът мълчи.

Мъчи се дядо Пейо да проумей и не може. Тъмно е пред очите му.

Кой го повика пак?

Тя мина зад салкъмите на пчелина и сякаш го повика. Майка му, която едно време заклаха турците в дълбокия път под Гюрлека. Ей я, иде от-

среща със запретнати ръкави, накичена с бяло клонче — черешов цвят.

— Пейчууу! Къдя си-бре, сине?

— Ида, майчице, ида! . . .

Старецът се наведе, облегна се на кръста и кротичко заспа.

ПАРИЧКАТА

Гадай!

Две черни горящи очи чакаха да доловят тайната, която щеше да разбули дядо Гено. Дядо Гено вижда през годините, през облаците и планините, зад незнайните моря. Той може да ти каже накъде води твоят път и как ще го извървиш — на буен ли кон, или на куцо магаре.

Две млади очи го молеха.

По-силно запламтя огънят, пръснаха се жълти искри, потрепериха разтревожено вейките на старата върба, която беше изкорубила стан над чешмата. Залюляха се черни тънки листа в обистрената вода на каменното корито.

Вечер беше паднала над Беленското поле. Там, където потъна слънцето, се показа една жълта звезда, като паричка, отронена от гердана на месечината. Дребни щурци забръмчаха над клюмналите класове. По големия друм, който отива към равна Добруджа, се мярна бял ръченик и шарена люлка, чу се детски глас, една черна главичка се показа и опули очи. Изтрополяха ритлите на празна кола, заклатиха се гърбовете на воловци с бели рога. Подир малко и те, и широкият бял път потънаха в топлия повей на нивята. Взеха да се снишават почернелите върхове на Балкана. Прибраха се някъде горите и планините. Налягаха сякаш дърветата да спят на меката житена постелка. Остана само тиха зелена мъгла над полето. И насред полето — наведена върба над жабунясалата чешма и полянката, където гореше буен

огън. Край огъня се бяха натъркаляли капналите от дълъг път жътварки. Всички спяха като окъпани деца. Само две от тях гледаха Керванджийката, поела път по черното небе, слушаха мълвежа на класовете и в очите им се топеше сладка мъка. Те ѝ заръчваха, на будната звезда, когато в потайна доба мине през тяхното село, над планината, дето е Одаите, да слезе ниско над пладнището. Там нощуват черноките коняри. Да ги събуди и да каже: много здраве от жътварките!

До огъня, полуизлегнат, наметнал гайтанлия абичка, пушеше старият драгоманин дядо Гено. На колене пред него стоеше Вела, най-малката жътварка. Тя никога не беше ходила по чуждите краища и каквато беше луда, не можеше нито да се нагледа, нито да се находи, нито да се наспи. Като сърна бягаше пред другите — боса и разчорлена. Катереше се по крайпътните могили, останали от незнайно време — отвисоко да разгледа големите ниви и селата, потопени в жълтия смях на лятото. Нямаше край нейната радост отзарана, когато съгледа един щъркел, който стъпваше бавно по камъчките и навеждаше глава над мочурищата. Щъркел никога не е слизал в Одаите.

Тая вечер дядо Гено ѝ гадаеше.

Тя стоеше с протегната ръка, като агне на Гергьовден първата година, когато рано сутринта овчарят отвори вратницата на кошарата и спря очи на него. Чака бялото агне и не знае дали ще го метне стопанинът на раменете си, оброк да го стори, или ще му даде път да припне по широкото поле.

Затаила беше дъх Вела, а старецът, захапал ореховата си луличка, подигаше лявата си вежда, свиваше очи, пипаше мургавата десница, втренчено мислеше и се правеше, че наднича в съдбините на момичето.

— Кажи какво пише!

— Чакай. . .

— Виж какъв си, недей ме мъчи де!

— Не си преваряй късмета, пиле. Нека видя ху-

баво. Че то не са слова да ги разчета, а орисия. Чакай, не пърполи като яребица, зер нищо няма да ти кажа. Я да видя очите ти! Тъй! Черни. Много черни и горят — тихо на себе си прошепна старецът. Дълбоко въздъхна. Помълча, помисли нещо и продължи: — Тъй е то. В края на краищата всичкото се завърти край паричката.

— Коя паричка, чичо Гено?

— Една малка бяла паричка от сребро.

— Де е тя?

— На шията ти, Велчо! В нея е късметът ти. На добър час си родена, имаш си я паричката и тя ще ти донесе най-голямото добро. Кой ти я върза на гердана, майка ти ли?

— Тя я върза. Ти помниш ли я?

— Дали я помня? Помня я, как да не я помня! Хей, тя мене, дето. . .

— Какво?

— Нищо. . . Преди години тая паричка носеше нашата майка. Една есен, като орял дядо ми на Белия бряг, я изровил. Залъщяла сребърната костадинка в брезната. Занесъл я на поп Петка, ти не го знаеш — то било през турско — и той, като я разгледал, му рекъл: «Да си я чуваш! Голям късмет си намерил.» Носила я баба ми и на умиране я дала на мама. Като си нямахме сестра, мама я даде на най-малкия ни брат, на Коля — твоя баща.

Все по-дълбока и синя ставаше нощта и по крайчеца на осилите, надвесени над моминте глави, заблещукаха бистри капки роса.

— Заспаха ли?

— Спят.

Старецът огледа като войвода налягалите моми, които утре, преди да сипнат зори, щеше да поведе към Добруджа — житото ѝ да жънат. Спяха сладък сън одаичанки, полуотворили загорелите си устни. Меката червена светлина на огъня къпеше мургавите лица и коравите гърди, които шумоляха.

— Ти защо не спиш?

— Не ме лови сън. Кажи ми, има ли много парички като моята?

— Няма. Тя е едничка на земята. И блазе на оня, който я носи!

— Защо?

— Защото аз я загубих.

Вела сложи глава на коляното му.

— Кажи ми, чичо, мама лична мома ли беше?

— Лична мома ли? . . . Най-личната.

Дядо Гено преглътна нещо и очите му оживяха. Разгоря се в тях някогашният пламък, онзи, дето е бил и няма никога да се върне. Никога.

— Аз приличам ли на нея? — попита пак Вела.

— На майка си ли?

Старецът се наведе и усети горещия дъх на една младост, която бие криле. Тръпки го побиха: същата! Прилича на майка си, сякаш са две капки. . .

— Велчо. . .

Дощя му се да ѝ разправи тук, на самото място.

— Слушай, чедо, аз вече превалих хълма. Майка ти. . . и тя замина отколе. Никога ли не ти е разправяла за мене?

— Не е, чичо.

— Не е ли? И хубаво е сторила. Тъй де, майка ти, тя винаги мълчеше. И тогава пак мълчеше. Що води изтекоха, какви едри камъни търкулнаха надолу, а нея нощ я помня тъй хубаво, сякаш снощи беше.

— Кое?

— Онуй. . . Ей на тая същата чешма. Да я запомниш. Млада си, може пак да минеш донякога. Тук аз изгубих всичко. Станах пò сиромах от манастирски плъх. Под тая остаряла върба. Хей, виж я как е прегънала дънера си. И годините си забравила. А тогава беше млада, клончетата ѝ трепереха пръхкави. Пееха. Наоколо Беленското поле изгаряше от жълт клас. Все ми се струва, че тогава класовете бяха по-големи и стриеш ли в шъпа един клас — зърното му лъщи едро като лешник. По синорите като гроздове тежаха черни къпини. Бери, колкото щеш!

Помълча.

— Когато минеш донякога оттук, да не ти е просто, ако не спреш и не речеш: «Добър човек беше!»

— Кой?

— Аз.

— Какво искаш да ми кажеш?

— Нищо. Спи.

Старецът я помилва по челото, загледа се в мрака и потъна в нищото. . .

Нея вечер изведоха с Коля двата черни коня. Пред очите му са: лъщят като катран гърбовете им. Яхнаха ги двамата млади братя. Весело е на големия, гори. А малкият нищо не знае. И още не са ги сшибали, неговият кон взе да рови с левия си крак. Не е на добро. Връщай се от пътя, ако конят ти вземе да рови с левия!

Вървяха Гено и Кольо през нивята. Плуваше над тях месечината, падаха звезди в житата.

Попита го Кольо:

— Бате, къде отиваме?

— Ще грабим мома от Черкюви.

— Коя мома?

— Познай!

— Кажи къде е къщата ѝ?

— До черквата, насреща, голямата къща.

— Рада Въльовата?

— Нея.

Изведнъж Кольо дръпна юздите и обърна коня си.

— Стой, бате, по-добре да се върнем назад!

Гено му се надсмя:

— Достраша ли го Колето? Хайде, то ще чака накрай селото, аз сам ще я. . . Нощта преваля, не ме спирай!

И той се обърна да го погледне. Като два раздухани въглена, като на вълк бяха очите на малкия. Десницата му скубеше гривата на коня.

— Да вървим!

Гено пое сам и преди да отмине стотина разкрача, край него префуча лудешки малкият и изрева:

— Каррай!

— Тъй те искам!

Огънят взе да гасне. Почерня полянката. Почерня върбата и мургавите лица на момите почерняха. Дядо Гено дълго рови жарта с една главня. Младото момиче беше затворило очи, заспало. Шепнешком искаше да ѝ разправи старецът по-нататък, ала не посмя. Наведе глава до самото ѝ чело и дълго я гледа. Какво ли сънува сега?

Зашумоля върбата. Пак се появиха в паметта му виденията на миналото.

Когато се върнаха, тя беше преметната пред него на коня — Велината майка. Спряха тук, на тая поляна. Трепереха конете им, потънали в пяна. Пуснаха ги да пасат. Кольо тръгна подире им по полянката, огряна от месечината, но се изгуби, а Гено остана с нея. Оная първа нощ той я помни изтръпнала. С разтуптяно сърце и очи, в които се къпеха високите звезди. Седна до девойката и я погали с ръка по челото. Горещо, напечено, сякаш е стояло над наръшкан огън. Младата върба беше хвърлила над тях тежка сянка и ги потуляше. Не знаеше Гено какво да ѝ прикаже. Тя щеше да му бъде невяста, а той не знаеше как да ѝ продума. Прегърна я полека и наведе глава на гърдите ѝ. Усети на челото си една студена плочка. Попипа герданчето ѝ: черни мънистени зрънца, на средата — паричка. Вгледа се в нея и се сепна: майчината му! Нещо се скъса в гърдите му.

— Откъде я имаш? — попита я.

А тя мълчи.

— Кажи кой ти я даде?

Наместо да му отвърне, девойката буйно се хвърли на шията му, прегърна го, заля го с горещия си дъх, упои го. И той забрави, потъна. Никога не е горял тъй. Допря си устните до влажните устни на момичето, залюля го сладка умора, надвещи го нежен сън.

Когато се пробуди и я потърси с ръце — нямаше я! Скочи и се огледа: наоколо пусто. Сянката на върбата се извила, месецът превалил към Балкана, чешмата силно и тревожно чурули като птиче, което зове загубената си майка. Той не можеше да разбере какво е станало. Неговият кон, издигнал глава, гледа в далечината и пръхти. Кольовия го няма. И Коля няма, и нея!

Избягали!

Огледа се като луд. И видя над коритото, на белия камък, кичур черни къпини. Някой ги набрал и ги забравил.

Изрева като подскрижено от кръв добиче. Тъй изрева, че небето надве раздели. Попипа си ножа. Изтегли го, замахна, затече се и го хвърли насред пътя. Наведе се над него. Свети наточеният нож, месецът бяга по него и замаяната му глава бяга. Падна на очите си, почна да рови с настръхнали пръсти земята. Захапа я. Пръст яде.

Съвзе се, когато слънцето заруменя. Очите му бяха затоплени, сякаш е ходил на майчиния си гроб. Пред него се къпеха класовете, пламваха нивята и зад тях, откъм Одаите, се издигаше синьо облаче дим. Той не тръгна към Одаите, а яхна коня си и прасна направо през нивята, през дълбокото жито, към Дунава. Надвечер стигна в Русчук, продаде коня си и прехвърли реката, мина във Влашко.

Старецът въздъхна. Пред очите му се втурнаха една подир друга дългите години на гурбетчилък по чуждата земя. Той хвана да рови с пръсти прахоляка на миналото, дано найде две топли очи. През толкова години там никого ли не е срещнал? Никого! Отвърнало се беше сърцето му.

Върна се той подир девет години в Одаите. Когато отвори портата на бащиния си двор, силно залая едно остаряло куче. Хвърли се, позна го и спря с широко отворени очи. Под черницата видя едно малко чернооко чорлаво момиче, събира камъчета в поличката си и го гледа зяпнало.

— Ти беше, Велчо!

Нейният тетьо му целуна ръка и той прости всичкото. Може ли на родния си брат да не прости?

Дядо Гено пак се наведе над Вела, която сладко дишаше, зави я с абичката си и легна до нея.

Отгоре му натежа черното небе. Една малка жълта паричка, отронена от най-милия гердан, пълзеше към незнаен край.

МОЛБА

— Широко е Овче поле, не мож го мина!
— Айде, айде, лудо-младо, и аз с теб да ида — ще си стана яребица — прехвръкна ща го!

Народна песен

Защо ми се сърдиш? — го питаше малкото синеоко момиче. — Кажи де! Снощи на белянката всичките момци дойдоха и всеки се потуля с любето си отвъд прелеза в градината, в тъмното, под дюлите. Издумаха си най-милите думи. Аз нямаше с кого да се потуля! Нямаше кому да кажа какво ми е на сърцето. Беше тъмно като в рог. Месечината не погледна зад купите. Да видиш каква нощ! На две крачки като шукнеш — никой няма да те угади.

— Как да не ти се сърдя, Данче, ти си малка, а пък големи пакости правиш. Не ти ли стига червеното герданче на шията, с два реда зърна, ами си нанизала на ръката си три ковани гривни? Кой ти ги кова?

— Нено ковачът.

— Да ти е честит!

Момичето скокна:

— Не са Ненови! Защо ми вярваш! Чичо ми ги донесе от панаира.

— Да ми плашиш с тях коня. Снощи на чешмата, като минах, ти наливаше шареното стомне. Спрях си коня и ти поисках студена вода. Уморен бях от дългия бяг по поляната и спрях да намокря устни. Ала щом конят ми протегна шия към каменното ко-

рито, ти посегна да ми дадеш стомнето. Тогава на голата ти ръка звъннаха гривните, трите, бакърените, Неновите. . .

— Не са Неновите!

— Не са ли? Звъннаха и подплашиха морния ми кон. Той се повдигна на задните си крака и аз не можах нито вода да поема, нито ружата от челото ти.

— Лъжеш! — му думаше девойчето. — Не е за туй. За друго е. Ти помниш ли лятос, подир жътва? Наоколо имаше много кръстци, много песни бяхме пели и много бяхме почернели от слънцето. Една вечер, като се миех на тази чешма, ти дойде да напоиш коня си. Не напои коня, най ме мене упои и ми грабна сърцето.

— Клетва давам, не съм!

— Взе го! Ти се наведе от коня и ме помилва по косата. Аз вдигнах очи — да те видя кой си ти. Ти ми каза, че очите ми са като две зелени звезди. Пък аз не знаех какво да ти отвърна. Огледах се в коритото и видях, че са зелени, и ти повярвах. Откак си слезнал при нас, откак си дошъл от Чобанкюви, нямам мира. Но защо ли ти разправям? Да не мислиш, че за тебе съм пламнала. Малко ме е еня! Ей го Нено — чака ме. Ама аз го не ща. Никого не ща!

— И мене ли?

— Защо питаш? Довел си девет коня хранени. Окачил си на шиите им жълти звънчета като орехи. Пеят. Тръгнал си по харманите вършитба да вършееш. Не овърша житото, ами овърша момите. Свърши се вършитбата, иди си! Кого чакаш? Подбери си деветте коня. Не ща да им слушам звънчетата!

— И да не ме пъдиш, Данче, пак ще си отида.

— Ще си отидеш ли? Недей! Защо ме слушаш? Аз не зная какво хортувам. Погледай ме на какво съм заприличала. Смеят ми се другарките. Не съм ли хубава? Не ти ли харесва тънката ми снага? Не ти ли харесва коланчето ми? То ми е от баба. Със сребърен конец е шито. Я го пипни! Че наведи се де! Какво стоиш като закован на коня?

Не се наведе младият момък, не погледна девойката. Очите му търсеха нещо в далечината. Младото девойче му се молеше:

— Дойди ми довечера! Да видиш на месечината как ми грее русата коса! Жълта. Ако не се покаже месечината — още по-хубаво. Ще идем под дюлите в градината, в тъмното, да ми разкажеш — кой си ти, откъде идеш, защо си дошъл, каква глава носиш.

— Няма да дойда — замислено проговори конникът.

— И утре вечер ли?

— И утре вечер!

— Тогава аз ще тръгна подире ти, когато поемеш към твоето село Чобанкюви.

— Недей, душо, широко е полето. Я погледни, край няма, не можеш го мина.

— Ти защо береш грижа за мене? Аз ще стана яребица крилата и ще прехвръкна полето. Само ти да си с мене, на коня.

— А зад полето има една широка река, как ще я прегазиш?

— На коня ти!

— На брега има тополи, зад тополите е моето село. Накрай село е къщата ми. На вратнята, кога тропне моят кон, ще излезе с момчана рожба в ръце младото ми булче. То ще ти рече: Добре дошла! Ти какво ще му речеш?

Прехапа устните си Данка. Овлажняха нейните зелени очи. Шумна листакът на върбата над чешмата. Затече чучурът бърже и удави една душа, жадна за обич и човешка радост.

А момъкът бутна коня си към житното поле, където махаше тъмни криле една вятърна мелница.

Данка седна на един бял камък, сложи стомнето си и сълзи като елмази закапаха по белия камък. Изведнъж тя стана и се провикна подире му:

— Защо ме излъга, че имаш булче?

СЛЕПИЯТ ГЪДУЛАР

На Илия Бешков

Името му беше Тилилей, а селяните от делиормanското село Орлица му думаха Талей. Талей имаше една орехова гъдулка, една дарена ръка, която с лък цели пет години радва душите на орличани, но той си нямаше очи. Дочуваше шума от крила на орел, кога се вие на витло във вишното небе, а какво е орел, не знаеше. Нощем седеше на тревата под стряхата на полусрутената Хаджийска воденица, а малката кахърна чешма му разправяше една безконечна история, някогашна, до немай-къде жална, отколе забравена. Далече някъде в глухото поле блееше изгубено агне, клони шумоляха над главата на слепия. От време на време той дигаше нагоре празните си очи към звездния рой и пълната месечина. Окъснял жътварин със сърпалник на рамо и разведрени от лятната вечер очи тихо слизаше по бялата пътека към чешмата, наливаше кратунката си и питаше слепия:

— Какво гледаш нагоре, Талей?

— Звездите.

— Че ти виждаш ли ги!

— Не ги видя, но ги чувам. Цяла нощ те плуват и пеят, но техният глас не е като човешкия.

— Ами какъв е?

— Не го зная — чуден. Сърцето ми се топи, като ги слушам. Казват, че звездите падали от небето тъй, както падали узрелите круши, когато лъх-

не вятър. Аз не ги виждам, но чувам как падат. И щом някоя тупне на земята — другите охкат. Да видиш как охкат и плачат! Не мога да заспя цяла нощ.

— Не можеш, Талей, защото не ти е уморена душицата. Я да си вързал като мене от тъмно до тъмно снопи, че да си обхтан и грохнал от работа— какъв сън ще спиш! Не звезди и щурци да ти пеят, ами топове да гърмят на ухото ти — няма да се пробудиш. Не е ли тъй?

— И да дойда на нивата— отвръщаше слепият,— какво ще правя, когато не виждам ръкоите? Само ще преча на жътварите и ще тъпча храницата.

— Кой ти дума? Ти си гледай гъдулката.

Но Талей жадуваше да види бял свят.

Никой от Орлица не знаеше откъде е дошъл слепият гъдулар. Преди пет години, един съботен ден, на задушница, рано сутринта баба Тиша, дето шъташе във вехтата черква, излезе от къщи и се упъти нагоре да удари клепалото. На мегдана тя видя един човек чужденец, другоселец: облечен с вехти дрешки, на рамото му кожена торба, а в торбата — гъдулка. Бабичката отиде при него, разгледа го, окашля се и зина:

— Кой си ти, човече?

Чужденецът ѝ отвърна:

— Аз съм Тилилей.

— Кой Тилилей?

— Тилилей слепият.

— Откъде идеш?

— Ида от тъмнината.

— От тъмнината ли? Майчице, от каква тъмнина Ами що щеш тука?

Слепият не отвърна. Баба Тиша мръдна, би клепалото, разтреби, донесе вода, премете целия двор, върна се и го найде пак на същото място. Седнал на един камък човекът, дълбоко замислен. Попита го:

— Чакаш ли някого?

— Никого. Дойдох при вас. Вчера, като минах през горещите жита, питах жътварите не знаят ли

някъде мост да има. А те ми рекоха: защо не идеш на Орлишкия, вашия де. Минува ли много свят по него?

— Уха, как да не минува. Цяла Орлица и девет села наоколо. По цялата равнина други мост няма.

— Заведи ме там, бабо!

Баба Тиша го улови за ръката, тръгна и го заведе. Талей вървеше по дългия висок мост и стъпките му кънтяха. Сякаш падаха в обистрената вода като камъни и се давеха в дълбочините. Мина отвъд къде нивята, седна под върбата, дето е отляво, с щърковото гнездо, опря гръб върху напуканата кора на приведеното дърво и там остана. Занизаха се дни, месеци, години.

Първата нощ нощува под тежко наведените клони. Малките щръкчета от горньото гнездо до късна доба жумоляха на своя пилешки език, като дъждовни капки в утаен вир, и му вълнуваха сърцето. На другия ден, когато роса пороси гнездото и слънцето окъпа черното му чело, той извади от кожената торба гъдулката си и потегли лъка по жиците. Тогава щръкчетата замълчаха. Орличани се задаваха с коля, някои от тях спираха да го послушат и сетне потегляха надолу в златната далечина, като се чудеха откъде им е дошъл. А слепият нареждаше, но то не беше песен, а душа, която се бие в мрака и жадува да види бял ден.

Вечерта добрата шътачка баба Тиша му донесе в пола порязаници, една питка и малко жито със захарче върху питката. Даде му да хапне, па го попита:

— Къде ще легнеш?

— Тука ми е добре.

— Недей тъй, ами ела подире ми. Гледай найдолу, къде се белее един комин сред върбалака, там е пустата Хаджийска воденица. Днес, като се размислих, реших, че там ще бъдеш добре. Хубаво е човек да има подслон. Утричком, поглеж, паднал дъжд. Като те намокри, на кое огнище ще стоплиш кокалите си?

Талей се обърна:

— Моята кожа е обръгнала. Но щом като ме каниш...

И тръгна подире ѝ по хладния пясък, край реката. Преминаха през тънките върбови храсти, от които орличани плетяха кошници за грозде и кошове за слама. Стигнаха воденицата. Баба Тиша го спря.

— Насреща, чуваш ли, под оная кръстата круша, е чешмата, там ще ходиш, като ожъднееш. Тук, на тоя търкулнат воденичарски камък, кога станеш рано, сядай, да те понапече слънцето. Ела сега да ти покажа собичката.

Кога влязоха, Талей взе да пипа окъртените белосани стени.

— Ти не гледай стените — рече старата, — тука е топло, ти ще разбереш зимъс, като накладеш оня ми ти огън. А сега почакай да ти донеса — една вехта чергица имам. Нея съм намислила да ти дам. Нямам друга. Остарях, не мога вече да тъча.

И заживя Талей в пустата воденица, под бабината Тишина чергица нощем, а денем под кривата върба с щърковото гнездо в клонето, прегърнал гъдулката си. Ръката на слепия, която знаеше тъй хубаво да свири, никога не отваряше шъпа за милостиня. Ако сутрин някой орличанин, когато отиваше на работа, му отчупеше къшей хляб от прясна пита, огънатa с шарена кърпа в торбата, и го сложеше напреде му — вземаше къшея. Ако вечер жътварите му донесяха узрели меки круши или жълти праскови, разквасваше си устата. Полека-лека орличани свикнаха с него, поеха песента му и я отнасяха всеки ден по нивите като благодарност... А Талей упозна хората и колята, и добитъка. По вървежа, по гласовете, по звънците. Той им научи имената и кога вечер се връщаха от кра и му думаха: «Добър вечер, Талей!» — той им отвръщаше на име. Такъв сляп човек беше. Закачаха го, шегуваха се с него, някои го вземаха на подбив, но той не им се сърдеше.

По едно време след Петровден, още първото лято,

когато в дълбокото узряло поле, на всяка нива, като жълти яребици накацаха кръстците, орличани взеха да развързват кесиите си и да пущат по някоя пара през окото на гъдулката. Тогава в душата на слепия оживя една жалба по оная най-мила жена, която изгуби в тъмнината.

. . . Беше много малък. Живееха накрай село двамата с майка си. Тя ходеше всеки ден на чужди хора да работи, а него оставяше в къщи. Но през едно лятно утро като излезе, вечерта не се върна. Малкото сляпо момче чака до полунощ, слуша дишането на гадинките и хората, слага ухото си на земята да чуе стъпките ѝ — не ги чу. Тогава, изтръпнало от страх, то изскокна навън, простря ръце и почна да пипа тъмнината. Не можеше да я види къде се е изгубила, защото нямаше очи!

Девет години ходи Тилилей по селата, разпитваше хората и камъните, птиците и дърветата покрай безконечните пътища; никой не знаеше къде се е изгубила. Тогава слепият се върна пак във вехтата къщурка, откачи от стената бащината си орехова гъдулка, тръгна по селата с нея, заниза своите прости песни и забрави.

И едва когато звъннаха сребърните парички в гъдулката, оживя старата му жалба и му се дощя да го прегърнат меките майчини ръце. Лани, през пролетта, баба Тиша, когато идваше да посрещне агнетата, да се не залъчат по чуждите махали, му думаше, да прави, да струва, но пари, ако може, нека скъта. Далеч някъде в една друга земя имало кладенче за слепи очи. Който се измиел с неговата вода — проглеждал. Но то било през света. Пеша не се ходи. Виж, ако може да спастри повечко пари, че да си купи кон, или пък билет по железницата. . . Прогледне ли веднъж — щял да обиколи земята надлъж и нашир и щял да намери майка си.

Всяка неделя през нощта гъдуларят отиваше сред полето и заравяше под един камък припечеленото. Понякога той цяла нощ стоеше над купчината пари, ровеше ги с пръсти, четеше ги и ги препрочиташе.

Те му оживяха на сърцето. И колко пъти, както ги ровеше, усещаше над рамото си дъха на един хубав млад кон, готов за път!

Тъй минаха четири лета.

На петото земята даде небивал род на орличани. Огънаха шии класовете, изполомиха клони ябълките и крушите, оживяха поляните от гласове на агнета, а по дворовете щъкаха орляци от пилета. Разведриха се от радост челата на селяните. Но то не било на добро. Една вечер, два дена преди да влязат в жътва орличаните, падна една градушка и очука хубавия плод до зрънце. Когато зарева страшният облак над самото село, Талей се прибра под моста и дълго слуша как падат орехи от небето. Но той не разбра какво стана. Сетне облакът бързо прошумя, отмина и огря чудно слънце. То замилва кротко и нежно нараненатa земя и слепият, затоплен от някаква незнайна радост, извади гъдулката си и потегли лъка по жиците, които преди малко сами пееха, сякаш отговаряха на облачните гръмотевици. Беше пустота наоколо. Нивите, жълтите преди градушката ниви, сега се ширеха черни като разорани. Сякаш бяха угарисани. Нямаше ги житата. Но Талей не беше видял поразията.

Той засвири една кръшна песен и се ослуша дали щръкчетата над главата му ще разтворят крила. Но те не ги разтвориха. Тогава по моста мина един орличанин. Той бързаше към убитото поле, клатеше глава и сам на себе си нещо хортуваше. Като чу Талеевата гъдулка, сякаш ужилен, той се затече и замаха ръце към него:

— Хей, неблагодарнико, ние тука пет години те храним като наше куче, а ти ей какъв си бил. Когато сърцата ни плачат от мъка, ти се радваш, свириш ръченица, ай! Не те ли е срам! Я погледни тия убити пилета до краката ти, за тях барем малко мило да ти беше станало. Нямаш ли сърце! Да се махаш от главата ни още днес, да вървиш там, откъдето си дошъл! Ако осъмнеш утре тука — с камъни ще те изпроводиме тъй, че да помниш орличаните!

И разлютеният старец, като грабна гъдулката на слепия, с всичката си сила я прасна върху кривата върба.

Талей онемя. До вечерта стоя, без да мръдне, а когато падна нощ над Орлица, той стана и взе да пипа земята. Парче по парче събираше гъдулката си. И както пипаше, той напипа нещо меко, едното убито от градушката щърче. Изправи се слепият човек, изтри с ръкав очите си и тръгна към полето. Намери камъка, извади всичките бели пари, що беше насъбрал за пет лета, прибра ги с шъпа в торбичката и се върна към село.

Насред мегдана, където го беше намерила баба Тиша на задушница, той изсипа всичкото, което бяха му дарили орличани през най-радостните си дни. Паричките пламнаха на месечината като сълзи. Орлица спеше дълбоко и слепият чу как потреперва от време на време счупеното ѝ крило. С тежко наранено сърце гъдуларят я напусна и без гъдулка потъна в оная тъмнина, от която беше дошъл преди пет гсдини.

ИМАНЕ

Да си додеш с един прешов имане. Пълна кола извеждаш от бащина си двор, пълна да ми я докараш, Ненчо, чуваш ли ма, сине!

— Чух, мале.

— Сложи ли звънеца на Карамановата шия?

— Не съм.

— Окачи го.

— Що ми е?

— Нощем, като поведеш кервана и се жлътне на месечината равният път, той ще ти дрънколи, като другар ще ти приказва.

Ненчо послуша майка си, върна се към хармана, намери звънеца под навеса, окачи го на Карамановата шия.

— Прощавай, мале!

— На добър път, синко! Чуй още едно. Утре вечер не, ама другата ще стигнете къде Тунджа. Отвъд Тунджа като минете, има едно село. Сред селото — висока топола. Отдалеч ще го познаеш. Думат го Мекиш. Лани отбивахте ли кервана, или минахте през село Мекиш?

— Отбихме го.

— Тъй. И сега пак щете. Като разпрегнете колата да нощувате и накладете огън, моля ти се, и да чуеш моминска песен, не ходи на мекишка седянка.

— Защо, мале?

Бабичката мина отпреде му и го загледа.

— Защо ли? Как да ти кажа? Ти си досущ като

тетя си на младини. Носиш в пояса си неговата свирка, а на раменете си неговата глава.

Ненчо дръпна синджирите.

— Не бързай. Стой да те погледам. Я! Много си хубав, Ненчо. Ако съм ти мила, недей се отбива в Мекиш. Дай клетва!

Ненчо се засмя. Кротко я помилва по бялата глава и потегли синджирите. Тежко закрачиха подире му биволите. Дрънна големият звънец. Колата емна надолу утъпкания жилав път и се засили да настигне керванджиите.

Старицата закрили с ръка очите си от слънцето, което захождаше между клонака на окапалите круши, и дълго гледа как се люшка кратунката, окачена на дясната ритла. Духна вятър, дигна нападалата крушова шума по пътя и потули колата. Само звънецът още гълчолеше. И чак когато гласът му се загуби, бабичката се върна, притвори вратнята и не влезе в къщи, ами мина по омърлушения двор, спря се под черницата, откъсна един сух лист, строши го в шъпа и току заходи без работа по хармана, засипан до колене с жълта шума.

— Ох, де да ми е една млада душа, като птичка да пръпне по двора, че да грабне метлата и да помете. Че да люшне менците и да полей димитровчето, каквото е ожъдняло. Че да белоса окъртената стена и напише черни и червени цветовце. Как ще ми светне, божке-е-е!

Топла и смутна надежда напълни старешките й гърди догоре. Тя се наведе и почна да събира съчки за огъня.

*

На третата вечер керванът спря да нощува под един кръстат стогодишен орех. Разперил клони, огънал ги надолу, той шумолеше с лист над моравата, кацнал като голяма черна птица сред безкрайното Заралийско поле на един кръстопът, и помамваше лятно време жътварките, дето ходеха на дружини по

Загорето, а есенно време — керваните, тръгнали жито да карат към морето. Тоя гостоприемен старец приемаше пътниците като керван-сарай — да ги скрие нощем под крилото си, да ги закрили от летния пек.

Дядо Вълко, най-старият, с обичката на лявото ухо, още необърнал, пусна синджирите, остави колата си и тръгна към дървото. Почна да му говори:

— Бей, доживях да те видя и тая година. През оня ден, когато поех за първи път синджирите от бащината си ръка и додохме с кервана една нощ тука, ти беше същият старец. А пък аз? Хлапе! Мъх нямаше под носа ми. Целият свят ми седеше в кривачката, а Черно море ми се чинеше до коляно. Какво стана! Не угадих как се завъртя колелото, кога стигнах до пазара, кога продадох всичкото жито, а напълних прешова си с години. Натежа, дяволският. Едвам го мъкнат биволите. Ходя още, ама колата ми — извърв своя път. Къде ли ще заседне насред пътя? Като се счупи, вие — обърна се той към керванджиите — да ми кръстосате две наплати от колелото и тогава продължете пътя си, за да обърнете пак под този орех. Яко дърво, канара, ви думам. За него няма нито буря да го събори, нито суша да му изсуши корена. Къде надоле — до сърцето на земята го е забило. Работата му е да посреща и да изпровожда като нас пътници. Момчета, я го попитайте за бащите си. Хей, да имаше уста, че да почне. . .

Разпрегнаха керванджиите биволите, дадоха им сено, наръшкаха огън и се прибраха край него. Насядаха и захортуваха за дългия път, за дребните села, за влажната угар, за сиромашката грижа. Далечното поле бърже взе да тъмнее. Орехът сниши клоните си още по-надоле. Слезе синя ведрина от небето. Бодро дишаха биволите ведрината и поемаха тихия шум на нощта, която идеше. Самотно размаха бели крила един щъркел и с проточена шия се брибра насреща, където се чуваше кукуригане на петли, тревожен лай на кучета и човешки гласове.

— Побъркал е път — обади се един тъяък глас.

— Не го е побъркал, дядовото, ами е окъснял

— Да не би да се връща от оран?

— Той ли? Никога не стои празен. Цял ден е ходил от село на село и е питал младите невести коя иска догодина да й донесе едно юначе. Утре го чака път през морето. Блазе на онзи, който е свил гнездо и над гнездото му размаха крила щъркел и пусне една гайдичка.

— Каква гайдичка? — попита Ненчо.

— С два крака.

— То поне, дядо Вълко, да ти кажа ли, не е много мъчно — обади се пак тънкият. — Сложиш ли на покрива до комина едно счупено колело — и щъркелът ще кацне.

— На мене ли думаш, Илия? Колкото колела съм дигнал — да го помамя! Тя, мойта, не е за приказване, дето рекъл онзи, край няма. Тъй де. Стопанката ми, като замина, ме остави без рожба. Хубав челяк беше, шътлива, кротка, цената й нямаше, ама! . . . Да не дава господ на най-върлия ми душманин като мене да остане самичък.

— Зле ли ти е, като си самичък? Грижа нямаш за никого. Каквото изчукаш — сам си го пукаш. Я да ти е пущал оня, дългокракият, всяка пролет по едно през комина, че да се навъдят една рогозка кърлани, какво ги прайваш!

— Какво ли? Дай ми ги ти мене. Не ги чети — колкото излязат. Нека излязат напреде ми, че да проводя ония млади ръце по нивята. Пръстта да разиграят. Земята да издънят. Ами аз от немо щ земята си осакатих. Не ми стига силата веке, не мога да я ора, както през ланшните години.

— А бе то хубаво, като е пълна къщата с чеяд, ама знаеш ли кое трябва?

— Кое?

— Да си легнеме тая вечер и оставиме колите пълни с жито, пък утре, кога се преборавиме, да намерим на лесите по една торба жълтици. Какво ли ще бъде, майка му стара, да обърна назад и да се прибера у дома. Отварям вратата и насред двора: стой! — спирам. Повиквам жената, децата, па им

думам: хайде, тетьовите, какво е донесъл баща ви. Ще полудеят. Ха сега, махайте се от главата ми! Вървете да управлявате земята. Подир десет години бай ви Илия Пъшкалото тръгва да си обиколи синовете. И ги намира по градовете: големи хора станали, загладили косъма.

— Остави я ти нея — пресече го дядо Вълко, — не е до жълтиците.

— Зная, че на тебе не ти е до тях, имаш си ги едно гърненце.

— А бе до гърненце таквиз като мене не стигат, но нали нямам отмяна, празен ми е животът. Ненчо — обърна се старият към момъка, — да правиш, да струваш, самичък да не оставаш!

Ненчо нищо не рече. Стана и тръгна към колата, мина покрай налягалите биволи. Те обърнаха избистрените си кротки очи. Светнаха очите им на месечината като големи звезди. Отиде за чуловете и като посегна да метне чула на Карамановия гръб, черният работник поклати глава и три пъти се обади меденият звънец. Гласът му побягна в мрачината.

Като ехо на камбанка се понесе в нощта.

Седна момъкът на процепа, опря широкия си гръб върху колелото, сне черния калпак и косата се пръсна по челото му. Разсипа се в душата му тропотът на чехли и звън на шарени менци. Зашумоля бяла риза, рукна чешмата с ледената вода и в дългото корито се залюля сянката на една топола. Ей го момичето, накитено с росно цвете на челото, стои пред него с наведени очи и му подава вода да пие. Той му дума:

— Не мога още да чакам.

— Мама казва, че съм малка.

— Не си малка. Додето стигнем в моето село, ще порастеш.

— Ще пораста, зер. Почакай дò път, като дойдеш. Дарове още не съм тъкала. Не съм си ушила венчалната премяна.

— Ти сама си дар. Я каква си се наляла туй ля-

то. Узряла си. Ще ми се да те отроня като зърно, като ябълка да те откъсна.

— Не те е срам! Какви ги приказваш.

Ненчо посегна да й вземе цветето, а тя не му го даваше.

— Чувай, пиле, в събота вечерта ще се върна. Камбанка е звънецът на бивола ми. Отдалеко ще я чуеш. Задам ли се от горния край на селото, ти да си на долния. Ще ми дойдеш ли — да закарам една кола имане на мама?

От ханчето се чу глас:

— Нанкеее! Чешма ли правиш, че се толкоз замая! По-скоро да си додиш!

— Ида, майчице! — трепна девойчето, наля бърже менците, грабяса ги и побягна.

Яре!

— Дано белият щъркел мине утре през Мекиш. Дано го види Нанка и да му заръча — една гайдичка да й донесе. Гайдичка с два крака. . .

Затопли се Ненчовото сърце. Той се втренчи в мрачината и видя бащиния си харман. Сред хармана — купен, на купена — щъркел, а под купена една бабичка чака с разперена престилка.

— Пусни го де! — вика бабичката.

Радост потече в жилите му. Ненчо измъкна свирката от пояса си — и я доближи до треперещите си устни. Засвири една весела песен, но още не я изкарал до половината, току прекъсна и кой знае защо, поде друга — жална.

То не беше песен, а плач.

Дядо Вълко доде, седна до него и сложи ръка на рамото му.

— Защо ти е толкоз мъчно?

— На мене ли? Никак не ми е мъчно.

— Подкарал си една — намокри ми очите. Да не би да си окахърен? Ненчо, ще те попитам нещо, ама ти не ми вържи кусур.

— Питай, дядо!

— Къде ходи миналата нощ? Нали налягахме синца вечерта. По среднощ се пробудих да видя

огряла ли е керванката. Не се беше показала над върховете. Като се понадигнах, видях единия ти бивол — станал прав, гледа към Мекиш. Отидох към колата ти да разбера каква е тази работа. Гледам — няма те. Кажи ми правичката, там ли беше?

— Там.

— В Мекиш ли? Не трябваше да ходиш.

— Защо?

— Защото там щяха да му вземат душата.

— За тетя ли приказваш?

— За него. И той беше като тебе. Помня го, като че го виждам сега пред очите си. Стиснал синджирите, кривнал калпака, подире му — неговите яки биволи, а след колата му — целият керван. Коя година беше, не мога ти каза. Хубаво жито откарахме на морето, зехме, каквото зехме, и се връщахме весели. Като наближихме Мекиш, тетьо ти се отлъчи и кривна към селото. Думахме му, не слуша. «Да видиме, каже, кой ще ме спре. Пред чешмата им ще разпрегна и ще засвиря на момите. Ако ми хареса някоя. . .» А по онуй време мекишчани бяха подскрижени. Ще питаш: защо? За чешмата им, дяволската, казват, че който сръбнел веднъж, земала му главата, не можел да не повтори. Пък аз да ти кажа ли: не ще да е чешмата, ами от момите. Тяхната хубост е нечувана. Пътят на керваните минаваше през средата на селото. Там на ханчето спираха другоселците. Че тръгваха с менци на рамене ония моми, а керванджиите ги гледат и си засукват мустаците. То ти казвам: гледайте очи. Всяка есен другоселците отвличаха най-хубавата. Мекишчаните търпяха, търпяха, докато търпилото им се свърши, и кипнаха. Заградиха селото си с висок плет, отбиха пътя. Нея година баща ти се отлъчи от керван и с брадва им разсече плета. Ние не посмяхме да влезем подире му. Тогава го клаха ония грозни хора, ама нали му беше силен ангелът, не можаха да го заколят. Едвам побягнал, дойде си без колан и без биволи. Лежа болен цяла година. Кога оз-

дравя, като се заинати, не ще да се жени. Седем години ходи, докато срещна майка ти и склони да се задоми.

— Защо не се ожени навреме?

— А бе имаше в Мекиш една, думаха, че го е запоила с омайниче, инак щеше ли да отиде с брадва да разсича плета?

— Коя беше тя?

— Не я зная. Колко съм го мъчил да я каже — не рачи. Таен човек. «Било, що било, умря и го заровихме» — думаше, ама аз знаех, че то е живо и като въглен пари душата му.

— Кое?

— Мъката за първата.

— Като се ожени, тетьо не се ли е отбивал в Мекиш?

— Отбива се един път и не му беше работа.

— Защо?

— Знам ли? Попитай майка си. Тя веднъж, горката, срещнах я на моста — иде си от гробищата, — че като заплака, че като занарежда:

— Пусто да опустее онуй село, дано го огън изгори, помена му да няма!

Изповядал й нещо старият на смъртния си час. Попитах я, не рачи да ми обади.

Ти я попитай, като се върнем, може на тебе да открие.

Преди да тръгнем от село, тя идва у дома:

— Ако кривне към Мекиш, не го пущай!

Не ти трябваше да ходиш — сбърка.

*

В събота вечерта откъм морето се зададе дълъг керван. Когато наближи Мекиш, една кола се отлъчи и се търкулна към селото. Другите спряха насред пътя. Подир отлъчената се затече един старец, маха с ръце, маха и като разбра, че колата няма да обърне назад — той се върна.

*

На другата нощ камбанката на Карамановата шия издрънколя пред Ненчовата вратня. Ненчовата майка скокна, грабна една главня от огнището, запали газеничето и като потуляше светлината с шъпа, излезе да посрещне сина си.

— Ела, мале, да видиш какво имане съм ти донесъл в прешова!

Старата приближи до колата, откри газеничето, подигна го и изтръпна: на колата тя видя едно гюл-девойче, седи правичко.

Ненчо пусна синджирите и сграбчи набръчканата си майчина ръка, да я целуне. Девойчето не знаеше къде да се дене от срам.

— Откъде ми я водиш?

— От Мекиш, мале.

— От Мекиш ли?

Светнаха очите на старата. Заблещукаха двете парички под ушите на девойчето.

— Как ти е името, дъще?

— Нанка.

— От кои си?

— От ханчето.

— Да не си дъщеря на Русана ханджийката?

— Нейна съм.

— Майчице богородичке, и туй ли дочаках! Какво си направил, Ненчо, какво си направил, чедо златно, не ти ли заръчах да не се отбиваш в Мекиш? Ами че туй момиче, дето си го довел за невяста, то ти е родна сестра бре, сине!

Като гръмнат се люшна момъкът. Девойката се вкамени. Майката зарева. И тримата не знаеха къде да се дянат.

ОРЛИ

Повя и зелените ливади зашумяха като облаци. Две бели глухарчета се завъртяха из въздуха. Учудено се спряха над откосите, поеха към кладенеца и си захортуваха. Отсреща, над големия синор, нивите заплакнаха жълти снаги. Окъснелите кадънки пороних лист.

Жельо се опря на косата и загледа Каля: много е хубава. Туй лято тя е като пукната ябълкова пъпка. И гръдта ѝ наедря. Едвам я удържа елечето. Плод. Нейната кожа, ожурена от вятъра и слънцето, потъмня. Ръцете ѝ заякнаха. Да не му е буля. . . Жельо я гледаше как сръчно вилечи сеното, запретнала поли, пипнала двурогата дрянова вила. Как се гънеше под намокрената от пот риза младият гъвкав стан.

Каля усети погледа му и се обърна изведнъж. По разведреното ѝ лице заигра лек смях. Жельо наведе очи, бръкна в пояса си, извади черната табакера, сви цигара и дълго цъка с огнивото. Като глухарче, като въздишка излезе от устата му бяло тютюнево кълбо.

Една голяма синя сянка бърже мина по откосите, през вилеците и потъна сред сребърния върбов листак. Подир нея още по-бърже се втурна втора.

Каля сложи ръка на чело, повдигна очи: два орли се гонеха по небето.

— Жельо, виж!

— Кое?

— Горе: орел и орлица. Гонят се.

— Кой знае, може и двете да са мъжки.

— Не са.

— Че ти де знаеш?

— По крилата: на орела са по-големи.

Жельо дълго гледа двете птици, които се бяха подгонили по вишното небе, и сякаш чу задъхания мах на крилата им. Буля му се протегна.

— Ох! Ожъднях.

— Да ида да напълня бъкела.

— Иди, ама не се май.

Жельо тръгна към колата.

— Чувай, Жельо, бърже! Горя. Чувай какво ще ти кажа: да бяхме двамата с тебе орли. . . да имахме двамката криле и да се понесем над ливадите. Като вятъра. Аз ще съм орлицата. Можеш ли ме стигна, орльо? Ай, можеш ли? Я ме погледни в очите! Досрамя го. И туй ми било мъж. Пеленаче!

Жельо дигна очи: какво искаш?

— Тръгвай де, жадна изгорях. Какво се потриваш? Лъжа те, че можеш ти да бъдеш орел!

Жельо наведе глава, откачи бъкела от ритлата, слезе към брега и потъна сред върбалака. Когато се наведе над кладенчето, нагреба с шъпа студена вода и наплиска пламналото си чело. Сърцето му силно туптеше. Какво искаше буля му?

Ожъдняла е. Трепери. Опасна жена.

— Я ме погледни в очите!

Нейните очи. Зелени като дълбокия вир пред дядовата Пейова воденица. Горят със затаен пламък. Сякаш стара омайница ѝ беше дала да пие паничка с девет билки, брани от самодивското хорище, и тя, когото погледнеше, омагьосваше го. А може и тъй да е. Де да я знаеш баба Рада — майка ѝ. Казват, че я виждали гола да ходи из нивята. Гърмели подире ѝ — куршум не я лови. Месеца в кринче снемала. А тетьо ѝ — Къньо циганина — кой знае откъде го е довял вятърът в Змейово. Дошъл една пролет и се главил ратай у дяда Ивана Хаджията. Заработил онзи циганин— не могат да

го спрат. Много му споряло. А неделен ден, като пипнел гъдулката, младо и старо разигравал. Малко била крива дясната му ръка и една нощ, като забягнал с дядовата Иванова дъщеря, на всичките змейовчани докривяло. Не се вдигнал никой да го гони, защото криворъкият циганин знаел да върти хубаво и лъка, и ножа. Поели из делиорманските гори и три години не се чули, не се видели.

На четвъртото лято змейовски гурбетчии минали през равна Добруджа и на поляната край едно село спрели пред някакъв цигански катун. Отбили се и що да видят: дядовият Иванов зет кове вехти кринчета и до него едно зеленооко циганче. Откъм реката се задала една циганка със стомна: Рада дядовата Иванова. Проводил им хабер Хаджията да се върнат в Змейово, да му целунат ръка: щял да им прости. И те се прибрали. Довели и циганчето с шарени гащички и зелени очи. То било Каля. Измили го. Запретнал се дядо поп, кръстил го. Жельо го помни мускуривото.

Подир девет години се отърси оная ми ти лична мома, по която луди полудяха ергените. Че кога се е минала нощ без бой на нейната седянка? За нейното цвете вечер по кладенците нож вадеха. Късмет била на Жельовия батьо. . .

Слънцето го посрещна на ливадата, блесна в очите му и мокрото му чело изведнъж изсъхна.

Каля пое бъкела, вдигна очи, опъна гръд. Заиграха червените обички по страните ѝ. Засмука. Овлажняха засъхналите ѝ устни. Жельо се обърна, наведе се, взе косата. Ръцете му трепереха като старешки.

Някъде по синьото небе се виеха двата орли. И може очите на орлицата да са зелени. Както е замахнал криле големият — ще връхлети да я удари — и двете птици, замаяни от обич, ще паднат като камъни в жълтата ръж.

Да може и той като орела!

Забравил беше Жельо, че тя е батьова му невяста и че батьо му трепереше прашинка да не падне

отгоре ѝ, забравил беше, че носи на големия си пръст жълт бакърен пръстен — дар от батя му.

Вятърът пееше над ливадите. Косата пееше. Сините цветове падаха разбъркани, издъхваха. Големият чер бивол, издигнал глава зад купите, гледаше към далечната Черкювска гора. И пред очите на косача се въртяха сините цветчета, едрите рамене на Каля и гърбът на черния бивол. Косата съскаше, тревата падаше изнемощяла.

Не може ли довечера? Нощ когато падне над селото и щурците запеят? Не може ли Жельо да я измъкне през отвореното прозорче, изпод ръката на батя си, както спи. Да я преметне на белия кон и да го сушиба:

— Хой!

Ще лавнат кучетата, ще пръпнат уплашените кокошки по сливите и докато вдигнат олелия, той ще потъне в дълбоката Черкювска гора, дето тропотът на конските копита ще угасне в меката трева. Цяла нощ ще летят на месечина и на сутринта, когато небето се зачерви, той ще спре на една полянка и ще снеме зашеметената си буля на росната морава. Там, на полянката, дето някога нейният баща е разпъвал окърпения катун. Конят ще иде да пасе, а той ще се наведе да види как горят в зори зелените ѝ очи и ще я прегърне, както орелът орлицата.

Конят нека пасе росен!

— Жельо! Жельооо!

Занесеният косач се сепна.

— Тичай насам!

— Какво има?

— Зъм! Тичай де! Олеле, мале, какъв голям!

Жельо пусна косата и се втурна. Прескочи откосите, грабна вилата, която буля му беше изтървала.

— Де го? — облещи се косачът.

— Ей там. Източи се в лозинака. Голям, голям като вилата. Слезе под синора! Ела подире ми!

Нагазиха до пояс в некосената ливада. Бърже

ги лъхна гореща вълна. Упоителен дъх на билки и цветя.

— Полекичка. Тук гледай. По гърба му има черни точки.

Жельо се наведе, разгъна тревата, затършува.

— Няма.

— Ела подире ми по-надоле, там, където сеното е над гърди. . . Там трябва да се е скрил. . . Че ела де!

И тя, като се обърна, погледна го, прошумя и се скри сред високото сено.

Жельо я настигна покорно. Цялата му снага беше изтръпнала. Сърцето му биеше като барабан.

— Къде?

— Тука.

И двамата се озърнаха наоколо. Изведнъж Жельо се хвърли и я сграби. Сборичкаха се и паднаха задъхани в сеното. Каля разтвори широко очи, опъна здравите си гърди, протегна ръце да го блъсне. Жельо я обхвана през раменете и тя се отпусна. Чу се затаен шепот.

— Какво правиш, батьо ти оре зад върбичките?

— Нека.

— Луд ли си?

— Луд!

И той потъна в зеления шум на сеното, в зеления пламък на очите, които го гледаха замаяни.

Един зелен щурец затрака тихичко над тях. Големите ливади угаснаха. Двата сини орли ги нямаше на небето. Те бяха паднали в меката жълта ръж.

НАЙ-МИЛОТО МУ

Селяните на Айдуду имаха едри черни коне с буйни гриви и когато препускаха по равнината, вятърът пилееше конските гриви, а копитата им копаеха кладенчета. Дядо Минчо Крайния нямаше кон. На младини той свързваше криво-ляво двата края. Като дренки житено зърно насипваше в хамбара си. Но неволята го налегна и сега по запустелия двор пъпреха орляк чужди кокошки. А вечерно време махленските кози прескачаха полусрутения плет и гризяха крехките клончета на вишните в опустялата градина. Между шубраките, омърлушено, с наведена глава, сновеше Сивчо, сивото старо магаре, едничкото живо същество, което имаше дядо Минчо на тоя свят.

Най-подирната надежда на стареца беше неговият двайсетгодишен син. Той преди две години целуна набръчканата дядова Минчова ръка и пое отвъд Родопите, а миналото лято през една юлска вечер се върна от града куцият Лазар и спря каручката си пред дядовата Минчова вратня. Повика глухо:

— Тука ли си, дядо Минчо?

— Тук съм, ами къде — обади се старецът.

— Ела да ти кажа за Бояна.

Трепна сърцето на стареца, сви се, обхванато от тъмно предчувствие.

— Да не ти е жално, хей, дядо, нося ти грозна новина: твоя Боян вече го няма. Загинал в боевете. Вестникът пише: Показал голямо юначество.

Старият се облегна на окъртената стена и се залюля. Сякаш се залюля и неговата стара смълчана къщурка. Той дълго стоя изтръпнал. Ушите му пищяха. Не знаеше какво да каже на куция. Гледаше го със загубени очи и едва реши да го попита:

— Загинал, казваш, ай, Лазаре, свършено е, значи.

— Свършено — рече Лазар и наведе глава.

— Ами няма ли да го видя Бояна, моя?

Лазар нищо не отвърна. Не знаеше с какви думи да утеши раненото бащино сърце.

Старецът заплака и със свита ръка взе да трие очите си.

Куцият слезе надолу по улицата.

Върна се дядо Минчо по тревясалия двор, мина край плетения житен кош, дето от три години не е сипвано шъпа жито, бутна харманската вратня и се изправи сред хармана. Загубената му душа се давеше в мъка. През замрежените му очи тръгнаха дърветата. Търкулна се счупеното колело, което от години стоеше опряно на плета, потънало в блян за дълбокия път между нивите, пътя, над който се люшкат класове и еньовчета. Кривна дядо Минчо и понечи да седне под натегналата кръстата круша. Крушите, зачервени от слънцето, тежаха като обици надолу и при най-кроткия полъх на вятъра тупаха на земята.

Дядо Минчо стоя до среднощ, навел бялата си глава, хванал я с две ръце. Мислеше какво му остава на тая грешна земя. Кой ще отчупи къшей хляб да му даде? Каква стана тя? Къде ще се дене? Не знаеше, сиромахът. Когато месецът се вдигна много нависоко и повя хладен вятър, старецът утихна и по едно време усети до ухото си топъл дъх. Извърна глава и срещна две големи очи, които го гледаха любовно и натъжено. Беше Сивчо, спрял до гърба му с увиснали уши. Сивчо сякаш искаше да му каже: «Не бой се, докато ми е здрав гърбът!»

Дядо Минчо го прегърна през шията и двамата стари приятели се разбраха.

На другия ден по големия път към града се заклати тих, приведен дядо Минчо Крайния. Очите му бяха червени и дълбоки. Калпакът му тежеше много. С дясната си ръка стискаше юларчето на Сивча, който носеше на гръб два коша узрели круши.

— Какво караш, дядо? — настигнаха го две селянки, от които едната беше задяната с шарена люлка.

— Круши за продан.

И двете надникнаха в кошовете.

— Я гледай мари, сестро, то сякаш не е круши, ами злато.

Като продаде крушите, старецът си накупи туйонуй и се постегна да посрещне зимата. . . .

Туй лято крушата не роди.

Вървя се дядо Минчо, мисли, крои как да я нареди. Как да припечели нещо за през зимата? Не ще много. . . Само хляб да има. Дръвца ще събере от къра с магарето. Дрехите му май са скъсани, ама ще ги позакърпи, дано изтраят още. Нищо не можа да измисли. А студеният вятър почна да рони жълтата шума на крушата. Засвириха голите клони.

Един съботен ден, рано сутринта, дядо Минчо замина със Сивчо за града. Почудиха се селяните:

— Какво ли ще прави глухото старче на пазар? Няма какво да продаде, а и счупена пара няма, да купи нещо. Загубил си е ума дядо Минчо.

Късно вечерта дядо Минчо се върна в Айдуду. Дойде си сам. Нямаше Сивча. Той го беше продал и парите стояха в пазвата му — вързани в пешкирчето.

Влезе в къщи, завъртя се, изправи се, стоя дълго време умислен пред студеното огнище и пак излезе.

Навън духаше вятър — хладен, есенен.

Старецът мина в тъмното към хармана и отиде под стряхата, където снощи беше вързан Сивчо. Без да ще, той протегна ръце и взе да пипа яслите — има ли сено за цяла нощ. Изведнъж се сепна, усети страшна пустота в душата си и наоколо. Стана му

ясно, че е сторил голям грях, като е продал най-милото, което имаше на света подир Бояна.

Погледна дядо Минчо безплодната тъмна круша, която трепереше, извади от пазвата пешкира с парите, развърза възела и взе да рови с пръсти книгите.

«Книги — помисли си той, — защо ми са тези книги, когато няма вече с кого да си хортувам вечерно време? Защо ми са тези пусти книги?»

Прихна силният вятър, грабна от ръцете му книжните пари и ги разнесе над заспалото село.

ДЯДО БОЖИЛОВАТА НАДЕЖДА

Навън виелицата гребеше сняг, затрупваше заспалото мирно село и виеше като бясно куче — тъжно и проточено. Под нейния напор клоните на дърветата пращяха.

— А ставай да си ходиш. Среднощ мина. Тук не е хан. Седнал си до печката, разположил си се като някой бей и не ти иде на ума, че трябва да си вървиш.

— Чакай, Пъшо, остави ме да си понатопля още мъничко ръцете. Студено ми е.

Дядо Божил протегна към отвореното гърло на печката, където нямаше живи въглени, а само топла пепел, двете свои старешки ръце и взе да трепери целият.

Пъшо открехна вратата на кръчмата.

— Малее, каква виелица е завила! Сипе, сипе. Един човешки бой сняг ще натрупа. Дядо Божиле, тази нощ в твоята градина, нали нямаш плет като света, вълците ще играят на прескочимагаре. Кога ги усетиш, да вземеш една главня и да излезеш насреща им. Пет пари да не даваш — вълкът бяга от огън като дявол от тамян.

— Де огън в моята къща, синко? За цяр да търсиш, няма да намериш съчица под стряхата. Нямам дръвца, Пъшоо, нямам.

— И няма да имаш съчица, додето ходиш с този ум. А бе ти си станал чуден човек! Защо не го продадеш? Парички ще ти начетат хората!

— Мило ми е — рече дядо Божил.

Д —рън-дрън-ярина! Мило ти било. Стар човек си, деветдесет лазарника мъкнеш на гърба си, а приказваш като вчерашно-дете. Толкова твои хора лежат сега затрупани в гробищата — тях как можа да прежалиш, а туй нищо и никакво нещо не можеш. Защо ти е? На оня свят ли ще го носиш? Да не мислиш, че в гроба ще ти стане по-топло? Я гледай каква страшна виелица е забучала. Иди го продай утре в Оряховица. Там в чаршията има един златарин. Той купува тъкмо тези работи. Много е богат. Да го стиснеш за гушата — жълтици ще падат от устата му. Като му го дадеш, ще напълни калпака ти с пари. Че да тръгнеш по пазара, че да си купиш един хубав кожух, че да си вземеш едни хубави ботуши с два пръста гьон — да не ти мокри снегът краката. Я се погледни! Тръгнал си със свински цървули, пробити отдоле, и навои нямаш, ами си увил краката си с две скъсани дрипи. Че остави цървулите, ами де ти ризата? Месата ти се виждат под антерията. Срамота е да ходиш гол! Послушай ме, па си гледай животеца. Зле ли ще ти бъде?

— Добре де, всичкото, дето го приказваш, хубаво, ами ако тръгна сега, как ще стигна в този сняг до Оряховица?

— По железницата. Нали затуй са направили хората железница!

— Отде ще намеря пари за из път? Кой е луд да ме покачи без пари на машината?

— Лесна работа. Аз ще ти дам, стига да се решиш. Ще ти заема двайсет и пет лева. Защо да не ти дам? Ти си човек, дето не лъжи по чуждото. Когато се върнеш, ще ми ги върнеш. За насам пари не ти трябват — кесията ти ще набъбне.

Дядо Божил стана. Огъна се в антерията, закърпена и на лактите с парчета от чувал, и тръгна да си ходи.

— Е, как е? — изпроводи го Пъшо до вратата. — Утре, ако сме живи и здрави — на път, а?

— Ще си помисля тази нощ, че утре пак ще се

видим. И него като дам, какво ще ми остане на този свят. . .

Виелицата погълна прегърбения, свит от студ старец, а Пъшо заключи вратата, подпря я с брадвата, духна свещта и се прибра в топлата стая при челядта си.

Дълго време дядо Божил се блъска в снежната буря, додето стигне в къщи. Като влезе, отърси снега от дрехите си, протегна ръка в тъмнината, пристъпи и седна под камината да си помисли. Заклюма над студеното огнище. Душата му се върна в миналото. Прехвърли хълма на годините и слезе в едно далечно село, над което грееше червена месечина и духаше топъл есенен вятър. Тръгна старецът по една улица, упъти се към мегдана и когато стигна, спря онемял. Напреде му мигом израсна една бесилка от дялани, четвъртити дървета и на бесилката се люшна едър мъж, с увиснали дълги мустаци и сива конопена риза. В краката на обесения стоеше търкулнат неговият чер калпак, а на калпака светеше златно лъвче.

— Тате — прошепна глухо старецът и затрепери, — аз съм твоят Божил. . .

И старецът се видя такъв, какъвто беше него ден.

Едно босоножче, прескочило съседния градински плет, изправило се срещу обесения, впило очи към неговите и замръзнало от страх. С ужас детето почна да прегръща и целува краката на мъртвеца.

— Тате, аз съм твоят Божил, обади ми се!

Но мъртвият не се обади. Тогава детето, уплашено, се озърна, грабна калпака и се изгуби в пустата нощ. . .

Сълзите задавиха дяда Божила. Той ги избърса с ръкав и утихна. Отвън вятърът налягаше вехтата къща и надуваше закнижените прозорци. Над селото се носеха писъци и вой. Сякаш някой викаше за помощ, сякаш биеше някъде камбана. . .

На другия ден, когато се пробуди и погледна през прозореца, видя сняг до гърди. Не се шегува зимата!

— Ех, да имах един кожух, едни ботуши и една кола дърва — въздъхна той, — да си наръшкам огъня, да си събуя ботушите, че да си постеля в къта под камината кожуха и да си полегна, малее! Огънят пращи! Искри светулкат нагоре в комина, пък аз стоя, гълтам топлинка и се протягам. . . Прав е Пъшо. Ще трябва да вървя днес. Ако не ида, може да обърне колата и да каже: Няма хляб.

Наистина, бяха я наредили двамата — Пъшо ще му дава хляб, додето е жив, а когато умре — за Пъша ще остане къщата и разграденият двор. Ама де да го знаеш, кучето: може да му хрумне друго и да рече: Няма хляб!

Тогава дядо Божил се реши, дигна се, отиде към килера, извади от пояса си ключа на раклата, отключи я, напипа го и пак затрепери. . .

Пъшо му начете двайсет и пет лева за влака и на тръгване му рече:

— Хем да не забравиш да си купиш един шал, вълнен, от меките, да има с какво да си загърнеш ушите. А на мене купи един вестник, да прочета новините. Душата ми взе да се стяга за новинки. Не съм аз за туй диво село, ама тъй ми било писано.

Къде пладне дядо Божил се изправи пред оряховската златарница, дълго отърся снега от цървулите си и нерешително почука на вратата. Посрещна го самият златарин, с широк златен ланец на корема и лъскави чепици, които скърцаха. По пръстите му блещукаха елмази.

— Какво има? — попита златаринът.

— Дойдох малко да. . .

— Защо си дошъл? Да не би да купуваш арманган за Коледа?

— Не ща. Имам за продан едно нещо.

— Какво е?

— Едно лъвче от старо време. Когато се бихме с турчина, то ми беше на калпака. Аз съм от четата на дяда капитан Никола, дето го убиха при село Колиби. Ти знаеш ли го? Капитан Никола — песен има за него, как ще да го не знаеш. От неговата че-

та съм. Байрака съм носил. Ако беше жив дели Пеньо, лясковчанинът, можеше да го питаш, той да ти разкаже за мене. От бунталъка ми е туй златно лъвче. Най-напред го е носил баща ми Иван Божилов, старият комита, дето го обесиха турците насред село. Ти трябва да си чувал за него. Той ми е баща. От него ми е туй лъвче.

— Ами защо го продаваш? — попита златаринът.

— От нужда, синко, от нямане. Голям сиромашлък ме е налегнал. Откак е паднал дълбокият сняг, огън не съм виждал на огнището си. Лани ме научиха да направя едно прошение до царя. Да му обадя кой е дядо Божил, аз де, да му се оплача от немотията и да му пиша за лъвчето, дано ми отпусне някоя пенсийка.

— Направи ли прошението?

— Направих го, зер, петнайсет лева ми взе адвокатинът за него.

— Ами царят?

— Нищо. Малко го е еня царя, че някой си дядо Божил от Опъка нямал риза на гърба си и сечал гвоздеи от студ.

Старецът бръкна в пазвата си, извади една кърпа, развърза я полека и внимателно подаде на златарина едно жълто малко лъвче с почернели изкривени крака и пробито с гвоздей око.

Златаринът го пое, сложи очилата си, погледна го от лице, обърна го от опакото, почука го с пръст и рече:

— Имаш грешка, дядо.

— Защо?

— Не е златно туй лъвче, не е.

— Как? — зина старецът.

— Не е златно, казвам, тенеке е.

— Що думаш? Може ли да бъде!

— Не струва пукнато петаче. Хвърли го на боклука. Сбъркал си, дето си тръгнал чак от село, да ми го носиш и да харчиш пари. От кое село беше ти?

Дядо Божил нищо не отвърна. Примигна, пое

лъвчето, завърза го пак в кърпата като нещо безкрайно скъпо, мушна кърпата в пазвата си и излезе.

Златаринът се засмя лодире му.

— Защо не попита в село някой човек, дето е виждал злато през живота си, ами си тръгнал в тоя студ за града. . .

На улицата бедният старец дълго стоя изправен, гледа високите снежни хълмове и мъка като порой течеше в душата му.

Ей какво било. Туй лъвче, което му беше останало подир толкова гробове на близки хора, тази негова последна радост и надежда, не струва пуканото петаче. Тенеке било. Как тъй може лъвчето да бъде тенеке. . .

И нали нямаше пари за назад, да се върне с железницата, той тръгна пеш към Опъка. Когато излезе на открито поле и вървя донякъде, изведнъж пътят се свърши. Виелицата го беше заринала. Сега накъде ще върви? Нагази старецът дълбоката пъртина, повървя малко, умори се и седна.

Доде отпочине, лютата виелица емна хълмовете и го затрупа. . .

МЕЧА ШУБА

Вечерта дядо Тома Глушков не можа да заспи. Навън тихо сипе сняг. Бяла зимна нощ. Невидими звънчета на шейни чуруликат и заглъхват, пеят и умират, а старецът ги слуша като насън. Вишната пред прозореца, отрупана със сняг, сякаш прегърбена белокоса бабичка, огъва немощните си клони до земята.

— Дамянке, заспа ли?

— Не съм още.

— Я чуй — шъпне дядо Тома, — долавям шумоление на стъпки по двора. . . Сякаш някой ходи на пръсти, а пък нищо не се вижда. Да открехна ли прозореца?

— Не го бутай, присторило ти се е — няма никой. Завий се хубаво, че вей от счупения джам. Утре пак ще почнеш да бухаш.

Дядо Тома прибра дългата си суха ръка под юргана, втренчи поглед в мрачината към тавана и почна да мърмори:

— Развали се туй народът, мама му стара! Тръгнаха хората по хайдутлук. Пипат. Нощес при «Майчин дом» смъкнали балтона на един нещастен учител. Баща на седем деца. Сиромах човек. Пенсионер. Натиснали го в снега и го съблекли гол.

— Кой му е крив — да не ходи нощно време като таласъмин.

— Носел човекът очила. Бил в едно кафене. Закъснял с приятели. Носел очила и не можал да види кога се мръкнало.

— Ами, не можал да види! Играл цяла нощ на карти, зная ги аз тях. Тъй му се пада.

— А бе ти не приказвай, че. . .

Дядо Тома млъкна. Изви очи към прозореца. Полека си измъкна ръката изпод юргана и откри малко пердето.

Вишната охка и пъшка. Светло, сякаш е деня, а нищо не се вижда. Студ. Сега да тръгнеш — снегът ще праща под краката ти като цепеница, кога я чупиш. В такова едно временце да ти откраднат дрехата — все едно да те погубят.

— Цял живот се трудих, само тя ми остана — промълви дядо Тома. — Нищо не спечелих! Пък има хора и без късмет. Пари да им оставиш и на улицата — ще ги прескочат. Ако нямаш късмет, и шуба не можеш спечели. Ще мръзнеш като бездомно куче на кръстопът. Ще зъзнеш на чуждите врати и снегът ще те засипва.

. . . Дядо Тома с мечата шуба, дълга като великите пости. Ръкавите ѝ малко нещо попрогнили, ама нали я има. Че то желязото, дето е желязо, ръждясва, пък платът ли ще надживее времето. Колко години минаха! Когато шубата беше здрава, дядо Тома Глушков се зовеше бай Тома Пощальона. Ходеше тогава бай Тома и подаваше пощата на чиновниците по гарите. Тогава железницата беше нова, шубата нова, гарите нови и душата му млада. Стрина Дамянка беше румена като кюстендилска ябълка. Като ходеше, цялата къща се люлееше. Ех, младини, младини! Те отлетяха някъде като бърз влак в далечината и днес, обърне ли замъглените си от сълзи очи назад, вижда как лъкатуши над земята една синя лентичка дим от комина. Малко дим и две три солени старчески сълзи — туй е то животът на човека. В незнайното, откъдето никой не се връща, загънат в новата си меча шуба, е отминал бай Тома Пощальона, а сега към пушливия тютюнев склад се помъква всяка сутрин олюляната душа на стареца със закърпената шуба. Добре, че барем тя му

остана. Па и дебеличка е. Като смъква на гръб сандъци с елпезета — не му утрепва.

— Дамянке, спиш ли?

— Задрямала бях и нещо сънувах. Защо ме будиш? Още ли не си заспал!

— Рекох да те попитам — заключи ли хубаво вратата?

— Заключих я не, ами я подпрях с брадвата. Ха сега спи, че утре ще станеш рано да ми нацепиш дърва, преди да тръгнеш на работа.

— Ще влезе някой, както спиме, ще задигне нещо и сетне иди го гони, или пък подавай заявление до полицията. То пък една полиция имаме. . .

— Какво ли ще вземе от нас?

— Не дай боже! Шубата ми е в коридорчето.

— Хайде холан! Кой ли е луд да я помъкне. Тя поне да чинеше нещо. . .

— А бе апашите не питат чини ли, или не чини — ами ела' сам, че ми трябваш.

Дядо Тома почна неспокойно да размисля.

Навън сипе. Край стената се промъкват полечка двама души. Опитват вратата. Заключена. Единият си е нацапал лицето със сажди — да не го познаят. Той, същият, се потуля зад курника, а другарят му като котка се покатеря по вишната и влиза през комина. Де ще го чуеш! Заспал си на топло, завил си се презглава, пухтиш и сънуваш разни сънища. Влиза човекът. Пипа в тъмнината. Минава през коридорчето, отива към избата. Пак почва да шари с ръце. Напипва меката шуба. Откача я от гвоздея, отключва вратата и се измъква.

— Бягай след мене — напипах едно скъпо нещо.

И двамата прехвърлят оградата и хукват в снега по най-кривите улици. Иди ги гони, ако нямаш друга работа. Апашин човек лови ли се!

Стражарят, дето варди големия мост с лъвовете, ги съзира: бягат двамата и носят една шуба. Значи, разбра каква е работата, ама се преструва на ударен — уж де, не ги видял. Ех, голяма работа станала — откраднали на някой си дядо Тома

шубата, откраднали дрехата на един хамалин от тютюневия склад. . .

Дядо Тома запримига и стана. Тревогата му порасна. Почна да го дави, както вълк дави агнето.

— Дамянке, къде е кибритът?

— Ай?

— Кибрита, питам, къде си го дянала?

— Що ти е?

— Да запаля кандилото.

— Как?

— Няма да посмеят да влязат, като видят, че вътре свети — ще помислят, че сме будни.

— Кои?

— Апашите.

— А бе ти да не си полудял — цяла нощ кандилото да гори. Не правиш ли сметка колко масло ще изгори? Ох тоз, моят мъж, от година на година все по-голям разсипник става. Аз смятах туй масло да ни стигне до бабинден, а той иска за една нощ да го изгори.

Дядо Тома легна пак, прибра си ръцете и се замисли дълбоко. Въздъхна един път, въздъхна втори път. Затвори очи, ала не можа да заспи. И както мислеше за апашите, изведнъж му текна една спасителна мисъл. Бутна пак бабичката си по рамото.

— Жено, не бой се, не е опасно.

— А ка. . .?

— Ще си идат в къщи двамата апаши, ще запалят една свещ и ще я разгънат шубата ми. Ще я разгънат от лице, ще я обърнат от опакото, па ще се ударят по челата: «Тюх, да се не види! Само дето влязохме в грях. Защо ни е тази вехтория, защо ни е този боклук!» За тях може да е боклук, ама за мене. . . Ще им стане съвестно. Ще се върне тогава единият от двамата и пак ще ми я закачи на гвоздея. Защо му е, Дамянке, защо му е. . .

Баба Дамянка не му отвърна. Тя спеше и сънуваше.

Дядо Тома, успокоен, се зави презглава и заспа.

Навън зимната нощ сипеше сняг през своето ситно сито и вишната трепереше.

СИРОМАХ ПЕЙЧО

Ушите му изтъняха като цигареви книжки, засука се Пейчо, черковният певец, заприлича на царевица, поразена от суша. Пожълтя. Хлътнаха навътре очите му. Само гласът му надебеля и пресипна.

— Бай Пейчо, ела' сам! — повика го Христо кръчмаринът.

— Какво има, Христо?

— Напрайваш ли ми една услуга? Дай ми твоя глас назаем — да се фотографирам с него. Пак ще ти го върна. Много добре изпипан глас имаш.

— Пейчооо, Пейчо, няма да можеме да те държиме в черква с този глас — почеса се по тила поп Сава, ощипна с дилафа последната светлинка на кандилото пред олтара и в черквата настана мрак. През отворената врата влизаше сноп прашна светлина. Окото на пролетната селска вечер надничаше в черковното подземие, останало от турско време. Поп Сава влезе в олтара. Гласът му кънтеше зад ниския липов иконостас:

— Ти, кога държиш «исото», не пееш, ами ръмжиш като старо куче. Само пет-шест бабички идат на черква — и тях ще прогониш. Добре, че са глухи и не ти чуват песента, инак нямаше да пристъпят черковния праг.

Прегъна се Пейчо и излезе навън. Тръгна по каменните криви плочи, между които беше пораснала дребна пача трева. Мина покрай гроба на поп Петка, ала не протегна ръка, както правеше дру-

ги път, да наведе цъфналия люляк и да го помирише. Не вдигна очи към лястовичето гнездо под стряхата на камбанарията, където уморените птички се бяха вече прибрали и тихо жумоляха. Налегна го мъка. Къде ще се дене сега, като го изпъдят от черква? Цял живот той ходи подир поп Сава: носи му менчето, когато ръсеше, продава свещи на пангара, пя в черквата, додето си загуби гласа, вървя пред мъртъвци и посреща кръщелничета. Колко шамара е изял от коравата десница на поп Сава! Вярно е, черквата почна да пустее. Криво му е на дяда попа. Но какво е виновен Пейчо? Един къшей хляб получаваше за всичкия си труд и него искат да му отнемат.

— Бай Пейчо — изправи се Христо кръчмаринът, който поливаше с една стомна пред кръчмата, — получи се телеграма — не са потънали!

— Кои? — стресна се Пейчо.

— Твоите гемии. Идат си — излезли от морето и тръгнали по сухо — живи и здрави. Какво си се омърлушил като мокра кокошка?

— Мисля в коя дупка да се навра.

— Защо?

— Поп Сава ме пъди от черква. Гласа ми не харесва — бил като на старо куче.

— Ами неговият? Като на изгладнял единак! Той да не иска да му чуруликаш като славей? Чуден поп. А бе ти защо не пиеш яйца?

— Пих, ама не помага. Що яйца съм изпил! С жената до развод стигнахме за тези мерешки яйца.

От кръчмата се обади Нотьо Валутата:

— Аз зная един цяр за глас, само че бай Пейчо няма пари да си го купи.

— Какъв цяр? — наостри уши Пейчо.

— Много е лесен. Ще вземеш от Христа едно кило гвоздеи. Ще ги сложиш в гърнето да врят цяла нощ. На сутринта, като станеш, пий желязна вода, додето коремът ти стане като тулум. Ще ти се отвори глас — камбанен.

— Лъжеш, Ноте!

— Който лъже — на въже. Остави шегата. Аз съм човек, живял в столицата. Познавам ги всичките певци — те катаден пият желязна вода. А желязната вода става от варени гвоздеи.

На другия ден сутринта Пейчо, тайно от жена си, взе една паница и влезе в пещника, където цяла нощ беше чукуркало гърнето. Сипа си желязна вода, бутна градинската вратица и влезе да се насърба. Тъкмо нагреба първата лъжица и на плета се облегна Кольо Беленката. Надникна и почна да се прозява. Денят беше топъл, кокошките кудкудяцаха, всичко живо мърдаше насам-натам.

— И пашата хвърли топа! — продума Беленката и пак се прозя. Беленката и тая нощ беше прекарал в кръчмата. До заранта той удря с юмрук по масата и насърчава абисинците срещу италианците. Имаше зъб на Мусолини. Сега му се спеше до вик, но жена му го смъкна от одъра.

— Какво? — изправи се клекналият над паницата черковен певец.

— За поп Сава казах — отиде си и той!

Пейчо изтърва лъжицата.

— Не думай! Слава тебе, господи!

— А бе ти май че се зарадва! И ти излезе едно неблагодарно куче. Няма го вече дядо поп Сава. Нощес смъртта го сгрухала на бърза ръка. Домъчня ми малко, кога научих, че е заспал дългия, макар че вървеше с италианците. Аз му думам: «Стой бре, попе, къде отиваш, те не са от нашата вяра» — а пък той ми разправя бабини деветини — царицата им де, на абисинците, едно време ходила при цар Соломона. Че ѝ се родило после едно момче с кози крака. Следователно, туй момче било дяволът. Много жулеше дядо ти поп Сава от безработното винце. Таз жена ще я заколя! Тъкмо бях заспал, като ме задърпа за крака. «Ставай, кай, попът умрял!» Следователно. . .

— Ами камбаната? — сепна се Пейчо и изскочи навън.

— Пейчо бре, какво си турил в туй гърне, че

тежи като черясло, въжишкото? — провикна се от прага Пейчовица.

Пейчо махна с ръка: Остави ме! Притрябвали са ми варени гвоздеи!

— Дано те тръшне чумата! — стрелна го с ръка Пейчовица и почна да се взира в гърнето.

Подир малко се залюля черковната камбана, земята продъни.

— Тъй се бие камбаната за поп Сава! — рече Пейчо, развълнуван, на Немия, който се навърташе покрай него и се радваше: жито варят, пак ще има лапане. — Ами ти още ли си тук? Тръгвай да копаеш гроб!

Немия беше селски гробар. Силен беше като слон. От войната насам на всичките гробове той е копачът. И се гордееше със своята градина, където всеки ден цъфтяха огнени цветя — свещи и кандила.

Пейчо изнесе от стаята на баба Тиша, метачката, черковния търнокоп и лопатата, подаде ги на Немия и му показа гробището. Направи му знак: гробът трябва да бъде дълбок. Обеща му една бъклица вино и го избута нетърпеливо навън. След туй се повъртя из черковния двор, помириса един люляков кичур, спря се и се замисли. Как хубаво се нареди работата! Никой вече не може да мръдне Пейча от черковата. Ще дойде новият поп. Какво ти разбира едно младо момче от черковни работи? Пейчо ще го учи, ще му бъде наставник и ще си пее, както ще. Па може, кога умре, да се намери и за него в черковния двор едно местенце, едно мъничко местенце, някъде на крайчеца. «Много хубаво се нареди работата!» — повтори той и се спусна към къщата на поп Сава. Завари портата отворена. Влезе в къщи, повъртя се край носилото, взе да търка с длан очите си, ала сълзи не се показаха.

Баба попадия му подаде бъклицата.

— Пейчо, да беше отишъл до гробището да почерпиш Немия и да видиш какво прави. Олеле, мале, какво стана!

Пейчо пое бъклицата и закрачи към гробището. Додето стигне там и се изкачи на хълма — краката му премалняха. Сърцето му почна да тумка и ушите му засвириха. Двамата с Немия изпиха бъклицата до дъно. Пейчо обясни на Немия, че иска гробът да бъде дълбок, за да не се измъкне попът. Взеха да се смеят. Обхвана ги сватбарско веселие.

Вечерта пренесоха покойника в черква да пренощува пред олтара, в който е служил цял живот. Пейчо заключи обкованата с големи ковани гвоздеи врата и спусна ключа в джоба си. Прибра се в къщи. Цяла нощ се мята като риба — неспокоен, а сърцето му тумкаше все по-силно. Ушите му кънтяха. Нещо го душеше. Щом пропяха трети петли, той стана, облече се набърже и тръгна към черквата. Запали вощеница и се надвеси над носилото. Всичко е наред — поп Сава лежи затрупан с цветя. Тръгна да пали кандилата пред иконостаса. Пак го обхвана вчерашното веселие. Запя. Отпуши се дебелият му глас, прокънтя празната черква. Тогава се случи нещо, което се случва веднъж на сто години. Покойникът — дядо поп Сава — се надигна, разбута цветята и седна в носилото. Огледа черквата и извика:

— Пак ли почна да ръмжиш като старо куче? Не ще можеме да те държиме в черквата с този глас, Пейчо!

Певецът отвори широко очи, погледна разтреперан и краката му се подкосиха.

— Дядо попе, ти жив ли си бил? — претръпна Пейчо и седна на плочите пред олтара, без да снема очи от попа. Сърцето му прокънтя два-три пъти като барабан и се пукна.

На другия ден в дълбокия гроб спуснаха сиромах Пейчо, черковния певец.

ПОТОЧЕТО ПРЕСЪХНА

Поточето на семейната радост пресъхна. Прекатури се колата, търколи се бай Дончо Буболечката, падна като калинка на гърба си и почна безпомощно да рита нагоре. Кой ще му помогне? Коя ръка ще го обърне — пак да стъпи на краката си? С вода от кое кладенче да измие своето чисто, разорано от бръчки чело и всичко да тръгне, както е било понапред? Да почне да си я кара.

Бай Дончо беше кротък човек. Колар. Два стари бивола му хранеха къщата. Катаден слизаше на станцията с колата, товареше каменна сол или сандъци газ и потегляше по селата. «Цъгър-мъгър» — скрибучеха старите колелета и затъваха дълбоко в коловозите. Бай Дончо буташе биволите и свирукаше. Наоколо шумяха житни ниви, високи царевици и градини с тъмнозелено цвекло. Гукаха гривеци, плачеха дребни деца в люлките под крушите. Ей там, на дядовата Нойова нива, жъне стрина Неделя. Пак тя реже постата. Превалила е другите жътварки, реже и пее със своя слаб трепкав глас като яре. Работлива душица, меко сърце, светли очи, сякаш са две мъниста от биволски гердан. Винаги вървеше първа и в ходенето, и в работата, затуй, като я гледаха селяните, думаха: «На будалата му дай тежка работа и дълъг път.»

Щом наближи нивата, бай Дончо ще слезе и ще викне:

— Добър ви ден, жътвари!

Всички се изправят.

— Ей го бай Дончо, как си, бай Дончо?

— А бе как е — кара я. Ти с бай си Дончa не се мери: всеки ден го удрят пет петолевки по челото.

Преди години, като питаха бай Дончa как върви работата, той винаги отговаряше:

— Карам си я полека-лека, като буболечка.

Затуй му сложиха прякор Буболечката.

На нивата последна ще се надигне стрина Неделя, ще сложи ръкоята и щом види мъжа си, ще се изчерви като вчерашно момиче и ще закрие с шъпа очите си.

— Ух, то било наш Дончо, пък аз жъна и си мисля: «Кой ли громоли по пътя?»

И навежда очи. Бай Дончо ще снеме бъкела, да почерпи жътварите със студена вода, и пак тръгва. Ще спре колата на долните ливади под върбите. Там разпрягаше на пладне. Пущаше биволите да пасат край реката, отхлупваше големите габровски захлупци и изваждаше бучка сирене. То му беше яденето. За всеки къшей хляб отронваше сирене — колкото една муха — и подлагаше бърже шъпа под устата си — да не изтърве драгоценното ядене. Додето биволите се разхлаждаха, потънали до рогата във водата, бай Дончо режеше върбови пръчки и плетеше кошници или нижеше гердани от синьо мънисто — за коне и биволи. Отбираше и от тая работа.

От долните ливади нагоре криволи една пътека към манастира. Тя минава през една дъхава липова гора и спира пред манастирския пчелин. Дядо Обрешко, пчеларинът, от сутрин до вечер сновеше, яхнал на магаричката си, по нивите и горите. Все дирeше побягнал пчелен рой. Той беше малко див човек, защото живееше в гората, и разнасяше клюки по цялата околия, както раздавачът разнася писма. Понякога държеше в ръце една жълта паничка манастирски мед, покрит с кърпа. Кому носеше този мед, никой не знаеше.

Беше неделен ден. Бай Дончо пладнуваше до Мъхнатото кладенче. Биволите, току-що нагазили в

реката до колене, тънко-тънко смъркаха. Коларят този път нямаше сирене, а си режеше с ножчето една глава лук и нагъваше ръженика.

По пръхкавата манастирска пътека се събори дядо Обрешко с магаричката.

— Дончо — извика отдалеч старецът, — решил съм да се изселя от таз Българийка!

— Защо бе, дядо Обрешко?

— Защото се вмирисa душата ми на лук. Де когото срещна, все лук яде. Искам да ида някъде, дето хората ядат печени агнета, гълъбови дробнета, рибица пъстърва, петровски зачервени пиленца и пият черно винце мелнишко!

Дончовите уста се наляха:

— Знай дядо ти Обрешко къде да иде! Дай сега да ти капна в захлупците две капки мед, че да си изплакнеш гърлото подир лука. Дай — стисна зъби старчето, — какво се дърпаш назад като рак!

«Ама че добър челяк бил този дядо Обрешко — помисли си бай Дончо и натопи кушея си в бистрия тежък мед. Глътна залъка и не повтори — другия мед остави за стрина Неделя. — И тя носи душа, нека си хапне довечера, каквато е капнала от труд.»

Биволите излязоха от реката. Намокрените им сини гердани светнаха.

— Я да разнижа една кривачка мънистени зрънца от гърданите, че да направя за дядовата Обрешкова магаричка едно герданче. Да му се отплатя на този добър челяк — рече бай Дончо и додето биволите обръснат крехката трева под бряста, измайстори едно герданче. — Ха сега да вървим!

На другия ден, когато мина край манастирския пчелин, магаричката пасеше край плета в шубраките. Пчелинът беше пуст. Бай Дончо слезе от колата, потупа магаричката по гърба, върза й герданчето на шията и пак потегли. Когато дава дясната ръка, по-добре е лявата да не знае.

Ала оттук почна лошавото.

Додето коларят иде и стовари солта в Манастир-

ница, дядо Обрешко слезе надолу и като мина край жътварите, те го закачиха:

— Какво ново-вехто в манастира, дядо Обрешко?

— А бе какво: отивам да диря свирачи, сватба щ'дигаме.

— Кого жените, игумена ли?

— Оставете игумена да си поще расото, този път сме решили да си вземем един приведен зет.

— Кого?

— Дончa.

— Де ви невястата?

— Ей я невястата. Днес Дончо й върза на шията мънистено герданче. «Няма, каже, само къде да й туря пръстен.»

Стрина Неделя прималя. Нещо я клъвна в сърцето. Жътварите се развеселиха. Почнаха се смехове, закачки.

— Май ушите й са дълги, но кусур не е това!

— Кой ли ще кумува?

— Блазе му на бай Дончa: ние, ергените, земята дерем за една жена, а той — две.

Любили се двама млади хей!
От мънинки до големи, хей!

— запя една от жените. Стрина Неделя се изправи, почна да мига, сърпът се изхлузи от ръката й, от очите й рукнаха сълзи като капки под залюлян клон след дъжд. Вдигна престилката си, закри очи и си тръгна.

— Къде мари, Недельо?

— Оставете жената да си иде, че да разтреби къщата: сватба е туй, не е шега.

Сухата женичка зави надолу през долчинката и се затече с плач към село, сякаш някой хвърляше камъни подире й.

Вечерта пред селската кръчма бай Дончо спря колата. Морен, прашен, с продънени цървули. Големият пръст на десния му крак стърчеше навън.

— Хайде да ти е честито! — дигнаха ракиените шишенца трима селяни с потни ризи и изгорели ръце.

— Честито, бай Дончо! Чакаме бъклицата.

— Слушай, и мене да калесаш. Да не ме забравиш, зере закалам челяка. Душата ми чернее за сватбица.

— Срещнах дяда Обрешка, стария сват: «А бе не сте ли виждали наш Дончa, зетя? Искам да му начета зестрата.» И друса пълна кесия със златици. «Защо бързаш?» — го попитах. «Защото ме е страх да не се отметне, какво прайвам невястата: ще почне да реве, пък не е гърло като хорските. . .»

Бай Дончо нищо не разбра.

— Слободни хора — закачат бай си Дончa.

В къщи не намери жена си. Тръгна да я дири. Надникна тук-там и отвори плевнята. Гледа: стрина Неделя лежи, завряла си главата в сламата. Раменете ѝ се тресат.

Цяла нощ ѝ хортува и я милва по мокрите бузи.

На другия ден крилатата клюка за герданчето и магаричката прехвръкна през плетищата.

— Марии, сестричке, голям срам, голямо нещо: гледаш го челяк като мравучка, жена не смее да погледне в очите, пък той. . .

— Думам на Неделя: Бягай! Какво стоиш! Земи си дрешките, че където ти видят очите! Остави го! Нека го ядат въшките! Хубаво, ама тя ходи по двора, чупи ръце и плаче: «Ах, како Иваницеее, какво ми доди до главата!» «Ша ти доди зер, като си му отпуснала юздите. Мъж е туй, трябва да го държиш вързан със синджир, като мечка за джуката.»

— Како Стойне, къдя си мари? Ела насам до плета да се видиме. Знаеш ли новото — «оназ» щяла да ражда.

— Какво ти щяла — родила го веке: челяшка глава, магарешки крака. Дядо Обрешко слязъл да го запише в общината. Черпил мъжете. . .

Заляха с катран бай Дончовата вратня. Почерниха къщата му. Той се търколи като буболечка на гърба си и взе безнадеждно да рита. Не ходеше вече

на станцията да товари газ. Стоеше до вратнята и щом се зададеше някой, спираше го:

— Чакай малко да ти разкажа как беше работата. . .

— А бе какво ще ми разправяш — разбра се тя каква си ми бил ти буболечка.

И отминаваше.

— Ох че лошав свят, ох че грозни хора, изядоха ни, божкееее! — чупеше ръце стрина Неделя.

Най-сетне, като разбра бай Дончо, че няма живот за него в туй село, дигна се един ден рано, нахвърли в колата покъщнината си, измъкна се от село и потегли към Паламарци. Там имал един приятел от войната.

— Цъгър-мъгър — жално скрибучеха колелетата.

Стрина Неделя седеше сгушена и притихнала в сеното, като птичка в гнездо, и гледаше назад със светлите си тихи очи.

ВИХРУШКА

На Г. Константинов

Миналата есен отидох в оня суров и сенчест край, за който народният певец нарежда, че зимно време ветровете духат силно и къртят дърветата, а лятно време овчарите свирят с тънки свирки чимширови и галят самодивите. Бях уморен и душата ми жадуваше за влажното спокойствие на старата гора, за слънчевите планински поляни, за топлото димящо мляко, надоено от овцете, които се връщат в кошарата с напращели вимета. Цял ден ми пя като славей едно звънче, вързано за шията на катъра. Прехвърлихме много хълмове, възхождахме нагоре, слизахме надолу, додето най-сетне се сринахме по една стръмна камениста пътека. Рукнаха напреде ни камъните и заблъскаха манастирския зид. Катърът, задъхан от жажда, ускори крачките си и се втурна към шумливата река, нагази до колене, проточи черната си муцуна. Аз скочих на брега, смъкнах раницата и се упътих към двамата манастирски ратаи, застанали като стражи пред отворената врата. Небръснати, босоноги, с големи тояги, с ножове, набучени в поясите, те приличаха на разбойници, побягнали от дружината на атамана Кудияр, след като са пролели много християнска кръв, както разказва народният руски певец. Неохотно подадоха ръка, изломотиха нещо като «добре дошъл» и ми сториха път. Влязох в просторния манастирски двор, постлан с бели плочи, обрасъл с трева. Наоколо зееха като

пещери стаите за гостите и килиите на някогашните монаси. Стените бяха пропукани, една от стълбите се е провалила, само наивните образи, създадени от художника, който несръчно е шарил по стените, са свежи, сякаш боята им не е още засъхнала. Тръгнах към сгушената черквица, която приличаше на стара уморена птица с отпуснати криле. Бутнах мандалото. Вратата скръцна. След мене нахлу мека, жълта светлина и окъпа прашните икони на иконостаса, липовото разпятие, разтворило ръце с отчаяние. Пред сините гроздове на олтарната врата на една поличка видях наредени десетина пръстени чашки. Обърнах се към двамината космати архангели, които се бяха стъписали на вратата и ме наблюдаваха любопитно. Попитах какви са тия чашки.

— Чашки като чашки — отвърна единият. — В олтара има цял сандък от тях. Там са заключени и мощите на светите апостоли. Тука, господине, е пустиня. Няма доктор, няма церач. Ако някой колибар слезе да поиска светена вода за болен човек, ние измиваме две-три ребра от костите на апостолите и му наливаме вода в една чашка. Апостолска вода като пие болният, ако му е писано да оздравее — минава му болестта, ако му е писано да умре — умира си човекът.

Надникнах в магерницата. Там един печенег — гол до кръста, с черна коса, с мънички мигащи очи, изпотен, бос — вадеше с лопата големи напукани хлябове и ги хвърляше на земята. Беше напълнил цялата магерница.

— Кой ще яде този хляб?

Потният човек отвърна:

— Ние хляба го опекохме за дяда Вълчана.

— Какъв е този дядо Вълчан, дето изяда хляба на цял полк войници?

— Овчар е той, наш, манастирски. Загнездил се е вдън планината. Ние му печем хляба. Да не мислиш, че този хляб е за един ден!

— А къде е игуменът?

— Игуменът е отсреща в килията — чете.

Изкачих се по една разкривена и скърцаща стълба. Почуках на вратата. Повторих, потретих. Никой не се обади. Погледнах през ключовата дупка. Над една маса, хванал главата си с две ръце, седеше странен човек. Прошарена, разбъркана коса. Разпрано на рамото расо. Блуждаещи и помътени очи. Тънки, жълти пръсти прелистят страниците на някаква дебела книга — 1000 страници. «Мъртвите сибирски полета»? «Декамерон»? Запалената вощеница догаря. Дълбоко е потънал в друг свят. Бяха ме предупредили, че игуменът не е с всичкия си. Изпратен бил тука на заточение за някакъв тъмен грях. Когато ударих вратата още по-настойчиво, той махна с ръка и ми стори знак да вървя по дяволите.

Обърнах се назад и слязох по стълбата.

«Кой дявол ме прати в тоя провален манастир? Как ще прекарам нощта при дваминатa разбойници с ножовете и при тоя луд заточеник? Не е ли по-добре да се махна и да преспя някъде в гората? Цяла нощ ще ме гали шумът на дъбовите листа. Докато затворя очите си — ще ме гледат високите планински звезди.»

Слънцето клонеше надолу. Поръчах на ратаите да подслонят катъра и да не ме чакат. Мушнах в джоба си парче крехтина и една порязаница хляб. Тръгнах нагоре покрай реката, срещу течението. Навлязох под стари клонести дървета с напукани кори и мъхови дънери. Минах покрай тъмнозелени полянки, поръсени с жълтурчета и розови богородички. Спомних си житието на далечния основател на манастира. «Когато додох тука, люде нямаше, а само зверове и дебри непроходими.» Позаморих се, пих вода от реката, която скоро изтъня. Излязох на една чиста и широка поляна. Планинският вечерник огъваше високата трева. Откри се небето. Ето къде ще нощувам. Събрах сухи клонки. Накладох огън, набучих крехтината на един шиш и го завъртях над въглените. Откъснах дъбови листа и сложих върху тях горещите зачервени парчета.

— Хой, аз съм! — извика някой зад гърба ми.

Обърнах се.

— Кой си ти?

— Аз. Дядо Вълчан.

— Тъкмо навреме идваш. Къде ти е стадото? Сядай да хапнем!

— Проводих Найдена да закара овцете в кошарата, пък аз тръгнах да се поразшътам, дано намеря някоя гъба. Цяла торбичка набрах, много се въдят пущините тъдява — рече старецът, наведе се, опря ръка върху тревата, изохка и седна.

Загорял, с корясали ръце, разгърден, с чело, обелено от планинското слънце като картоф. Пое крехтината.

— Отколе не бях слагал в устата си блажинка — рече той и захвана сладко да дъвче.

Вечерта се измъкна от долината на реката и запълзя нагоре. Първите звезди трепнаха като светулки над небосклона. Дядо Вълчан хвърли три гъби върху въглените.

— Чакай сега пък аз да те гостя с печени гъбки и малко сиренце.

Бръкна в торбата си, изкара захлупците. Но щом ги отвори, замахна с ръка и се удари по челото:

— Брей, я съм го изял, па съм заборавил!

Засрами се и ме погледна виновно, като куче, което чака наказание от стопанина си.

— Къде ще нощуваш? — попита ме. — Ела ми на гости в кошарата. Ще ти подваря прясно мляко.

Пред кошарата ни посрещна едно огромно куче с високи стройни крака, ръждивосребриста козина, с остри уши и увиснала рунтава опашка. Като ме зърна, кучето изръмжа продължително, но дядо Вълчан го сгълча и то подви опашка. Мръдна полека нагоре.

— Къде ти е Найден? — попитах аз.

— Па този е Найден. Аз на кучето думам Найден. Той ми докара тази вечер стадото. И да ти кажа ли, моят Найден не е куче, а същински вълк.

Старецът влезе в колибата, разрови огнището и намери два живи въглена. Изнесе ги в шъпа. Сло-

жи ги на земята, затрупа ги с клечетак и почна да духа. Накладе огън пред колибата.

— Сядай сега до огъня, пък аз ще надоя мляко.

Подир вечеря узнах цялата история на дяда Вълчана. Дошъл е някъде от равнината. Една вихрушка — сладка и медена — го завъртяла, дигнала го към небето — бре тук, бре там, — додето паднал тука, в планинския пущинак.

— На три недели веднъж слизам в манастира за «предупки». Найден остава тук и ми варди овцете. Той ми е като син. Каквато му заръчам — слуша ме. Беше сляпо, когато го донесох преди четири години в кошарата. Намерих го в една вълча дупка при мъртвите му братчета. Скимти и маха с главица — само то живо. Претрепали някъде вълчицата. А рожбите й останали сираци и наченали да мрат. Само едничко беше останало. Нали е душица— домиля ми. Че си го взех и си го кръстих Найденчо. Научих го да лочи мляко от паницата. Сетне си го захраних с хляб. Никога не съм му давал месо. Подир година-две се отърси оня ми ти вълк — силен, хубавец. Кучетата бягат от него като ужилени, а вълците зиме грозно вият и се въртят край кошарата, но не смеят да влязат. Спя като заклан. Никой не ме буди. Нямам тревога в душата си. Той лежи вън пред кошарата и пази. Катаден му давам по един комат хляб и по една буца сирене. Като челяк си го гледам. Лани, кога слязох в манастира, Станойко магерът ми дума: «Да го махнеш, дядо Вълчане, оня вълк, защото ще ти изтръшка някоя нощ стадото!» Ти как мислиш, може ли моят Найден да стане пак вълк. . .

Когато легнахме:

— Аз туй стадо съм го обрекъл на манастира. Виждал ли си в някоя нива да стърчи самичко дърво? Наоколо няма нито пън, нито трън. Само сянката му се върти край него. Туй съм аз. Имах двама синове— паднаха на бойното поле. Стопанката ми отиде подир тях в земята от кахъри. Тогава ме дигна вихрушката. Продадох земицата си и купих овцете.

Докарах ги тука. Наместих се в манастирската гора. Много ми хареса водата. Мирише на корени и здравец. Кладенчето е по-долу, на двадесет разкрача. До него сме утъпкали с Найдена пътечка. . .

Дълго гледах небесния млечен път и звездите трептяха в душата ми, гората шушнеше, искаше да ми каже нещо тайно. Заспах късно. Когато се пробудих, слънцето се беше дигнало високо. Кошарата— пуста. Дядо Вълчан ми оставил половин менче мляко и грудка сирене в захлупците. Ослушах се да чуя звънец, ала гората беше няма. Наплисках си очите с кладенчова вода и слязох към манастира.

*

Тази есен пак ме помами гласът на планината. Люшна се звънчето на катъра и уплашено запя по стръмните пътеки. В манастира заварих запустение. Дваминатa ратаи ограбили един поклонник на Димитровден и забягнали. Заточеникът лежи болен. Грозно зееха поломените врати на килиите. Цяла зима ги е блъскал вятърът. Покривът на лявото крило се беше провалил. Печенегът, седнал на плочите, широко разкрачил крака, кърпеше гащите си с губерка. Поиска ми цигара и когато го попитах за дяда Вълчана:

— Не е добре. Стопи се туй лято. Няма да го бъде. . .

Тръгнах към кошарата. Додето стигна — планината тайнствено зашумя и нощта залюля птичките в гнездата. Звездите мигаха над прибраното стадо. Дядо Вълчан ме срещна прегърбен, посърнал, с хлътнали очи. Стиснах разтрепераната му десница. Запушихме край огъня.

— Къде ти е Найден? — попитах го аз и обходих с очи кошарата. Стройния пастир на стадото го нямаше.

— Найдена бог да го прости — поклати глава

прегърбеният човек и очите му се напълниха с бистри старешки сълзи.

— Почина ли?

— Не е починал, ами аз го утрепах. Влезе дяволът под кожата ми, взе ми ума и дигнах ръка. Сега ми стана ясно кой от двама ни е бил звяр.

— Че как тъй?

— Как ли? Ще ти кажа. Нали онзи проклетник, магерът, ми беше набил в главата да се вардя от Найдена, защото можел да се превърне рано или късно пак на вълк. Улових зимъс, че си купих една пушка. Десет овце отидоха за нея. Дигнах се една сутрин да ида в манастира за предупки. Беше навалял един сняг — до гърди. Нарамих си пушката и едвам разбих пъртината. Когато влязох в магерницата и отърсих снега от калпака — на прага се показа лудият калугер.

— Ти да махнеш — викна ми — оня вълк от кошарата, защото нощес съм сънувал всичките ти овце издушени. Натъркаляни една до друга в кошарата, а снегът — окървавен!

Нищо не му рекох. Метнах на гръб торбата с хлябовете и си тръгнах. Къде постницата, гледам, насреща в снега се мотае Найден като пиян. Иде. Когато се наближихме — изтръпнах: муцуната, ушите му кървави и лапите му червени.

«Затрил ми е вълкът стадото! — мина една мисъл като светкавица през ума ми. — Изял ми е душицата!»

Изтървах торбата. А Найден мяташе опашка и се мотаеше напреде ми окървавен. Тогава ми причерня пред очите, дигнах пушката си и — дан! дан! — с два куршума го повалих. Без да го погледна, тръгнах към кошарата. Стигнах тука, брате, и що да видя? Пред кошарата лежи един грамаден вълк като магаре, с прехапано гърло, а овцете — непокътнати. Към гората — кървави вълчи следи. Стана ми ясно: два вълка са нападнали кошарата и Найден ги е пресрещнал като опълченец. На единия прехапал гръкляна, а другият, наранен и преборен от Найдена, побягнал нагоре. Уморен от битката, моят Найден се спуснал да ме посрещне и да ми се похвали. . .

Сърцето ми се разкъса. Слязох при постницата, че го милвах, милвах. . . Сетне го нарамих на гръб и го донесох. Погребах го като човек горе над колибата. Пътечка съм утъпкал до гроба му. . . Щом падне първата слана, ще сляза в манастира и ще предам овцете. Да ги земат — защо ми са? Усещам, че тази зима дядо господ ще ми прибере душата. Много ми домъчня за синовете, за соколите ми, и за добрата ми стопанка. От кои години ме чакат в земята. . .

Старецът млъкна. Аз дълго гледах звездите и мислех за оная вихрушка, която е грабнала дяда Вълчана, дигнала го е към небето и го сгромолясала в планината.

ЧЕРНАТА ПОРЯЗАНИЦА

Отиде ми земицата! — продума дядо Адам с мъка и се загледа подир мерачите.

Младият учител, бос, със запретнати крачоли, газеше росната храна, а след него съскаше желязната ролетка. Кривицата, набитият и самодоволен стопанин на моторната мелница в Асеново, се провикна:

— Право да мериш, даскале! Не си прав, имаш грешка! Голяма я изкара ти таз нива. Много дълбоко искаш да бръкнеш в джоба ми. Я да минем още веднъж.

Кривицата се наведе, изпъшка и хвана другия край на ролетката. Металната лента засъска по опръхналата земя, като патка, която брани своите жълти патенца. Нагази и той в храната. Потъна целият — само главата му се понесе отгоре, като кратуна над зелена вода.

Дядо Адам махна с ръка безнадеждно и мръдна настрана към синора — да не гледа. Седна под крушата, извади една кърпа от джоба си и взе да бърше челото си, по което ралото на годините беше теглило дълбоки бразди. Шумеше високата храна. Нечуто заговори старецът:

— За последен път седнах да отдъхна под твоята сянка, старо бащино дърво. Тука, под твоите клони, съм висял някога в мамината люлка. Туканак тетьо вържеше големи снопи и ги кладеше кръстчец до кръстчеца. Той носеше бели гащи и бяла риза. Лицето му беше загоряло като кората на чист житен хляб, а веждите му — изрусели. Върху паламарката

му имаше издълбан дълбок кръст. На тази нива аз вържех на седем жътварки и слушах песента на Латинка, дъщерята на дяда Ангела Ямалията. Как пееше дяволското момиче! Когато се оженихме, най-напред с нея дойдохме на туй място да сеем царевица. Аз орях, а тя вървеше подире ми с една торба и пущаше зърна в брезната. Много хубава жена беше, носеше шарена зуница, сключена отпред със седефени пафти, а на пафтите — изрязани два коня един срещу други. И ние, младите, по онния времена бяхме буйни като коне. Препускахме по света и нямаше за нас запор. Къде се дянаха онния ми ти коне? Времето ги изяде като вълк. На същия клон, където е висяла моята люлка — увиснаха и люлките на тримата ми синове. В полетата на Тракия се прибраха без време дваминаата, сега остана само най-малкият и най-скъпият. . .

Старецът бръкна в пазвата си и извади едно нагънато листче, увито в кърпа. Разгъна го и почна да срича.

«. . . Тука е чужбина. Никой не те поглежда, нито ти дава къшей хляб. Тате, да ми проводиш час по-скоро пари. Пишеш, че нямаш и банката не давала. Продай голямата нива! Кривицата ще я вземе. Аз му писах. Той е готов да я купи, стига ти да склониш. Сега е време да ми помогнеш. Не ме оставяй недоучен. А за утрешния ден грижи не бери. Като се изуча и стана доктор — ще се настаня в някой град край Черно море. Ще взема и тебе, и мама. На стари години да си починете. Ти ще четеш вестници, ще сърбаш кафе и ще ходиш на рибния пазар за прясна риба. Туй ще ти бъде работата. А пък мама ще люлее внучето си и ще му пее, тъй както тя знае да пее. . .»

«Доктор Петко Адамов. На дяда Адама най-малкият син. Брей, този дядо Адам като рече: ще го изуча аз него, плюнката от устата си ще дам, ама ще го изуча!

И го изучи.»

Тъй ще думат хората, а дядо Адам има да се големее!

— Имаш право, дядо Адаме! Точно излезе, двайсет и седем декара и три ара. А мене ми се стори помалка, като я мерих на око. Купувам нивата заедно с храната — рече Кривицата, погълна жадно с очи буйното жито, което се навеждаше пред вятъра като невяста пред свекър, и почна да навива ролетката.

— Аз храната си не давам. Туй жито аз съм го сял — аз ще си го прибера. Че как тъй, ти мене и хляба ми искаш да вземеш! — отвърна дядо Адам, зашеметен от думите на Кривицата.

— Твоя работа. Аз пък без храната не я ща. Помисли си, дядо Адаме! Направи си хубаво сметката. Да не кажеш сетне: «Брей, тоз Кривица ме измами.» Как тъй? Аз тука пари давам, сина ти уча за доктор.

— Отиде ми земицата! — въздъхна дядо Адам и се дигна. Отърси полепналите бучки от гащите си, изпъшка дълбоко и мудно закрачи към село.

*

Доктор Петко Адамов има своя къща в най-хубавия черноморски град. Градина с черешови дървета, масловки, рози и кактуси. Една стройна жена, с ръце, изваяни от слонова кост, и нокти, които имат наров цвят, стои в градината, поема соления морски въздух и тъгува. Докторът е страшно зает. Тоя млад човек, когато се върна от Европа, разбута с лакти навалицата от стари лекари и си проби път. Най-напред излезе. От цялата околност идат болни селяни с изпити лица, с трескави очи, с дебели вълнени потури през най-горещите дни, с една-едничка петдесетолевка, вързана здраво в кърпа. Докторът е член на всичките благотворителни дружества. Той е председател на местния хор, ръководи въздържателите, чете хубави сказки от името на женското дружество «Здравец», в което неговата жена е секретарка. Тоя млад човек се качи бързо по стълбата нагоре. И забрави двамината старци, които си бяха дали плюнката, за да го изучат. Високо отиде. Постави си на вратата златна плочка с черни букви: Д о к т о р П е т к о А д а м о в.

*

П о з д р а в л е н и е

«Любезни ми сине Петко! Четири години чакахме с майка ти да ни поканиш, че да ти дойдеме в къщата, че да се порадваме на тебе и на хубавата ти невяста. Защо направи тъй бре, синко? Защо ни забрави? Да знаеш само какъв тежък живот живеем. Ох! Нали продадох хубавата си земя на Кривицата, сега останах като дърво без корен. Додоха дни, че се намерихме без кривачка жито в хамбара. Къса ми се сърцето, като си помисля къде бяхме и къде стигнахме. Лани изтървах и градинката в Росена, дето майка ти сееше по малко боб, лучец, бакла и краставици. Трябваха пари за хляб. Купих от Кривицата пет крини жито, половината къклица. Че го смляхме. Че го прибрахме в раклата и го държиме под ключ. Правихме сметка да ни стигне до бабинден. Оттам нататък ще ядем сняг. Петко, майка ти катаден плаче. Горката, в петък тръгнала, без да се обади, пеш за града. При тебе се наканила да доде. Че вървяла, че вървяла до манастира «Света Трохица» и там капнала. Върна я в село Маслинката, дето кара слънчогледово семе за маслобойната. На каруцата си я натоварил и пари не ще. Тя се разбра, Петко, че няма да ни прибереш, ами дано господ се смили над нас и рече: «Елате 'сам, дядо Адаме и бабо Латинке, стига сте се мъчили на долния свят.» По-напред провождаше по малко пари — таз година нищо. Чувам, че си станал богат човек. Няма ли някое място за мене? Защо не попиташ в общината, да ме направят метач — колкото за един хляб? Аз още се държа, ала майка ти запря от кахъри. . .»

*

Един сух човек с гумени цървули, с червен тракийски пояс, напрашен и небръснат, влезе в кабинета на доктор Петко Адамов. Докторът тъкмо преглеждаше ръкописа на последната си беседа «Насъщният хляб». Четеше нехайно, а мисълта му беше в кухнята, където кръкореха в тенджерата две петровски пилета.

— Какво искаш? — попита докторът, без да се обърне.

— Господин докторе, дошъл съм от село и ви нося малко армаганец от баба Латинка и дяда Адама.

Гостенинът бръкна в торбата си и затършува. Извади един малък вързоп.

— Брей, сетиха ли се, че имат син, моите родители? Как са те?

— Добре са, господин Адамов, много са добре.

— Разбира се, че са добре. Чист въздух, слънце, яйца, масло, сирене. Писмо няма ли?

— Имаше писмо, ала дядо Адам ме настигна накрай село и си го взе назад. «Дай го 'сам писмото, а занеси на моя Петка, доктора, една порязаница от хляба, дето го ядем аз и майка му.»

— Друго? — попита докторът и пое вързопа.

— Друго няма. Сбогом, господин докторе. Извинявайте!

Когато селянинът излезе, доктор Петко Адамов развърза вързопа и намери вътре една порязаница от хляба, който е месила майчината му ръка.

— Тия хора се гаврят с мене! Това не е хляб! Това е кал!

Доктор Адамов избухна, грабна разтреперан порязаницата и я хвърли през отворения прозорец в градината. Две врабчета, които ровеха златистия пясък, пръхнаха над порязаницата, клъвнаха само по веднъж и отлетяха.

Подир половин час младият лекар със снежнобялото копринено палто слезе в градината. Наведе се, взе порязаницата и я загледа. Една невидима ръка го хвана за гърлото и почна да го души.

РОСЕНСКИЯТ КАМЕН МОСТ

Де да знам, мале, грешен ли съм. . .

— Кажи, сине.

— Какво да ти кажа?

— Три години лежиш. Три лета се изнизаха като дълъг керван. Минаха под прозореца ти. И надничаха през него. Пееха косенцата на вишната. И тя три пъти налива чер плод. Не посегна да откъснеш. До три пъти на хармана се изправяха високи житни купни. Не ти ли беше мило за божия свят? Не ти ли се дощя да излезеш на слънце, да погледаш дръвчетата и нивята, и хубавия мост? Момите да видиш какви са разцъфтели? Три лета не се дигна.

— Не зная, мале, мене вече не ми е мъчно за света.

— Защо хортуваш тъй?

Кандилото кротко заливаше с червен жар лицето на болния. Седнала на одъра, старата жена полека гладеше ръката на своя син. И не знаеше как да го попита. От лявото ѝ око пълзеше надолу като червена муха една майчина сълза. Навън лъхаше бяла нощ. Някъде по улицата, над черните плетища, като шепот се подемаше шумът на полюшнатите дървета. Тихо размахваха клони дърветата. Белите комини се промушваха между гъстия клонак. Искаха сякаш да видят спи ли потъмнелият свят. Сивото котенце гледаше навън с учудени очи.

— Помниш ли, мале. . .

— Кое?

— Когато заправих Росенския мост. Лятото.

Милка ми беше ушила бяла риза с червен шев. Как съм се радвал на тая риза!

— Помня като ден днешен: Него лято ти навърши двайсет и две години — за-женене момък.

— Всички ми се смееха. Не съм бил можел да свържа Черкювското поле със селото. Да изляза срещу реката, да я надвия, колан да ѝ запаша от камък. Да я укротя като млада невяста. Знаех, че мога. Седем лета ходихме с моя тетьо по чуждите краища — къщи на хората да правим. Научих се да градя и много ми идеше отръки. Тетьо ме гледаше с весели очи. Веднъж слязохме край реката да отсечем стария кавак — помниш ли го? Седнахме на брега. Втурнала се надолу — бърза и луда пее Росица. А върбите навеждаха тъмни чела, да ги потопят, че да им стане хладно.

Старият рече:

— Чувай, Маноле, аз не можах да смогна, ти ще го направиш. Ей тука. Да кацне на двата бряга, да свърже двата свята. Там, отсреща, расте хлябът на хората. Дай им мост — да минат и да си го приберат.

Пееше едно пиле на стария кавак. Аз слушах чудната му песен. Попитах:

— Че мога ли аз да им го дам?

— Можеш. Запомни хубаво — тука е най-сгодното място. Голям камен мост, с четири свода да бъде. Повикай майстори от Тракия камъни да дялат. Ще събереш селяните на помощ и от нищо страх да нямаш. Ще те помнят, докле свят светува. По-голямо добро не може.

Пееше малкото пиле и крилете му бяха осребрени. Ронеха се от тях бистри капки. Аз стоях и мислех: и да не ми беше казал, пак щях да го направя. Ей го хе-е — насреща ми: страшен мост! Видях го, мале, такъв, какъвто съм го изградил. Като обръч, прегърнал реката. А тя, хитрата жълта пепелянка, се промъква под него, извива се, протяга пламнал стан и се втурва свободна и луда надолу към сините хълмове. И чух как затрополиха

големи тежки коли, забумтяха глухо ритлите и заклатиха глави витороги делиорманси биволи.

— Запомни още какво ще ти кажа: когато го заправиш — чух тетьовия глас, — да вградиш в него сянката на най-милото си.

Сепнах се.

— Кое ми е най-милото?

— Ти знаеш.

Болният млъкна. Повяваше жълт лунен пламък през прозореца. Гонеха се в смях нападалите сенки по бялата улица. Разгънала е нощта сребърна черга. Целия свят посребрила. В далечината по тъмната равнина сновеше невидим пратеник и питаше нивята жадни ли са, че да ги полее утре.

И те му отговаряха.

— Отиде си тетьо на другия свят, а мене остави сам да градя моста. Знаех как да го направя, не знаех човешка жертва трябва ли да дам. Кой да ми каже? А пролетта проводи щъркелите да обадят, че иде. Надойдоха рошавите почернели камънари, зачукаха, задълбаха. Поех работата. И ме беше страх, и ми беше драго. Не е, мале, лесно човек да погубиш. Как да се реша? Кого да вградя? Наближи реченият ден. Разкопахме двата бряга. Ходех като замаян. Мислех: ще полудея. Една вечер отидох на тетьовия гроб. Паднах, задрах с ръце земята.

— Кажи ми кого! Ти знаеш!

Но гробът мълчеше. Приказва ли студеният гроб! . . .

Върнах се у дома и призори съм задрямал. Сънувах стария. Иде отгоре. Такъв, какъвто си ходеше. С широкия червен пояс, преметнал през рамо абичката си, а с дясната си ръка държи един бял орел. Спря се на високия бряг на Росица и се провикна към мене:

— Гледай хубаво де ще кацне орелът, като го пусна, той ще ти покаже кого да вградиш. Не се бой, синко!

Издигна птицата нагоре и я пусна. Размаха крила белият орел и се поде към небето. Описа три доле-

ми колела над селото и пак се спусна. Потъна като паднал камък. Не го видях де кацна. А тетьо ме погледна, поклати глава и пое към реката. Мигом пред него се проточи моят мост и той мина отвъд. На отвъдния бряг се спря, огледа моста от единия до другия край и махна ръка. Чух:

— Хайде!

Аз се сепнах и скочих. Над мене стоеше ти, мале, и хортуваше:

— Хайде, Маноле, зазори се. Откога са тръгнали колите. Ставай вече. Майсторите защъкаха.

Като излязох от дома, не тръгнах към моста, а кривнах към дядовите Нойови дворове, дано видя Милка, всичкото да ѝ разкажа. Ей тъй, може пък да ми олекне. Като стигнах, извих очи към техния дом и изтръпнах. На Милкиния орех стоеше бял орел. Досущ като онзи, дето го пусна тетьо. Причерня ми. Забучаха ми ушите. Втурнах се към гробището да го намеря, костите му да разровя, да го питам: как можа нея да ми покаже. Моят същ баща, не му ли домилях? Вятър! Умрял човек пита ли се?

На моста пееха камънарите. Росица отнасяше думите им, шумеше.

Не щат да знаят. Пеят и градят. Наместят камъните с големите си като лопати напукани ръце. Те ще вградят между камъните тяхната хубава каменарска песен. Блазе им. Ами аз кого ще вградя?

Седнах на гроба и потърсих с очи Милкиния орех. Едно бяло облаче се носеше по небето. Една бяла душа се къпеше сред пламъка на утрото. Когато видя довечера Милка, как ще я погледна в очите и какви думи ще ѝ продумам?

Наведох се пред почернелия кръст. Очите ми потекоха. Унесох се. . .

По дълбокия път надолу видях голяма жълта пушилка. Чух звънци и силни викове. Занизаха се коля със снопи — чет нямат. А върху върлината на първата кола, мале, стои пилето, дето пееше на кавака — кълве зърно. Когато стигнаха реката, колите спряха на брега и не разпрегнаха. Чакат.

Кого чакат?

Аз станах. Потрих очи и сложих ръка на чело: няма никой. Долу камънарите градят и се провикват.

Реших: нека стане тъй, както ми е писано.

Вечерта на чешмата моята Милка се наведе да напълни медниците: чудно се жлътнаха нейните обици, като мерех дългата ѝ черна сянка.

Само месецът видя. . .

В клонака зачурулика птичка. Котенцето наостри уши и с един скок се хвърли на прозореца. Очите му погледнаха нощта, но нищо не разбраха. Болният се занесе: същото пиле. Все то му се върти в главата. Чува медения гласец на звънче, което биеше на стария кавак, преди да го отсекат. Иде нощем да чурулика. Сега пак е дошло. И се е сгушило сред тъмния листак на вишната. На прозорчето маха малката си лапичка сивото коте. Майката стои, гледа своя син и не вярва. Как му е дало сърце нея да погуби?

— Пуст да опустее мостът! Дано халата да го завлече!

Манол изви очи към майка си. Погледна я тихо и рече:

— Защо кълнеш, мале! Нали аз сам реших да направя моста? Аз я дадох, аз я залостих в камъните. . .

— Голям грях си направил, синко!

Избистриха се очите на майстора.

— Помниш ли, когато довършихме моста? Неделята. Каква веселба, каква радост! Събрали се бяха от девет села хора да празнуват откриването на Росенския мост. Довели орляк малчугани — да го видят. Надули бяха гайди двамата чобани от Балкана, дето летуваха в Железен лъг. Помниш ли ги? Черноокият искаше нашата Куна, а ти не я даваше на далечни хора, не ти се щеше да я отлъчиш на чужбина. Отсреща на полянката кипяха каза-

ните — девет яловици бяха заклали селяните. Ширнало се надолу Черкювското поле: драго му е. Лястовички играят над нивята. Чака полето да идат орачите, да забият старите крушови рала и да се провикнат. Да запретнат ръкави нашенки и да запращят ръкоите. Старите обикаляха моста, чукаха с тояжките, пипаха студения камък, хортуваха:

— Чудо е направила ръката на Манола!

Какво чудо направи — аз си знаех.

Всички бяха весели. Пиеха наздраве с пръстени паници и шарени бъклици. Аз мълчах и не можех да пия. Гледах хорското гъмжило. И когато гайдите подеха ръченица, скокнаха стари и млади, наловиха се. Завъртяха лудо хоро. Някой се провикна:

— Хей, вие го забравихте! Кам го майстора, и той да ни тропне!

Но преди да довършат първата ръченица — гайдарите млъкнаха. Сепнаха се хората, утихнаха. Сториха път. Обърнах се, мале, назад и що да видя: смъртник.

Знаеш кого носеха.

Отидох до гробищата да хвърля шепа пръст — лека да е на Милка, — а като се върнах, заварих хорото и веселбата, надигнах бъклицата, пих, пих и се напих. И се хванах на хорото. До полунощ играхме.

Бяха наклали огньове да ни светят. Като черни огньове горяха очите на нашите моми. Аз се топях от скръб и лудост. Мислех: ще я отмилея. Милка ще забравя. Пиян бях, нека ми е простено.

През нощта, когато пропяха първи петли, всички се прибраха да спят. Всички бяха зашеметени. Аз не се прибрах. Седнах на един камък. Налегна ме тежка мисъл. Какво съм мислил, не зная. И както стоях, чух, някой ме повика от мрака:

— Маноле-е-е-е!

Тъй ми се стори, може никой да не ме е викал.

Станах и тръгнах по гласа направо в нощта. Месецът заливаше нивята с жълта вода. Колко съм вървял, не помня, задълбочил съм. И видях, насреща на могилата сред полето стои гола жена, с разплетена черна коса, дълга до петите.

Тя е дошла отляво — личи как е поломила житото. Откъде е дошла? Никой не я чул, никой не я видял. Наоколо голямото поле беше замаяно от песента на щурците, от огъня на звездите. Кой знае — може аз да съм бил замаян. Тръгнах. Не снемах очи от нея, тя ме чакаше. И пак чух:

— Маноле-е-е-е!

Лавнаха жаловито някъде кучета. Те са повили сега глави към месеца и не знаят защо лаят — мина ми през ума. Не знаят. Спрях се да я видя. Потреперих. Потрепераха и се загърчиха нивята. Коя е тая жена? Де съм я виждал? Какви тъмни очи, майчице, кога съм се оглеждал в тях, защо ми бяха тъй родни? Топло ме помилваха и тя тръгна към мене. Бяла и хубава. Не бях виждал никога гола жена. Виеше се, шушнеше черната ѝ коса. Горяха ме двете нейни очи. Мигом притъмняха нивята и тя простря голите си ръце към мене:

— Откога те чакам!

И щом проговори, познах я: Милка!

Извиках. Не съм извикал! Стана ми страшно. Втурнах се през нивята, хукна и тя подире ми.

— Защо бягаш, Маноле? Ние днес се сгодихме с тебе. Не видя ли колко хора бяха надошли. От всички села. Да ни честитят! Нашата сватба свърши.

И чух лудешкия ѝ смях — такъв, какъвто го зная. Помниш ли я ти Милка, дядовата Нойова?

Паднах.

Усетих как меката ѝ коса ме задушава. . .

Изтръпна пръстеното кандило и угасна. Потули се месецът зад вишната. Старата майка милваше челото на болния и тихо плачеше. Котето гонеше сенките по бялата улица. И далече някъде ходеше по нивята незнаен облачен пратеник и питаше житните стръкове искат ли вода. Класовете му отвръщаха.

— Моля ти се, мале, в събота, като отидеш на гробището, отбий се на нейния гроб. Късно, когато всички си отидат. Тъй да ѝ кажеш: три години тече Росица и мие големите камъни на моя мост, не е ли измила още греха ми? Питай я, мале, тя ще ти каже простено ли ми е.

СЕИТБА

Слънцето, скрито зад високия хълм, където е кацнал манастирът «Света Марина», запали небесен пожар. Далечният бял манастир пламна.

Дядо Стоил зажегли биволите, пое синджирите и викна към Бойча:

— Хайде, Бойчо, хайде, стига си чоплил къпините. Донес кобилицата и копралята!

Малкият, разтреперан под синора, с наквасени от росата крака, налапа цяла шъпа черни къпини и се затече към колата.

— Дядо, ами тиквата да взема ли?

— Остави ти там тиквата. Да не я буташ. На пладне ще си я омъндаме. Дигай сега ралото, че го намести! Тъй, тъй, дядовото. Прибери си вече езика, той не трябва.

Старецът се обърна срещу манастира и дигна ръка. Раздвижиха се устните му. Бойчо сне калпак и погледна с ведри очи нагоре. Малката му душа изхвръкна като пиле, почна да чурулика и се загуби в дълбокото есенно небе.

— Сега, мойто момче, дръж ралото. Лани ти ми поведе, а пък днес аз ще бъда водач. Карай прави брезни!

— Дий! — замахна с копралята Бойчо над гърбовете на дядовите си биволи. — Дий, старчуги!

Натисна ралото. Биволите напрегнаха сили, бавно пристъпиха и затънаха в меката влажна земя. Дълбоко се забиха ушите на ралото. Пропука се земята. . .

— Мърдай, Карамане! — звънна гласът на малкия орач. Една яребица, задрямала под царевичната шума, стресната, разтърси крила.

Додето стигнат на края, слънцето излезе над манастирската гора и огря света. Напечените хълмове се протегнаха като гущери. Чудно се усмихнаха росните глави на късните слънчогледи в съседната нива. Нападалата шума под крушата светна като жар.

Бойчо се обърна и загледа брезната.

— Какво я гледаш? Права е като въже в торба. Ти да си здрав, Бойчо! Не гледай брезната, ами виж онази сребърна мъглица, дето се е дигнала над брезната. Туй е тя, земната душица. На таквaз пръст като дадеш зърно — ще ти го върне човешки бой догодина. Ха сега да обърнем, че иде една каруца.

Бойчо отметна ралото. Караман покорно влезе в прясната брезна и заклати глава, сякаш думаше: тука ми е добре. В съседната долчина, където пропадаше черният есенен път, заруча като гайдуница песен на звънчета. Дядо Стоил беше ги чул отдалеч. Той имаше уши като ловджийски хрът. Най-напред се показаха два черни коня. Те изтеглиха леко една нова каруца и я търкулнаха край дядовата Стоилова нива. На седника се беше настанил едър зачервен селянин с накривен калпак и жълт ланец на гърдите, а зад него в сеното — две момчета с черни куртки, с хубави зелени шапки и нови колани. Щом видяха Бойча, двете момчета скочиха прави.

— Бойчо, хайде, Бойчо!

— Къде? — отвърна малкият орач и пусна ралото. Очите му се разшириха.

— На учение в града. Тръгвай с нас!

— Вървете вие, наш Бойчо тука си има работа — обади се навъсен старият орач и погледна из под вежди засмените момчета.

— Аз си имам работа — глухо повтори дядовите си думи момчето с късите гащи и продъненото коляно, което гледаше другарите си със свито сърце.

Коларят шибна конете и каруцата потъна в шумата на манастирската гора. Звънчетата умряха. Те разтревожиха сиромашкото малко сърце, помамиха го към далечния незнаен и примамен свят и се загубиха. Бойчо се загледа към шумата и отпусна глава, като осланено цвете.

— Бутай, синко! — рече дядо Стоил и закачи синджирите. Тръгна към синора на долния край.

— Ще набера лозини. Нов кош трябва. Старият се изтърбуши.

Бойчо подкара сам. Додето старецът изтегли един кравай лозина — внукът изора цяла леха.

Почерня разораната земя. Чудно залъщяха буците, посребрени от слънцето.

— Да бяхме поспрели малко. Стига толкоз. Подир пладне пак — превари дядо Стоил биволите и почна да разпряга. Биволите се втурнаха към долчината.

— Ела сега тука да ѝ видиме работата на таз тиква.

— Дядо, аз не ща тиква.

— Как тъй да не щеш? Че ти таквази тиква през живота си не си ял. Я виж! Суха мехмедка. Дръж!

— Не ща бе, дядо, мъчно ми е!

— Знам, чедо, че ти е мъчно. Откъде се пръкна онзи кожодерец с каруцата, че ми разтъжи орача. Гледай си ти тука работата. Учението не е за хора като нас.

— Защо да не е? Ние не сме ли хора?

— А бе как да не сме? Хора сме, ама нали знаеш — все черният вол ходи в брезната. Ако всинца отидеме да се учиме, кой ще я пъпре таз пущина? Пък и да ти кажа ли — градът — голямо нещо, не можеш се оправи. Бре къщи като планини, бре автонобили, бре електрики — свят да ти се завие. Отидохме ние с чича ти по Димитровден да караме дърва. Продадохме ги вечерта срещу пазарния ден. Да се връщаме — не струва. Добитъкът уморен. А навън задухал един вятър — брули, брули. «Хайде,

кай, чичо ти, да идем на хан. По десет лева ще платиме за спане, че каквото ще, да става.» «Хайде пък да идем.» Вкарахме колата в двора. Едно момче, като тебе, ни заведе вътре в една стая. Отвори вратата — тъмно. Натисна едно копче — светна. «Тука» — рече момчето. Тука да бъде. Почнахме да се съблечаме. Чичо ти, нали си няма работа, отиде към копчето, дето светна, и рече: «Чакай и аз да го натисна!» И додето го натисне — то изпука и угасна. «Ба, Иване, какво направи, ти го счупи?» «Май че го счупих. . .» Легнахме в тъмното. Сутринта рано се измъкнахме, ни лук яли, ни лук мирисали. Да бяха разбрали какво направи чичо ти — щяха да ни смъкнат кожите. Ná ти малко тиква.

— Не ща, нали ти казах, че не ща.

— Ама че си бил прост.

— Какво прави онуй момче в хана?

— Де да го зная. Шъта. Носи вода, мете стаите.

— Дядо, ама дали му плащат?

— Уха, плащат му не, ами. . .

— По колко?

— По десет шамара на ден и по един ритник на лягане.

Дядо Стоил се усмихна. Погледна лукаво внучето си: зная къде биеш ти — говореха очите му.

Бойчо млъкна. Загледа се към хълмовете, отвъд, където се криеше големият, чудният град. За него жадуваше душата му. Дядо Стоил се намести на земята, опря гръб на процепа и почна да развива вървите на цървулите си.

— Отрепва ми една бучка, въжишката.

Бойчо изведнъж се обърна решително:

— Дядо Стоиле, защо не продадеш тази нива?

— Какво?

— Продай нивата, че ме проводи на учение. И аз искам да стана човек!

— Нивата ли? — грабна цървула дядо Стоил и го размаха. — Ами дядо ти Стоил, ами майка

ти и Радойчо камъни ли ще ядат? Ти имаш ли ум, като ми казваш тез думи? Че какъв си ми ти мене, да не си ми господарин, че ме караш да си продавам хранителката? Други път, ако чуя тез думи — ще ти отрежа езика! Млък!

Бойчо прехапа устни и посърнал, тръгна към слънчогледовата нива. Сълзи напираха в очите му. Навлезе под златните пити, падна на колене в тросъка, взе да си трие очите с длан. Заросиха капки в пазвата му.

Дядо Стоил изви глава, потърси с очи момчето и му докривя за сиромашинката. Дигна се. Единият му крак беше бос. Отиде и замилва Бойча с напуканата си ръка по главата, по челото.

— Я какви сълзи са рукнали в пазвата ти! Ще издавят всичките бълхи. Стига, Бойчо!

Малкият надникна в пазвата си.

— Аз нямам бълхи! — преглътна задавено.

— Тъй е приказката. Не бива, чедо, да тревожиш дяда си. Той, старият глупак, не си дава нивата. Ще ти кажа защо не я дава. На младини една врачка ми гледа на ръка и ми рече: «Имаш една нива с тамянка круша. Там има заровен казан с пари.» Цял живот натисках ралото, дано го закача пустия му казан, ала ръцете ми отслабнаха. Дръж, сине, ти дано го изровиш! Че като набуташ жълтуните, напълни си торбичката кривни си капата и — тръгвай, където щеш. А на мене нека ми остане само тази нивица. Тука моят дядо и тетьо са пъшкали над ралото, ръсили са жито и са натискали с колене снопите. Хе таме край синора са нареждали кръстците. Под оная круша ме е кърмила мама. Тя беше пъргава като фтичка. Най ми беше сладка нейната питка, печена на огнището и остъргана с огрибката. Бог да я прости!

— Дядо, лъжеш ли ме, или казваш истината?

— За кое?

— Че има казан.

— Има, Бойчо, има. От памтивека той седи под земята. Голям казан. Хамбар без дъно. Натискай по-дълбоко, когато ореш. Хайде сега, ела да хапнем от мехмедката, че ще впрягаме.

СВАТБАТА НА МОМЧИЛА

Навън глъчката на сватбарите почна да заглъхва. Нощта надви веселбата. Топур паша, заложникът, се умори да тропа и гърлото му пресъхна от кукуригане. Хвърли в къта обречения петел, накичен с гердани от низани пуканки, червени чушки и нашарен със златен варак. Омаломощената птица падна, разтвори крилата си, опита се да ги раздвижи, но не намери сили и тъй си остана — с разперени крила. Топур паша седна до коляното на поп Димитра и почна да му реши с пръсти мократа от вино брада. Поп Димитър се оскърби и го цапна по ръката. Малките деца отколе спяха сладко в полите на майките си. Сватбарската врява не ги тревожеше.

Старите сватове — Хайдут Кольо, бащата на Бойка, и Арабина, Момчиловият баща — водеха несвързан разговор за скритото имане в крепостта на Калепътека — три делви злато и драгоценни камъни, съкровището на цар Иван-Шишмана. Там са, в корените на стария дъб, в една дълбока, градена от камък пещера лежат паричките. Хайдут Кольо смяташе туй имане за свое, сякаш цар Иван-Шишман му е бил прадядо, и не даваше никому да копне с търнокоп и разбута камънаците на някогашната разрушена твърдина.

— Онзи, който посмее да посегне на туй имане — ще падне простян на земята. . .

Иван Кехая, цигуларинът, черноокият пастир

на Хайдуткольовите стада, свиреше една кротка песен, с вдървена ръка изтегляше лъка, струните едвам подрънваха, сякаш капчукът окапваше последни капки от престанал пролетен дъжд, сякаш сънен вятър шумолеше и нежно будеше заспала гора. Пръстите докосваха и милваха коравите жици, а на цигуларина се струваше, че сега той милва не корави струни, а кичур от косата на една жена, със златни клепки и гърлен чувствен смях. . . Коленичил срещу него, стоеше дядо Раздолчо Щуреца, навлякъл, както му е редът, подарената жилетка от кадифе, окачил лъскавия синджир без часовник, а отгоре — своята сиромашка антерия, на която лактите бяха продънени и закърпени с парчета от конопена риза. Той пущаше в гърлото на цигулката дребните монети, които сватбарите подхвърляха към цигуларя, и час по час, бършеше с длан очите си. Щом цигулката натегнеше — Иван изтърсваше парите на трапезника, без да ги потледне. Дядо Раздолчо ги събираше с две шъпи, отделяше нещичко в джоба на жилетката си, вземаше си данъка, значи, и почваше пак да пуща другите пари в тъмното гърло на гъдулката. Шътачите вече не носеха печено месо на сач, засуканица и кокоши плешки, а чупеха орехи и сипваха сушено грозде и праскови в разлати писани паници. Точеха вино от две бъчви. Едната беше на Арабина, пълна с бяло вино от тамянка лоза, а другата — пълна с черно като катран мелнишко вино, което Хайдут Кольо беше докарал от стария южен град за сватбата на дъщеря си.

Младоженците се бяха прибрали вътре. Момчил стоеше до невястата си, седнал на леглото. Коляното му опираше до нейното бедро. Топлината преминаваше в жилите му и разгорещената кръв почваше да ври. Младата невяста, облечена в бяла премяна, пристегната в кръста от едно копринено елече, шито със сребърен шев, прехапала устни, гледаше към стената като омагьосана окачената пушка и старите кремъклии пищови на Арабина. От време на време тя притваряше очи, жълтите й ресници падаха като криле на мъртви птички и устните й почваха да треперят. Този трепет през бедрото досягаше Момчиловото коляно, прехвърляше се в жилите на младия мъж и той посягаше да помилва двете змии — косите й под булото. Дългите коси падаха върху белия юрган и се забъркваха като паяжина. Момчил гледаше паяжината и му се струваше, че се е уплел като муха в нея. И няма спасение.

— Каква голяма жена си станала! Когато си идех тази есен от чужбина, мислех, че ще заваря пак онова малко момиче с румени страни, оная пъпка ябълкова, непукната от беломореца — такава, каквато те помня от училището, някогашната Бойчица. Ала не намерих пъпка. . .

— Какво намери? — попита Бойка неспокойно, без да дигне ресници.

— Цвят. Казаха ми, че за тебе Иван Кехая измислил оная песен, дето я пеят нощем момите по седенките и я свирят с кавали овчарите в планината.

— Коя песен?

— Не я ли знаеш? — усмихна се Момчил. — Още първия път, като я чух на вашата белянка, тя заседна на гърлото ми и ме задави. Грабна ме като луда река, повлече ме към страшна дълбочина. Нали помниш, Бойке, тогавашната есенна нощ? Моми белеха царевица. Златен месец плуваше над чистия харман, беше видело и никой ерген не смееше да отлъчи любовничката си и да я помами в градината под тъмния листак на лозницата. Ти шиеше на бяло платно крачето на едно птиче, кацнало на разперено клонче. Сечено петле майстореше. Към полунощ пристигна Иван Кехая. Той беше слязъл от Балкана, накитен със стрък здравец. И когато засвири, напълни целия харман с цигулката си. Заклатиха се купните, месецът, захласнат, се блъ-

сна в клоните на ореха, пламна тъмният листак, Хайдут Кольо се показа на чардака, запуши и въздъхна. А ти, Бойчице, остави сватбения дар в полата си и почна да гълташ думите, цигулката, цигуларина. . . Тъй ли беше?

— За песен като е, всичко съм готова да дам. Вземи гердана ми, бръкни в пазвата ми и оттам измъкни сърцето ми.

— Де го туй сърце? — извика Момчил.

— Ей го тука! — извика невястата.

Момчил протегна ръка към гърдите на Бойка, но щом докосна топлата кожа, изведнъж го досрамя и дръпна ръката си като опарен.

— Нея нощ ми стана много тежко. Сякаш две дяволски ръце ме грабнаха и ме закитиха в запалена пещ. Овъглен излязох подир белянката. До зори се блъсках в тъмнината, лутах се по къра, катерих се по върховете и падах надолу като камък. Когато минах край вашия двор, спрях под чинара на Хайдуткольовата чешма. Тя шуртеше и хортуваше с незнаен глас. Взех гребалото, допрях го до устните си и рекох: с туй гребало е пила вода Бойка, помилвах каменното корито и рекох: тука е стъпвал кракът на Бойка, моята годеница, лятно време, когато, морна и зачервена, е слизала от лозето с две кошници череши на рамо. И като нямаше кого да прегърна, сграбих напукания дънер на стария чинар — да го раздрусам, да го изтръгна с корените.

Бойка се засмя. Смехът ѝ беше гърлен и греховен.

Момчил я погледна учудено: защо се смееш?

— Ох, какъв си ми ти, Момчиле! Защо не се покатери по белите клони на чинара, от клоните — на зида и оттам — вътре на тревата в градината. Че да дойдеш към прозорчето на стаята, дето аз спя, и да се прехвърлиш полекичка в тъмнината, щеше да ме завариш насън, топла. . .

— Все отворено ли го държеше лятно време?

— Кое?

— Прозорчето.

— Защо питаш? — сепна се Бойка.

— Тъй, питам.

— Кажи защо питаш! — навъсено повтори невястата.

— Ще ти кажа. Защото чух да хортуват за тебе зли приказки, но си рекох: човешката уста не е бъчва да я запушиш с чеп. Толкова хубава мома, нейното чело ако не се опитат да очернят. . . За ябълката златна пармена, дето се е родила на най-горното клонче и дето е печена от най-много слънце, ако не рекат, че е червива. . .

— Кукуригууу! — изкрещя отвън с продънен от викане глас Топур паша, сложил уста на ключовата дупка. Той си дереше гърлото да събуди младоженците, които още не бяха лягали.

Момчил се надигна.

Бойка го спря с ръка:

— Стой до мене. Защо държиш оная пушка на стената?

— Нали трябва да гръмна аз най-напред през прозореца, преди сватовете да пият грята ракия.

— Ризата! Дайте ризата! — прошепна Топур паша през ключовата дупка.

Бойка изведнъж скочи и се разтрепери като есенен лист, който се крепи на оголено клонче. Буйно се хвърли в прегръдките на Момчила, прегърна го с две ръце и тихо заплака, без сълзи.

— Дайте ризата! — повтори отвън Топур паша, ала една корава ръка го стисна за рамото и го дръпна назад.

— Маце, недей кукурига, защото ти турям главата на чукана и я отсичам с брадвата като на петел. И ш'та дам на женурята, та да сварят в тенджерата. Трай още малко, додето сватовете се разберат кой ша копай имането на Калепътека. Ела да се чукнем. Маце, искам да пия от жемена чеша! Махай

бъклицата! Ела да излезем малко навънка, имам да ти кажа нещо. . .

Пъдарят Димо повлече Топур паша навън и почна да го пипа по главата.

— Де ти е ухото? Не се дърпай, няма да го отхапя. . . Дай го, да ти прешушна една новина.

— Казвай! — наостри уши Топур паша.

— Маце, аз съм нагласил една жемена чешка без дъно. Като изнесат ризата, ти няма да бързаш. Аз ще поднеса най-напред грята ракия на старите сватове, на иманярите. Аз този ден откога го чакам. . Да пие Хайдут Кольо, че да ме запомни. Той едно време знаеш ли как ме бъхта, дето съм бил копал на Калепътека за имането! Кокалите ми натроши. Вярно е — копах. Но мене не ми ли се щат жълтици? Не зная ли аз да харча пари? Аз нямам ли право да си накупя имот, стада в Балкана, да си дигна един дворец, да дам на кака ти Танаска един наниз жълтици, че да залъщят на шията ѝ, като Бойкините. . . Прав ли съм, Маце?

— Прав си! Ей колко си прав, като восъчна свещ.

— Като умре Хайдут Кольо, аз ще изкопая имането! Никой да не посяга, защото ще го направя на решето. Ама ша питаш, защо аз? Защото аз най-много бой съм ял за туй имане.

— И зарад Бойка. . .

— И зарад Бойка, прав си. Маце, хубава жена е таз Бойка. Огън. Видях я през лятото, ама пита се как съм я видял! Ш'ти кажа. Идеше си от лозята. Носеше на рамо две големи кошници, пълни с череши. Пък тя самата череша над черешите — да я глътнеш, малеее! Върви надолу по пътеката, през просото, към реката и чехлите ѝ скърцат — цъгър, цъгър, — сякаш мишка драще по дъските. А пък аз подире ѝ, като котарак. Рамото ѝ под кобилицата — зачервено. Най-горньото копче на ризата ѝ разкопчано, а под ризата се блъскат двете гургулици. Дръж се, Маце!

— Стига! — взе да се дърпа назад Топур паша. —

Не ща да слушам таквиз приказки. Хляба ядем на тез хора. Виното им пием.

— Ох, светецът! Ох, непорочната калугерица! Не щял бил да слуша. Че защо не щеш? Не те ли видя, че цял слухтиш като пес, който е подушил заек? Млък, не мърдай оттука! А пък за хляба, дето го ядеме — ние сме го заслужили и презаслужили. Че ти казвам, Маце, като прегази Бойка просото и стигна прелеза на Хайдуткольовата градина, сне кошниците от кобилицата, остави ги до плета и се прехвърли в градината. Мина през косеното сено, под черниците и се мушна във върбалака. Аз, Маце, заобиколих край пчелина на дяда Обрешка и се източих по корем като зъм през дълбокото сено, отсреща. Исках да видя какво ще прави сгорещената мома. Аз, Маце, не съм страхлив човек, ама като видях как Хайдуткольовата Бойка смъкна ризата си и я хвърли на брега, примрях. «Тум, тум»! — екна сърцето ми като циганско даул. Измъкнах се назад, пак като зъм, само че вече ударен през кръста, и търтих да бягам. . . Няма да я забравя таз жена. . . Имаш право — аз съм като свещ и подир малко ще подпаля Хайдуткольовата колиба.

— Лъжеш! — извика, обхванат от неочаквано веселие, Топур паша. — Наздраве!

— Аз за туй ш'ти туря главата на чукана и — клъц! — с брадвата. Наздраве!

Иван цигуларинът прекъсна кротката песен, жиците на гъдулката спряха трептенето си и се наредиха една до друга. Тогава се дигна Момчиловият баща и рече:

— Иване, цяла нощ те чакам да почнеш «Бойкината». Карай де! Какво чакаш?

— Хайде, Ванчо! — намигна поп Димитър към вратата на младоженците.

— Бойкината, Маце! Нея ша ми посвириш. Искам — тропна с крак пъдарят сякаш на тази сватба той колеше кучето.

Иван не чака да го подканят пак. Дигна цигул-

ката и щом удари жиците с лъка, сладки тръпки го полазиха. Пръстите в превара заиграха самодивско хоро по струните. Окъпан от златния дъжд на звуците, полека се измъкна навън, като змия, напечена от пролетно слънце, гласът на песента. Изведнъж тоя глас се превърна на невидима птица и размаха крила над трапезата. Жените ахнаха. Старите заклатиха глави. Децата се размърдаха, протегнаха ръчички и пак заспаха, залюлени от топлата песен. Поп Димитър поглади брадата си и почна да ръмжи подир цигулката. Отначало Иван сякаш държеше птицата за краката и тя пляскаше морно с крила. Изведнъж цигуларят затвори очи, пое дъх и пусна райската песен:

— Да знаеш, мале, да знаеш
каква съм мома загалил.
навръх Пиринска планина,
ала й двори не зная,
ни двори, майко, ни порти. . .

Птичката дълго летя над главите на сватбарите, удари се два пъти по кръстосаните пречки на тъмния прозорец, опита се да изхвръкне навън, но не можа. Повърна се назад. Изви се към тавана, където изкусна ръка на резбар беше изтъкала килим от дърво, описа едно колело и се опита да забие нокти и там да остане, но като не смогна да се задържи, падна като камък право в медника с гъстото разпенено вино, което беше донесла Хайдуткольовата снаха Латинка. Прпна. Напръска бялата риза на невястата и тя, засрамена, побягна навън.

— Питай я, сине, питай я
отде е, още каква е
и чия ще е дъщеря.
— Питах я, майчо, питах я,
ала си на смях отвръща,
денем се, майчо, казува
от голямото Райково —

Попниколова пъщеря.
Нощем се, майчо, казува
от Пиринската планина —
Хайдуткольова дъщеря. . .

Птичката изхвръкна от котела, отърси мокрите си крила и зашумя пред вратата на младоженците. Мигом се превърна на златна пчела и влезе през ключовата дупка, където беше притихнал упоителният дъх на млада гореща плът. Завъртя се над Бойкината глава, кацна на рамото й. Взе да пълзи надолу с вдигнати крилца, влезе в пазвата й и заби стръвно жилото си. Бойка се изправи пред огледалото и се залови да оправи косата си с разтреперани ръце.

— Какво правиш? — попита Момчил.

— Искам да излезем навън!

— Защо?

— Ще играя!

— Сега ли намери?

— Ще играя!

— Да излезем, щом като искаш да играеш — покорно стана Момчил.

Младата жена спусна булото си, дръпна трескаво ключалката и отвори вратата. Всичките очи се обърнаха към нея.

— Не ща таз песен! — извика тя и стрелна с поглед Ивана. — Карай ръченица!

— Карай ръченица, Маце! Щом Бойка иска, и аз искам! — скочи пъдарят, размаха пиянски ръце като бостанско плашило. Започна да играе, преди да е засвирил цигуларят.

Иван наведе очи и погледна белите чорапи на невястата. Тя се беше навела и снемаше пантофките си; а може да си съблече и елечето, но още не смее...

— Карай де! — бутна го дядо Раздолчо и пусна една монета в гърлото на цигулката. — Плащам!

Цигуларят почна разсеян ръченица. Най-напред се дигна Момчиловият баща, залюля тежко

раменете си и захвана да пляска с ръце. Сякаш две големи лопати се удряха една о друга. Пред него се петлееше Димо пъдарят. Но ето че Хайдут Кольо се надигна, хвана пияния пъдар отзад за антерията и го изтегли към стола. Тогава се спусна в играта Бойка и размаха една голяма кърпа, която грабна от трапезата. Заситни дребно, сякаш краката й бояха просени зрънца. Изведнъж удари мъжествено с двата крака и Арабина й отвърна с тежък тропот, сякаш събаряше канари. Залюшна се цялата къща, почна да тътне, звъннаха прозорците, запука таванът. Заспалите деца се пробудиха и почнаха да трият очи с юмручета и да се озъртат като изплашени зайчета.

— Сега пада градушка! — промълви на себе си Момчил и се опря до открехнатата врата. — Едно птиче, паднало от гнездото, наквасено от дъжда, подскача между клончетата, под листето, а зърната на градушката са едри като орехи. Дали ще го намери майка му мъртво, когато напече слънцето и светне гората, и тихо запеят някъде звънчета на агнета, излезли по поляната? Сега пада градушка над моя дом и троши керемидите. . .

Заложникът закляка между играчите, обхванат от треската на ръченицата, опря ръцете си на земята и се прескунди. Кундурите му се строполиха в полата на баба Златарка и тя почна да го кълне:

— Дано пукнеш, проклетнико! Червеите да те изядат! Уби ме.

Иван заклати глава и се упъти към стария сват. Дълго свири само за него, като вървеше напреде му, докато го накара да грохне изнурен на възглавницата. Сетне се обърна към Бойка. Дигна очи и я погледна. Мълния мина между тях. Мълния запали булото и то се превърна на прах. Изгоряха сватбените венци. Изгоря Момчил, тихият мъж, който беше дигнал удареното от градушката пиле и го топлеше с дъх. Бойка дълго се носи като самодива пред

смаяните очи на сватбарите, додето най-сетне отмаля и политна да падне. Нейният мъж я грабна на ръце и я внесе в стаята. Спусна я на леглото, заключи вратата и духна лампата. . .

Когато пропяха втори петли, заложникът и пъдарят излязоха от стаята на младоженците и се мушнаха в тъмната вратичка към огнището, където свиреше едно пръстено бардуче, пълно с пръщинка. Ракията беше завряла, под камината догаряха две крушови главни и наоколо се търкаляха в безредие празни тенджери, гърнета, сахани, паници. Димо бърже измъкна от пояса си чашката, подпря отдоле с пръста си дъното й и я напълни догоре. Топур паша грабна бардучето. Влязоха при сватбарите и се упътиха към Хайдут Коля. Хайдут Кольо се дигна да поеме ракията. Очите му светнаха. Сякаш беше смъкнал воденичен камък от гърба си. Той се страхуваше от Бойка като от огън. Ами ако е зачернила честта на къщата му? Ами ако тая нощ наплескат портата му с катран? Но щом видя, че му поднасят гореща ракия — олекна му на душата.

— Дръж, Маце, хубаво ракията! — засмя се пъдарят.

Хайдут Кольо протегна ръка, но щом стисна чашката — Димо пусна стъкленото дънце и ракията изтече върху трапезника.

— Честито! — извика пъдарят.

Хайдут Кольо се люшна — ударен люто в сърцето,— озърна се като обезумял, но мигом се съвзе, настръхна и се хвърли зверски върху пъдаря. Хвана го за шията и почна да го души. Тогава две силни мъжки ръце го сграбчиха и го дръпнаха назад.

Арабина викна. Гласът му прокънтя, сякаш излизаще от празна стотилница. Всички замръзнаха.

— Ризата!

— Донесете ризата! — обади се поп Димитър.

Топур паша се затече към стаята на младоженците. Блъсна вратата и се върна. Всички се втурнаха да гледат невестината риза.

— Мамо, подигни ме и аз да видя, моля ти се, майчице! — замяука едно момиченце.

— Сватбата се свърши! Вземай дъщеря си и се махай от къщата ми! — изправи се Арабина срещу Хайдут Коля и дигна ръце.

— Кой е посегнал на дъщеря ми? — ревна Хайдут Кольо и почна да гледа със страшни очи сватбарите. Погледът му беше пълен с безумие.

В туй време отвътре се показа с пушка в ръце Момчил.

— Аз посегнах! — рече той и студена пот обля челото му. Сърцето му падна някъде вътре, като отбрулен плод.

Никой не го чу.

— Аз посегнах! — извика Момчил и всички изтръпнаха.

Младоженецът дигна пушката към прозореца и гръмна три пъти през главите на сватбарите. Ранената тишина изрева. Парчета стъкла се пръснаха на трапезника. Децата писнаха стреснати. Женурята хвръкнаха навън, сякаш бяха подплашени кокошки, които бягат от курника, където е влязла лисица.

— Да свири цигуларинът!

Иван, жълт като вощеница, дигна цигулката и засвири «Ракия разляна». На хармана избухна страховит огън. Бяха запалили цяла купа слама. Шътачките помъкнаха менци навън, наплискаха снега с вино. Сватбарите почерниха лицата си със сажди, втурнаха се да прескачат огън, взеха да се търкалят в снега. Виковете и смехът им раздрусаха нощта. Лавнаха селските кучета, тъжно и проточено почнаха да вият.

Дядо Раздолчо Щуреца дълго събира разпилените монети по трапезата, сетне излезе на трема, потупа пълния джоб на жилетката си, погледна огъня и викна:

— Иха-ха-ха!

И се строполи надолу по стълбата.

ЛЪЖОВЕН СВЯТ

Момчил думаше:

— Бойке, постой напреде ми — да те погледам, подръж на ръце рожбата ми Дамянча — да му се порадвам. Засмей се, мое малко юначе, да ти видя двете златни зъбчета! Я ги! Гъдел-гъдел-гъдел! Гледай го как се смее! Гледай го ти него! Ох, на татя пилето! Като се върна от Одрин, ще му донеса самурено калпаче и жълти ботушки, да гази с тях в снега. Три месеца — дотогава моят син ще проходи. Кога се задам — ти ще скокнеш да ме посрещнеш и то ще тича напреде ти. Хубаво да го гледаш, Бойке!

— А на мене какъв армаган ще донесеш от Одрин града?

— На тебе ли? Няма да те забравя. Ще ти купя гердан от бисер, всяко зърно да блещука като росна капка на шията ти.

— Само гердан ли?

— Ще ти купя кован колан от чисто сребро. Знам един златарин одринлия, в тъмната улица срещу «Султан Селим» джамия. Той прави пафти от сребро, с птици, които летят нагоре-надоле. Чудни разперени криле! Размахват ги като живи.

— Друго?

— Ще ти донеса един дар на кон.

— Кажи ми го!

— Не ти го обаждам.

— Моля ти се, Момчиле — умолително и глезено сви устни и приближи към коня Бойка.

— Дай си ухото! Ела де по-насам!

Бойка приближи. Момчил докосна с устни меката ѝ коса, сладък сок напълни гърлото му. Шеговито прошепна:

— Ще ти донеса самия Момчил.

Младата невяста се засмя високо, крехко, безгрижно. Залюля се стройната ѝ снага. Смехът ѝ се разсипа като златно житено зърно, пръснато от шепата на сеяч. Дигна нагоре дългите свои жълти клепки и откри две чудни зелени очи, окъпани в тиха златна влага, която замайва главата и вълнува кръвта.

Сърцето на Момчила се обади.

— Тук съм! — каза то на златните очи.

Щастливият пътник протегна от коня двете си ръце, да я прегърне. Конят мръдна, вирна глава нагоре, леко се изправи на задните си крака и намести с тежките си копита един разклатен камък. Светнаха искри. Бойка се дръпна назад.

— Полека де, ще ни прегазиш.

Младият мъж въздъхна:

— Моите другари отколе превалиха Мерджановия хълм и звънците на овните заглъхнаха към ливадите. Трябва да тръгвам, а не ми се ще. При тебе е тъй хубаво! Прощавай, невясто!

— Прощавай, Момчиле, на добър час! Иван, твоят приятел, и той ли ще тръгне днес?

Момчил я погледна под вежди.

— Втори път ме питаш за Ивана. Няма да тръгне днес. Чорбаджийските синове са по-тежки. Леля ти Златарка лежала тежко болна. Иван щял да остане още ден-два, а сетне щял да ни гони по пътя къде Тракия. Но защо днес все Иван ти се върти в главата?

— Защото не искам да минуваш сам през горите, където върлуват разбойници, и да замръкваш сам между татарите.

— Че какво, като замръквам? Иван ли ще ме варди? В татарското село имам един приятел от тетьово време, за мене е готов в огън да нагази. Неговата стопанка може да гадай: на ръка, на кафе. Всичко чете като по книга: и онуй, което е било, и онуй, което ще бъде. На връщане ще ги поканя на гости. Лани, като минах, приказвах им за тебе. Много искат да те видят. Ще ги поканя да ми дойдат на гости.

— Кого?

— Татарите.

— Потрябвали ми са! Чужда вяра не ща да ми стъпва. Отде-накъде ще ми водиш татари!

Момчил помисли: «Иван също мрази татарите.»

— Дай си ръката! — рече той.

Бойка протегна ръката си. Широкият ръкав на ризата ѝ се надипли назад и ръката ѝ се оголи — бяла и нежна. Момчил усети жажда да помилва тая нежна ръка, ала не посмя.

— Чувай какво ще ти поръчам. Когато тръгнеш у лелини, не обличай онуй тясно и тънко елече, сърменото, дето ти го донесох лани през пролетта, не слагай наниза с жълтиците на шията си и не си премрежвай очите, когато срещнеш Ивановия поглед.

— Защо ми заръчваш?

— Защото си хубава.

— Че какво, като съм хубава? — почна да си играе с думите Бойка.

— Ще пламне.

— Кой?

— Иван. Познавам го — ангелът му е слаб.

— Но ти познаваш и мене.

— Познавам те хубаво и затуй ти се моля.

— Какво искаш да кажеш? — погледна го Бойка с укор. Зелената влага в очите ѝ пламна като запалена ракия. — Господи, как не те е грях? — и додето го гледаше, две сълзи, като две зелени дъждовни капки, светнаха под ресниците ѝ. — Тъй

ли се прощаваш с мене! На дълъг път тръгваш, а гледаш да ме клъвнеш — рече разплакана тя. — Защо не останеш още една нощ? Остани, додето замине Иван!

Момчил взе да я милва по меката коса, наведе се, докосна с устни челото ѝ, погълна топлия дъх на устата ѝ, избърса с длан сълзите, които преляха навън по загорелите невестини бузи.

— Недей — промълви той, — недей ми се сърди, ти знаеш колко се боя да не те загубя. Прощавай, капчице!

Бутна коня си, излезе през отворената порта, зави нагоре по каменливата крива улица и потъна под сенчестата шума на крайпътните дървета. Две птички, уплашени от тропота на коня му, изскочиха от шумака и се дигнаха нагоре. Бойка остана пред отворената порта с малкото в ръце, додето мокрите ѝ страни засъхнаха. След туй се обърна назад и чевръсто тръгна към къщи. Преди да влезе под лозницата, пресегна към оградата на къщната градинка, откъсна една алена ружа и я бодна на челото си.

*

Вечерта в татарското село тънкият окървавен рог на месечината трепереше над стройните житни купни, наредени край преметения пуст харман на златодолския татарин. Момчиловото стадо беше напълнило целия двор, черните овчарски кучета лежаха мирно до портата, а конят му пръхтеше под крушата, насред двора. Всички спяха: харманджиите на татарина — под купните при диканите, уморените от дълъг път Момчилови другари — в зиналата гореща одая, капналият от ходене добитък, кокошките, увиснали като едър чер плод по клоните на крушата. Само Момчил лежеше буден на трема, гледаше към харманския плет, където се белееха два черепа с кухи очи, набучени на два кола

над харманската вратня, и сърцето му се давеше в тъмен копнеж: назад.

Той говореше без глас:

— Колко те обичам! Но твоята душа е като птичка. Тя бяга от мене. Каца на рамото ми и ме гледа с чуден поглед, вълнува сърцето ми и аз цял изтръпвам. Почне ли да чурулика, аз стоя ням, слушам, наоколо ми вали меден дъжд, пролетен ветрец гони облаците. Ръката ми жаднее да те помилва, устните ми — изсъхнали — търсят твоята влажна уста. Посягам, но преди да те хвана, ти отлиташ — губиш се в шумака дни и години. Само трепетът на листата и росните капки, които падат от разлюлените клончета, показват, че ти си там. Но къде си ти?

А Бойка му отвръщаше със смях. Ах, нейният смях!

— Защо бълнуваш? Тука съм, прегърни ме силно! Толкова големи и здрави ръце имаш, пък не смееш да ме сграбиш и притиснеш, додето прималнея и загубя свяст. Ти се боиш. Защо се боиш от мене?

— Боя се, защото зная, че ще те загубя.

— Нищо не знаеш. Ако е за губене, аз имам поголямо право да се боя, защото Одрин е пълен с бели ханъми, а ти си пълен с младост и си хубавец. . .

Момчил се дигна. На тръгване той я оскърби. Тая нощ Бойка лежи на очите си и плаче. Негова жена е като лист на трепетлика: от най-слабия полъх почва да трепери. Сълзите ѝ са винаги готови да рукнат. Трябва да се върне и да ги избърше от очите ѝ, още тая нощ, още сега. И ще я прегърне силно, додето загуби свяст, и ще я. . . Стана. Слезе от трема, погледна нагоре към високите, дребни като светулки звезди, намери Кваčката. Едвам сега се е показала. Нейните пилета сякаш щъкат по снопите — кълват жито. Додето зорницата преполови пътя си по небето — той ще бъде в къщи. Додето звездата прибере пилетата си и залезе, ще се върне пак тука, преди да съмне. Никой няма да разбере

къде е бил. Ако пък закъснее — ще го почакат, няма да хвръкнат овцете.

Отвърза бърже коня си, поведе го между овцете, размърда ги. Един сънен звънец подрънна и изведнъж млъкна, задавен от сън. Отключи вратнята. Дръпна тихо дървената ключалка, поведе коня. Излезе навън, притвори вратнята и го яхна. Затрополи. Втурна се през хълмовете, през глухите тъмни долини, през посребрените от звезди и месечина самодивски горски поляни — назад, да избърше сълзите на своята невяста. . .

Когато стигна пред портите на къщата си в заспалото кротък сън средногорско градче, конят му се олюля и задиша пресипнало, окъпан в гореща пот. Наоколо цареше безмълвие. Някакъв щурец нареждаше сънна песен в шумата на лозницата, която засенчваше половината двор. Зад лозницата се мъчеше да си пробие път към двора задавена светлина: прозорецът на Бойка светеше.

Момчил се прехвърли тежко през оградата. Едно голямо бяло куче се втурна насреща му, лавна, позна го и спря. Прегради му пътя, завъртя опашката си радостно и почна да се гали. Мина под тъмната лозница, затропа по стълбата нагоре и удари с юмрук вратата. Никой не се обади отвътре. Повтори, потрети.

— Кой хлопа? — излезе през ключовата дупка уплашеният глас на Бойка.

— Аз съм, Бойке.

*

Вратата се открехна и Момчил влезе. Напреде му се изправи Бойка, с очи, замъглени от страх, от умора и нещо друго, което той хубаво знаеше откъде иде. В сърцето му падна отровен огън. Косите ѝ са черни, меки и разбъркани. Те приличат на токущо покосено младо сено. В тия коси са ровили пръсти на мъж. На рамото ѝ още личат две червени петна.

Защо не си закрие рамото? Тая жена е толкова морна и хубава! Тя е станала от легло, уплашена от ударите на юмрука по вратата. Тя иде да го посрещне. На устните ѝ дори трепва влажна усмивка.

— Защо се върна?

Момчил трепери. Загубва я. Още един миг, и ще почне да реве, да удря, да събаря. Но тъкмо когато ръката му изтръпва, в лявата стая се чува сладък глас на пробудено дете. Тоя глас го спира. Укротява кръвта му като топла майчина дума. Раздира черното було пред очите му, както пролетното слънце раздира дъждоносен облак.

— Дойдох да видя детето си — говори той и все още не я вижда, — снощи, когато стигнахме в татарското село, старата татарка ми гледа на кафе. «Тази нощ — рече ми тя — ще избухне огън в къщата ти, ще запращи домовината ти! Иди да спасиш една малка и невинна душа!» Като ми каза тези думи, хвърли чашата на земята и я строши, за да не се сбъднел пожарът.

— Затуй ли си оставил стадото и овчарите? На една малоумна бабичка си хванал вяра. Какъв си смешен, Момчиле! Гледай — и къщата ти е цяла, и аз съм. . . — Тя посегна да го прегърне, но Дамянчо повторно се обади от люлката. Момчил я отстрани:

— Иди виж детето!

Бойка като че туй чакаше. Затече се назад, влезе в стаята. Ризата ѝ прошумоля.

Момчил остана прав сред къщи. Дигна ръка, обърса горещата пот от челото си, махна нещо, което му пречеше да види ясно своя дом, втренчи очи към огнището. Личеше, че там е горял вечерта силен огън, дълбока жарава е лъщяла под камината като купчина жълтици. Неговата невяста е шътала някому. Сега само тиха, бяла пепел покрива въглените. Съдовете са натрупани в безредие. Всичко е свършено и огънят угаснал. Насреща вратата на стаята е леко открехната. Там Бойка кърми милото му де-

те. Неговия син. Жълта светлина залива дървения буков праг. Вътре догаря свещ. Защо не са угасили свещта, когато са легнали?

Пристъпи. Бутна вратата и най-напред видя леглото. Разбутано. Едната възглавница е паднала доле и върху нея личи отпечатан тежък крак. Тъй му се стори на Момчила. Бойка е седнала до люлката гърбом. Кърми детето. Каква добра и грижовна майка! Сега е петляно време. Нищо не се чува. Задавен глас на петел, който се бори с глухата тишина на нощта, и сладкият шум на Дамянчовите уста, които поемат топлото майчино мляко. Нищо друго. Под отхвърления назад юрган се подава сребърната ножница на остра овчарска кама. Тая кама някога Момчил донесе от Одрин. Купи я от един златарин, за да зарадва с нея своя приятел Ивана. Каква тънка работа е ножницата на тази двуостра кама! Едно цвете се вие нагоре и пуща пъпки — живи, готови да се разпукнат. Най-отгоре, на върха, наместо цъфнал цвят — пак пъпка. Не може човек да разбере какво цвете ще се покаже от пъпката и там е чудното.

— Остави сега детето в люлката и върви да повикаш Ивана от другата стая! — обади се Момчил с далечен глас, глух. Тоя глух глас обля с ледена вода невястата му.

Бойка пусна детето в люлката, както се пуща камък, и се изправи бяла като платно. Опита се да лъже:

— Какво думаш? Що ще Иван в другата стая?

— Не зная защо е дошъл — иди го повикай той да каже — повтори пак със същия глас Момчил.

Младата жена прехапа устни, залитна, покорно тръгна и отвори вратата на голямата стая. Бърза светлина шурна в тъмнината и озари миндерлъците, постлани с шарени черги и пъстри, шити на ръка възглавници, окачените по стените стари, окадени от времето щампи, ниските трикраки столчета. Прав, като вкаменен, до прозореца стоеше Иван.

Без калпак. С пъстрошита риза и сърмена арнаутска аба, два реда златни копчета, топчести като жълти гроздови зърна, с ясносин пояс. Пременен. Момчил пристъпи към него. Впи очи в стройната редица от жълти копчета на абата му.

— Защо си влязъл в къщата ми посред нощ?

Иван мълчеше.

— Защо си влязъл като хайдутин в къщата ми посред нощ? — повтори Момчил.

— Додох за Бойка.

— За Бойка ли си дошъл? Майка ти бере душа и ти си дошъл за Бойка, искал си да я заведеш да види още веднъж леля си. Добре си направил. Седни!

— Бързам.

— Не бързай много. И аз искам да видя старата баба Златарка, лелята на жена ми. Снощи, като вървях през тъмната гора, все за нея мислех. Преди да тръгна, забравих да ѝ поръчам, ако срещне тетя там, на оня свят, да му разкаже, че съм добре. Издигнах си нова къща. Намерих си невяста — хубава, шътлива и вярна. Тя не ми донесе имот, но ми роди златно дете. Да се зарадва баща ми в гроба.

Иван го гледаше, объркан още повече.

— Седни. Какво щях да ти кажа? Преди да тръгна вчера, наточих камата си. Винаги човек трябва да носи оръжие, защото нашата земя е пълна с разбойници. Ти наточи ли твоята? Трябва да се пазиш, Иване!

Иван почна да се пипа в пояса. Обхвана го тревога. Момчил потъна в тежка мисъл. Прегърби се. Тя сякаш го затисна като воденичен камък. Усети остра жажда. Устните му бяха засъхнали и се пукаха.

— Почакай да се почерпиме. Най-напред да сръбнем, че сетне ще излезем оттука. За последен път ще пиеме двама с тебе. Когато станеме да си ходиме — целият свят ще се разбуди, но никой няма да ни види, като излизаме от тая къща. Всички ще

си вървиме. Бойке, наточи в котела вино от малката бъчва. Дай, че изгорях! Нали ти казах: пожар гори. . .

Бойка излезе безшумно като сянка.

— Каква тъмнина! — почна трескаво да говори Момчил. — Месечина грее навън, но тя е мъртва, не свети. Свещта бере душа в другата стая. Защо угасна светлината в тая къща? Чуваш ли? Стари грешници берат душа и щом пропеят трети петли, някой ще хвръкне нагоре и ще напусне лъжовния свят, който тъпче земята, лъжовния свят. . . Но защо ти разправям на тебе. . .

Млъкна. Подпря главата си с двете ръце, защото тя натежа и искаше да падне от раменете му.

Също тъй безшумно, както беше излязла, боса, на пръсти, влезе Бойка и сложи котела с черното разпенено вино пред двамата мъже. Донесе им чаши. Момчил нагреба от котела с едната чаша. Сложи я пред Ивана. Напълни другата и я дигна, без да се чукне с гостенина си и без да каже наздраве. Обърна се към жена си, която стоеше права и го гледаше с разширени от тъмен, животински страх очи. Едвам сега забеляза, че тя стои пред него и пред чуждия мъж само по една риза. Обля го гъст пламък.

— Пий! — викна той на Ивана и гласът му прокънтя и напълни стаята. — Виждаш ли колко е черно моето вино? Като кръв на стар бивол!

Засмя се и смехът му беше див.

Иван дигна чашата, намокри устните си и посегна да стане.

— Чакай, къде ще вървиш? Ние с тебе имаме да вършиме една работа. Ще те питам нещо. Ти си умен човек. Като баща си, който пие кафето си в конака на одринския паша и кошарите му в Балкана нямат чет. Трябва да ми дадеш един съвет. Нали казват, че добрите приятели се познават във време на нужда.

— Какъв съвет искаш от мене? — попита Иван,

който все още не можеше да разбере знае ли Момчил, или не знае.

— Слушай. Имах една хубава нива. Купих я. Всичко, що имах, го дадох за нея. Разорах я и тя ми роди тънкостебло, стройно лудо просо. Заградих я тази нива с висок плет и цяло лято я гледах и вардих като очите си от добитъка. В нивата ми имаше кичеста круша, на крушата — гнездо, а в гнездото денем и нощем чуруликаше едно пиле със златна глава. Денем и нощем. . . Аз ходех из нивата си, занесен слушах пилето си и бях най-честитият човек на света. Животът ми течеше като в приказка. Но една нощ, когато лудото просо узря, аз се дигнах да споходя нивата и знаеш ли кого заварих? Заварих един бик. Гази и тъпче нивата ми, пасе просото. Кажи, ти си умен човек, дали просото да пожъна, или да заколя бика?

Иван почна да се мята като риба под мрежата, която Момчил хвърли отгоре му. Стана му ясно, разголи се напреде му истината, почна да хитрува.

— Ако убиеш бика — отвърна той, — ще се научи други бик да пасе просото. Щом питаш мене, отговарям ти: пожъни просото!

— Просото ли? — ревна Момчил и скочи прав, гласът му избухна като запален барут, очите му светнаха зловещо. — Просото ли искаш да пожъна? Ти знаеш ли цената на туй просо? Видиш ли — обърна се към Бойка — с какъв човек си спала тая нощ? Аз не давах прашинка да падне отгоре ти, а той те блъска в ръцете на касапина, само да си спаси кожата. Аз пък мисля, Иване, че ще бъде най-добре и бика да заколя, и просото да пожъна. Тъй ще си разчистя сметките най-добре. Още тая нощ, още сега!

Очите му се наляха с кръв. Той ритна вратата и влезе в другата стая. Наведе се полека, взе от леглото Ивановата кама. Измъкна я от ножницата. Острото оръжие светна като спасение, като бряг пред очите на моряк, изправен върху палубата на

продънен кораб. Обърна се назад. Иван стоеше до стената побелял, сякаш беше мъртвец. Бойка го гледаше с луди очи. Тези очи молеха: милост! Милост ли? А вие смилихте ли се над мене, когато... Къщата се залюля. Дървените стени взеха да пращят, таванът се продъни, подът се провали. Виното от котела се разля като кръв върху шарената черга, потече към вратата, обагри прага. Не е вино, човешка кръв е!

Изтърва ножницата. Тя падна върху желязната подкова — късмета на Момчиловия дом, закован пред вратата на голямата стая — и звънна. Звънът пробуди малкото дете в люлката. То заскимтя просънено като коте. Момчил се сепна. Спря се. Очите му се обърнаха дълбоко към душата. Един вътрешен глас му рече:

— Недей, луд ли си! Ами туй невинно дете, в люлката дето е, как ще прескочи трупа на майка си, когато проходи и тръгне между хората? Когато се затече навън към живота, то ще се спъне, ще падне и ще разбие крехката си главица. А когато му подадеш десницата си да я целуне, по устните му ще останат завинаги петна от кръв. Брат да ми си, Момчиле, послушай ме!

Момчиловата десница стискаше още камата, но той се предаде.

— Хубаво — отвърна той на вътрешния глас, — ще те послушам!

Пусна камата и каза задавено:

— Махвайте се от къщата ми!

Иван го гледаше полуумен и не вярваше на ушите си.

— Вън! — изкрещя Момчил, настръхнал.

Нощният гостенин и Бойка минаха край него като сенки и изчезнаха. Къщата опустя. Момчил тръгна наляво и падна на колене пред люлката. Наведе се над детето. То, щом го видя, засмя се, отвори чудните си малки уста и двете седефени зъбчета залъщяха. Протегна ръчички и се опита да хване увисналите надолу мустаци на баща си.

Момчил нежно почна да го милва.

— Само ти ми остана! — промълви той. Нещо го хвана за гърлото и задуши. Едри, чисти сълзи рукнаха от очите му и почнаха да капят по щастливото лице на Дамянча.

НАШЕНЦИ

Златица. Глухи и прашни улици, потънали в сенките на остарели дървета с напукани дънери и разперени клони. Малки изкривени къщи, измазани с белилка, нашарени с черни первази и червени цветовце, покрити с напръхнали като сух барут сламени капи или зеленясали плочи, смъкнати преди едно столетие от златодолските камъници. Градините глъхнат в бурен до гърди. По плетищата пълзят кратуни, навътре се жълтеят инжири — кората им същи кехлибар, а под кората — потъмнели като маджун. Селският мегдан, тъкмо пред къщата на кмета, се шири неметен от Освобождението насам. На мегдана само две живи души — двамина магарци с празни сандъци. От сутринта насам те кръстосваха селото нагоре-надолу, като инженери, дошли да мерят нещо, а сега стоят до плета на кметовата градина, дръгнат се и протягат шии нагоре към една крехка зелена кратуна, увиснала навън от плета. Кметовата патка с десетина есенни патета се измъкна от градината под вратнята, помами жълтите несръчни и смешни патета и почна да пъпри чевръсто, сякаш търсеше мъниста. Край нея с бистри гласчета писукаха патетата. Ето че едно от тях се задели и мръдна към магарето. Патката изви глава, съзря го, почна да съска и да настъпва към противника. Първото магаре полека се обърна и я загледа с големите си печални и влажни очи, без да мръдне. «Защо се лютиш? — сякаш я питаше то. — Аз патенца не ям. Каква си патка!» А другото — повече битото, което навярно страда от нервна болест — подскочи уплашено, затече се по мегдана, раздруса сандъците, направи една обиколка и пак се върна под кратуната. Господарите на магаретата — двамина внушителни търговци на яйца, цигани — се бяха намърдали още от заранта в кръчмата на Фачето «Последен грош» — да си намокрят гърлата, че да им бъдат ясни гласовете, когато викат из село, — но вече слънцето преваляше, сенки давеха селото, а те все още продължаваха да си квасят гърлата. Пред кръчмата си под крушата Фачето беше изнесъл една маса. Двама души играеха на табла. Единият от тях, висок и кокалест, с тънки ръце и дълга шия, приличаше на кобилица. А насреща му — младо момче, с румени момински страни, облечено в бяла разкопчана куртка. В джоба на куртката му беше натъпкана една твърде дебеличка книга — «Декамерон» от Бокачио. Отстрани стоеше прав набит, здрав мъжага, чер, с мустаци като смола, брадясал. Обущарят Васил. Той следеше мрачно играта, вадеше от пазвата си круши — джобовете на гащите му бяха пробити, бършеше ги отзаде си и ги ядеше тъй сладко, че устата на малкия се наливаха, но не смееше да посегне за плод към пазвата на обущаря, защото тя беше живописно нашарена от бълхи.

— Хепек. Умната. Агичка, стига си ял, ами гледай Пеня да не повлече някой пул! — викаше високият на обущаря.

— Не обиждай! — вълнуваше се читателят на Бокачио. — Аз пулове не краде.

— Още един чифт от по-големите, и ти ще почнеш да плачеш за Ерусалим.

— Чифтовете да не са останали наследство от дяда ти?

— Тъкмо той ми ги остави. Едно време дядо ми развъждаше породисти кокошки и те наместо яй-

ца снасяха чифтове. Всяка събота на пазара старецът изнасял за продан хепеци, дюбеши, дюсета. . .

— Хайде хвърляй, стига си дрънкал! — прекъсна го малкият.

— Гледай сега — високият Стефан тенекеджията, раздрънка заровете в шъпата си, — само дано ми додат великите сили на помощ! Чифт искам! Дюбеш, вземам ги и четиритях. Свърши се, момче!

Малкият скокна, зачервен като петровка ябълка, пораснала на най-високото клонче, бръкна в джоба си, извади една двулевка, плати лимонадата, за която се водеше епичният бой, и си тръгна бързешката.

— Пенчо — викна подире му тенекеджията, — чакай да ти кажа нещо!

Пенчо се обърна.

— Да беше поне затворил таблата.

— Ти я затвори!

— Чувай, ние бяхме на Балканския полуостров само двама: аз и брат ми. Брат ми загина с пушка в ръце при Чаталджа. Останах аз — най-силният играч на полуострова. Само орлите могат да играят с мене. Кажи му бе, Агичка!

Агичката Васил се засмя, извади от пазвата си нова круша и мушна Стефана по ребрата:

— Попей му оная!

— Коя? Оная ли?

Тенекеджията лениво закрачи към дюкяна си и почна да тананика:

Край гората под върбата
ученик чете,
а до него ученичка —
бял чорап плете. . .

На Великден Пенчо беше завел чичовата си Ганка в ливадите при Хаджиевата воденица — да ѝ чете «Декамерон». Една съвсем невинна историйка, но хората, нали си нямат работа, извадиха песен. Оттогава тая песен, която вливаше отрова в Пенчовото сърце, тръгна из село.

— Пенчо — викна тенекеджията, — как беше краят на твоята песенка?

— Ти остави песента на хапльовците, ами разкажи оная история, дето се е случила в Мързяновия дол с циганката! — избухна малкият. Ушите му пламнаха като божур.

Тенекеджията прехапа долната си устна, но не се обърна.

— Защо не ми позволяваш да пея бре, младо момче? Както си тръгнал, поглеж, че си посегнал да заключиш устата и на славеите по горите.

Прегъна се и влезе в дюкяна си.

Едно увиснало, вързано с връвчица тенекено газениче се кандилкаше над вратата. Редом до тенекеджийницата зееше обущарницата на Василя — «Агичката». Този Васил не можа да си пробие път в живота с чук по две причини: първо, защото златичани зимно време носеха свински цървули, а лятно време ходеха боси — с бащините си, дето не се късат никога, — и второ, защото нашият обущар нямаше голяма слабост към труденето. За него златичани думаха:

— Работа ли е — не ми я хвали. Нека я работят Васил Агичката и даскал Цоньо.

Пословичният даскал Цоньо през целия си земен живот не беше се навел да вземе сламка от земята и да я премести на една крачка, че да рекат хората: «Брей, видяхме и този човек да свърши нещо!»

Понякога Васил ставаше рано, пламнал от жажда за работа, отваряше обущарницата, премиташе я без поливка, дигаше облак прахоляк, грабваше чука..Почваше да удря и да пее. Пееше високо и викаше с яростен глас, сякаш не пееше, а налиташе да утрепе някого. Пееше някакви диви песни и му се струваше, че ангелска мелодия се лее от устата му. Черните му очи овлажняваха, а сърцето му ставаше меко и нежно.

Под твойта тънка алена блузка
аз видях мойто щастие. . .

Или:

Паламуди плуват долу в морето,
а на мене, мило либе, мъка на сърцето.
Как да не плача, как да не жаля. . .

— Агичка — изправяше се на прага тенекеджията и се хващаше с две ръце за рамката на вратата, — карай, мама му стара, твоята е лесна.

Но изведнъж Васил хвърляше чука и тръгваше към дядовата си градина. В градината имаше някаква ябълка. Маринката я беше посадил на млади години. Васил редовно, всяка година, ядеше плода на дървото. Като ламята в приказката за тримата братя. Никога не чакаше ябълките да узреят, но щом се поналееха малко — почваше ги. Люлееше дървото с настървение и плодът летеше като градушка. За една-две недели изяждаше ябълките до зърно. Имаше обичай нощем да митка по чуждите градини. От бостаните отмъкваше най-добрите коравци и белязани дини, както вълкът задига белязаните агнета. Криеше корите някъде, но къде — никой не знаеше. През горещите летни дни, по вършитба, когато младите булки и моми, пламнали от слънцето и от напечената слама по харманите, напрашени от осилите, слизаха на реката да се изкъпят и разхладят загорялата си кожа — Васил прекарваше най-щастливите си часове. Сгушен някъде в гъстия върбалак, той гледаше с гладни вълчи очи и притаен дъх. Не смееше да мръдне — боеше се да не го усетят. Веднъж двама косачи го бяха издебнали над вира при Хаджиевата воденица и го бяха надупкали с железни вили. Дори когато се ожени за дъщ е рята на Маринката Тинка, той пак не престана да зяпа подир чуждите жени.

До Василевата обущарница имаше една бакал-

ница с клюмнала стряха върху две криви крушови подпори, с две тенекии катран, едно каче дребна риба, жълта като восък, чифт жълти червули на прозореца и един календар на стената — от времето на дядо Радославов.

Туй беше то цялото «търговско-индустриално средище» на Златица. Всичкото друго — пущинак. Като благословия, слязла отгоре — високо над шумата на дърветата, — стоеше един почернял дървен кръст, прикрепен върху камбанарията на вехтата черкова. Самата черкова кротуваше, погребана от турско време дълбоко в земята. Па и хората я бяха забравили.

И някъде — в пущинака на долната махала — живееше един данъкоплатец на българската държава: Маринката.

През деня, за който става дума, додето двамината цигани пиеха в кръчмата на Фачето, стрина Мариница седеше на сянка до вратнята и кърпеше с една губерка изтърбушен козлен чувал. Като всяка угледна къщовница тя не стоеше никога без работа. До нея беше сложена лескова кошничка със сламица и пет-шест яйца. Кърпеше стрина Мариница и чакаше циганите.

Маринката дялаше едно дърво с кривицата на двора. Слънцето печеше силно, но вече клонеше над планинските върхища. Пот плакнеше гърба на дърводелеца. Устните му бяха засъхнали. Изправи се. Насреща зад плета в съседната градина едно дете по риза сбираше нападали круши в полата си. Крушата беше разкършена, плодът й се ронеше без вятър.

Маринката надникна. Погледна жълтите сочни круши в полата на детето и викна с половин глас:

— Иванчо, я дай, дядовото, две круши от напуканите — за мене една и за баба ти Маринца една. Дай де, две крушки, да си наквасиме с тях устата!

— Ти ко ша ми дадеш? — дигна мускуривата си глава Иванчо.

— Баба ти Маринца, като пече утре вечер хляб — ш'ти метне питка. Че като си я посолиш със сол и червен пипер, ох, мале-е-е!

Детето избра две круши и ги мушна през една дупка. Тъкмо в туй време се подаде майка му между дърветата — разчорлена, запотена, с разкопчана риза, — че като се развика:

— Ваньо, ръката ш'ти счупя! Дърти хора сте, а нямате капка срам! Защо мамите глупавото дете? Защо му грабите крушите? Че вие да му речете: «Иванчо, донеси на баща си гащите» — то и тях ще домъкне — толкоз му сече умът..

Маринката, без да каже дума, хвърли през плета своята нахапана круша.

Рошавата жена избухна, грабна крушата и я закити пак в двора на Маринката.

— Защо ми я връщаш олигавена? Цяла круша искам! — викна тя неумолимо.

Стрина Мариница се дигна. Кротко заговори:

— Не прави тъй мари, сестро, аз на Иванча ще опека ина питка.

— Питка ли? Не ви ще той, наш Иванчо, питките! Пък и какво ли брашно ядете — черно като кал. Да не сте лъгали друг път момчето ми, че ви вземат дяволите! Стоите до плета и го мамите. Магьосници с магьосници!

Маринката пусна на земята кривицата, махна с ръка — господ нека бере грижа за таквиз жени — и мръдна до харманския плет. Откачи мотиката, запретна си крачолите и тръгна.

— Отадям да полея зелето — рече той на жена си и тихо притвори вратата след себе си. Защъпука бос в гъстата селска пепел.

Като мина край Стефановата тенекеджийница, Стефан скокна, излезе навън и го спря.

— Бате Марине, къде?

— Отадям да си полея зелето. Напукала се

земята, сушата ще го попари. Зимъс какво ще ядем, ако не се роди?

— Много отрано си запретнал крачолите.

— Аз тъй. . . да ми са готови.

— Ами какво току гледаш към земята, мравучките ли четеш?

— Гледам си, аз тъй си гледам.

— Гледай си, бате, за гледането царят данък не взема.

Маринката си имаше една надежда в живота: да намери нещо. Някога, преди години, една циганка му беше гадала на ръка: «Пада се смърт в къщата ти, хем скоро ще бъде — му беше рекла тя, — а на стари години ще намериш имане и ще заживееш като болерин.» Не се мина малко, ни много, думите на гледачката се сбъднаха. Тинка, неговата дъщеря, почна да крее, замъждука и угасна като вощена свещица, духната от слаб ветрец. Маринката повярва завинаги на циганката. И оттогава той, като вървеше по пътя, все надоле гледаше. Защо пък да не гледа? Нали няма друга работа, като ходи. Понякога си мислеше как ще навърви на стрина Мариница — когато намери имането — цяла връв жълтици. Ще светят като големи звезди и ще подрънкват, и ще пеят като птиченца. Сърцето му се разтваряше, когато чуеше песен на човек или на птица. Очите му овлажняваха — неговите малки сини очи, които се плакнеха в тиха вътрешна светлина и от година на година се дръпваха все по-навътре.

Като отмина Маринката, Стефан дълго гледа подире му и се замисли. Той беше особен човек. Никой не го знаеше откъде е. Па и твърде не го питаха, защото езикът му бодеше като шило. Правеше газеничета от ламарина, продаваше ги по панаирите, сновеше между селата с една малка каручка и зли езици разправяха, че гонел циганките в житата и царевиците. Веднъж един златичанин, като си вървял през Честите крушки, видял

насред пътя Стефановата каручка — стои си. До каручката — кошничка с яйца, покрити с женско червено елече. Стефан го няма, туй добре — може да е слязъл човекът вода да си сръбне или да отсече някоя лескова пръчка от долчинката, ами туй женско елече що ще тука? Тая работа не ще да е твърде чиста — помислил си златичанинът, па снел сено от каручката, дал на коня да яде, докато чака стопанина си, и отминал. Когато нямаше какво да прави, Стефан ходеше за риба на седник с един дълбок сак или стоеше пред кръчмата на сянка и мислеше. Най-чудни мисли се въртяха в главата му: Какво щеше да бъде, ако газеничетата никнеха по дръвчетата? Ами ако на небето има две големи халки и от тия халки бъде спусната люлка! Целият свят ще се изпревърви да се люлее. Колко пари може човек да събере от такава една работа!

«Какво ли ще стане, ако Маринката изоре едно гърне жълтици?» — мина му изведнъж през ума, когато запретнатият, сух и лек, с окърпени ръкави и мотика на рамо човек зави надоле.

И нали се чудеше и маеше къде да се дене от безделие — тенекеджията реши да си направи една шега. Стана, разбърка натрупаните тенекии в ъгъла на дюкяна си, измъкна едно жълто парче ламарина и почна с ножицата да реже колелца.

Васил, който се святкаше насам-нататък, надникна в работилницата, като се опря с две ръце в горния праг.

— Какво режеш? — попита той.

Стефан нищо не му отговори.

— Какво сечеш, майсторе? — повтори Васил.

— Жълтици сека.

— Кажи де!

— Седнах да нарежа колелца за дайрета. Получих телеграма, че тази есен ще се женят всичките цигани от околията. Сватби ще кънтят, вино ще се лее като река, овни на шиш ще се пекат, дайрета

трябват. Цигански сватби ще се дигнат — не е шега работа.

Васил въздъхна. Напреде му се мярнаха две пълногръди циганки с черни като гарваново крило коси, червени елечета и жълти широки гащи. Неговото алчущо сърце почна да се топи. Преглътна и тръгна разсеян надолу към реката. Напреде му се навървиха десетина патки.

— Много здраве на всички ви! — викна след него Стефан.

Надвечер Маринката се зададе пак с мотиката. Стефан го посрещна:

— Бате Марине, утре къде ще ореш?

— В Мързяновия дол, там съм намислил да ида утре, ако е живот и здраве — отвърна Маринката. — Защо питаш?

— Пиша в една книга. Записвам всеки ден кой къде оре земята — на второ пришествие, когато дядо господ почне да плаща — по моя тефтер ще ви брои парите. А пък вие, ако щете, разбирайте от добро.

Маринката го погледна учуден. Стефан влезе в двора, прекоси го, прескочи градинския прелез, нагази буренясалата градина, отиде на другия край, смъкна от плета опушеното гърне, което някой беше набучил на кол. Разгледа го, чукна го два-три пъти с пръсти. Гърнето кънна тъпо.

— Пукнато е, но е добро.

*

На другия ден Маринката ореше по бели гащи. Бос и гологлав, с разкопчана риза. Браздите бяха влажни. Върху черната пръст лъщяха жълти ситни зрънца. С нежна есенна топлина ги милваше слънцето. Те трептяха и потъваха в земята, за да заспят и възкръснат до лято. Отнякъде долетяха две яребици. Бърже почнаха да кълват. Орачът ги съзря и спря. Наведе се, грабна една буца и я

хвърли. Тя се разрони и рукна във въздуха. Яребиците несръчно отлетяха. Тежкият шум на крилете им разбуди близката осенова горичка. Там върху мекия златен мъх сякаш беше задрямала есента. Стресната от птиците, тя се надигна и почна да трие очите си. Тръгна надолу. Настигна по пътя една бавна кола — като буболечка. Стъпи на стърчугата, покачи се и седна върху тъмнозелените узрели тикви. Слезе към село. . .

— Не трябваше да пъдя тези гадини — прошепна замислено орачът, — една шъпа зърно щели да изкълват — голямо чудо. . .

Беше надвечер. Подкани воловете. Наблегна ралото и му стана драго, че оре с два вола. Стари са му добичетата, ребрата им се четат, но още не са запрели. Я насреща Петко Белята — оре с един вол и едно магаре. Волът му умря от дамла по возитба. Одра му Петко кожата, продаде я и с парите едвам можа да купи едно магаре от циганите. Плющи сега копралята по магарешкия гръб, но магарето си е магаре — в брезна не върви. Па и слабичко е, горкото!

Когато стигна тъкмо срещу крушата, нещо запука в краката му, палешникът удари в камък. Воловете опънаха шиите си, Маринката надигна дръжката на ралото и отмина. На връщане — тъкмо на същото място — палешникът пак запращя.

— Тю, че голям камък — рече орачът и надигна ралото.

Воловете пристъпиха напред и спряха. Бай Марин мръдна към колата, взе мотиката и като се върна, почна да копае. Разкри една голяма сива мокра плоча и изведнъж му текна: ами ако под плочата се е завъртял някой зъм? Дръпна се назад, полека и страхливо загреба с мотиката плочата. Обърна я. Под плочата се разкри широка дупка, а насред дупката — гърне, почерняло, опушено, мокро. С изтръпнала ръка той се наведе, изгреба бърже пръстта, с която беше пълно гърнето до

половината, и напипа пари. Нагреба с шъпа: жълти пари. Сърцето му се сви, стана малко като просено зрънце и изведнъж се разпусна, като че се пукна. Гореща пот изби по челото му. Задави го лудешка радост. Побиха го тръпки от страх. От очите му рукнаха сълзи. Големи сини сълзи, като зърна от син гердан. Маринката не ги спря, нито ги избърса. Грабна гърнето и търти да бяга презглава. Нахълта в една нива с висока царевица. Препъна се в някакъв тиквен милин. Падна и разсипа парите. Почна да ги гребе и събира с пръстта. Ръцете му трепереха, обхванати от треска, жълтиците се ронеха между пръстите. Маринката ги грабеше. Натъпка ги пак в гърнето. Сви към осеновата горичка. Потъна в тихата светла шума на есенните дървета. Спря се — наоколо тишина и тук-таме златни слънчеви петна. Слава богу — няма жива душа. Само сърцето му биеше като барабан, а сълзите течаха — големи и бистри — от сините му очи. Те слизаха по редките руси мустаци и капеха надолу. Додето слънцето превали и морава тъмнина зашъта над нивите, не се дигна от горичката. Стоеше над гърнето, милваше го, приказваше му. От щастие очите му бяха станали големи и червени. Показаха се жълти есенни звезди. Те трепнаха като росни капки над шумата. Повя тъмен вятър. Пръпнаха листата. Доле в нивата воловете стояха още впрегнати и прегризваха. Когато околните хълмове почерняха, Маринката стана, спусна се към колата, прибра ралото, впрегна и потегли към село. Между коленете си той крепеше гърнето, топлеше го, както майка топли заспалото си уморено дете. Гълчеше му, милваше го с коравата си почерняла ръка и се озърташе като изтърван заек.

Късно стигна пред къщи. Никой не го посрещна. Стрина Мариница дремеше край огнището и не чу кога скръцна вратнята. На хармана, преди да разпрегне воловете, иманярят грабна гърнето, бутна градинската вратица и навлезе в тъмнината. Кло-

нете го шибнаха по лицето. Под дърветата растеше висок бурен и студена влага накваси краката му. Спря под ябълката, където къпеха мъртвите. Там преди три години окъпаха и покойната му дъщеря — младата Василева невяста. Наведе се и почна да рови с ръце. Пръстта беше мека и влажна. Бърже изрина една дупка, зарови гърнето и почна да тъпче отгоре с крака. Додето тъпчеше, чинеше му се, че отдоле излиза чудна мека топлина и милва, и пари краката му. Върна се, прибра воловете под стряхата и влезе в къщи. Жена му се дигна и сложи напреде му копаня — да си изплакне ръцете. Маринката съблече най-напред сивата си антерия, окаляна и закърпена дрешка с бели парцали, лепнати на ръкавите. Окачи я на една дървена клечка на стената и клекна да се мие. Протегна над копанята дългата си шия. Нагреба вода, но ръцете му трепереха и водата се разля.

— Какво ти е? Да не си нещо болен? — уплашено попита стрина Мариница и попипа челото му — да види дали има огън. — Боже, главата ти гори като пещ!

— Нищо не ми е — нещо ми се случи. . .

— Пак си се пресилил. Защо бързаш толкоз, колко ли оран имаш — три нивици, три черги място. Явах! Страх те е да не окъснееш. . .

Седнаха да ядат. Маринката сръбна две-три лъжици и спря.

— Не си добре, човече, да ти натопя камъчките!

— Не тряба.

— Аз ш'ти ги натопя, пък ти, ако щеш.

И тя сне от полицата един вързоп с пъстри камъчета, охлюви, мидени черупки, светогорско кръстче — черно. Наля вода в една ощърбена паница и взе да спуща вълшебните камъчки едно след друго. Устните ѝ тихо мълвяха молитва. Най-сетне, като спусна и кръстчето, тя прекръсти водата до три пъти, намокри си дясната ръка и започна да кваси челото му.

— Ама защо? Нали ти рекох. . . Нищо не ми е. Гледай каква си жена. . .

— На сега, пий, сръбни си повече де! Завчас ще ти мине.

Маринката надигна паницата и погълна жадно всичката вода.

Легнаха си.

Жената, която беше мънала цял ден коноп, капнала от умора, затвори очи да спи.

— Ружке — побутна я с лакът Маринката, — да ти кажа ли. . .

— Думай, че заспивам.

— Видях днеска Петка Белята, горкия човечец. Оре на Белия камък с Хасановото магаре. Цял ден една леха не можа да почерни. Магаре и вол къща щели да хранят. . .

— Нямат късмет дечицата му. Пък ги навъдил едни — цялата къща напълнил с дребни деца. Защо му са толкози—да го питаш—не може тиказа. . .

— Я да му дадем нашия вол!

— Ами ти с какво ще ореш?

— Моята е лесна, още две нивки има, ще взема неговото магаре и ще ги напраша криво-ляво. Ех, всичките да бяха като мене!

— Че ти какъв си? Да не си болерец?

— А бе не съм болерец, ама май че нататък отивам.

— Хубава работа: заболя те малко главата и почна да ги приказваш едни. . .

— Ще видиме, ти само почакай. Пък вола ще го дам на Петка.

— Дай му го. . . Ако щеш, дай му и къщата...

Млъкнаха. Маринката се въртеше на рогозката.

— Ружке, да ти кажа ли? Ама никому няма да обаждаш — чуеш ли? Най-напред искам да се закълнеш. Даваш ли клетва?

Но жената, свита като охлюв, беше заспала изведнъж дълбоко.

Маринката въздъхна. Не му даде сърце да я съ-

буди. Зави я с чергата. Помилва я по рядката бяла коса.

— Объхтала се е днес, сиротинята! Не можах да ѝ обадя. . .

Облегна главата си на белосаната стена и се замисли. Толкова много пари. Какво ще ги прави? Да земе, че да построи една голяма чешма на мегдана. Ще я думат «Маринковата чешма». Или пък да тръгне някоя нощ и във всяка къща през вратята да пусне по една жълтица. Най-добре ще бъде да избере едно дете от Петковите и да си го осинови. Ще го проводи на училище, ще го изучи, ще го направи голям човек — я даскал, я доктор. . .

Задряма призори.

*

Заранта в цялото село се разнесе новината, че Маринко изровил гърне с пари. И не какви да е пари — злато намерил човекът. Златичани се разшаваха като роени пчели. Къде? Коги? Колко? Гледай го ти него, шушумигата! Преструва се, с наведени очи към земята ходи, като калугеричка.

Заредиха се в Мариновата къща.

Най-напред се зададе стрина Николица.

— Маринце мари, вие сте намерили цяло гърне с имане, а мълчите, дано ви чумата тръшне, всичките! Свила си се като язовец в дупката — не смееш да се покажеш! Кажи на Марина да даде една жълтица за наша Дена. Нали е станала, магарицата, веке мома за женене. Ще ѝ нанижем нещо златно, дано се полъже някой да я вземе, че ще я ядат червеите! Веднъж да я пръждосам от главата си. Защо ми е? Пастърма ли ще правя от нея?

Стрина Мариница почна да мига.

— Лъжат, мари роднинке, гаврят се със сиромашията ни. Пет пари си нямаме. Вчера цял ден до вратнята съм чакала циганите. Имам шест яйца, да им ги дам, че да купи Марин катран. Скрибучат

му колата. Катранец трябва. Ако срещнеш нейде яйчарите, проводи ми ги.

— Ти бръкни в гърнето, не се прави на ударена, вземи там една за наша Дена, чемерите да я ударят, че съм я снощи проводила за вода на залез, а тя се върна по петляно време. Цяла нощ мърсувала, кучката. Да земеш, че да ѝ извиеш врата и да ѝ откъснеш главата като на пиле петровденско. Мале, какъв свят се навъди, какъв свят. . .

— Как сте, Маринце, как сте, сестрице — надникна през плета съседката, — добря ли сте?

— Благодариме, добре сме си.

— Чухме, чухме. Да дава бог всекиму. Защо не речеш на Марина да прескокне в нашата градина, че да сбере нападали круши? Я погледни мари, сестричке, как са пожълтели. Като ги хапнеш — мед капе от устата ти. Няма кой да ги яде — тъй ще си изгният. Нека прескокне Марин — да си напълни капелата, ами. То дървото, като ражда, не ражда само за едни, ами за всички. Или пък ако Марин си има работа, ша проводя Иванча да ви донесе една торбичка. Ей сегинка ша го проводя. Ти пък виж там нещичко да му гудиш в шъпата.

— Какво да му гудя?

— Ти си знаеш. Аз ли ш'та уча?

Стрина Мариница загледа слисана съседката си.

На вратнята се подаде Петко Белята, сиромах човек, свадлив, гол като манастирски плъх. Той имаше само едно ухо — другото го отхапала свинята още кога бил малък. Развика се, почна да маха с ръце:

— Маринце, ела сам! Да кажеш на Марина да ми плати данука! Какво ме гледаш като теле шарена каруца? Да иде на общината и там да плати, колкото кажат хайдутите. Тъй да му кажеш. Идваха вчера да тършуват в къщата ми. Жандарин ми проводили обирниците! Паниците и менците ми щели да вземат, защото не съм си плащал данука. С какво да го платя, с въшки ли? Мъчат бедния на-

родец, вадят му душицата. Хайдути с хайдути. Ще ги изколя, с брадвата ще ги насека, тяхната... Марин да ми плати данука! Сега бързам на воденицата. Пак ша дода.

— Той, наш Марин, думаше да ти даде вола...

— Да ми го даде, защо да не ми го даде? Марин е богат човек. Джобовете му сега пращят от жълтици. И данука ша ми плати, и пари назаем ша ми даде, и вола си, и...

Замина, гласът му кънтеше надолу из вървалака.

Отнякъде се заклати с патерица, прегънат надве, дядо Вървбан. Той не чуваше досущ и с двете и как беше научил за Мариновото имане — не се знаеше. Голямата му глава се клатеше като звънец. Шията му нещо не държеше. Похлопа с патерицата си. Тихичко, сякаш се боеше да не стресне някого.

— С Марина искам да прикажа две думи.

— Влез, дядо Вървбане — посрещна го зарадвана стрина Мариница, — я го виж, дядо Вървбан дошъл! Че влез де, Марин е на хармана.

— Коя Гана? Не ща аз Гана... С Марина вашия искам...

— Ела с мене! — викна в ухото му Мариница.

Поведе го. Марин ходеше като щур по хармана, въртеше се край градината. Наведе се за нещо от земята — премести го, почеше се по врата, па вземе, че върне нещо пак на същото място. Нито му се работеше, нито му се стоеше.

— Добре дошъл, дядо Вървбане, че как тъй се накани?

— Марине, ти ли си? — дигна угасналите си очи старецът. — Пък жена ти дума: Гана... Що ми е мене Гана на тия години?

Засмя се. Оголи венците си — нито един зъб.

— Какво те носи насам?

— Ай?

— Защо си дошъл?

— Чух де, не викай толкози. Не съм глух я!

Дошъл съм да ти кажа... — И като се наведе към Мариновото ухо, дядо Вървбан зашъпна: — Защо стоиш, какво чакаш, дигай се още сега, че иди на хаджилък. Защо се маеш? Вземи си булката и тръгвай. Хубаво нещо е да ти стъпи крачецът по свети места. Пък на мене — една броеница, кокалена. Туй да си го запишеш в ума. Запрях, няма какво да правя, пък ако си имам броеничка, ще си чета зърната и ще си стоя под черницата. Нашата черница цяло лято ръси плод. Защо не минете да си похапнете?

Стрина Мариница донесе една порязаница хляб, поръсена със сол и пипер. Подаде му я.

— Хлебец ли? Госпо здраи да ти дава! Ами сиренце една бучка, ако щеш? Има две години не съм си блажил душицата. Ох, че грозно нещо било старостта...

— Нямаме, дядо Вървбане, нямаме. Де у наша къща таквоз нещо!

— Питам само, ако имате, то се знае, че като нямате...

И той почна да троши хляба си и да сипва с шъпа трохите в устата си.

Появи се Цвятко «Предприятието». Той беше търговец, събираше кокошки и тиквено семе. Ходеше по селата, въртеше едно синджирче — ту го завърташе, ту го отвърташе около големия си пръст — и всекиму говореше купешки приказки. Гласът му излизаше като из празна бъчва. Наричаха го «Предприятието», защото, дето седнеше и дето станеше, все за предприятия бълнуваше. В Златица се мяркаше често.

— Господин Марине — започна той, — имам една идея за едно предприятие в широк мащаб... предприятие, което... Да... в днешното безобилие... — но нещо засече и никаква купешка дума не му идваше на ума. Зачерви се, извади си кърпичката, за която мъчно можеше да се каже дали е тъ-

кана от бяла или черна прежда, и почна да си бърше челото.

— Да, един, тъй да се каже, компетентен съдружник за едно предприятие, което. . .

Маринката го слушаше с отворени уста и нищо не проумяваше.

— Цвятко бре, я да ти продам една кокошка! — прекъсна го стрина Мариница. — Колко ще ми дадеш за ярката?

— Донеси я да я видя — махна презрително ръка търговецът.

— И ти ли си тука бе, защо си дошъл? — развика се Стефан тенекеджията. — Тю, какъв свят! Да не чуят, че някой намерил малко парици! С кука ще ги измъкнат от устата му. Хайде, махвай се! Срамота е. Да не мислите, че бай Марин ще бие барабана да събере селото и раздаде жълтиците си! Завъртели сте се над чуждото имане като мухи край магарешка опашка.

Дръпна Маринката настрана.

— Бате Марине, пари си набутал.

— Кой ти каза?

— Едно птиченце кацна на рамото ми и ми пришушна на ухото. Ти остави птиченцето, ами знаеш ли, че ще те заколят? Нашето село е пълно с хайдути. Всички са настръхнали, ножове точат. С кремък ще те дерат, на шиш ще те пекат, додето изкажеш гърнето.

— Какво да правя? — разтвори широко очи Маринката.

— Бягай! Вземи си парите и бягай! Иди ги потули в Караорманската гора. Мини по долния мост. Там е сенчесто и тъмно — никой няма да те забележи. Прескочи плета на градината, вземи пътеката и бягай леко като заек. Приятел си ми, затуй дойдох да ти кажа. Не ща да ми даваш нищо за съвет. И да ми даваш — няма да го взема. Аз таквиз пари не харча.

— Че какви са, не са ли български? — страхливо попита Маринката.

— А бе те че са български — български са, но за мене са много едри. Пък и да ти кажа ли — тях няма кой да ги размени. В петък иди на оряховския пазар, че си ги сложи в банката. Оттам ще си теглиш по малко и ще си ги харчиш.

Като се върна в дюкяна си, тенекеджията Стефан повика Василия, затвори добре вратата, пусна капаците и приказва с него половин час. Какво си приказваха — не се знае, но когато Васил излезе, очите му горяха. Греховна стръв беше пламнала в тях. Сумтеше, гледаше неспокойно и не можеше да си намери място.

*

Вечерта, щом трепнаха омърлушените редки звезди над Златица, Маринката си стегна цървулите, мина като сянка в градината, разрови гърнето, мушна го в една торба, прескочи плета и нагази в гъстия бурен от коприва и свирчовина. Високата коприва го парна по ръцете и той ги дигна нагоре. Мушна се под върбите. Отляво течеше реката — тъмна и успокоена. Под водата куртеха със задавени гласове жаби. Маринката пое утъпканата крайбрежна пътека, която слизаше към долния мост. Ту вървеше, ту подтичваше. Мъчеше се да върви лекичко като заек! Бързаше да се измъкне от селото, преди да се е показала жълтата месечина над Белия камък. Огрей ли — ще го видят. Като отиде в Черковната — там под някое старо дърво, дето човешки крак не стъпва, ще зарови жълтиците.

Наближи моста. Преди да мине отвъд, спря и се ослуша. Под моста нещо изпращя. Сякаш някой ходеше по сухите нападали от върбите тънки съчки. Пак затича. Няма никой. Тъй му се е сторило. Ей го, нагоре едвам се мержелее в тъмнината пътят към гората. Редят се черни хълмове. Над тях небето е зачервено.

Тихо премина моста. Но щом стъпи до дънера на кухата върба отвъд, напреде му изскочи един страшен човек с чувал на главата и две дупки на чувала, през които светнаха две вълчи очи. Той се хвърли върху вдървения от страх иманяр, събори го на земята, грабна торбата и се загуби в мрака. Поваленият чу само как крадецът не мина по моста, а прасна през реката, прецапа, изпращя градински плет и настана тишина. Някъде във върбалака се обадиха жаби и пак млъкнаха.

Ни жив, ни умрял — жълт като свещ — Марин се върна в къщи. Не проroни дума. Стрина Мариница дигна газеничето към лицето му и прехапа устни.

— Мила майчице, бре, Марине, на какво си заприличал?

Марин не отвърна нищо, ами почна да пипа по полицата.

— Какво търсиш?

— Нож търся! — избухна той изведнъж.

— Защо ти е?

— Искам да се мушна в сърцето. Ограбиха ме, взеха ми гърнето!

— Какво гърне? Боженце, наш Марин е полудял. . . Ами сега какво ще те правиме? Да ти натопя ли камъчките?

— Гърнето ми, жълтиците! — викаше Марин и се държеше с двете ръце за главата. Завъртя се из къщи като халосан.

Тръшна се на одъра и почна да се мята — сякаш го беше хванала тежката болест. Стрина Мариница трепереше над него като вейка, като едничък есенен лист на голо клонче.

Подир един час време къщната врата се хлопна. Някой пристигна и заудря сърдито с юмрук вратата. Мариница отвори. На прага се показа Васил. Дигна нещо черно и изръмжа:

— Нà ти златото, говедо! Не видя ли, не разбра ли, празна кратуно, че гърнето е пълно с жълти тенекийки!

И като замахна с все сила, удари гърнето насред къщи и го строши. На земята се жлътна «имането».

Онемял се наведе Маринката, дигна едно парче, приближи го до газеничето и започна да го разглежда, но нищо не разбра. Той беше неграмотен и прост човек.

ИВАН КРАЛЕВ

На Николай Лилиев

Те идеха от Мержаново на една шейна с бели коне и много звънци, които чуруликаха. Юздите на конете държеше цигуларинът, а до него стоеше малката негова, неминала още под венчило невяста. Отзад бяха седнали двамина едри мъже с дълги мустаци, рунтави калпаци и сини добри очи под калпаците — Горан и Петко, братята на мержанката, овчарите.

Конете бягаха, звънците чуруликаха като пилета в бяла от цвят пролетна градина, младото момиче, което се женеше без було, държеше с две ръце десницата на годеника си, а двете боримечки се мушкаха отзад с лакти и добродушно се смееха. Беше им драго, че се возят на шейна с бели коне, че ще влезнат в Кладница, където мержановски крак не е стъпвал от нам кои години, и че сестрицата им ще се жени за такъв славен цигулар като Иван Кралев. Момичето мислеше за непознатия свекър, който ще ги посрещне на двора, засмян и зарадван, за харизмата, която ще й хариже, и за високия паметник срещу дядовата Кральова вратня, на мегдана.

Отзад, подире им, оставаха дълбоки дири в мекия сняг подир двата шиена. То бяха първите дири от шейсет години насам между двете вражи села Мержаново и Кладница. Имало е някога, преди

много години, здрав, утъпкан път между тях. По този път се е нижела върволица от хора и кола. Есенно време, към Димитровден, мержановчани смъквали на биволски кола големи толуми с овчо сирене и масло, дялано дърво от вековната мержановска гора и чували с ябълки — за червено жито от кладнишките хамбари. Кладничани ги посрещали като свои хора по къщите си, гощавали ги, черпели ги, радвали им се. През белите зимни нощи кладнишките ергени на коне ходели да крадат хубавите като самодиви мержанки. И роднинският синджир, който свързвал двете села, от година на година все повече заяквал. Тъй било едно време, до оня страшен ден през лятото, когато насред кладнишкия мегдан на кол била побита главата на войводата Стоян Кралев, а край него по целия мегдан, като снопи на харман, били натъркаляни труповете на стотина юнаци. Същото лято халките на синджира се скъсали изведнъж и пътят между двете села опустял, буренясал и се напукал. Жива душа вече не се мяркала по веселия друм. Дошли порои на втората пролет, продънили го и той заприличал на отворена рана. Дошли порои на третата пролет и раната станала по-широка и по-дълбока. И расла тая жива рана цели шейсет години, додето се превърне на продънен, сух дол. Покрай него сега вихром бягаше леката шейна с младоженците и белите коне.

Когато стигнаха селския вратник на Кладница, Иван Кралев замахна и се провикна на конете, подире му се обадиха овчарите, а момичето се изправи да погълне с очи новото си село, което потъваше в снежен пух, оградено отвсякъде със стръмни скали, като в гнездо. Сърцето му затуптя. Тогава от снега изведнъж пред конете израсте един едър снажен човек с пушка на рамо и войнишка шапка, сграби юздите на конете и спря шейната.

— Стой! Къде, къде?

Очите му погледнаха с вълча стръв момичето. То се обърка, озърна се безпомощно и седна.

Учудено попита Иван Кралев:

— Защо спираш шейната ми, Карамета̀к? Махай се от пътя ми да мина!

— От Мержаново ли са?

— Може да са от Мержаново, тебе какво ти е?

— Ти няма да влезеш в Кладница с тези хора — отвърна оня с вълчите очи.

— Кой ти каза, че няма да вляза? — каза с тих, разтреперан глас цигуларинът и замахна с камшика да го удари по главата, но ударът замръзна във въздуха. Тъкмо в туй време екна селската камбана, двамата овчари смъкнаха калпаците си, лавнаха селските кучета и отневиделица изскокнаха стотина души — мъже, жени и деца, — струпаха се около шейната, задръстиха й пътя. Снегът почерня от народ. Развикаха се:

— Не щеме мома от Мержаново! Да я връщаш!

— Ти луд ли си, Иване, с какъв ум си тръгнал да ни водиш душманка в селото!

— Свършиха се за дядовия Кральов син хубавите кладничанки, брей!

— Ако крачецът на тази жена стъпи в селото ни, братя ристиени, огън ще изгори нивите ни, градушка ще убие житата ни, чума ще мори челедта ни — хубаво да ми помните думите! Че може ли то народна клетва да се потъпче в земята, в калта, питам, бива ли, или не бива?

— Не бива! — закрещя тълпата.

— Народната клетва който не варди, да се маха от селото!

— Господ е отгоре. Той не забравя, той вижда всичко — няма да ни прости, ако нарушиме клетвата си!

Иван Кралев, младоженецът, мълчеше. Иван Кралев, цигуларинът, който цели десет години беше свирил на тези хора и с щедра душа по сватбите, хората и седенките им раздава най-свидния дар, какъвто може свирач човек да даде на земята — песни, — сега ги гледаше и не можеше да ги познае.

Тези ли хора триеха с длани очите си, когато подкарваше някоя тъжна старовремска песен? Тези ли играеха в празничен ден, накичени с цвете, луди-полудели от цигулката му! Не са те!

Дребен сняг валеше и засипваше разлютения народ, конете и сватбената шейна. В бяла булчена премяна потъваше надолу Кладница, а назад Мержаново го нямаше, отколе издъхнало в снега.

И като разбра, че няма нито един свой човек между навалицата, да я разблъска и му стори път, той се обърна назад и каза:

— Дайте ми брадвата!

Гласът му беше все тъй тих и разтреперан. Единият от овчарите се наведе и му я подаде. Ръката, която беше научена да държи само лък, стисна брадвата. Изправи се Иван Кралев, скочи от шейната:

— Слазяйте и вървете подире ми, аз ще ви сторя път! — обърна се той към своите и помилва по бузите годеницата си, която беше изгубила и ума и дума от страх. — Не бой се, пиле, не бой се! Тези хора ще омекнат.

Издигна брадвата над главите и викна със страшен глас, какъвто никога не бяха чували кладничани у цигуларина:

— Път! Който се мерне пред очите ми, ще го насека, на парчета ще го направя! Ще ви дам да разберете как се спира сватбарска шейна. . . Кой ще излезе напреде ми, нека излезе да го видя!

Навалицата трепна. Децата и жените писнаха, а мъжете се стъписаха назад. Пътят пред Иван се опразни. Тогава насреща му излезе кметът на Кладница, Ивановият баща, и рече:

— Аз!

Иван остана като гръмнат.

Дядо Кральо го попита:

— Иване, какво правиш, Иване! Луд ли си? Съсечи мене! Ха де, съсечи ме, че да минеш.

Цигуларинът стоеше настръхнал, с брадва над бащината си глава. А бащата пипаше раменете му с

двете си измръзнали и набръчкани ръце и търсеше очите му. И когато ги улови, изведнъж страшното було, което беше потулило света от Ивановия поглед, се разкъса. Зад него единият кон отърси снега от главата си и две медни звънчета се сбориччаха.

Старецът знаеше колко го обича неговият син.

— Снеми брадвата! — кротко заповяда той. — Снеми я де!

Иван се покори и пусна в краката си тежката господарка на стогодишните дървета в мержановата гора.

— Слушай сега да ти разкажа за оня ден, когато турците клаха Кладница, чуй най-напред приказката ми, че тогава прави, каквото знаеш. Баба ти Гена ти е разправяла едно време, но ти си забравил. Не е хубаво, синко, да забравяш тези работи. Ти си забравил, а тези хора — видиш ли ги наоколо — не са забравили. Защо им се сърдиш? Не, ти не им се сърдиш, а брадва си дигнал да ги сечеш. Как можа? Иване, у дома, в голямата писана ракла, на дъното, има скътано едно жълто, почерняло вече от годините лъвче. Знаеш ли го ти него? Показвал съм ти го. Знаеш на кое чело е било. Туй е то всичкото, което остана от дяда ти Стояна Кралев, бунтовника. Ти не помниш дяда си, защото, когато се роди, на неговия гроб беше разперила клони тридесет и пет годишна ябълка. Какъв левент беше моят тетьо Стоян Кралев, какъв хубавец! Виждам го там, на мегдана, пред дружината, стъпил на един камък, слово държи с гола сабя в десницата. На главата му — бял калпак, на калпака — пауново перо, а над челото му — златно лъвче играе. Като лъвове Стоян Кралев и другарите му вардиха големия камен мост на Тунджа, три дена и три нощи държаха башибозуците и не дадоха поганско пиле да прехвръкне към разбунтените села. . . Ти, Иване, не смятай, че роднят ти баща не те разбира. Щом като си залюбил туй момиче от Мержаново,

можеш да го доведеш в Кладница. Аз съм ти баща, разбирам, позволявам, но кметът дядо Крально не позволява. Съсечи го, на парчета го направи, тогава той ще ти позволи да прескочиш трупа му и тя да го прескочи, и ония двамата братя с рунтавите калпаци, цялото Мержаново доведи да го прескочи! И ако съсеченият дядо Крально ляга да го прескочиш, той не дава да прескочиш трупа на Стояна Кралев, войводата, моя баща! Защото ти знаеш кой му изпи кръвчицата. Разказвали са ти как башибозуците оградиха селото, от всичките страни го заобиколиха, взеха да хвърлят камъни и огън, куршуми като градушка се изсипваха по плочените покриви на къщите, а юнаците вътре здраво държаха гнездото си. Девет дена нашите бяха господари в Кладница. Гледай там онези големи бели канари. Виждал ли си есенно време как почерняват, когато облак гарвани падне върху им! Тъй бяха почернели от башибозуци. От всичките краища, от ограбените, изкланите и запалени села те прииждаха всеки ден, трупаха се около Кладница, точеха си ножовете и чакаха Стоян Кралев да се умори и да дигне бял байрак. Стоян Кралев не дигна бял байрак, не предаде селото си, предаде го издайникът от Мержаново, който заведе башибозуците при изворите, откъдето иде водата на кладнишките чешми. Погуби ни изедникът, дето научи башибозуците да отбият водата и да морят в най-горещите дни запитените в обсаденото село малки дечица, уплашени жени, стари бабички и уморени от бой солдати. Нямаш право, Иване, да ни водиш тая жена! Нямаш право! Ние дадохме клетва тогава, една вечер подир клането, и кръст целунахме да счупим крака на мержановчанина, който стъпи в новото ни село. Каква страшна вечер беше! Небето червено, гори, горят хора, горят ниви, горят богати села. Още ми мирише на барут. На пепел беше станало имането ни. И там, на мегдана, където е общата гробница и ябълката, труп върху труп бяха складени сто души мъже, а най-

отгоре на кол — тетьовата глава. Каква страшна кладня! Не ща да я виждам! Не ща! Защо ме мъчиш, Иване? Ти няма да потъпчеш светата гробница. Моят син няма да го направи Кажи ми, нали няма?

Цигуларинът гледаше как баща му ръкомаха, бърше си очите, вика напреде му и цял трепереше. Беше мислил, преди да тръгне към Мержаново, знаеше, че селото ще се опълчи срещу него. Не се боеше той от селото. Надеждата му беше в бащата. Не е край старият да не го разбере и да не отвори селската вратня за шейната. Но когато дядо Крльо се изправи срещу му, за-да го върне, земята под краката му се продъни. Окървавен излезе изпод камъните Иван.

— Прости ми, тате — рече той глухо, сякаш гласът му идеше от други свят, този не беше гласът на цигуларина, — нека и хората от Мержаново ми простят. . . Идете си и вие, Горане и Петко, земете сестра си и я върнете назад във вашето село. Тя е млада и хубава, лично чело има, няма да остане неженена.

Иван Кралев протегна назад ръка да ги махне. Рамото му трепереше. Ръката му докосна меката като коприна коса на златоокото момиче и пръстите изтръпнаха, объркаха се. Сълзи потекоха от очите на цигуларина, той ги обърса с ръкав и очите му изведнъж изсъхнаха.

— Простете ме и вие, добри побратими от Мержаново, сбърках, много сбърках, обидих къщата ви. Додето съм жив, няма да си простя.

Двамата братя дигнаха на ръце вкаменената мержанка и я сложиха в шейната. Петко обърна назад конете и ги шибна. Звънците записукаха като врабчета, над които се е спуснала от небето граблива птица.

Снегът отколе беше заличил първите дири на шейната и бързаше да засипе вторите. Сякаш нищо никога не е било.

Тълпата мръдна към село. Иван тръгна с хората, но той не беше с тях. Нищо не виждаше младоженецът, нищо не чуваше, някаква онемяла тишина беше слязла над земята и той газеше в мекия сняг.

Пред него се изправи една стара жена.

— Че защо си тръгнал, чедо, по душмански села да търсиш булче! Малко ли са момите в наше село? Я погледни какви са хубави нашенки, като божури. Защо не откъснеш един божур, да накитиш с него дядовата Кральова къща, ай?

Тя показа към една купчина моми, които гледаха право към него и си шушукаха.

Наистина, колко са хубави момите от Кладница! Червени като божури. Иван Кралев никога не се е китил с божур.

— Бате Иване, я ни посвири едно хоро да тропнем, стига, стига страхотии, днес е божи празник! — викна насреща му едно момиче.

— Посвири ни де, голямо чудо станало, нея като няма, ние нали сме тука — обади се друга.

— Горе главата, цигуларино!

— Проводете у дома за цигулката ми — проговори момъкът, който гледаше хората като насън, с изстинало сърце, — дайте ми цигулката! — и пак потъна в онемялата тишина. Колко е пусто на този свят. Свой човек няма. Сирак е човешката душа. Тя ходи с протегнати ръце, пипа в тъмнината, моли се и не може да найде родни прегръдки. Кой ще отвори вратите си да я прибере, когато замръкне в някое далечно село?

Засвири. Люшна се едно голямо хоро. Засмяха се хората изведнъж. Щом се наловиха, забравиха тревогата, стъпкаха я в снега, олекна им на душите, разтвориха за веселба сърцата си. Провикнаха се мъжете, запяха закачлива хороводна песен момите, заглушиха цигулката. Засмя се Иван Кралев.

Бърже мръкна. Мрак засипа снега. Един по друг се пущаха играчите и потъваха в тъмнината. И когато цигуларинът остана сам, спря и дълго гледа към

опушените жълти очи на къщите, които пъшкаха под снега. Седна на земята в снега, сложи на коляното вярната си орехова другарка и полека потегли лъка. Тогава захортува златоокото момиче, с хубавия бистър глас, който остана завинаги в душата на цигуларина, след оная първа среща на мержановото кладенче.

— Ти ли си Иван Кралев, цигуларинът, за когото ходи реч, че омайвал нощем месечината над Кладница и тя му слазяла от небето долу на земята да му грее в собата до главата и да го целува по челото, когато спи? Ти ли можеш да разиграеш, ако поискаш, дърветата и камъните? Ти ли държиш под ключ сърцата на чернооките кладничанки? Ти ли си внукът на Стоян Кралев войводата?

— Аз съм Иван Кралев, аз съм цигуларинът, харесваш ли ме?

— Харесвам те. Какъв хубав кичур коса пада над челото ти. Виж моята коса колко е мека. Помека е от тревата, която батьовото стадо тъпче в планината.

Чистият човек я прегърна, за пръв път през живота си разбра колко му е свидна младата жена и кръвта му пламна.

Нощта беше мека като душа. Месечината гледаше през рамото му, къпеше челото й. Очите й бяха жълти като зърна от кехлибарена броеница. Кладенчето нещо си приказваше само на себе си, като дете, сложено в кринче, да не шава много.

А когато някой зашумоля и цигуларинът яхна коня си, същият глас му заръчваше:

— Тази нощ няма да омайваш месечината. Вричаш ли ми се?

— Вричам ти се.

— Закълни се!

Иван тръгна. Разгъна се тихо широко поле напреде му. Далеко зад помръкналите балкански върхове избиха летни звезди. . . Лъкът трепереше над жиците. Те звъняха като капки, които се ронят от

капчук, трепереха като звънчета на шейна, на сватбена шейна с бели коне. . .

Изведнъж, както свиреше, той усети топъл дъх зад гърба си. Стори му се, че до него в тъмнината стои баща му. Той е — самият дядо Крайо, — милва главата му с набръчканата си ръка и му дума:

— Хайде, Иване, тичай да догониш шейната и да върнеш невястата. Сбъркахме, синко, дето не те пуснахме да влезеш в селото. Ставай!

Иван скача, хвърля цигулката в снега и се втурва като хала. Той бяга по снежната поляна, затъва до гърди в преспите, прескача като заек храсталаците. Прехвърли първия хълм, тича нагоре по втория. Настига шейната накрай село. Спира я. Момичето се хвърля към него и почва да го прегръща. Горещи сълзи мокрят обруленатa от студения вятър буза на цигуларина. Горан и Петко гледат слисани.

— Какво гледате? Обръщайте шейните пак към Кладница!

Зимна нощ. Вятърът е притихнал в долчините. Тъжна месечина свети. Пеят звънчетата. Кладница е заспала глух сън. Шейната се плъзга по улиците на селото.

—Ей го там паметника на Стояна Кралев бунтовника! — показва Иван.

Момичето отваря широко очи.

Широко се отваря дядовата Кралева вратня. Гологлав посреща дядо Крайо сватбарите. Подава ръка най-напред на момичето да я целуне, сетне на Ивана. Но коя е тая жена зад него? Баба Кралевица, Ивановата майка. Що ще тя на сватбата — нали умря преди две години! Иван скача от шейната и тича към нея.

— Мале, виж какво момиче съм ти довел! Много се намъчих днес, додето върна шейната. Защо плачеш, мале?

— От радост, сине, от радост, гълъбе!

— А тази пендара, дето я държиш в ръце, кому ще я вържеш?

— На невястата ти, Ваньо.

— Ох, милата ми майчица!

Иван я прегръща и мраз нахлува в сърцето му.

От паметника слиза каменният войвода и тръгва към сватбарите. Девойката надава вик и се хвърля от шейната. Хуква да бяга към къщи, а каменният човек тропоти подире ѝ. Иван бърже препречва пътя на някогашния войвода и дига брадвата. Ох, тази брадва!. . .

Глухо заплака цигулката. Една струна напрегна последните си сили, изпъшка и се скъса, двата ѝ края се навиха на кравайчета като моминско къдрици. . .

Цигуларинът дълго три челото си със сняг и когато се съвзе и събра объркани си мисли, кривна надолу към опушената светлина. Влезе в една кръчма. Кръчмаринът стана да го посрещне. Иван Кралев сне калпак и замахна да отърси снега.

— Брей, Иване, главата ти е побеляла! Целият кичур над челото ти е станал бял като сняг!

Усмихна се младият побелял момък и каза:

— Нищо.

А гласът му идеше сякаш от други свят.

ХАН ТАТАР

Татарите пристигнаха на черни коне.

Тъкмо зрееха черешите. По клоните се люлееха млади невести и момичета с кошници. Малки деца поемаха с шъпи узрелия плод, ядяха лакомо и по бузите им течеше червен сок. Лятното слънце печеше хляба. Като жълти облаци се плакнеха в зной житните хълмове. В село кънтеше ковачницата. Криворъкият ковач Данаил клепеше сърповете. Старците стягаха колята за возитба, а бабите цепеха ранни круши и ги редяха върху дървените, плетени с лозина ритли да съхнат за понуда. Времето се беше утаило. Отникъде не лъхаше хладина.

Най-напред ордата израсте — черна и страховита — върху оброчището на орешчани, над Данаиловото лозе. До кривия камен кръст — нашарен с дълбани старовремски букви, където селяните на Петровден колеха яловици и престарели овни и пиеха гъсто черно вино — се появи мъничък човек на кон, с дълго остро копие, кожена дреха, барабан, а на шията му — позлатен рог. Неговите полегати тревожни очи се впиха хищно към Ореш и замръзнаха. Подир един миг на хълма се изправиха още двайсетина конника. Те израстоха черни върху небето, синьо като очи на славянин. Размърдаха копията си. Полъхна слаб летен ветрец. Разпиля се една конска опашка високо над главите им. Захортуваха помежду си бърже, припряно и също тъй неочаквано, както се бяха появили, се стъписаха назад и

се провалиха към гъстата гора в долината, ловището на болярина Дамян. От черешата, която мяташе хладина над Данаиловото лозе, скочи едно момиче, тънко и високо, с бяла риза, с жълта като есенна шума коса и вълнена шарена престилка. То грабна кошницата от земята, прехвърли ниския трънен плет и охна: един бабин зъб се беше набил в крака му. Наведе се пъргаво да махне тръна и побягна надоле, изтича по тясната минушка над реката и кривна по глухата селска улица. Плаха синя пеперуда като теменуга затрептя над минушката, залута се над водата, под върбовите клони, и слезе към синия вир срещу Дамяновата воденица. Върху камъчките край вира една прегърбена жена простираше снежнобели ризи да съхнат. Воденицата не вървеше. Подир малко отляво един конник, наведен над разбърканата конска грива, полетя към лозето, прескокна плета, събори се надоле по бялата пръст между чуканите и нагази в нивите край Ореш. Конят му започна да се дави. Плувна през дълбоко-о житно море. След татарина се проточи пътека от поломен клас. По тая пътека се втурна други, трети. Надясно се упъти цялата дружина. Броят на ордата почна да расте. Сякаш черните гости извираха като мравуняк от земята зад хълма. Те окръжиха Ореш и нахълтаха от всички страни.

Някъде, отвъд градините и плетищата, засвири рог. Гласът му се изви проточено и жално, като мучене на добиче, което дири майка си. Орешчани мигом се роиха по улиците и се втурнаха към каменната черковна ограда, задръстиха тясната врата. Татарите очакваха да падне кръвнина. Те криволяха по жълтите улици под олющените крушови клони с голи ятагани и с опънати лъкове, крещяха и виеха като вълци. Ала никой не им даде отпор. Мъжете, които можеха да им се опрат, бяха заминали с Дамяна на бой. Вече два месеца изтекоха, а от тях нямаше ни вест, ни кост. Само кучетата лавнаха тревожно и кокошките по дворищата се разхвърчаха и

взеха да кудкудяцат. През една отворена дъбова врата се показа малко белоглаво дете, повито с червена пелена. То запълзя чевръсто на четири през улицата към отсрещния кладенец. Един едър татарин, накитен с гердан жълтици — три реда, — смахмузи коня си върху ситния човек, който се опита да му пресече пътя. Конят, който беше по-милостив от конника, леко прехвръкна като птица и не докосна детето. Зад плета пропищя женски глас. Детето се обърна и с учудени очи погледна след голямата рунтава опашка на коня. Тежък камък пръфуча над главата на татарина. Додето той спре и обърне назад коня си, изскочи златокосото стройно момиче, стрелна с очи младия враг, рипна като кошута, грабна детето и се затече пак назад. Татаринът дигна копието си и замахна, ала пред очите му трепна хубавият моминski стан, препасан през кръста с червена зуница, лъхна го благоуханието на морна млада плът, светна като разгорян огън меката златна коса и той отпусна ръка. В сърцето му бликна нежност, медна струя, мъжките му гърди пламнаха, а коленете му притръпнаха. Подигна се високо, извика и като чер орел полетя към мегдана. Спря грабежа, угаси виковете на ордата. Влезе в черковния двор и прибра ятагана в ножницата си. Протегна ръка към един кичур череши, които се люшкаха като зърна на черна атонска броеница пред черковната врата. Орешчани отвориха обкованата с желязо, потънала дълбоко в земята врата. Най-напред излезе един белобрад старец. Той беше стареят на селото. Стори поклон на татарина и вдигна очи нагоре. Татаринът преглътна черешите, които беше откъснал, изяде ги с опашките.

— Трапеза за ордата ми и една жена, която да пее като славей! — викна гостенинът на чист български език и отново посегна към налетите череши. Конят мръдна по плочите. Засвяткаха искри под копитата му и угаснаха, задавени от вечерната светлина на слънцето, което клатеше глава ниско над черковището.

*

Трапезата беше сложена. Плътно, един до други, върху шарени възглавници насядаха гостите. Напреде им наредиха печени агнета, разчупиха топли хлябове със зачервена кора. Шътаха крехки момичета. Тичаха чевръсто. Подаваха ядене, наливаха в зелени писани паници гъсто вино, което тракийски винари бяха докарали от един топъл южен град за болярина Дамяна. Татарите надигаха дълбоките паници, пиеха жадно, с настървение като кучета късаха агнешкото месо, ядяха и ръмжаха. Очите им се разгоряха, почнаха да съблича дрехите си, някои от тях останаха голи до кръста. Залъщяха черните им рамене, окъпани от светлината на кандилото. Златните пръстени по ръцете им заблещукаха като светулки. Посягаха към момичетата, които шумоляха край трапезата със запретнати поли. Дърпаха им белите ризи, прегръщаха ги през кръстовете. Шътачките тихо писукаха. Страх давеше младите им души. Хан Татар стоеше на горния край, облегнат върху белосаната стена, а над главата му мъждукаше кандилото — запалена шикалка, спусната в една пръстена паница, пълна с масло. Зад кандилото, опряна до стената, припламваше червена трикрила икона. Хан Татар беше хубав мъж с високо черно чело, с ведри очи и руси, небрежно увиснали надоле мустаци. На шията му гореше златният наниз. Девойките гледаха драгоценния гердан със завист и въздишаха. Една вехта тежка кама с бяла костена дръжка лежеше на трапезника гола, до коляното му. С нея големият господар режеше хляб. Костената дръжка беше украсена със ситни рубини и те мъждукаха, сякаш бяха ситни просени зрънца. Неясна усмивка трептеше на устните му. Насреща, право до стената, стоеше жълтокосото момиче, което го посрещна в Ореш с камък. То гледаше към него. Две широки, уплашени очи търсеха мъжкия поглед и щом го уловяха, угасваха зад клепките и

струваха вест на гърдите. Гърдите на девойката се вълнуваха под коравата риза като два гълъба, които се надигат да изхвръкнат навън. Какво рамо има тая тънка славянка! Хан Татар на ум допираше влажните от вино свои устни до туй рамо и кръвта в сърцето му почваше да пее.

На Дамяновия харман горяха огньове. Вътре бяха началниците, а вън — ордата. Над дълбоката до коляно жар на средния огън двамина набити татари крепяха върху раменете си набучен на грамаден шиш цял вол. Насядали край огньовете, ордарите бръмчаха. Огънят пращеше и наоколо димеше гъста миризма от печено месо. В съседната градина, между ореховите клони, се бяха потулили две гологлави момчета по бели ризи. Те гледаха с жадни и любопитни очи нощната веселба на татарите. Зловещо пискаше в тъмнината кукумявка. Един татарин с обици на ушите, седнал до огъня, опрял гръб на харманския плет, въртеше неспокойно глава, гълташе гъстия мрак и търсеше птицата. Нощният глас сякаш пронизваше сърцето му с губерка и той цял трепереше, обхванат от суеверен ужас. По едно време татаринът съзря белите момчета в шумата на ореха. Пламъкът от най-големия огън избухна, плисна към градината и предаде децата. Татаринът потърси зад гърба си лъка, опъна го, без да снеме очи от жертвите, и затаи дъх. Пропищя една невидима стрела. Кънна в нощта остър детски писък. Ордарите забръмчаха като оси и мигом утихнаха, щом неспокойният им другар прехвърли през плета детето с окървавената снежнобяла риза.

Засвириха свирки. Екнаха сребърни дайрета, забучаха тъпани — градоносни облаци. Лавнаха кучетата. Залюля се земята. Сред шумотевицата си проби път и полетя към глухото нощно небе един глас на песнопойка-омайница. Той излизаше през отворения прозорец на Дамяновата къща, където се веселяха началниците. Пееше Латинка. Омагьосана от хубавия татарин, покорена от неговите ведри

сини очи, тя пееше като птица, като чучулига при залез над пожънати заглъхнали ниви, където се търкалят тежкокласи снопи и червени кадънки ронят прецъфтял цвят. Леко се полюшваше назад-напред, две сиромашки медни парици подрънкваха на шията ѝ, блясваха и се навираха в пазвата ѝ, сякаш търсеха нещо вътре. Няма нищо по-хубаво на този свят от гласа на млада, хубава жена, когато пее. Татарите не снемаха очи от нея. Съблича-ха ѝ на ум ризата, притискаха я до гърдите си, ровеха с трескави пръсти косата ѝ, ловяха думите ѝ. Песента пресядаше в гърлата им. Само Хан Татар не я гледаше. Той слушаше навъсен и чертаеше с острието на ножа кръстове по земята до трапезника. Навел беше очи надолу. Неясни и тъжни мисли го навестиха. В душата му зашумоляха ручеи на разтопен пролетен сняг и мигом заглъхнаха. . . Залюляха се звънци на стадо. Далеко някъде пламна небесен пожар. Червено, като кръв на младо агне, се наведе слънцето над дълбоката степ, падна в зелената копринена трева и там издъхна. Опънаха шатри ордарите, накладоха огньове, набодоха на шишове яребици и тънконоги сугарета. Ей го там, свит до колелото, седи малкият пленник, преглъща сълзите си и гледа на юг. Надига се тъмнина. Избиват редки звезди. Безкрайно далеч остана роднят му край. Душата му се връща назад. Като птиче, което не знае още да хвърчи, прелита над хълмовете, пада в тръните на плетищата и жално чурулика. Търси загубеното гнездо, топлината на майчиното крило. Малка сиротна душице, откъде си дошла? И някъде в тъмнината, отвъд много дни и нощи, се обажда гласът на майка му:

— Къде си, чедо, къде потъна, слънчице?

Тоя глас е същият като гласа на момичето, което пее напреде му. . .

Всичко беше затрила ръката на времето в паметта на татарина. Не помнеше дори образа на майка си. Само тая единствена вечер в степта, когато гълташе солените капки, що падаха от очите му. Неговият втори баща му хвърли като на куче печено крило. Сетне го прибра до себе си, прегърна го, двамата легнаха на тревата. Затопли се детето, сякаш беше в майчин скут. Заспа и цяла нощ насън тича подир майка си. Тя бягаше в една страшна гора, губеше се между дънерите на дърветата, а сълзите на малкия се лееха като из ведро. Когато се пробуди — ръкавът на татарина беше станал вир-вода. Почна малкият да расте. Научи се да пие кобилешко мляко, да язди кон, свикна да мята копие, да пронизва със стрела лист на дърво от петдесет разкрача. Научи се да ходи по чужди земи, да граби и да убива. Когато стана голям, събра сам своя орда и я поведе на юг. . .

Латинка свърши песента, татарите въздъхнаха. Един от тях — дребен човек с широки плещи, дебел врат и тънки крака — се надигна от трапезата. Тръгна като мечка към момичето, наближи го и се засмя. Зъбите му светнаха като седефена огърлица. Латинка потръпна и се отдръпна назад: носът му беше отсечен. Страшен човек. Той протегна ръка към рамото ѝ, ала преди да я докосне, голата кама с костената дръжка и жълтите камъчета свирна и се заби между черната ръка и бялото рамо на девойката. Затрептя и звънна като жица на гъдулка. Татаринът се обърна и срещна студения поглед на своя голям господар, усмихна се повторно, стори поклон и се прибра на мястото си, без да продума дума.

Веселбата продължи до късно. Харманският огън почна да гасней. Бяла пепел забули въглените. Опечения вол вече го нямаше. Запръхтяха конете, навързани един до друг край градинския плет. Изви се сребърна бистра месечина над Ореш. Тя надникна в мъртвите очи на сваленото от ореха дете, което лежеше възнак до огъня в бялата си риза, украсена с кървав шев. Момчето беше заспало с отворени чисти очи, а от устата му не излизаше топъл дъх.

Пръстите на дясната му ръка стискаха кичур градинска трева.

Дигнаха се началниците от трапезата, подгониха момичетата, дето им шътаха — кой която хване, — изловиха ги, както стопанките ловят кокошки за клане, задушиха ги в мечите си лапи. Пръснаха се по стаите на пустия Дамянов дом. Останаха само Латинка и Хан Татар. Татаринът стоеше безмълвен. Над главата му догаряше и пращеше шикалката в паницата. Той напрягаше паметта си и сякаш си спомняше как някога туй пращене го е приспивало, някога хеее — в люлката. . . Латинка чакаше да я грабнат двете могъщи мъжки ръце. Тя се беше вече предала.

— Как се казваш? — стана изведнъж младият мъж и пристъпи към нея.

— Латинка, а ти Хан Татар — прошъпна момичето.

— Хан Татар.

— Друго име нямаш ли?

— Защо питаш?

— За тебе думат хората, че си бил българин.

— Не съм.

— Защо криеш? Ти приказваш като нашенец

— Девет години ходя по българската земя.

— А очите?

— Какви ми са очите?

— Наши.

— Като твоите.

— Наистина. Ах, какви жълтици носиш! Навярно имаш голямо имане. Не е за мъж жълтици да носи. Откъде си ги взел? За твоята татарка ли са? По-хубава ли е от мене?

— Аз нямам татарка.

— Защо нямаш? Малък ли си?

— Защото всичките жени на вашата земя са мои.

— Тъй ли? Каква ти е черна косата, пък мустаците — руси.

— Защо днес ме посрещна с камък?

— Защото връхлетя върху рожбата на ковача Данаил. Той ми е втори баща. Аз му шътам, копая му лозето. Виж ми ръцете какви са корави. Аз работя от тъмно до тъмно.

Хан Татар хвана ръцете ѝ. Пожар пламна в сърцето на момичето, червенина избухна по бузите му, залюляха се крехките му гърди.

— Пипни сега косата ми да видиш пък тя каква е. Има ли нещо по-меко от моята коса? Като душа е. Кажи!

— Спала ли си някога при мъж? — викна татаринът.

Латинка трепна и наведе очи.

— Никога.

Той я замилва с благодарност по главата. Черните му пръсти се къпеха в нежен златен гъдел.

— Не ти ли е мъчно?

— Защо да ми е мъчно? Ти си много хубав мъж. Аз съм те виждала насън. Не вярваш ли? Ако искаш, да ти се закълна. Много пъти съм те сънувала. Само че не такъв, какъвто те виждам сега. Грозен, грозен. . . Боже, какво нещо е сънят! Едно време ти грабеше само кулите на болярите и народа не закачаше. Сега грабиш наред. Как не ти е мило за сиромасите! Зная за тебе една песен. Тя е останала от едно време. Да ти я попея ли?

— Ти имаш глас на магьосница.

Хан Татар я хвана под мишците и я загледа. Грудка орехова! Ще я отведе в татарската земя да му краси ордата и да цъфти като цвят в равната степ, да му пее като птица славей.

— Можеш ли ме дигна нагоре? — неочаквано попита Латинка.

— Като агне.

— Ха де!

Мъжът я дигна. Тя се засмя — също дете — и раздвижи краката си. Ризата ѝ прошумоля и додето стъпи на земята, светнаха белите ѝ колене.

Задави се почернелият разбойник, прокара ръка по челото си, смъкна я надоле, напипа жълти-

ците, сне ги бърже и върза златния гердан върху тънката шия на Латинка.

Тя се засрами.

— А на кръста ще ти вържа сребърен колан с пафти от седеф, ще ти дам да носиш чехли, осипани с мерджани.

— Кога?

— Когато ми станеш жена.

— Ще ме заведеш ли в татарската земя?

— Ще те заведа.

— Ами вярата ми ще мениш ли?

— Няма да я меня.

— Колко си добър! Ще си паля кандило — да гори нощем за майчицата ми, — ще люлея в люлката едно татарче и ще пея. Ах, боже, как ми се пее! И денем, и нощем. Лани през лятото умря боляркинята Дамянка, че ме накара Дамян да я оплача, защото съм имала ясен глас. Аз викнах, но сълзи не потекоха от очите ми. Наместо плач от гърлото ми рукна песен. Такава съм си. Много съм смешна.

Хан Татар пак протегна към косата ѝ ръка и колкото повече тая ръка започваше да трепери, толкова повече се мъчеше сърцето му. През отворения прозорец дишаше елмазна лятна нощ. Топъл вятър налягаше тъмната шума на дърветата. Тъмната шума посрещаше вятъра, както невястата посреща своя жених. Задавено пееше някъде петел.

— Хайде да спим! — прошепна момичето.

Хан Татар духна кандилото. В мрачината на стаята момата му се вести като самодива. Люшнаха се жълтиците на шията ѝ, звънтнаха и техният птичи глас издъхна. . .

*

Нощта преваляше. Дълбока, средновековна нощ. Месечината слезе ниско, запали окаченото под стряхата бакърено менче, нахълта през прозореца. Хан Татар спеше дълбоко, с разкопчана риза и засъхнали устни. Челото му се плакнеше в лунна вода. Латинка лежеше будна до силния заспал и хубав мъж на затоплената му ръка. Пред очите ѝ се мержелееше далечен татарски аул. Птици с червени коралови крачка кацаха на рамото ѝ. Молеха я: пей! Едно дете с бадемови очи пипаше несръчно ризата ѝ, отваряше устата си и търсеше гръдта ѝ, а зъбчетата му светеха — бисерен наниз. Тя копнееше тези зъбчета да захапят натежалата ѝ майчина гръд и усещаше болката на двете тъмни дири върху раменете си от люлката. А когато падне първото му зъбче — ще го зашие в муска и ще му го върже, да не го хапят пепелянки змии в дълбоката трева и да не го улучват вражи стрели. Изведнъж ѝ мина през ума, че има някъде в татарската земя брат, който носи на шията си първото паднало зъбче.

«Ще го познаеш, дъще, по двете лунички под лявата му ръка и по муската» — думаше ѝ покойницата, нейната майка, и когато поменеше името на заробеното си чедо — сърцето ѝ вехнеше.

— Андрея — промълви Латинка, — дали ще го видя някъде по Татарията? Милият ми братец, щом го срещна, ще си го позная и ще му разказвам, разказвам. . .

Стана седнала. Месечината я задави. Наведе се над главата на своя жених. «Боже, никак не прилича на татарин! Какви руси мустаци, като коса на узряла царевица. Ах, дали да го целуна по челото? И той носи муска. Какво ли ще му е вързала неговата майка? Че какво ли пък връзват татарите? Къде ли е сърцето му?» Тя наведе ухо, допря го до голата мургава гръд на своя мъж, за когото не бе още венчана, и почна да слуша. Сърцето отвътре се обади с чуден вик.

— Мило сърце! — промълви Латинка и посегна да го помилва. Безшумно докосна с длан кожата. Татаринът се усмихна насън. Устните му мръднаха. И той имал луничка. Черна, тъкмо под мишницата. Я, две — отвори широко очи тя и сърцето ѝ се обърна. Разгъна хубаво ризата му и месечината позлати

две черни луници, които пъплеха нагоре по кожата като буболечки. В ушите ѝ познатият гласът на майка ѝ — излязъл от гроба:

«Ще го познаеш по двете луници и по. . .»

— Ах — прехапа устни момичето, — ах, майчице! Не е той!

Очите ѝ замръзнаха. Раменете ѝ взеха да трепърят. Скочи, измъкна бърже от стената забития нож, наведе се над татарина и отряза муската. С трепереща ръце я разпра. Ръцете ѝ отмалняха. Изтърва ножа на земята. Вкамени се като пиле, над което е налетяла змия усойница. Чу глас. Сякаш мяучи коте. Съзря едно златоглаво дете да пълзи към нея и я търси с очи в тъмнината. Наведе се, грабна го, блъсна вратата и хукна навън. Лудо се спусна надолу по улицата, под кръстосаните крушови сенки, към дълбокия вир срещу Дамяновата воденица. . .

*

И разказват старите хора, че до ден днешен, когато окъснял пътник слезел към Ореш по татарския път в петляно време, през някоя лятна нощ, щом наближел Дамяновата воденица, напреде му излизало едно бяло момиче, сядало върху зеления воденичен камък до брега, а на коленете си държало мъртва рожба.

ЛОВЕЦЪТ И ЯРЕБИЦАТА

Децата блъснаха вратата и нахълтаха в стаята. Ръцете им бяха посинели от студ. Бузите им горяха като ябълки-кюстендилки.

— Много закъсняхте! Бой ще има там, под кривата върба! — рече бащата и почна да ги съблича. — Къде бяхте?

— На пързалката бяхме, под дръвчетата бяхме — запъхтяна, заговори голямата дъщеря, Венчето, и почна да изтърсва тъмните си коси, заплетени с червен конец, орусели от снега. — Ох, татко, полека ме съблечай, че много ме боли ръката.

— Защо те боли?

— Паднах от шейната, че я навехнах. А пък Копринка си удари носа. Много беше весело. Падахме, ставахме, направихме един снежен човек и му сложихме наместо нос — един морков.

— А ти — обърна се бащата към най-малкия човек, който седеше като изправено буренце, облечен в дебелата си зимна дрешка, опасан с един обръч — кожения колан, — ти защо си намръщен като Наполеона след Ватерлоо? Колко загуби?

— Девет копчета.

Малкият Панчо, или Пънчо, както го наричаха сестрите му, имаше обичай да реже копчетата от дрехите на баща си. Като си напълнеше джоба, той излизаше навън и почваше да играе комар със съседските деца. Стискаше едно или две копчета в юмручето си и го навираше под носа на някое свое другарче. Познай колко са в ръката ми! Ако улучиш —

ще ти ги дам. Ако не улучиш — ти ще има да ми даваш толкова, колкото са в шъпата ми. Познай де!

Всеки ден Панчо изнасяше копчета от къщи.

— Ти ще ме разориш! — викна бащата. — Моля ти се, престани с таз проклета игра. Срам ме е да се покажа пред хората без копчета. Катаден майка ти шие копчета на гащите ми. Омръзна ми да си забождам балтона с карфици като Кръстьо Сарафов. Няма вече да ги режеш, защото ще ти отрежа ушите, както баба ти клъцна с ножицата ушите на Марка. За наказание тая нощ няма да спиш при мене.

— Татко, тогава аз ще спя при тебе! — викна Копринка и погледна нагоре високия човек, както коте гледа полицата, където стопанката е оставила пълен тиган с пържена риба.

— Не ща момиче с ударен нос!

— А мене? — обади се Венчето.

— Не ща момиче с навехната ръка! Ще взема Марка — кучето. С него ще си легнем.

Панчо, който се беше разсърдил и обърнал лице към стената, погледна през рамо баща си:

— Той има бълхи.

— Има бълхи, ала е послушен. На комар не играе. Не реже копчетата от дрехите ми. Ела тука да ти снема палтото. Седни сега под камината. Елате и вие да си нагреете ръцете на огъня. Сядайте до мене!

Децата приближиха. Двете девойчета седнаха на родопското китено алище, а Панчо се намести на бащиното си коляно. Протегна ръце към разровената жар и рече замислено:

— А пък един ловец слезе по Кале-пътека. Той носеше едно зайче с увиснали уши и една сврака с оскубани крила.

— Татко — попита Копринка, — ти можеш ли да удариш някоя сврака?

— Не мога. Свраки не мога. Аз бия само яребици.

— Бре! — тихо продума майката, която тъкмо по туй време прекрачи прага на кухнята и спря. — Че кога си ги бил?

— Едно време. На мене, деца, се падна най-хубавата яребица в нашия край.

— Разкажи, татко, как ти се падна!

— Да ви разкажа. Чуйте как! Тъкмо се бях върнал от чужбина. Млад инженер. Хубавец.

— Бре! — повтори пак тихо майката и поклати глава.

— Почнах да правя мостове. Дигнах една църква и две училища. Скътах малко пари. «Чакай сега пък — рекох си — да си хвана една птичка.» Взех един ден пушката и излязох на къра. Селяните тъкмо бяха пожънали. Нивите — отрупани с кръстци. Сякаш златорунни стада, пръснати по стърнищата. Над кръстците пърхат с крила птици — една през друга по-хубави. Видях една сладкопойница — сърцето ми стопи, когато запя. (Сега тя чурулика пред Радио София.) Видях друга една с вежди като крила на лястовичка.

— Не може да бъде! — скокна Венчето. — Няма птичка с вежди!

— Има. Тогава имаше. Забранявам ти да ме прекъсваш. Най-много, деца, ми хареса една яребица с меко топло крило. Очите ѝ също като на Копринка. Сега да ви кажа какво стана. Като ме видяха птиците — пъргав млад ловец, с тънка пушка, — почнаха да се въртят над главата ми и да ми се молят. Първата рече:

— Позволи ми да кацна на рамото ти. Денем и нощем ще ти пея. Вечер ще ти пея да заспиш, а сутрин — да се събудиш.

Втората:

— Ако позволиш на мене да ти кацна на рамото — ще отскубна най-хубавото перо от опашката си и ще ти го бодна на шапката.

Трета се обади яребицата:

— Вземи ме, незнайни ловецо — рече тя. — Аз ще ти наредя дом и ще ти отвъдя три яребичета. Двете — с дълги, плетени коси, а третото — топчесто като буренце.

Почна да ми се моли тъй жално, че аз най-сетне рекох:

— Хайде, от мене да мине! Кацай на рамото ми!

— Лъже, деца! — извика майката.

Децата се стреснаха.

— Не те е срам да мамиш децата срещу Нова година! Не е вярно, че яребицата му се е молила. Аз зная тая история с ловеца. Ловецът не беше хубавец, ами беше лъжец. За да подмами яребицата, той почна да ѝ обещава:

— Ще ти вдигна къща като дворец. (Вярно е, вдигна много дворци за ония, които до вчера бяха господари в нашата земя, а яребицата и до днес живее под наем.)

— Ще ти купя автомобил. (Яребицата пътува до ден днешен с кракомобил.)

— Ще обикалям с тебе света! (Обиколихме го, когато почнаха да местят по служба ловеца от град в град.)

Най-сетне, деца, ловецът, като видя, че яребицата не му вярва и се кани да отлети към другите ловци — почна да я заплашва:

— Чувай, яребицо, ако не ми кацнеш на рамото, ще сляза в онази долчинка и ще сложа край на живота си. Ще загина от тройна смърт: ще се гръмна с пушката, ще се удавя в реката и ще се обеся на едно дърво.

Тогава горката яребица, която имаше топло крило и меко сърце, се уплаши много и кацна на рамото му. Нареди на стария ловец дом и му отвъди три яребичета.

— Добре! — рече бащата, който винаги беше съгласен с жена си. — Нека да е било така. Само едно ще кажа: ловецът никак не е доволен от яребичетата. Едното си навехнало ръката, другото си счупило човката, а третото, топчестото, всеки ден му кълве копчетата. Така не бива!

— Татко — светнаха мънистените очи на Копринка, — разбрах ти баснята! Ти говориш за нас!

— Брей че много познава момичето ми! Хайде сега да вечеряме и да видим кой ще намери сребърната парица в баницата!

СТРУНА

И дълго на свете томилась она
Желанием чудным полна,
И звуков небес заменить не могли
Ей скучные песни земли.

М. Ю. Лермонтов

Снощи слязох на чучура за вода. Като снех от рамо менците, рекох да се наведа, че да се огледам. Секулеее, много съм повехнала! Не можах да позная очите си — хлътнали навътре. А над дясното ми ухо има два бели косъма. Само ръцете ми останаха тънки, каквито бяха някога, през моминските години. Тънки. . .

С наведени очи към земята Секул стоеше на одъра и се мъчеше да свие цигара. Големите му черни и несръчни пръсти мудно наместяха тютюна върху цигаревата книжка. Охлузената табакера трепереше на коляното му. Топли думи извираха от неговото сърце, напираха да излязат навън и да нахълтат право в сърцето на невястата, ала не знаеше как да ги каже.

— Какво да сторя — продума полека той, като изправи широкия си гръб и бръкна в пояса си за огнивото. Сините му очи светнаха под сламените клепки и потърсиха погледа на жената, която предеше с дълга шарена хурка. Вретеното ѝ пееше — сякаш пчела бръмчи над цвят. Жената усети синята мъжка милувка, ала не подигна челото си. Секул

погледна през рамото ѝ към люлката в мрачината, долови кроткия сънен дъх на заспалото дете, жадно погълна с ухо тоя дъх и светлина заля устните му. Удари кремъка.

— Какво мога да сторя — повтори той, — аз съм един прост челяк — камънарин. Мене ми дай камъни да вадя от канарата, да ги търкалям надоле и да ги смъквам с биволите.

Рукнаха рояк искри и се пръснаха върху рогозката.

— Зароби ме ти мене. Цял ден тичам насам-нататък, шътам в къщи, мъкна вода от кладенеца. Щом сложа кобилицата — рамото ми почва да пращи. Топя се като вощеница. Каква жена бях и какво стана с мене! Не съм за този свят, Секуле, не съм.

— Защо почна пак?

— Защо ли — ще ти кажа. Вчера бях отишла на гробището да посадя стрък ружа на маминия гроб. Както се бях навела, чувам гласове, иде смъртник. Донесоха баба Златарка в един дъсчен сандък. Че като заклатиха ония кадилници над нея! (Ох, този тамян не мога да го търпя! Задушава ме.) Че я спуснаха в трапа и взеха да хвърлят буци отгоре ѝ. Затрупаха я с пръст, изравниха гроба и пак им се видя малко. Загребаха земя с лопати, могила издигнаха върху главата ѝ. Миличката баба Златарка! Като рукнаха едни сълзи от очите ми — стоях наведена над гроба, стоях и хълцах, а те капеха по керемидата. Спуснах се бърже надоле и знаеш ли, Секуле, додето стигна в къщи, все чувах как гърмолят в ушите ми ония буци, дето ще падат над моя ковчег. Щом взех чедото си и му дадох да суче — изведнъж ми олекна, додох на себе си... Туй ли е то, краят на човешкия живот! А в Кушкундалево няма гробище, нито кръстове, нито тамян. От росните капки, които лъщят между пропуканите зелени листа на цветните пъпки, се раждат самодивите. И когато денете им се свършат, заспиват някоя нощ и се превръщат пак на росни капки.

Ще легна и аз през някоя късна есенна вечер

върху опадалата жълта шума на една стройна ела, ще спя омагьосана от глухия шум на гората, от мълвежа на звездите. И ще сънувам, че съм звезда, която се е отлъчила от кервана и пада в едно тихо бездънно море. И ще издъхна, и няма да ме има на сутринта. Само една капчица роса върху изгорелия елов лист ще остане от Струна самодивата. Ще светне капчицата като мънистено зърно. Едно пиле със зелени криле и червени крачка ще сьзре капчицата, ще кацне и ще разтвори човка. Ще изпие моята росна душа и ще почне да чурулика. От мокрото му гърло душата ми ще излезе като песен и ще се разсипе, и ще издъхне между клоните над горските пътеки... Ах, Кушкундалево, Кушкундалево!...

Замълча. Отпусна вретеното и въздъхна. Вретеното се търколи на земята и гласът на пчелата, която се виеше и трепкаше с прозрачни крилца над медения цвят, се скъса като златен конец.

Секул остави цигарата на прозореца и се наведе. Запъшка. Почна да развива вървите на цървулите си. Сне прашната си риза. Остана гол до пояса. Почака да се дигне невястата му и донесе чиста бяла риза — за преобличане, — но загледаната отвъд прозореца жена не мръдна. Секул се почеса по черното мускулесто рамо, наведе се към одъра, взе пак напрашената риза и я облече. Мина бос към люлката. Надникна. Детето спеше като кротушка-рибка, захапало едното си пръстче. Гледай го туй човече — косицата му е сламена, досущ като бащината му! Честита усмивка мина по устните на камънарина. Посегна да помилва челото на детето, но не посмя да докосне нежната кожица, защото ръката му беше напукана, корава и хванала шия. Ще го одраши и то ще се разсъни. Прибра се към одъра. Седна пак. Загледа се в тънките ръбене на невястата си, погълна копринената коса, паднала върху плещите ѝ като руно на бял овен, пръстата надоле по рогозката. «Защо дума, че е повехнала. Тя е толкова хубава!»Протегна ръка за цигарата си — угаснала е вече.

Тъкмо срещу прозореца в мрачината разтърси крила един петел и с пресипнал глас изкукурига. Гласът му напълни стаята. Секулица трепна като жица, досегната от лък. Морното ѝ сърце оживя: втори петли. Зора се зазорява. Нов ден.

— Хайде да си лягаме. Тази нощ много закъснях. Претурих колата, като слизах от камъницата. Опак ден. Добре, че не утрепах добичетата! Доде натоваря пак — мръкна, а доде се върна насам — нощта превали. Хайде, ела да легнеш на ръката ми. Много ми е хубаво, когато си сложиш главата ей тук.

— Ти спи, Секуле, ти спи. Виждам колко си обхтан. Цял ден камъни си дигал и снемал. Мене не гледай. И да легна — няма да затворя очи.

Секул се разнежи:

— Да видиш, Струне, какъв мост правят долу на Тунджа майсторите. Тунджанският мост — голяма работа. Яко нещо. Как да ти го разправя: две коли със снопи могат да се разминат. А на долната страна има едно кладенче. Много му е сладка водата. На неговото място щели да направят чешма. Да имах малко пари, щях да се заловя аз да я направя, че да ми издълбаят в камъка името, а отдоле — годината и селото. Като порасне моето момче — да ми чете името. Искаш ли утре да те заведа там?

Струна подхвана като насън:

— Защо ми е вашият мост! Чудни сте вие, хората. Само пътища правите, мостове дигате, цял живот се борите със земята, додето най-сетне ви събори смъртта в гроба. Как ми е мъчно, Секуле, ах, как ми е. . . Не можеш да ме разбереш ти мене! — избухна Струна неочаквано, дигна ръцете си, размаха ги като криле и преглътна.

— Защо да не те разбирам, разбирам те.

— Ако ме разбираш — ще ме пуснеш да си ида.

Секул изтръпна.

— Къде?

— В Кушкундалево. Дай ми ризата! Кажи къде си я скрил! Зная, че си я закопал в земята. Мо-

ля ти се, заклевам те, на колене ще ти падна, краката ще ти целувам — не ме задържай повече. Не съм за тука. Тежи ми немотията, тежи ми всичко. Миналата неделя излязох и аз като хората на хоро. Гледам, другите жени навървили ония ми ти жълтици, облекли копринени дрехи, нашити със сребро и злато — играят и се смеят. Трепкат им жълтиците. Пък аз, като се погледнах — мязам на циганка. Ах, боже, как искам да се махна оттука и да полетя пак! Ще замина в планината, ще тичам нагоре под сините сенки на дърветата, по кривите кози пътеки, през малиновите гори. Ще стигна самодивското езеро. Ти го знаеш, Секуле, нали го помниш? Там се къпехме с моите сестри оная вечер, когато ме найде. Ти беше тръгнал да търсиш своя загубен бивол в планината. И наместо бивола намери мене. Най-напред ми грабна ризата от брега и тръгна да бягаш, защото знаеше, че без ризата аз не съм самодива, а само едно голо момиче. Ти бягаше и аз тичах подире ти. Молех те: «Дай ми ризата!» Навлязохме доле в ливадите. Росата беше паднала. Аз вървях, гълтах сълзите си и треперех от студ. А пък ти, Секуле, съблече антерията си и ме наметна с нея. Седнахме до дънера на една круша и ти ме прегърна да ме затоплиш. Колко сладка ми се видя тогава човешката прегръдка!. . .

Секуловата невяста млъкна и се залута по прашните пътеки на своя живот, между хората. Прескочи домашното огнище и тръгна подир сърцето си. То я заведе пак към планинското езеро.

— Като стигна езерото, ще съблека кълчищната си риза и ще се хвърля в хладната вода. Ще се окъпя, ще изляза на слънце, ще протегна ръце нагоре — ще прегърна небесната ведрина. Ще облека моминската си риза и ще стана пак чиста, както бях някога. Ще опаша една змия пепелянка наместо зуница и на раменете ми ще пораснат леки жълти криле. Очите ми ще станат зелени като езерната вода, очи на самодива — сякаш нищо не е било, сякаш нищо. . . Ах, Секуле, че като се дигна над върховете,

че като запея, да се почуди дърво и камък — чучулига ли пее, или ангел небесен. Ти ще слизаш от камъницата вечерно време, ще вървиш морен в прахa подир колата и като доловиш гласа ми — ще ме познаеш и ще речеш: «Моята невяста пее. Струна пее, самодивата. . .»

Затвори очи. Въздъхна и когато дигна ресници, по бузите ѝ се търкулнаха сълзи. Секул почна да я милва — по главата, по раменете, по бузите, — но тя не усети ръката му. Продължи:

— Додето бях бездетница, все още се надявах: ще ме пусне моят Секул, не е край да не ме пусне — защо му е ялова жена, — ала сега, като добих рожба. . . Ох, туй дете! Тъй си го обичам, чуя ли гласа му — мед капе в сърцето ми, а понякога ми иде да го клъвна между веждите като усойница.

Тези думи удариха Секула право в сърцето. Той се надигна. Разтвори широко очи и сламените му клепки замръзнаха. Струна посрещна погледа му настръхнала. Светкавица мина помежду им, но гръм не се чу. Той заглъхна вдън душата на камънарина, потъна като камък в дълбок вир.

— Дотам ли си стигнала? — тихо рече мъжът, дигна се, прехапа устни и мръдна навън. Дълго се мая в тъмнината. Струна чакаше разтреперана. И когато се появи със самодивската риза в ръце, тая чудна риза — нито от коприна, нито от злато, нито от сребро, — тя се хвърли към него, грабна я и почна да целува ръцете му като безумна. Заля ги със сълзи, озърна се наоколо, сякаш беше забравила нещо, блъсна вратата и изхвръкна навън. Додето шумът от стъпките ѝ затихне — Секул се загледа в големите криви пръсти на босите си крака и през ума му мина: «Колко грозни крака имам! Кожата им е също като кожата на костенурка. Затуй бяга Струна от мене. . .»

Излезе на двора и се ослуша: нито стъпки, нито лай на кучета. Само топъл вятър напира да разгони тъмнината. Далеч над Балкана пламти овчарски огън. Не е огън — зорницата изгрява. Топлият

вятър бие право в очите му. Дигна ръка и прашният ръкав погълна влагата, която изведнъж го ослепи. Влезе в къщи, погледна вретеното на земята и промълви:

— Свърши се. Отиде си моята Струна. . .

Седна накрай одъра, потърка с длан челото си. Вътре в душата му избухна огън, обхвана го от всички страни и го раздруса.

*

Тих есенен залез. По клоните на дърветата трептят мрежи от тънка паяжина. Гнездата на птиците са празни. Отколе е пораснала перушина на малките и те са отлетели. Вековните дъбове в старата балканска гора жълтеят. Падат желъди като куршуми, рони се бакърена шума. Тук-таме блещукат като зърна от броеница едри тъмночервени дренки. По клоните на габърите се вият диви лозници с узряло грозде. Слънцето преде златни жици. Те се спущат през гъстия шумак, падат на земята и плетат губери.

Струна върви по слънчевите губери. Нейната самодивска риза излъчва нетленна светлина. Набола е на гърди едно мораво цвете, което клюма надолу и гали меката ѝ мургава плът. Над ризата ѝ падат две отпуснати жълти криле. Тя е летяла над Тилилейската гора, играла е с птичките над върхарите и буболечките по напуканите кози пътеки. Плувала е в езерото, сушила е косата си на самодивското хорище, три пъти е слизала до Кушкундалево — да бере омайниче, с което да омагьоса някой горен овчар. Целувала е късните цветя и от техните малки чашки е смукала мед като пчела.

Преваля петият ден, откак е побягнала.

Балканът се надига. Синевина плакне хайдушкия му гръб. Самодивата слиза към хорището. Там е кладенчето и росеновата поляна. Към полунощ, когато изгрее Голямата мечка, на кладенчето ще дой-

де Секул да я търси. И тая нощ ще бъхте път в мрачината камънаринът. Струна ще се потули в шумата на дъба и няма да му се обади. А пък как иска да го види! Колко топла беше прегръдката му през оная първа нощ, когато легна с него! Ще ѝ домъчнее, когато изоставеният мъж захване с длан да си бърше сълзите, но сърцето ѝ няма да трепне, тъй както не трепна и неговото през оня ден, когато тичаше по дире му и го молеше да ѝ върне ризата.

Излезе на един хълм и се загледа надолу. Тъмните долини, където са потулени прашните села на хората, я помамиха. Седна на един бял камък, напечен от току-що залязлото слънце. Бърже почерняха планинските върхове, дърветата потънаха в мрак. Източи се надолу като змия тясната козя пътека, скри се. Заблещукаха далечни трепърливи светулки. Там са селата. . . Изведнъж, както стоеше унесена, тя чу глас на малко отлъчено яре, загубено в гората. Този глас тупна в сърцето ѝ — сякаш то беше гнездо, а гласът — разтреперано птиче. Скочи. Слезе тичешком по козята пътека и намери между дърветата едно малко снежнобяло яренце с черни очички, които блещукаха. Наведе се и го взе. Опря го до гърдите си. Усети дъха му също като дъха на нейното дете. Прехапа устни. Пламна цялата от обич, превърна се на майка първескиня, обхвана я лудост. Разтвори жълтите си криле и полетя с тревога.

Мина край кошарата на заспалия козар, пусна ярето през оградата и се втурна към светлинките, които мъждукаха доле, към Секуловото село. . .

Като лек вятър влезе Струна през прозореца. Стаята беше тъмна и топла. Секул лежеше на гръб и гледаше с широко отворени очи към тавана. Той чезнеше, капнал от труд и мъка, и не я угади. Бялата жена се надвеси над люлката, завря пръсти под юрганчето, сграби топлото тяло на заспалото дете, натисна до коравите си напращели гърди главичката му, захапа бузата му с майчина стръв.

Секул се надигна да види кой шумоли над люлката и кой дави малкото. Струна даде на момчето си да суче и като потърси Секуловите очи в тъмнината, страхливо прошепна:

— Аз се върнах, Секуле, ще ми дадеш ли пак да легна на ръката ти?

КАМЕННОТО МОМИЧЕ

Благословена долина, сладост за човешката душа! Лъжето се развива край Вит, градините цъфтят, пчелите капят като златни капки по синорите. Старият иманяр дядо Цвятко Молеца лежи на гръб и гледа високите бели облаци. Чуден прах дигат небесните стада. Далеко пее шътърна невяста— копачка. Две лястовички размахват своите ножици опашки, дълго трепкат с крила, чуруликат край скалите и забиват нокти в камънака над Змейовата пещера. Едно звънче чука пред заключената пещера като капчук. Там е подземният дворец на ъгленския змей. Там има старо имане: два казана, пълни догоре с жълтици и сребърници. А на дъното, седнала на един камък, седи каменната Славянка. От очите ѝ падат сълзи — бистър ручей изтича навън през пукнатините. Тъмната пещера свети, озарена от златните люспи на смока вардач. Двеста години този смок стои с вирната глава над казаните. . .

Дядо Цвятко се дигна, нагази лъжето и тръгна нагоре по реката, към завоя, където заглъхнаха звънците на лудите агнета. Старецът мудно закрачи към кладенчето под канарите. Когато стигна, сне торбата си от рамо и бръкна вътре. Извади черния ръжен хляб, костурата и захлупците. Отряза една порязаница, натопи я в ледената вода на кладенчето, отвори захлупците, намокри сухия хляб, който зашумя, и захвана да яде. Тръгна пак по лъжето. Защура поглед сред хилядите малки тревички, които бликаха от земята. Тука някъде е разковничето,

с което човек може да отключи камъка и да вземе имането на ъгленския змей. Тука някъде, между белите подрумчета, до жълтурчетата, под крилата на сините пеперуди. Но къде? Цял живот го дири дядо Цвятко Молеца. Очите му се изгледаха, капна от копнеж старата му душа. . .

. . . Една вечер преди двеста години змеят излезе от пещерата. Беше нощ. Той разтвори криле и се дигна над Ъглен. Селото спеше. Кротко шумоляха листата на тополите. Едрите есенни звезди капеха в подмолите на Вит. На горния край, където са росеновите ливади, се къпеха цял орляк русалки. Техните сребърни ризи блещукаха, нахвърляни върху черната трева, сякаш бяха паяжина над разорана нива. Змеят мина над главите им с огнените си криле. Русалките плеснаха с ръце, ахнаха и дигнаха нагоре омагьосани очи. Месечината заля със светлина техните мокри плещи. Нощта се зачерви от огъня на змейските криле. Нощта беше като срамежлива невяста. Младият змей описа огнено колело над тополите, дигна ръка над челото си и втренчи поглед в тъмнината. Далеко някъде към вехтия Бъркач трепери светлинка. Там са наклали седянка малките моми от Бъркач. Тъмни купни стоят като неми стражи по харманите. Златни дюли светят в градините. Богородички навеждат румени росни чела и копнеят да повехнат накитени на топла момина гръд. Малките моми шият тънко даре с копринени и сребърни конци, пеят медени песни и чакат да им дойде ъгленският змей на седянката.

Ъгленският змей се обърна назад, погледна месечината, която полека падаше зад Белия камък, и се понесе към светлинката. Слезе на крайната чешма, под черните тополи, наведе се над каменното корито, намокри челото си с хладна вода и огнените му криле мигом почерняха. Седна на тревата и опря гръб върху дънера на тополата. Извади от пояса си една голяма ябълка и я разряза. Тази ябълка той взе снощи от кошницата на Ангелина. Тя ще дойде тая вечер, в булчина премяна облечена,

късно, когато месечината капне зад Белия камък. Една светулка ще трепне, заплетена в косата ѝ, щом месечината издъхне. Ще сграби бялата мома през кръста и тя ще обвие шията му с топлите си земни ръце. Очите му пламнаха с вълча стръв. Дигна се и тръгна надолу. Селото спеше. Щурците засвириха сватбарска песен.

*

— Сестро Славянке, подай ми мерджановия гердан. Нали ми е бяла шията, бяла като гълъбово перо!

— Сестро Славянке, подай ми кования колан. Нали ми е тънка снагата; тънка като ъгленска топола!

— Сестро Славянке, подай ми жълтите чехли. Нали ми са бързи краката, като на балканска кошута.

— Погледни, дудичка, навън. Виж месечината дали е слязла зад Белия камък.

— Како, навън е тъмно като в рог.

— Иди, пиле, в градината под дюлите, където се роят светулките. Скоро да ми хванеш най-голямата. Ще се накича с една светулка, едно малко огнено цвете ще блещука в косата ми. Идеш ли? Ах, майчице, той ме чака. Чувай, Славянке, като хванеш светулка, тичай подире ми нагоре към крайната чешма!

Ангелина изскочи към улицата. Погледна тревожно към градината, където шумолеше Славянка, и се сепна:

— Пръстена, забравих си пръстена!

Върна се назад. Ала щом влезе в къщи, от пътната врата изскочи навън по бяла риза малката Славянка. Тя държеше в шъпата си една светулка.

— Чакай ме, како, че ме е страх! Ох, светулчице, ти ще умреш в шъпата ми, додето достигнем кака. По-добре влез в косата ми! Светиш ли сега?

Кой иде насреща ми? Един чер човек протяга ръце към мене, майчице, загинах!

Змеят грабна Славянка през кръста в мрачината и разтвори крилете си. Щом ги размаха — те светнаха. Уплашеното момиче изпищя. Лавнаха пробудените кучета на вехтия Бъркач. Скочиха бъркачани и погледнаха нагоре: две големи огнени криле слизаха към Ъглен. . .

*

Над кладенеца се наведе дядовият Кунев ратай. Напълни писаните троянски стомни, изправи се и като съзря дяда Цвятка в лъжето, извика:

— Дядо Цвятко, търсиш ли го, търсиш ли го?

— Търся го, Йордане — кривна Молеца към ратая, — какво да правя, може пък да го намеря.

— Може, дядо Цвятко, ама го няма пустия ключ. Чувай, ако донякога найдеш разковничето и отключиш пещерата на змея, какво ще ги правиш два казана, пълни с пари?

Угасналите очи на дяда Цвятка Молеца оживяха:

— Ех, Йордане, Йордане, дай ми ти мене само разковничето. Не е тръгнал дядо ти Цвятко пари да гони. Пари мене не ми трябват. Щом отключа пещерата — ще повикам наш Стоила, кмета, и ще му река: Обръщай, Стоиле, колата! Карай сега туй злато и туй сребро на общината. Отмери на всеки сиромах по един калпак, а на сираците — по два. Направи сега едно ново училище за дичата. Направи сега един голям мост от камък и желязо за чудо и помен. Купи сега една вършачка — да не си бъхтят хората добитъка с диканите. А пък на мене ми стига, Йордане, каменното момиче, дето стои в пещерата и държи в ръката си една каменна светулчица. Нека ти кажа, да го знаеш — когато змеят влязъл със Славянка в пещерата, заключил я и хвърлил ключа в лъжето. Най-напред светнал и

то видял, че напреде му стои Славянка, а не оная, за която тръгнал, избухнал, огън взел да изскача от очите му.

— Ти ме измами — викнал със страшен глас, — но аз ще те превърна на камък. Прочети си молитвата! Давам ти време, додето тая светулка угасне в шъпата ти.

И като издумал тези думи, змеят грабнал светулката и я спуснал в шъпата й. Рукнали сълзи от очите на девойчето. Размърдали се устните му и щом светулката издъхнала — то се вкаменило. Като станало на камък, Йордане, сълзите му не спрели. От тях се събрал цял ручей и потекъл навън през пукнатините. Ето го, туй кладенче, дето наливаш вода, е станало от сълзите на Славянка.

— Защо му е студена водата? Нали сълзите са топли?

— Защото очите й са каменни.

— Дядо Цвятко, нещо искам да те попитам, ала няма да ми се сърдиш.

— Питай, Йордане.

— Защо ти е каменното момиче? Ти си стар челяк, зъби нямаш, а пък за жена мислиш.

— Стой, синко, недей вкарва в грях душата си. Мене жена не ми трябва веке. Мене ми трябва дъщеря. Цял живот чакахме с баба ти Цвятковица едно момиче. Бре по доктори и врачки ходи, бре варени билки пи, бре камъни носи под колана си. Не ни даде господ люлка. А лани повика горе и баба ти Цвятковица. Никого нямам на този свят. Запустя ми къщата. Туй момиче, дето стои двеста години в пещерата, аз ще си го прибера. Ще ми помете вехтата къщурка, ще ми посади цвете в градината, ще ми вари бобена чорбица, да си сръбна и аз нещо топличко, Йордане, кога се върна обхтан от къра.

— Ами как ще го съживиш?

— Лесна работа. Една жива светулка му е церът. Като му я пусна в шъпата — то ще се размърда, ще си дигне ръката и ще си обърше очите с ръка. Хайде сега да вървя, че моите луди агнета се провалиха някъде. . .

Дядо Цвятко тръгна прегърбен и преметна ръцете си през тоягата. Ръкавите му увиснаха като крила на стара птица.

— Луд челяк! Кой го знае, пък може и да не е луд — замислено продума Йордан и като се сети изведнъж, че е закъснял, грабна стомните и затупа бос нагоре по пътеката.

БРАТЯ

Стрелнаха се над селото първите лястовички. Светнаха окъпани от пролетното слънце снежните върхове на Родопа. Потекоха надоле ручеи и потопиха ливадите. Напъпиха клоните на прасковата, която шумеше пред прозореца на Николовата стая. Затопли се земята. Защъкаха селяните по дворовете. Ширнаха се нивите като зелени китени алища, метнати да съхнат върху гърбовете на хълмовете. Измъкна се котката от пещника, протегна се, изви гръб като дъга, запрозява се, легна до белосаната стена, замрежи очи и захвана да преде. Врабчетата от съседната купа зачуруликаха, кацнаха на торището и чевръсто почнаха да пъпрят сламата. Излезе Гурко от къщи, бутна калпака си на темето, почеса се по тила, погледна големия куп тор и мръдна към плевнята. Залови се да стяга колата: сложи дъсчените ритли, намести дъната, дигна процепа и тикна празната лека кола към торището. С желязната вила се залови да товари. Задимя разбутаното торище. От хармана се зададе по-малкият дядов Йорданов син — Никола.

— Бате — рече той, — да бях ти помогнал малко.

— Няма какво да ми помагаш — отвърна Гурко, без да го погледне, — наместо да се святкаш насам-нататък с празни ръце, тръгвай да си дириш работа нейде по селата. Млад човек си. Срамота е да ходиш без работа.

— Къде да вървя сега? Нали тати остави една

нива. Кой ще пожъне моя дял? Кой ще ми прибере снопето?

Гурко се опря на вилата.

— Ти, батьовата, нямаш дял. Недей си точи зъбите, защото няма да ядеш хляб от нивата в Мързяновия дол.

— Защо пък да не ям? Нали е бащина нивата! Колкото се пада на тебе — толкова и на мене. Виж, друго нещо, ако тази година не се роди храната.

— Ти недей разсъждава, ами вземай торбата, пусни вътре една прясна пита и две глави лук, че се махай! Чувам, пак заправили пътища по Тракията. Търсели работници да трошат камъни. Тъкмо работа за тебе. Гледай да вземеш някоя пара, че като се върнеш през зимата — да си купиш жито и да помогнеш на данъка. Тая къща няма да я мъкна сам на гърба си. И ти ще плащаш. Де се намираш?

— Ами нивата?

— За нивата не бери грижа. Тя си е моя.

— Как тъй твоя?

— На смъртния си час старият поръчал на баба Гергина, съседката, да ми каже, че я оставя само на мене. Аз нали бях на пазар, не го заварих жив. Сетне ми каза бабичката.

— Че тя нали е съвсем глуха, как го е чула?

— Глуха не глуха — чула го жената. С ръце й направил знак и дигнал големия си пръст нагоре, за да покаже, че нивата остава за по-високия. По-високият съм аз, батьовото момче. Че такава работа.

— Аз туй нещо не го знаех — замислено рече Никола.

— Сега нали го научи.

— Научих го — наведе глава малкият брат и тръгна към къщи. Повървя малко и се обърна.

— Бате, тази година поне ще ме оставиш да жъна на нивата. Половината жито е мое. Нали тати го е сял? От своя хамбар е гребал семето. И аз съм като тебе негов син.

— Няма да го бъде.

— Как тъй? Ще видиме лятос. Аз заминавам да троша камъни. Когато узреят храните, ще се върна да си прибера житото. Опитай се да ме спреш! Ще видим дали ще посмееш!

— А бе ти кому се заканваш? — дигна вилата Гурко и тръгна застрашително към Никола.

Никола не отстъпи. Погледна брата си изпод вежди със зъл поглед и тихо продума:

— Снемай вилата!

Ръцете на Гурка затрепериха. Вилата се разклати.

— Долу вилата! — изръмжа малкият и пристъпи — готов да се хвърли като звяр.

В туй време през плета надникна съседът им дядо Продан Земляка.

— Гурко! Никола! Недейте! Какво правите? Чакайте да видиме тази работа. Срамота е. Мене жената ми каза — тя ви е слушала през плета (много е проклета, все по плетищата виси): «Тичай, че онези, дядовите Йорданови синове, ще се изколят! Надупкаха се с вилите!» Момчета, не може тъй. Какво има? Още не е догоряла първата вощеница до главата на дяда Йордана, и вие се емнахте. Засрамете се!

Гурко сне вилата.

— Щял бил да жъне! Един клас няма да ти дам да отрежеш от нивата ми. Ще ме познаеш ти мене по-късно!

— За нивата ли имате спор? Ако е за нивата, чуйте ме какво ще ви кажа. Наместо да дигате вили и мотовили — идете при съдията. В тази земя има съд. Нека той отсъди кой ще владее Мързяновия дол.

— Ще ида, и в съда ще ида. Ще го махна оттука. От Сърпица ще го изселя.

— Какво съм ти сторил, бате, че искаш да ме прокудиш? — попита с горчивина Никола, комуто вече беше минало.

Влезе в къщи. Дълго се бави. По едно време из-

лезе с торбичка през рамо и закрачи към вратята. На улицата го настигна буля му Недялка с една пита хляб.

— Драгинко Никола, поне да беше взел този хляб. . .

— Не ми трябва вашият хляб, защото ще ми преседне на гърлото.

— Не прави тъй, драгинко!

— Остави го, като не ще! — викна Гурко, който се луташе край колата. — Нека се пръждоса, нека ходи гладен като куче! Брат — брадва главата му да отсече!

— Пропъди момчето, брей! — поклати глава Гурковица и се загледа след пътника, който крачеше с наведена глава нагоре покрай трънения плет на градината.

Гурко се повъртя из двора и наместо да впрегне колата и откара димящия тор на нивата — хлътна в къщи, облече си новите дрехи и рече:

— Отивам в града да заведа дело. Ще се върна през нощта.

— Ти си полудял! — изправи се насреща му Гурковица.

— Махай се от пътя ми! — избухна Гурко и дигна ръка.

Жената се дръпна уплашена.

— Малее, усойница! Дело щял да заведе! Срещу кого бре? Против родния си брат ли?

Гурко тръшна вратата, без да ѝ отвърне.

Търкулна се пролетта. Напече лятното слънце. Наля плод прасковата и огъна клони до прозореца на пустата Николова стая. Измътиха пилета лястовичките под стряхата. Взеха да жълтеят зелените алища, метнати по гърбовете на хълмовете. Превиха клас житните ниви. Загука гургулицата в Мързяновия дол. Люшнаха се кадъните по синорите. Заклепа ковачът Марин сърповете. Стегна се и Гурко за жътва. От Никола нямаше никаква вест. Потъна някъде, загуби се по прашните друмища на Тракия. Тъкмо срещу жътва на Гуркова-

та вратня похлопа общинският ратай. Той донесе две призовки от съда. Едната за Гурка, другата за Никола.

— Утре заминавам! — рече Гурко, като прочете призовката.

— Къде? — попита Недялка.

— На съд.

— Ами нивата кой ще пожъне?

— Нивата ще потрай. Подир два-три дена съм тук.

— Дано ти опустее съдът! Не ходи бре, Гурко! Остани да си прибереме храната. Хората бързат час по-скоро да сколасат, а пък ти сега намери да тръгнеш по съдилища.

— Ще вървя. Аз от тази нива няма да му дам една брезна. Как мисли той?

— Нали го прокуди. Кой знае къде скита гладен и неопран по чуждите села. Горкото момче!

— Трябваше да го видиш как ме стрелна с очи като звяр. Аз тез очи няма да ги забравя.

— Че как няма да те стрелне, като си дигнал желязната вила да го намушкаш!

На другия ден Гурко помъкна баба Гергина — свидетелката — към града. Всичките селяни отидоха́ да жънат. Гурковица реши да пожъне без мъжа си. Събра пет моми-жътварки. Ала вързач не дойде. Къде не хлопа! Всеки бързаше най-напред да прибере своето. Наближи пладне. Невястата влезе в пещника, посегна към полицата, където бяха наредени четири зачервени топли хляба, и отрони един залък. Тъкмо в туй време някой хлопна вратнята. На прага се изправи един мъж и в пещника надникна почерняла брадясала глава.

— Ей ма и мене! — чу се бавен познат глас.

Гурковица се обърна и очите ѝ светнаха.

— Добре дошъл, драгинко! Господ ли те води? Тъкмо ти ни трябваше. Връзвач си нямаме, драгинко!

— Бате къде е?

— Бате ти се запиля в града по съдилищата, а нивата гори.

— Тъй ли? — продума безучастно Никола и окачи на гвоздея пътната си торба. — А пък аз останах без работа. Спряха направата на шосето, където чуках камъни. Гледах, гледах ония жлътнали ниви, че ми дойде на ума за нашата. «Ще ида — рекох — да им помогна.» Не ща аз дял. Щом като тати е поръчал нивата да остане на батя — нека бъде негова. Нали съм здрав — ще изкарам колкото за един хляб. Нищо не ща. Искам само да ме позакърпиш, когато сколасаш, буле. Много се окъсах. Коленете ми се продъниха.

— Да свикам ли жътварките?

— Свикай ги. За днес ли?

— За днес, ами кога? Житото е на открито.

Зажънаха шест млади жътварки дядовата Йорданова нива. Емнаха я от долния край. Запращяха жълтите ръкойки. Сборичкаха се ясните момински гласове и се понесоха от хълм на хълм. Никола почна да търкаля едрите снопи. Пот рукна от челото му. Вир-вода стана бялата му риза. Буля му го поглеждаше дяволито.

— Избирай — му пришъпна тя на ухото. — Която най ти хареса — нея ще ти вземеме. Не си веке малък.

Никола се засрами, наведе очи и до вечерта не погледна нито една от жътварките.

На другия ден додоха още пет жътварки и обръснаха цялата нива. Отрязаха брадата. Събраха снопето. Додето Никола складе кръстците, от родопските върхове се закъртиха куршумени облаци и скоро се надвесиха над равнината. Настана мрачина. Жътварите се втурнаха към Сърпица. Екнаха гръмотевици. Запука едра градушка по керемидите. Побеля земята. Недялка седеше на пруста, гледаше белите небесни куршуми и думаше:

— Ти, драгинко Никола, добре, че доде. Голям късмет сме имали. Тази градушка щеше да очука

нивата до зрънце. Какво щяхме да ядем през зимата?

Като се изтърколи дъждовната нощ, Никола замина пак към прашните друмища на Тракия. В торбичката му една грижовна ръка беше спуснала два топли хляба и дървените захлупци, пълни с резньове прясно сирене.

Късно вечерта се върна Гурко. Сне овчия си калпак, хвърли го на рогозката и рече:

— Спечелих нивата, ала изгубих житото. Брей, каква стана тя?

— Тъй ти се пада! — укори го Гурковица. — Дигнал си съд против родния си брат!

— Едра ли беше градушката?

— Като яйца.

— Тюх! Никога нивата не беше раждала такъв едър плод. Иде ми да взема един камък, че да се удрям по главата.

— Да ти донеса камък! — продума услужливо Недялка и се затече към пещника. Подир малко се върна и поднесе на мъжа си брадата — последните житни класове от нивата в Мързяновия дол, вързани с червен конец.

*

Извиха се летните вихрушки над Тракия. Взеха да скрибучат коля, натоварени със снопи. Порасnаха високи купни по харманите. На един кръстопът, седнал с разкрачени крака, напечен от юлското слънце, Никола дигаше чука си и трошеше синия гранит.

— Добър ти ден, момче! — се изправи зад гърба му един висок сух човек с бели навои. — Най-сетне те найдох. Чувай, много едри снопове си вързал в Мързяновия дол. Няма кой да ми ги подава в колата. Ставай да си ходиме в Сърпица.

Никола се обърна.

— Ти ли си, бате?

— Аз съм. Дай си ръката, батьовото момче. Било що било. Съдът ми отсъди нивата, ама аз я не ща. Нека остане за двама ни. Заедно ще я работиме, а житото ще делиме по братски.

Никола пусна чука, скочи и сграбчи батьовата си ръка.

МАНАСТИР

Някога тук имаше манастир. Той се беше заселил между страхотните скали, които го окръжаваха, и стоеше като птичка в гнездо. Южната манастирска стена плакнеха водите на планинска река. Колибарите влизаха през една тежка дъбова порта, обкована с желязо. Под стряхата на портата художник от далечно време беше нарисувал архангел Михаила с ризница, със святкащи очи и гол меч в десницата. Тревясалите плочи в манастирския двор кънтяха под копитата на калугерската кобилка, едничкото женско същество, което живееше при монасите, Петранка. Тя имаше бяла звезда на челото. Вехтата черква, надвещена от старост, потъваше все по-дълбоко в земята. Над кубето ѝ имаше едно старовремско желязно кръстче. Върху дясното кръстно рамо стоеше кацнала пъстра дървена птичка. Черквата приличаше на обгоряла пръстена кадилница, в която някога са пламтели живи въглени. В градинката пред дядовата Харитонова килия се покланяха латинки и димитровчета, а към малкото килийно прозорче пълзеше бръшлян. За градинката си дядо игумен гребеше вода от жабясалото корито на вехтата чешма, която шуртеше и огласяваше като палаво дете манастирската самотия. Най-горе, в скута на канарата, бяха издълбани две килии. В едната се беше настанил Слави, манастирският прислужник, а в другата нощуваха божеците, които слизаха на орляци от колибарските села през големите празници. Под сливите

като калпаци на балкански колибари бяха наредени седем кошера — плетени от върбови пръчки, измазани с глина. Пчелите пълнеха дядовата Харитонова делва с мед, а сливите — буренцето му с жълта зехтинлия ракия.

— Кой чурулика над главата ми? Ти ли си, крилатичко? Изкарай една песничка на батя си Славя. Хайде, ти си добро птиченце.

Манастирският ратай седи пред своята килия, разположил се на припек, бос. Краката му — черни като биволска кожа. Бутнал е калпака си на тила, прехапал си езика. Дроби зелка с кривицата върху дървения кръг — за попареничка. На едно клонче над главата му шава птичка и си пее. Слави спира кълцането, извива очи нагоре и говори на птичката:

— Ти знаеш ли на кого пееш? Да са ти казвали нещо за мене? Тоз манастир на моя гръб тежи. « Славе, насечи дърва на дръвника! Славчо, наклади огъня! Славейко, ела ми полей вода — да си измия ръцете!» Без мене не могат. Не дай боже да се случи нещо на Славя — отиде хубавият манастир!

Мисълта му изведнъж се отплесна. Петранка е телна. Скоро ще добие едно конче. «Не го давам аз туй конче! Като порасне, сам ще си го яхам. Където тръгне дядо игумен — и аз подире му. Пък може, като умре старецът — мене да направят игумен на манастира. Защо не? Нямам ли като него ръце, нямам ли крака, нямам ли уши?» И за да се увери, че има уши — Слави ги попипа, защото не ги виждаше. «Нямам ли глас?» — викна той и за да докаже, че има силен глас — ревна като магаре. Горската птичка — уплашена и засрамена — пръпна и отлетя. Забягна в гората.

— Не може да се мери с мене — рече Слави и ревна още по-силно.

Ала изневиделица някой налетя стръвно зад гърба му.

— Ау! Ау! Ау!

Слави скочи, облещи се и почна да си плюе в пазвата.

— Недей де, уплаши ме, не те ли е грях?

— Хубавичко пееш, тебе навярно те е измътило някое славейче — обади се отец Иларион и търкулна голямата зелена мокра делва.

— Дай тука зелето!

Запретна си ръкавите, прибра накълцаното зеле, натъпка го с юмруци в делвата, нарами я и слезе към чешмата.

— Поганец! — промърмори Слави подире му тихо, за да не го чуе калугерът.

Братята наричаха Илариона поганец, защото скришно ядеше сланина през велики пости. Той не беше добър човек. Имаше врат дебел — като на шопар. Зъл огън гореше в очите му. Веднъж срещу Илинден в манастира пристигнаха трима души поклонници с невестите си. Беше горещ ден. Подир пладне мъжете се изтегнаха на хладно в голямата стая, където са ерусалимите, а жените си пошушнаха нещо, измъкнаха се на пръсти през задната манастирска вратица, слязоха по пътеката, запретнаха поли, прегазиха реката и отидоха към вира. Един стар орех като дъждобран потуляше вира ревниво от манастирския прозорец. Като си подремна, единият от поклонниците се надигна и бутна чамовото кръжило на прозореца — да влезе пресен въздух. Редом с въздуха в стаята нахлуха весели женски гласове, плясък на вода.

«Нашите се къпят!» — помисли гостенинът и погледна към тях. Ала в гъстия листак съзря една чорлава глава. Гледа тая глава с пламтящи очи голите жени.

— Дръжте го! — зарева мъжът като ухапан от бясно куче, грабна тоягата си и изхвръкна навън.

Щом чу вика — чорлавата глава изчезна мигом. Потъна вдън земя. Жените нищо не угадиха.

Дядо Харитон, пламнал от гняв, започна разследване. Най-напред мина покрай магерницата, срита задрямалия магер.

— По-скоро налей една горчивка! По възможност — две.

От вълнение старецът разля втората чашка и се упъти към килията на поганеца. Завари го без расо. Стои до масата, хванал си главата с две ръце. Напреде му — разтворена библията. Вратът му — изпотен. Чете смиреният монах — цял потънал в божественото откровение. Дядо Харитон се изкашля и го погледна строго. Отец Иларион дигна блуждаещи очи.

— Не е той! — промърмори игуменът и изскочи навън.

Тъкмо в туй време пристигна гостенинът. Той беше стиснал Славя за яката отзад и го мъкнеше.

— Отче игумене, този човек е престъпник! Аз трябва да го заколя!

— Чакай, синко, най-напред да разумеем работата. Магаре, донеси ми дряновицата! Къде го намери?

— В гората го пипнах, лукавеца, седнал под едно дръвче, кръстосал крака — плете кошничка. Преструва се на богородица. Навел си очите надолу. Сега ще му изкарам душичката! Туй манастир ли е, питам аз?

Слави само пъшкаше:

— Олеле, мале, какво стана!

— Сигурен ли си, че беше той? — попита игуменът.

— Има си хас! Видях му чорлавата глава!

И гостенинът, като замахна гневно, смъкна калпака на Славя. Но наместо рошава коса — светна голото теме на манастирския ратай.

— Не е този — проговори смаян и объркан гостенинът. — Оня имаше черна къдрава коса, не е този. Къде е той — да му разпоря корема?

Поганецът, който слухтеше в килията си, изхвръкна навън през задната врата, прескочи оградата и — дим да го няма.

— Сънувал си лошав сън, синко — кротко рече дядо Харитон. — Ела да те почерпя една горчивка в магерницата.

Слави стоеше с отворена уста.

— Ама че работа! Пощурял челяк — щеше да ме заколи. Ама че работа! Таз работа не ми харесва.

Дядо игумен обикаляше селата, яхнал кобилката си. Пред него се мятаха писаните дисаги. В дисагите имаше два черни хляба, пет-шест глави лук, захлупци със сол и чубрица и една книга с дървени кори, облечени в кожа. В нея със славянско писмо старецът записваше имената на дарителите. Слави вървеше подире му пеш. Не му тежеше пътят. На гламав човек дай голяма пита и дълъг път. Спяха по ханищата и метосите. Монахините ги гощаваха с калугерско ядене, черпеха ги с ракия в ниски ръбести чашки и сладко от орехчета.

— Дано ми даде господ дни да издигна новата черква! Тя ще бъде голям храм! От Италия ще поръчам мермерен камък, златни кандила ще ми изпроводят от дядовата Иванова земя. Кубето ще покрием с олово от кратовските рудници. Габровските майстори ще излеят камбаната. Като екне — да се пукат канарите наоколо. Парите ги събрахме, Славейко! Побеляхме и двамата на път. Що свят обходихме, а? От кои години сме тръгнали. . . И кобилата запря, сиромашинката. . .

— Дядо игумене, да щеш и на мене да сториш едно добро.

— Думай!

— Нека ме изографисат бе, дядо игумене, върху стената на новата черква. Не ща вътре — вън да бъде! До вратата нека ме изпише зографинът — ей такъв, какъвто съм си.

— «Хайверът нека бъде чер, а пък виното може да бъде и старо.» Хитър си ти, дяволе, а пък ум ти не стига. Парите са готови, ала голяма грижа ми е тоз отец Иларион — замислено се загледа в далечината старецът. — Дяволът е влязъл в душата му.

— Ами къде са тези пари, на кое място? Кажи само на мене, никому няма да обадя. Къде ги криеш? — със светнали очи попита Слави.

— Млък! — дигна патерицата си дядо игумен и замахна.

Слави побягна.

— Я си ме утрепал — я си счупил ключа на манастира. Няма Слави — няма манастир!

— Бре! — погледна го старецът и се засмя. Той обичаше добродушния юродивец.

Запръска обложникът. Светнаха черните плочи на черквата. Наведоха мокри глави последните есенни цветове. От Банско пристигнаха майстори. Разтвориха метрото, размериха старата черква, манастирския двор. Кръстосаха манастирската гора, преброиха старите буки, прегледаха пясъка край реката, къртиха камъни с чуковете си от канарите. Цяла неделя се пазариха с дяда Харитона. Изядоха всичката попарениця, пресушиха буренцето.

Една сутрин изведоха конете си, целунаха ръка на дяда игумена и рекоха:

— Къде нас пролетта почва рано, да додем ли на Свети Трифонец?

— Не ви ща рано. Защо сте ми в снеговете и дъждовете? Елате на Връбница. Тука ще разчупим боговицата. Хайде вървете със здраве!

И дядо Харитон ги изпроводи до портата.

*

Една нощ излезе буря. Гората размаха клони. Уплашените дървета напрягаха сили да се изтръгнат от земята и да забягнат. Мълния падна върху канарата. Дъждовните капки чукаха тревожно по черковните плочи, по стъклата, като пътник, подгонен от глутница зверове. Гласове напълниха черквата. Иконите сякаш оживяха. Дядо Харитон излезе от олтара и се наведе да угаси свещта, която нечия ръка беше запалила пред иконата на душевадеца. Духна я. Лицето на страшния ангел потъмня. Остана да мъждука само кандилото пред разпятие-

то на иконостаса. Старецът разсеяно погледна околовръст.

В мрачината някой рече с тих глас:

— Хайде, дядо Харитоне! Хайде, мъченико!

Кой стои зад гърба му? Обърна се изведнъж. Няма никой. Само спокойната чиста светлинка трепка пред разпятието.

Отвори вратата. Запъшка по стъпалата, които извеждаха от църквата. Вятърът го блъсна, сякаш искаше да го върне назад, капките му ослепиха очите. Спря безпомощен. Тогава една светкавица озари двора, килиите, високите скали. Дядо Харитон с бързи крачки прекоси двора, напипа мандалото в тъмнината и влезе в пещника. На огнището още тлееше вечерната жар. Погледна наредените хлябове, отколе извадени от пещта. Наведе се и ги покри с месала като деца, които спят. Запали една свещ и се упъти към своята килия. . .

Слави чу вик. Той идеше от дълбочината на страхотната нощ. Юродивецът скочи сънен. По бели гащи излезе навън и тръгна през дъжда и мрака да събуди дяда Харитона. Намери външната врата отворена. Но щом прескочи прага — замръзна на мястото си. Чу как някой се строполи на пода и започна да хърка, като добиче с прерязано гърло. Слави се стъписа назад, залепна до стената, разтвори широко очи и притаи дъх. Светна мълния. Трепереща светлина огря дядовата Харитонова килия. Ратаят видя за миг стареца, простян на очите си, тупа с десницата. Един човек, тъмен и кален, със свещ в ръка, рови отключеното желязно ковчеже.

Слави се върна назад и търти да бяга. Отрези манастирската порта. Светкавиците се блъскаха една след друга. Те къпеха земята със зловеща вода. До портата полуделият от страх ратай завари Петранка. Стои отвързана и тежко диша. Хубаво видя бялата звезда на челото ѝ. Що ще тая кобила тука? Върна се назад и кривна към камбанарията. Напипа стълбата, покатери се горе и погледна към портата: кобилката я вече нямаше. Заблъска камбана-

та. Калугерите изскочиха от килиите си. Почнаха да чупят ръце. Заплакаха горчиво. Кой погуби добрия старец? Тъмнина метна було върху лицето на убиеца.

Същата нощ надвесената над манастира канара се пропука. Гръмотевицата намести невидим лост и закърти един огромен камък, който надвисна над манастирското гнездо като закана.

Следователят пипна най-напред Славя. Двамината стражари го подкараха с вързани ръце. Иларион се върна към пладне. Той идеше от града, яхнал кобилката. Беше пренощувал в Осеновица. На два часа път от манастира. Като му обадиха какво се е случило — брат Иларион се люшна и падна от кобилката. Цял час го заливаха с вода, додето го свестят. На загрижените братя той едвам продума:

— Няма живот за мене тука, щом като го няма дядо игумен.

Прибраха дяда Харитона в земята. Братята избраха за игумен Илариона. Той пое манастира, ала не рачи да влезе в килията на покойния старец. Подир седем дни се върна Слави — погрознял, с безумни очи. Иларион настръхна, като го видя. Развика се:

— Да го махнете от очите ми! Този човек затри дяда Харитона. Дано грехът да падне като камък върху главата му!

Дигна ръка нагоре. Една жила на челото му се наля с кръв до пукване. .

— Гледайте му ръката! — проговори глухо Слави. — Ръката на поганеца е кървава! Гледайте! Гледайте!

Братята впиха очи в ръката на младия игумен и нищо не видяха. Почнаха да се кръстят.

— Луд челяк!

Хванаха Славя и го запряха в каменната килия. Зарезиха я отвън. Оставиха му една паничка вода и коричка сух хляб.

Дъждовете не спряха. Небето се продъни и про-

ля реки от сълзи. Планинската река подкопа бреговете, гробът на покойника хлътна.

Настана деветата нощ. Братята отслужиха деветини за погубения старец, изядоха една паница варено жито, обърнаха по девет чашки горчивка. Прибраха се да спят. Иларион слезе в черква и застана като вкаменен пред потъмнялото лице на архангел Михаила. Слави стоеше в тъмнината и говореше:

— Дядо господ идва одеве и пита: кой си ти? Защо гаснат кандилата, когато влизаш в черква? Защо немеят птичките, когато минаваш под гнездата им? Защо не си измиеш червената ръка? Той им рече: проводих в гората девет души майстори да отсекат девет дървета и да направят девет къщи дъсчени. . . Ще го повикам на съд!

В този миг над лудия мина хала. Земята сякаш се продъни. Огромният закъртен камък се откъсна от канарата и със страшна сила падна върху манастира. . .

Някога тук имаше манастир. . . Една жълтоока кукумявка се е загнездила в запустението и пълни със суеверен ужас сърцата на окъснелите колибари.

ВИЕЛИЦА

Виелицата захвана да удря по вратите с невидими юмруци. Запращяха клоните на дърветата в градината. Затрепери пламъкът на опушената лампа. Нахълта жаловит вой през комина.

— Хайде, лягай си вече! Полунощ настана! Какво си вторачил очи навън като вампир! — проговори баба Стаменковица и се наведе да зарови последните въглища на огнището.

— Не ми е сега до сън. Сърцето ми е разтревожено. Тази виелица ме плаши. Никога дърветата не са пращели тъй грозно. Подир двайсет минути ще пристигне бързият влак. Много е тъмно. Човек да бръкне с пръст в окото ти — няма да го видиш. Такава нощ не помня.

Дядо Стаменко изтърва броеницата си. Намести очилата си. Потърка с длан замръзналото стъкло, разтопи ледените цветя, откри едно черно мастилено петно и пак се загледа навън.

— Аз ще ида да си легна, пък ти прави, каквото щеш. Не мога да разбера какво си се загрижил за бързия влак! Има там кой да му мисли. Ако им беше потребен, нямаше да те изринат с лопата. Стар бил Стаменко, очите му запрели. Проклетници! А пък поп Сава — млад, с кола го карат до черквата и пак си върши работата челякът. Като е стар, вържете му на шията един камък и го блъснете в реката!

И баба Стаменковица тръшна след себе си вратата.

— Наистина, можеха да ме подържат още годинка-две — замисли се дядо Стаменко. — Нямаше да стане много. Все щях да намеря сили да се потрудя, както е потребно. Ама като рекоха: «Не го бива стария стрелочник, годините му натежаха, прегърби се като върба, очите му хлътнаха. Ами ако объркa стрелките?» А бе как тъй ще ги оборкам? От кои времена служа аз на Разделна? Червените керемиди на някогашната нова гара почерняха, що поколения изхвръкнаха от лястовичите гнезда под стряхата! Кога съм ги оборкал тия ваджишки стрелки?

Повика го началникът на гарата през една есенна вечер и му рече:

— Дядо Стаменкооо, стягай се да напущаш службата! Време е вече. Ти си уморен човек. Прибери се в къщи да си отпочинеш! Всяко нещо трае, докато му удари часът. Релсите, дето са железни, и тях ги хваща ръждата. Затуй ги сменяме с нови. Дай път и ти на младите.

— Път ли? Ами че аз нали цял живот път давам? — пошегува се старият, ала нещо го задави.

Запали фенера си, за да посрещне влака. Топъл есенен вятър сбираше нападалата шума и я намиташе в апаратната стая.

— Ще вали дъжд, дядо Стаменко — проговори замислено началникът, за да промени разговора, — есента доде!

— Наистина, моята есен пристигна — отвърна като ехо старецът и излезе да стори път на товарния влак. Закрачи бавно по железопътния насип. Под насипа долу бучеше бързата Поройна. Нейният грохот пробуди в уморената му душа неясни картини от младите години. Нахълтаха в тая душа шумовете на пролетните води, които отколе изтекоха. Какво ще прави отсега нататък стрелочникът дядо Стаменко? Ще реже лук, ще рони царевични зърна и ще храни кокошките. Ще напусне своя отговорен пост и ще скръсти ръце. Досега неговият живот беше пълен с дълбок смисъл. Той посрещаше влаковете с жадни очи. Преди години снемаше

шапка, а сега, изправен като войник — отдаваше чест. През Разделна минаваха катаден по два бързи влака от чужбина. Те не спираха на малките гари и старецът не знаеше откъде идат тия богати хора, насядали покрай затрупаните с храна и чаши маси на вагон-ресторантите, налягали в малките стаички на спалните вагони. Бученето на чудните влакове пълнеше душата му с тревога и гордост.

— Аз им отварям път, за да влязат в земята на българите.

Празници бяха за дяда Стаменка дните, когато се заточеха навън вагони, пълни с ягоди, червени като карабунарско вино, гроздове като кехлибар, ябълки като бузите на кюстендилски девойчета.

— Брей, туй българската земя страшно нещо! Голям род ражда! — думаше си старецът и вдигнатата му десница почваше да трепери.

Нея вечер локомотивът на последния товарен влак мина като хороводец и отведе в мрака вагоните. Заглъхна грохотът на колетата под пожълтялата шума на крайпътните дървета.

— Хорото се свърши и гайдата се пукна — с горчивина се усмихна старият стрелочник и закрачи.

Когато го уволниха, той подаде заявление до министерството да му позволят още две години да служи безплатно, срещу пенсията. И тъй ще му я дават, поне да върши работа, но горните не разрешиха. Тогава дядо Стаменко се прибра и притихна. Почна да сърба горещата чорба на баба Стаменковица и колчем чуеше свирката на локомотива — залъкът пресядаше на гърлото му. На два-три пъти ходи да проверява дали младият стрелочник си гледа добре работата, опита се да го посъветва веднъж, но младият беше подозрителен човек и избухна.

— Да се махваш оттука! — извика той и го изгледа накриво. — Какво се навираш все покрай стрелките? Да не ми кроиш някоя поразия? Ще се оплача на полицията!

Дядо Стаменко наведе глава и прехапа устни.

И ето тази нощ се появи виелицата, която избухва веднъж на десет години, дига покривите, обръща вагоните, къса телеграфните жици, из дъно кърти дърветата. Ами ако оня обърка стрелките в тази буря? Старецът погледна часовника си. До полунощния влак оставаха още десет минути. Бързай, човече! Сърцето му затупка като далечна камбана, която бие за пожар. Дядо Стаменко стана. Навлече си кожуха и отвори вратата. Вятърът го блъсна със страшна сила назад, но той се наведе като конник, който прескача пропаст, и тръгна. Дядо Стаменковата къща беше отвъд оградата на гарата. Той се упъти към гарата и не сбърка пътя, макар че очите му нищо не виждаха. Когато стигна платното на линията, покрай него с фенер мина младият стрелочник, олюля се като пиян и мигом се загуби. Потъна. Вихърът го погълна. Отива да даде път на полунощния влак. Бързият беше пристигнал. Едвам мъждукаха на първа линия замъглените му от бурята огнени очи. Дядо Стаменко избърса сухия сняг, който беше засипал веждите и клепачите му, и посегна да се върне, но вътрешният глас, който го дигна от къщи, се обади още по-настойчиво: «Върви след младия стрелочник!» И той тръгна направо, покрай насипа към стрелките. Без да ще, започна да брои крачките си, както ги е броил някога, през нощните виелици и поройни дъждове. Той знаеше точно колко крачки има до стрелките. Спомни си, че като извърви деветнадесет крачки и протегне лявата си ръка — ще напипа дънера на старата липа. Надясно са стрелките. Този път халата се опита да го срине по насипа надолу към Поройна, да му ослепи очите с бял снежен пясък, но жилавият старец, наведен, се бореше мъжки и си пробиваше път. След няколко мъчителни минути вкочанясалите му ръце напипаха дънера на липата. Като слепец, с протегната десница, потърси стрелката. Когато я хвана и разбра, че не е отместена — кръвта замръзна в жилите му. «Вятърът е сгромолясал младия стрелочник от насипа в тъмнината и кой го знае къде се блъска сега» — помисли дядо Стаменко и стисна с две ръце дръжката. Напрегна последни сили, откърти замръзналото желязо и падна на гърба си. Полунощният влак мина покрай него със страшна сила и се плъзна по втора линия. Той не спираше на Разделна.

Младият стрелочник влезе в бюфета. Поръча си чаша чай. В очите му пламтеше безумие. Ръцете му трепереха. Седна до печката и разля горещия чай върху колената си. Попита сънения прислужник:

— Не се ли е мяркал тъдява дядо Стаменко?

— Ти да не бълнуваш? — отвърна прислужникът, без да го погледне. — Що ще тука Стаменко в тази дяволска нощ? Дядо ти Стаменко, момче, сега хърка и сънува сладки сънища. Гороломният вятър му приглася като гайдар.

СЪРНА

Когато започнаха да ги ловят, Куцар дялаше ухо за рало на хармана, под крушата ройница. Клекнал и разгърден, със запретнати ръкави, той размахваше кривицата и трeските хвърчаха наоколо. До него се беше изправило едно петгодишно момченце, жълтолико, с бяла риза, напръскана от бълхите, с конопени гащи (коленете му се виждаха през дупките) и големи горящи очи, хлътнали навътре. Драгойчо, на покойния му брат Йордана чедото. То питаше чича си:

— Какво дялаш, чиче?

— Ухо правя, Драгойчоо, ухо дялам.

— Че защо ти е ухо бе, чиче, нали си имаш две уши?

— Трябва ми то. Разбойниците лани отрязаха ухото на Караметака. Сега ще му турим дървено ухо — да слуша.

— Лъжеш.

— Който лъже — на въже.

— Кажи бе, чиче!

— Ще ти кажа, ако ми донесеш една стомна студена вода. Много ми е жадно — сякаш съм ял солени жаби. Обещаваш ли?

— Обещавам.

— Тогава ще ти кажа: туй ухо го дялам за ралото.

— Я, че защо му са на ралото уши?

— Трябват му те. Като ходи под земята — да

слуша какво си приказват житните корени, че да ми обажда. Брей, какъв голям чеп!

— Какво си приказват корените? — питаше малкият, озадачен.

— Какво ли? Пролетес корените си думаха: Смучете да смучем, да пораснат класовете, да се налей зърното, че наесен, когато узрее кратунецът — ще дигнат границата и ще се заточат кервани с джебенлици към южните пристанища. Драгойчо, пак ще видиме бял ден, момчето ми.

Куцар се изправи, измери с око дяланото дърво, прозя се, напечен от слънцето, и тръгна към стряхата. Откачи рокана от житения кош, яхна дървеното магаре.

— Ще те водя аз тебе отвъд. Двамата ще заминем с каручката. Ще накося един наръч меко сено от ливадата — ще ти постеля — да не ти утрепва отдоле. Ще седнеш в сеното и ще гледаш. Да видиш каква земя, какви села, като насън ми се мержелеят пред очите. Ще спираме край чешмите, под най-хубавите сенки, и ще слушаме как свирят кавалите...

Кучето лавна. Изправи се на задните си крака и захапа пръчките на вратнята. Куцар се обърна и погледна през рамо. Пред вратнята му стояха трима войници с пушки. Тръпки го полазиха по гърба. Пусна рокана и ухото, дигна се и бавно закрачи. Зави покрай колата. Отвори малката портичка.

— Ти ли си Куцар Чернокожев? — попита единият войник.

— Аз съм.

— Тръгвай с нас. Вземи си калпака. Скоро!

Куцар като попарен влезе в пещника, нахлу калевриte си на бос крак, наложи си почернялата сламена шапка.

— Чиче, да се върнеш довечера рано, да ми разкажеш пак за оная земя — поръча момчето.

Куцар помилва Драгойча по главата. На улицата го догони старата му майка. Стрелна с очи въоръжените хора, люто замахна с патерицата си.

— Къдя та помъкнаха пак, Куцаре? Хей, сина

ми да върнете! Той ни е тука крепилото! Няма ли божке, да мирясат тез хора? Цялото село изловиха. Дано ги чумата изтръшка!

Селският мегдан приличаше на военен лагер; цяла рота войници със зелени дрехи бяха завардили всички улици. Една картечница гледаше със змийско око уплашените селяни, които стояха на купчина и се питаха какво ще ги правят. Какво зло са сторили на тия настръхнали господари? Земята им разграбиха, храната им гребат от житниците, изловиха им птиците по дворовете. Най-сетне насметоха и тях.

От всички краища на селото прииждаха жени, деца и старци. Те стояха неми зад гърбовете на войниците и гледаха какво ще стане.

— Бай Куцаре, таз работа не мирише на добре — посрещнаха го арестуваните.

Куцар погледна наоколо: картечницата, войниците с голи ножове, посърналите хора.

— Няма нищо, момчета. Не ставайте баби. Няма нищо страшно — измърмори Куцар.

— Къде ще ни водят?

— Какво зло сме сторили — питам аз. Че как тъй да дигат хората от къщите им? — извика Рачо Ковача възмутен.

— Потрайте малко! Ще я разберем таз работа — рече Куцар и мръдна към кръчмата. Изправи се пред тримата офицери, които бяха седнали край една маса, и ги попита на техния език разрешават ли му да си поръча едно шишенце ракия.

Кръчмарят стоеше на прага. Единият офицер, със зачервено лице и стъклени котешки очи, го измери от главата до петите: разгледа русите му мустаци, откритото чело, набраздено с две черни бръчки, разкопчаната риза, протърканите конопени гащи, корясалите калеври.

— Може — рече той.

Кръчмарят изнесе шише ракия и една чашка. Докато наливаше, той процеди през зъби:

— Бягайте в гората, Куцаре, инак... Ако ви

спрат на Мержановата чешма — развържете се! Там гората е най-гъста...

И като повиши глас:

— Наздраве, Куцаре! Отбий се в града при моя брат. Кажи му да проводи една каруца сол.

Куцар глътна чашката си, избърса с разтреперана длан устните си и тръгна към другарите си.

Офицерите скочиха изведнъж.

— Вържете ги! — изкомандува най-младият, едно момче с накривена шапка и зачервени страни.

Войниците изтрополяха, втурнаха се и навързаха селяните като добитък, по четирима с едно въже. Направиха шест редици. Подбраха ги. Щом колоната тръгна, натрупаните жени нададоха вик. Децата запищяха.

— Петре, къдя бре, сине, ела по-напреж — мама да си види чедото!

— Стойте! Стойте! Ако не ги развържете, ще събера моите войници. Аз имам един милион войници, със сопи! Стойте всички, не мърдайте! — ревеше с цялото си гърло юродивият Петко, стъпил върху черковния зид, само по една риза, разкрачил косматите си крака.

— Татенце, не те пущам! — втурна се едно дете слепешката, проби си път между войниците, коленичи и хвана баща си за крака.

Невестите завиха зловещо. Тежко предчувствие натисна душите им.

Кръчмарят като касапин размахваше ножа, с който наряза кисели краставици за офицерите.

— Какво блейнахте като овце? Нищо няма да им сторят. Ще ги откарат в града, ще ги разпитат и пак ще ги освободят. Който е навирил глава срещу държавата — да му мисли. В тази държава има съд, който каквото е дробил... Заповядайте, господа!

Офицерите бодяха с малки вилички кехлибарените краставички. В дясното око на най-младия се появи една сълза, но той я стисна между клепките и си я прибра навътре.

Накрай селото подир колоната дигна пушек мом-

ченцето със съдраните колене. То бягаше запъхтяно. С дясната си ръка стискаше голяма писана стомна. Крехкото му рамо беше се превило надолу. Едвам дишаше.

— Чичо Куцаре! Чичооо! — викаше детето със задавен глас и тичаше.

Наближи най-подирните войници. Но щом направи опит да се промъкне между въоръжените хора — един от тях се обърна и насочи ножа си срещу малкия човек.

— Назад! — изръмжа войникът.

Драгойчо се стъписа втрещен. Побеля от страх. Зъбите му затракаха. Ръката му изтърва стомната. Тя падна и се разби. Водата се разля и почна да пълни сухите пукнатини на пътя. Големите горящи очи се разшириха и дълго гледаха колоната, докато се загуби зад тъмнозелената гривна на нивите. Изведнъж малкият човек се обърна назад и изпищя:

— Олеле, майчице!

Търти назад към селото. Насреща му се зададе един конник. Той препускаше по пътя, сякаш гонеше някого. Зад него се клатеше картечницата със змийското око. Драгойчо скочи в крайпътния ров. Конските копита изпращяха край него. Когато стигна до счупената стомна, конникът остави големия път и кривна по една тясна пътечка през нивите. Целият потъна. Само шапката му плуваше над вретенилите жита.

Мержановата чешма шуртеше сред гората и пълнеше седем жабунясали корита. Там керванджиите спираха колите си, когато тръгнеха да карат жито с джебенлици за пристанищния град. Над двата чучура едвам се четеше разкривен надпис, дълбан върху синкава мраморна плочка: «Тойзи източник согради Йован Мерджан, през лято 1837, за душата си. Да ти е наздраве, пътнико.» Зад чешмата — морава. Дъбова сянка над моравата. Наоколо — честа гора: дъбак, лешници и шума.

Най-напред се напиха войниците. След тях пред

чучурите се наредиха вързаните селяни. Гъста купчина от мъже с мокри гърбове.

Командирът се озърна наоколо, надникна през шубраките срещу чешмата и мина настрана. Седна под сянката. Сне си шапката. Войниците го следяха с очи. Като видяха голата му глава, те се отстраниха. Половината минаха наляво, а другите — надясно към моравата. Вързаните останаха сами. Куцар се наведе над коритото. Докато пиеше, той измъкна от пояса си едно ножче с кокалена дръжка и преряза въжето, което стягаше лявата му ръка. Подаде мълком ножчето на другаря си. То тръгна от ръка на ръка.

— Всеки да бяга, където му видят очите! — тихо проговори Куцар и стори път на другаря си пред чешмата.

Тогава един от войниците изрева:

— Бягат!

Пушките затракаха. В тоя миг страховит трясък раздруса тишината. Гората го пое и разнесе дълбоко и далеко. Куршумите на една картечница запискаха, зачаткаха по коритата, по стария зид на чешмата, по мраморната плочка с надписа. Като откос се люшнаха навързаните. Нададоха грозен вик. Ножчето с кокалената дръжка падна на камъните. Бистрата вода в коритото се зачерви. . .

Куцар бягаше между дърветата. Куршумите го преследваха като оси. Клоните го шибаха по лицето. Тръните на глогините късаха бялата му риза и черната му кожа. Едната му обувка се беше изхлула. След него се чуваха гласове, но те оставаха все по-назад и заглъхваха в шумата. Къде отива? Ами ако гората се свърши? Дърветата гъстееха и сенките им ставаха още по-тъмни. На едно място змия се заплете в краката му. Най-напред я удари обутият крак, след това я подхвана босият. Тя го шибна като камшик по бедрото и се откъсна. Стори му се, че цялата гора се напълни с отровни змии, които го закълваха по гърдите, по гърба, по челото. Изведнъж пътя му препречи едно рухнало старо дър-

во, съборено от стихиен вятър. Куцар се опита да прескочи, но краката не го послушаха. Удари си коляното, препъна се и грохна на другата страна. Зарови си главата в падналите листа, останали от миналата есен. Изпъшка, пое дъх и разпери ръцете си. Пред очите му падна тъмнина. . . Доде на себе си късно след пладне. Опита се да седне, но не можа — обхванала го беше страшна немощ. Прониза го болка в гърдите, над сърцето.

— Ударен съм! — прошепна Куцар и отново пред очите му падна мрак. . .

Колко е стоял той — не знае. Стреснаха го стъпки, тихи, не човешки стъпки, като вървеж на сянка, която влиза при болното си чедо и пристъпва на пръсти — да не го събуди.

«Сега ще ме доубият! — появи се една бърза мисъл в тъмното му съзнание. — Намериха ме. . .»

Куцар се надигна. Опря гръб върху дънера, прокара ръка по челото си и зачака равнодушно края. Изминаха няколко мига. Шумът на стъпките беше замрял. Раненият човек усети до шията си дъх на живо същество. Бавно изви глава и видя една сърна. Две големи черни очи го гледаха с тревога и жалба. «Тъй ме гледаше някога покойното ми момиченце, когато си заминаваше за другия свят. Голяма мъка имаше в очите му» — си спомни изведнъж Куцар и клюмна. Сърната прескочи дървото и застана напреде му като човек. Много ѝ са тънки краката и треперят. Челото ѝ — покрито със ситни ръждивочервени косми. Шията ѝ — гъвкава и дълга. Заострените черни копитца лъщят. Какво иска от него тая малка гостенка, която се престраши, протегна шия и подуши с черните си ноздри окървавената му риза? Куцар разгърди ризата си. Тогава сърната потрепера с цялото си същество и побягна между дърветата.

— Бълнувам ли? — потърка с длан челото си раненият човек.

И след малко:

— Ето кого ми проводи майката гора, закрилницата — да ме споходи и да ме попита как съм и какво са направили с мене враговете народни. . .

В ушите му ненадейно кънна гласът на Драгойча: «Чичо! Чичооо!»

— За него трябва да съм жив. Болното сираче на чича. Ще си го заведа аз него в оная земя, на каручката, в мекото сенце. . . Ние двамцата. . .

Когато зашумя вечерният горски вятър, сърната се върна повторно при ранения. Застана на десетина крачки и тъй го гледаше, сякаш искаше да му каже нещо. Голяма мъка извираше от очите ѝ. Прогони я писъкът на една черна птица, която размаха крила между напуканите дънери на дъбовете.

Настана нощта. Дърветата се загубиха в тъмнината. Куцар опита да се дигне. Олюля се и седна върху дървото. Сега накъде? По пътищата го дебнат куршумите. Раната още сълзи. Няма връхна дреха да я затопли тази рана. Няма партенка да я превърже. Жлътнаха се нападалите листа. Тогава между дънерите за трети път като видение му се вести сърната. Тя беше една неуловима сянка, тя беше сякаш безплътна. Помами го с глава. Заговори му нечуто:

— Хайде, какво чакаш? Тръгвай след мене!

— Ще дода подире ти. Където щеш, ме води — прошъпна Куцар и се изправи.

Стана му леко. Само болката заби нож в гърдите му и го завъртя. Изохка и тръгна. Сърната потегли през гората. Човекът вървеше покорно. От време на време тя се обръщаше назад и го чакаше, Пристъпваше бавно, предпазливо, с наострени уши. Куцар дигна очи към звездното небе и по Квачката разбра, че сърната го води на юг — към границата. Надежда като въгленче светна в душата му. Гората нямаше край. След полунощ, когато Квачката закътка пиленцата си надолу зад шумата — дърветата оредяха. Настана кър. Дълбоки житни ниви. Сърната вървеше по пределните брезни, слизаше в долчините, заобикаляше малките тъмни горици, изкачваше се по хълмовете. Спираше и се ослушва-

ше. От далечните села долитаха гласове на петли, кучи лай. Равнината още спи.

Зазоряваше. Изведнъж и ненадейно стигнаха границата. Куцар я позна по тупкането на сърцето си. Насреща израсна българската наблюдателница. В здрача се виждаше черната стълба и къщичката най-отгоре.

Сърната спря и се обърна. Куцар впи очи в нейните. Същите — очите на покойното му дете. Не може да бъде! Лудешка радост пламна в сърцето му като барут. Посегна с десницата да я помилва. Плахото същество отскочи назад и побягна. Сълзи потекоха по страните на обезумелия човек. Дълго стоя прав и гледа сърната, която изчезна в утринния полумрак като видение.

— Няма я. Загуби се.

Пак му притъмня пред очите. Грохна на земята и си рече:

— Никаква сърна няма.

Изведнъж се сепна. Досети се, че трябва да бяга. Изви се на корем и запълзя безшумно към граничната линия. Наоколо нямаше жива душа.

ПРЕСЕЛНИЦИ

Най-подир се дигнаха селяните от Гърлица. Що свят се изпровървя по силистренския път! Като жерави, подгонени от зъл вятър, слизаха на юг преселниците. Безконечни кервани се заточиха по равнината. Минаха каруци, работени от коларите в Меджидие, с желязо обковани, с дъна и ковчези нашарени. Буйни аждерхани бягаха напреде им. Прекараха стадата си овчарите от Среден лъг и от Осеновска мъртвица. Като вълци с подвити опашки вървяха подире им охранени добруджански кучета с червени гърбове, а големите чугунени звънци на овните се люшкаха като кадилници. Мудно скрибуцаха цяла нощ широки волски коли, накамарени с покъщнина, потеглили от незнайни северни села. Старите пристъпяха покорно с наведени глави, а децата се озъртаха като зайчета. Посърнали хора задръстиха пътищата на Добруджа. А есенният дъждец заръмоля и накваси потъмнелите стърнища. Светнаха нападалите листи, заблещукаха трънките край коловозите. Разкаляха се пътищата.

— Хайде да тръгваме, хора селяни! — наднича-ше през вратниците старият глашатай дядо Куцар. — Какво току се потривате? Впрягайте, че да ходим! Не виждате ли, че другите ни изпревариха? Додето прехвърлим границата, тоз народ, дето се е заточил, ще напълни пустите села. В коя дупка ще се навреме ние, най-подирните?

В неделя жените на тумби загъмжаха в селското гробище, оградено с кирпичен зид. Занесоха по-

следните въглени от огнищата и най-късните есенни цветовце от градините. Накичиха куклите на мъртъвците. Завайкаха се над гробовете. Заблещукаха трепкави пламъчета по кръстовете. Занареждаха:

— Блазе на баба Кръстинка! С късмет родена, пустата му жена! Прибра си старите кокали, намести се при своите. Ние къде ли ще гнием?

Пропищяха най-милостивите. Старите ги сгълчаха.

— Мълчете! Недейте разплаква покойниците — думаше им баба Янудия. — Техните души ходят сега между нас. Ние не ги виждаме, ама те са тука. Излезли са от земята да се простим. Не плачете, защото ще им се пукнат сърцата от жалост!

Мъжете стягаха колите. Опъваха закърпените чергила. Пълнеха катраниците, трупаха имането си. Разкудкудякаха се подгонените кокошки, изпокриха се под дръвниците есенните пиленца.

А Митьо Юродивия, по риза, с тояга като влъхва, сновеше из улиците и се лютеше:

— Аз съм Митьо певецът, причут във всичката Добруджа! Целият свят ще излезе да ме посрещне с байраци, черги ще ми постелят да мина по тях, в стъклена къща ще ме наместят да живея, дванайсет момичета като капки в бяла премяна ще ми поднасят ядене и ще ми наливат вино в златни чаши, а пък вие сте решили да се измъкнете без мене, хайдути с хайдути!. . .

Пред всяко погребение Митьо вървеше пръв. Той носеше кръстовете на покойниците. Когато свещеникът пееше, и Митьо ръмжеше заедно с него. Никой не можеше да го спре. Гърличани го наричаха «нашия кръстоносец» и си го обичаха, защото беше от кротките.

Вечерта подухна ветрец и отнесе натегналите облаци. Месечината се появи като спомен от някогашни години.

— Тъкмо си бях извадил камъни за новата къща. Много се бъхтах на камъницата. Не ми е толкова докривяло за къщата — за тебе ми е мъчно. Къде ще те заведа, като се задомим?

— Ти за мене недей бра грижа. Където щеш, ме заведи. Мене ще ми бъде хубаво навсякъде, стига ти да си при мене. Аз на тебе съм си обрекла душата.

Две мъжки ръце затършуваха в тъмнината и сграбиха девойката.

— Стой мирно! Някой гледа.

— Кой?

— Месечината.

Трима души в Райчовата кръчма до полунощ тракаха ниските ръбести чашки с кисело жълто вино. Говореха си тихо, като кроткия дъжд се ронеха думите от устата им. Оплакваха сиромашкия народ. Но след полунощ в кръчмата сякаш влезе дяволът. Разгорещиха се Райчовите гости. Почнаха да трошат чаши, разбиха едно стъкло, обърнаха масата. Райчо изскочи от празната изба, където беше слязъл да търси нещо със запалено газениче. Грабна стъргалката и се втурна към разпалените мъже. Изрита ги навън. Заканително размаха юмрука си в тъмнината и заключи вратата.

Керванът на гърличани се откърти в понеделник. Малката селска камбана възвести с пресипнал глас часа на тръгването. На невяста, която е плакала цяла нощ, приличаше тая камбана. Заскърцаха вратниците, за последен път излязоха мълчаливите работници — воловците — и не извърнаха очи назад към харманите.

По разведреното небе бягаха бели облаци. Те се появиха като неми пратеници, дошли да видят раздялата. Селяните бяха окачили по вратовете на добитъка всичките вехти звънци. Звънците дигаха сватбен шум. На сватба приличаше това човешко преселение. На голяма невесела сватба. Нямаше ги гайдарите. Не се виждаха и младоженците. Някого разкъщиха силом, някого женеха за друга невяста — по-хубава ли е, или е куцичка и с едно око, никой не можеше да им каже на тия стари българи от Гърлица. Много дълбоко беше отишъл коренът

им в родната земя, затуй, когато днес го изтръгнаха — сърцата им се изпразниха. Те знаеха, че там отвъд живеят кръвни братя, които ще им кажат човешки: «Добре дошли!» Няма да ги подгонят с камъни. Няма да ги оставят като кучета да треперят в дъжда. Но мократа земя лепнеше по шините на колелетата, по волските копита, по цървулите на хората и не искаше да се раздели от своите вековни стопани.

— Слез, чедо, да си сръбнеш от кладенчето на Меча бара. Няма на земята по-сладка вода. Пий, да го запомниш! — буташе една старица внучето си.

— Не ща мари, бабо! Не ми се пие вода — опираше се малкият, затоплен под бащиния си кожух, — мене ми се ядат тикви. «Там» има ли тикви?

— Всичко има «там»! Ех че живот ще живеем ние с тебе, двамцата! Като стигнем, ти ще ми нацепиш дръвца, а пък аз ще ти метна в пещта една медуница. Защо да не ти метна, ти си добро момче и ще слушаш баба.

Малкият преглътна.

— Гледай, Иване, гледай крушката в нашата нива. Ние отадяме, пък тя остава. Как ми е мила тази крушка, божне ле! Тя хвърляше хладината над люлчицата му. Заминаваме си ние с тебе, а пък рожбицата ни остава тука, в земята. Кой ще го навести, когато доде събота? Кой ще му занесе огнец на керемидката? Да не му е студено бре, Иване! Кой ще го укроти, когато писне за майка си и за баща си?

Полека се обърна мъжът, който водеше воловците, и погледна изпод вежди почернената си невяста.

— Стига! — проговори той. — Стига си бълнувала!

— Как да спра бре, Иване, като ми гори душичката? Какъв човек си ти — от камък ти е сърцето! По-корав човек не съм срещала.

Иван дръпна синджирите, захапа долната си устна и въздъхна. Неговото сърце не беше от камък.

Дядо Темелко, с високия овчи калпак, подтичваше да настигне съседа си Никола Мотовилата и да му се оплаче:

— Думах му: «Стой, магарски сине! Не бутай дръвчето. Нито си го садил, нито си поил с вода корена му. Само си е израсло. Защо го сечеш?» «Аз, кай, откога съм му хвърлил око. Ти ще видиш каква ралица ще си издялам от него. С тая ралица ще разпоря новата земя.» Не рачи да ме послуша. Отсече го, проклетникът. . .

А Мотовилата, като размахваше дългите си ръце, потънал в своите грижи, отмина и промърмори:

— Какво ли ми дрънкаш като празна воденица!. . .

Големият керван изпълзя на Побит камък, където беше оброчище на гърличани. Там се събираха селяните на Петровден да ядат обречените овни на зелената морава под дъбовите сенки. Златни се жълтееха пред очите им натрупаните кръстци по нивите. . .

— Стой! — провикна се дядо Куцар, сне калпака си и тръгна към двата вековни дъба, застанали като два великана на хълма.

— Погледнете го още веднъж и го запомнете, защото я го видим през живота си, я не.

Керванът спря. Няколкостотин очи се обърнаха назад и жадно погълнаха милото опустяло село, което приличаше на гнездо, откъдето са изхвръкнали уплашени птички. Дъбовете стояха безмълвни. Оттичаха се капки по голите им клони и тупкаха върху бакърената шума.

Замрежиха се очите на старо и младо.

Керванът се спусна на юг. Най-подир по риза, бос, с тояга в дясната ръка вървеше Митьо Кръстоносеца. С лявата ръка той притискаше до гърдите си едно сляпо кученце. Беше го намерил край село, под минушката. Носеше го към новата земя и му говореше:

— Не бой се! Аз съм Митьо причутият. . . В стъклена къща ще ни наместят. Дванайсет момичета ще ни слугуват. . .

Сляпото същество скимтеше и се навираше под Митьовата риза: беше му студено.

ЛАЗАР КРИВИЯ

Като се върна от воденицата, Лазар Кривия тегли каручката пред пещника. Отвътре изскочи една дребна женурка, забрадена с черна кърпа. Стрина Инка, Лазаровата невяста. Тя беше педя човек и нещо едното ѝ око сълзеше. Откак заровиха с Лазара първата си рожба, лявото ѝ око прокапа и не спря.

— Ща черпиш! — извика Лазар на жена си. — Нося ти една хубава новина.

— Каква?

— Ща ти кажа. Чакай по-напред да стоваря бремето.

Додето сухият висок човек поеме на гърба брашнения платник, стрина Инка припна да му отвори и когато Лазар сне в къщи брашното, тя се надигна да му изтърси гърба, но нали не стигаше догоре, отупа само половината.

— Кажи ми сега.

— В гнездото са се излюпили четири голи пиленца.

— Не думай! — смутено рече стрина Инка.

— Спрях каруцата до синора и влязох в градината. Има вече узряло домате. Утре ще берем. Чакай, рекох си, да погледна в гнездото. Че като писнаха ония ми ти голишерчета! Тъкмо четири. Щяха да ми изкълват пръстите.

— Сакън, да не си ги пипнал, защото майка им ще ги остави!

— Не съм. То такова нещо пипа ли се? Пиленца.

Стрина Инка се зарадва много, обърса лявото си око, което беше потекло още повече от умиление, разшъта се, сипа бобената чорба в една нова паница и седнаха да ядат. Още Лазар ненагребал първата лъжица — малката жена скочи.

— Хвала богу! Ка щях да забравя бре, Лазаре! Получихме писмо.

— Писмо ли? Кой го донесе?

— Раздавачът Драган.

— Дай го тука.

Стрина Инка пресегна към буковата полица, извади писмото. Толкова се сбърка, когато го пое от раздавача, че не знаеше къде да го потули, ами го сложи на полицата под една паница.

Лазар протегна ухилен ръка. Погледна го от лице, обърна го от опакото. Дори го помириса. Писмо. Същинско писмо. И марка си има.

— Виждаш ли, Инке, за първи път през живота ми иде такова нещо. Нищо и никакъв човек съм. Както казва дядо Иван, на две магарета не мога да разделя слама, ама писма получавам. Колко души получават писма в туй село, кажи ми ти мене? Ще ида да ми го разчетат. Вътре нещо пише.

— Да беше си поне хапнал от чорбицата, докато е топла.

— А бе сега мене не ми е до чорбата. Трябва да разбера от кого е и какво ми пише. Хубаво нещо е да получава човек писма. Нищо и никаква книжка, ама ха де! Де да знаеш през кои морета е минала?

Стрина Инка му подаде калпака. Като излезе на улицата, Кривия нагази една купчина деца, които играеха на конче и се търкаляха като свинчета. Защото му беше драго и бързаше — Лазар не заобиколи децата, ами се засили и ги прескочи. Оскърбените малчугани закрещяха подире му:

— Хей, Лазаре, Лазаре, ти ли закла Кривицата?

Лазар сне калпака си и замахна. Малките пръснаха и се разбягаха като врабчета.

Лазар се преви надве и влезе в Яневата механа. Там завари само двама души — механджията и

дяда Ивана Кримката. Яне пъшкаше над една тетрадка, плюнчеше молива, чешеше се с него по главата и смяташе нещо. Дядо Иван гледаше през отворената врата.

Вечер. Хората се връщаха от кьра. Дядо Иван чакаше селяните да разпрегнат воловците и да дойдат в механата, че да им разкаже новини. Той не беше от най-работните. Често пъти се излежаваше под дебелите сенки в градината върху едно алище. Слушаше говора на птиците, бръмченето на пчелите и измисляше новини. Умееше хубаво да лъже. Знаеше на туй отгоре да чете, а да пише можеше само думата Иван. Повече не можеше.

Лазар Кривия седна до него.

— Добър ти вечер, дядо Иване!

— Господ здраве да ти дава. Какво има, Лазаре?

— А че, дядо Иване, какво има — писмо има.

— Не може да бъде! Какво писмо?

— Затуй съм дошъл при тебе — да ми го разчетеш.

— Дай го'сам. Стара кримка съм аз, разбирам ги тези пущини. И да речеш, че съм ходил на училище — не съм. Учил съм го в Русията, кога бях градинар. Голяма земя; мале-е-е, голяма наука съм научил там. Главата ми натежа като ломска диня. Да взема да разправям на тоз народ — мъдреци ще ги направя, магаретата! Ама нямат време да слушат — работата им много.

Дядо Иван Кримката измъкна от пояса си една охлузена кутия, изкара от нея пожълтелите си очила, намести ги на носа си, полека скъса плика, изтегли книгата и щом прочете малко, почна да клати глава:

— Лошаво.

— Какво?

— Лошаво пише. Трай да го разумея.

Лазар изтръпна и се сви в тъмния кът. Той беше наплашен човек. Носеше си страха от малък. Едно време, когато бил на пет години, пристигнал

в тяхното село един мечкар и вързал мечката си до плета пред Лазарови. Ненадейно мечката се отвързала и влязла през отворената вратня. Малкият Лазар играел на двора под черницата. С повлечен синджир мечката тръгнала към него и го прегазила. Нищо не му сторила, но прегазването стига. Додето порасне, все мечка му се мержелеела пред очите. Двайсетгодишен, Лазар осиротял и тръгнал да слугува на хората. Ходил от село на село, питал за работа. Този му подвикне, оня го нахока, място не може да си намери. Най-сетне стигнал в Осиково и там пуснал корен. Поработил пет-шест години, скътал малко парици и уловил, та се оженил за стринка Инка. Двамата наели една градина и започнали да садят зеленчук. Делничен ден работели в градината, в празник почивали. Хрисим живот водели. Не щеш ли, една нощ в Осиково разбойници заклали воденичарина Кривицата и му дигнали парите. Селяните, като знаели колко е страхлив Лазар, захванали да го подпитват:

— А бе, Лазаре, ти да не си от ония?

— От кои?

— Дето заклаха Кривицата.

— Не съм бе, брате, аз пиле не смея. . .

А проклетите шегобийци се смеят.

— Ти си — казват, — ти си кривият.

Колкото повече се оправдавал сиромах Лазар и се молел да не го плашат — толкова повече се настървявали осиковчани. Тогава го прекоросали Лазар Кривия. Додеяло му. И сън не го хващал от мисъл. Дигнал се една пролет, натоварил на каручката каквото имане имал и — цъгър-мъгър — пристигна в нашето село. Като го видяха селяните какъв е сиромах, съжалиха го и решиха да го понаредят. Тъкмо се беше поминала баба Къна. Тя не беше оставила нито дете, нито коте за наследник. Пуснаха Лазара да живее в нейната къща. И той се намести.

Развълнуван от хорската добрина, Лазар отиде в Яневата механа и разправи патилата си. Разказа за мечката, за клеветниците, които го бяха набе-

дили, че е заклал Кривицата. Нищо не скри. Изказа си и майчиното мляко.

— Ами какво ще работиш тука?—попита го кметът.

— Зная градинарлък.

— Може градинарлък, стига да го умееш.

Ала още на другия ден, когато потегли да кара тор на градината, подире му хукнаха орляк деца:

— Лазар Кривия минава. Лазаре, ти ли закла Кривицата?

На три пъти се дига Лазар да се махне от нашето село, но дядо Иван Кримката му преваряше каручката.

— Къде? Да не си луд! Не ги слушай. Те са проклети и в червата. Нямат образование. Нека лаят, а ти си гледай работата!

През войната прибраха и Лазар. Чу се по едно време, че го ранили. Още в първия бой, като чул топа — Лазар хукнал да бяга. Един куршум го настигнал. Върна се Лазар куц. Зъбите му тракаха. Голям страх беше набрал.

Заредиха се годините. Като не можа да отвъди своя челяд, стринка Инка заживя с радостите на чуждите. Цяла пламваше, когато видеше мъничко дете, агънце или пиле.

В цялото село Лазар имаше вяра само на дяда Ивана и затуй се грозно уплаши, когато Кримката каза «лошаво».

— Е, какво му е лошавото? — осмели се да попита от тъмнината Лазар.

— Какво ли? В писмото пише, че ти си заклал Кривицата. Какво ме гледаш тъй опулен?

— Дядо Иване. . .

— Зная. Плашат те, синко. Пишат маскарите, че кога си го заклал — взел си му парите. Едно гърне жълтици имал Кривицата, заровени в градината зад воденицата. Този, дето пише писмото, бил роднина на Кривицата — девето коляно. Иска половината гърне. Щял да дойде някоя нощ. Да си наглясял жълтиците. Ако не му дадеш половината — щял да те дере с кремък. Башибозук!

Лазар стоеше прежълтял като восък.

— Дядо Иване, ти ми знаеш душата. Защо ме мъчат тези хора? Какво съм им сторил?

Сиромахът затрепери и очите му се напълниха.

— А бе ти какво почна като жена? Ей за какво ви казвам аз на вас — всеки да си има в къщи една като моята. Стара кримка е, но тя реве като топ. Нека посмее някой да ми напише едно такова писмо и да заповяда някоя нощ. Ще го надупча като решето. Да тръгне по света да разправя за дядовата Иванова кримка. Двайсет години не съм я опитвал, страх ме е да гръмна с нея. Много трудни жени имаме в селото.

Лазар стана и се олюля. В къщи като разправи на стринка Инка — тя викна с глас.

Притъмня. Колята изтрополиха по пътя, добитъкът се прибра. Нощта умножи страха на бедните хора. Ами ако оня дойде, какво ще думаш и как ще се оправяш? По едно време над черните градински дървета се показа месечината и стана много светло. Лазар изскочи на улицата и забърза към дядови Иванови. Похлопа, разбуди се кучето. Дядо Иван излезе по бели гащи.

— Какво си се разхлопал ни в туй, ни в онуй време?

— Дядо Иване, прощавай, бащице! Ще те моля за една работа, ама няма да ми откажеш.

— Думай.

— Да беше ми дал туй, кримката. . .

— Кримката ли? Да не си луд? Защо ти е тебе кримката ми? Кого ще гърмиш?

— Никого няма да гърмя. Аз само тъй рекох, за кураж.

— Какво си рекъл? Хубава работа. Сега чак те разбрах какъв си човек и защо получаваш таквиз писма. На мравката път не минаваш, а пушка си тръгнал да търсиш. Да се махваш от вратнята ми или ще пусна кучето да те разкъса. Марш!

Лазар изгоря.

— И ти ли, дядо Иване!

— И аз! Я го гледай ти — пушка иска, хора да гърми. . .

Провали се клетникът вдън земя. Кримката затръшна ядосан портата.

До полунощ Лазар Кривия мъкна от градината дървета, камъни и трупа зад вратнята. Стринка Инка му светеше с газеничето. Когато първи петли пропяха, вратнята беше толкова затрупана, че десет души не можеха я помръдна. А когато пропяха трети петли, през разградения градински плет излезе Лазар, повел стария си кон. На каруцата, сива като костенурка, се озърташе стринка Инка.

Бягаха.

Когато възлязоха на големия хълм насреща, слънцето ги помилва по челата. Като сестра, като майка. Роса намокри босите крака на Кривия. Той спря коня, обърна се към изгрев слънце и сне калпак. Стринка Инка се изправи на каруцата и бърже-бърже захвана да се кръсти.

— Дано, майчице, в другото село хората бъдат по-добри.

ГОСТ

Главнокомандуващият се обърна към полковника който току-що беше влязъл в работния му кабинет, и рече:

— Другарю полковник, повиках ви да ви съобщя, че утре в единадесет часа преди пладне ще се извърши откриването на един нов паметник, изграден от българите за ония наши войници, които паднаха за българската свобода. По този случай българите устройват народно тържество. Натоварвам вас да поднесете сърдечна благодарност и поздравите на Червената армия. Вашият самолет ще напусне Кюстенджа в осем часа и половина. Точно в десет часа и половина ще кацнете на летището в градеца край западната българска граница, откъдето съветските войници започнаха настъпление срещу немските нашественици в България.

— Слушам, другарю маршал! — изправи се полковникът Петър Михайлов и отдаде чест. Очите му се напълниха със светлина, когато изслуша заповедта. Сърцето му започна да бие силно. Гласът му беше развълнуван.

Главнокомандуващият стана прав:

— На добър час, Пьотър Михайлович! Вие ще стъпите пак на свещената родна земя. Много се радвам.

— Благодаря, Федор Иванович, от сърце ви благодаря. Вие се грижите за нас като роден баща.

И като стисна ръката на маршала, която движе-

ше на запад целия южен фронт, полковникът отдаде повторно чест, обърна се и излезе бързо навън.

Под крилата на бързия и тих самолет се полюшва равната добруджанска земя. Тя прилича на извехтяла черга, съшита някога от малки квадратни кърпели. Тук-там дигат сребърна пушилка закъснели вършачки. Златеят се хълмове от слама — добруджанските саплъци. Селата се гушат в сухите долища на равнината. По белите пътища се носят моторни коли. Една дълга артилерийска колона лъкатуши покрай реката. Тъдява някъде е границата, която разделя румъните и българите. Всичките българи от северните села са се прехвърлили на юг. С мъка са се откъртили преселниците от своите вековни огнища. В Черна един румънец му разказа как жените, преди да потеглят, измели дворовете и къщите, белосали с вар стените, лъснали с кълчища стъклата, изпекли бели хлябове, сложили ги на трапезата, боднали по една свещ върху хлябовете, целунали отворените врата и тогава тръгнали . . . Зеленчуковите градини и лозята приличаха на малки сини езера. Какви румени праскови зреят в лозята! Те напомнят кримските. Самолетът слезе ниско и с бръснещ полет се плъзна покрай великата славянска река, в която се давят сенките на тъмните върбови гори. Бялнаха се като птици малки къщурки, накацали по високия ронлив бряг. Сърцето на полковника трепна. «Наши са» — промълвиха устните му. Летецът насочи апарата срещу течението на реката. Пътникът жадно поглъщаше с очи всеки кът. Ето слънчогледите. Тук земята ражда пити като трапези. А дюлите навярно са огънали клоните и докосват земята. Моторът бръмчи равно, като предачно вретено. Дали е наблизо Козлодуйският бряг, където Ботев е коленичил с цялата си чета и целунал родната земя? Как му се искаше на полковник Михайлов да падне на колене като легендарния войвода и да помилва тая свидна и незабравима земя! От оня ден, когато я напусна, изтекоха двадесет и една година! Той беше като дръвче, изтръгнато от

бащината градинка. Тогава буйната му коса беше черна, а сега е прошарена. Как думаше дядо Нейко воденичарят? Ах, да: «Воденицата ми мели, затуй са керемидите бели.» Излезе от селото с едни корясали сандалки на бос крак, с ученическа куртка, ушита от войнишкия шинел на баща му. Колко ли ще се смае неговата майчица, когато го погледне с тия високи светнали ботуши, със златните пагони и петолъчката на шапката. . . То се знае, че е вече грохнала, сиромашинката. Дали пее още вечерно време, когато седне под камината и завърти вретеното? Тя пееше много тихо, като муха в гърне. Ето купчини от тръстики, сякаш са негърски колиби. От захарната тръст крайдунавци варят маджун с катранен цвят. Колко много дини мраморки! Не, това не са дини, трябва да са бели тикви балки.

Въстанието обхвана селата като пожар, който е запалил суха гора. Тъкмо се гласяха да чупят царевицата. Беше надвечер. Майка му излезе от пещника с побелели коси — току-що беше отсеяла брашно — и рече:

— Пешо, хайде, сине, вър да докараш дините от бостана. Тая заран донесох едно бреме, но ми се откъсна кръстът. Тежки са, не са за носило. Като се натъркаляли ония ми ти мраморки и пъпеши коравци, до един напукани. Ще ги изкълват птиците. Откъсай ги всичките и ги докарай тука. Защо да се зяносват? Аз пък ще уловя едно пиле и ще го сваря. Додето се върнеш — ще уври. И хляб съм замесила. Ама гледай да не закъснееш, защото трябва ранко да си легнем, че утре ще чупим царевицата. Не те пущам аз тебе на училище, додето не приберем гълъбите на тавана. А пък баща ти се е запилял на пустата му камъница и не му идва на ум, че има дом. Утре, като отиваме на Заешкия гред, ще му търкулнем пет-шест дини. И той се обхта, цяло лято камъни вади, ама няма край, каквато изкара — за тебе го заделя. Учен иска да те прави. Мене ако слуша-

ше, по-добре тукинка да си седиш, но какво да ви правя — мъжоря. Като си намислите нещо, земята ще продъните, но ще го направите. Брей, сине, лошави работи чувам. Не пущай воловете в Татарската гора. Днес жената на горския ми каза, че гората била пълна с оръжени мъже. Какво са намислили да правят тез хора? Пази се, сине! Ти си едничко мамино момчено чедо. И си белязан. Махни туй, звездичката, от куртката си. Не виждаш ли, че кметът те гледа кръвнишки, дано го тресне свети Илия! Щом нахвърляш дините в колата — обръщай назад. По-добре не разпрягай. Хем да не забравиш да откъснеш две-три ягориди от лозето за пилешката чорбица.

Пешо намести дъсчените ритли, сложи дъното, запрегна воловете и тръгна към бостана. Осите на колата засвириха. Беше забравил да ги катраниса. Тогава целият път се жълтееше, засипан със слама от скорошната вършитба. Над неразораните стърнища, над жълтите просени ниви се носеха гълъби — цял облак. Спомни си кротките шумолене на царевиците, вечерната песен на щурците и огнените пити на слънчогледите, които поглъщаха последните лъчи на слънцето, преди да клюмнат и заспят. Бостанът беше отвсякъде окръжен с метли. Дините, посипани с бял прашец, приличаха на русоглави девойки, които бяха налягали и заспали в дръжето. Откъм Татарската гора идеше хлад. Разпрегна. Откъсна първата диня, която се изпречи напреде му, изкара джобното си ножче (още го помни: с черна кокалена дръжка), отряза челото ѝ, почна да бели кората ѝ, тъй както се бели ябълка. Динята излезе жълта. Тъкмо посегна да налапа първия резен, ето ги трима души изскочиха изневиделица от гората и насочиха пушките си срещу него.

— Горе ръцете! — екна силен мъжки глас.

Пешо изтърва динята и си дигна ръцете.

— Кой си ти? — попита гласът.

— Аз съм аз, ами вие кои сте? — погледна ги Пешо в очите.

— А бе, Пешо, ти ли си бил? Що щеш тук? — позна го изведнъж единият от тримата. — Другари, този е моят съученик Петър Михайлов, секретарят на комсомола в гимназията. Тъкмо ти ни трябваш. Какво правите вие? Къде е секретарят на партийната ви организация? Под дърво и камък го дирим. Пратихме тая сутрин един нашенец да го доведе, но той пропадна. Цял ден се мъчихме да установим връзка. А ти — дини ядеш. Българският народ започна революцията, червеното знаме се развя над села и градове, а вие се шляете по бостаните.

— Ние чакаме заповед. Нашите хора са готови. Секретарят замина за града — да научи какво става — и не се върна.

— Тогава ти ще ни помогнеш да свършим работата, за която сме дошли. Тази ли е Татарската гора?

— Тази е.

— Тука някъде има скрито оръжие. Народните дружини земята дерат за пушки. С тояги не можем повали противника. Къде са пушките?

— За пушките, които кметът скри от органите на Международната контролна комисия, ли става дума?

— За тях, ами.

— И аз ги зная. Мене бай Васил секретарят ме заведе тая пролет, показа ми ги и рече: «Пешка, и ти трябва да ги знаеш, защото революцията може да пламне, когато мене няма да ме има.»

— Къде са?

— На едно затънтено място. Казва се «Мечата дупка». По-рано те не са били там, но хората на партията ги прибрали. Сега лежат в пещерата. Осемдесет и три пушки — новички.

— Патрони?

— Няма.

— Язък! Тръгвай, братче, с нас!

— Ами колата? Ами воловците?

— Те ще почакат тука, докато свършим революцията. Сетне ще ядем дини.

Тогава Пешо усети, че е станало нещо велико и страшно, и на раменете му пораснаха криле. Като овехтяла ненужна дреха той смъкна от плещите си всичките дребни селски грижи за царевицата, за добитъка, за дините и тръгна към огъня на борбата, към светлината на новия ден и на бъдещето.

Пушките пренесоха през нощта на широкия път и ги натовариха на две коли. Никога няма да забрави оня миг, когато ръцете му стиснаха новата карабина и кръвта му пламна. Беше 23 септември 1923 година. Най-големият ден в живота му. Въстаническата дружина се умножи бързо. Походната колона течеше към града. Вървяха селяни, голобради момчета, изпечени мъже и побелели старци, въоръжени с пушки без патрони, с брадви, грабнати от дръвниците, с овчарски тояги, но в очите им пламтеше нечувана смелост. А Мишката от Соколино размахваше един ръждясал черногорски револвер, натъпкан с барут. Над дружината се ветреха червени и жълти знамена. Къде се присъединиха другарите от Соколино? Под манастира ли беше? Не, не беше там. Соколинци влязоха в дружината на ливадата под вековния дъб. Водеше ги оня, куцият народен учител, който сетне увлече всички, когато нападнаха казармата. Изскочи тоя мъж най-напред и размаха тоягата си. Извика: «Другари, след мене! — и се втурна. Повалиха го на стълбището. Падна с разперени ръце, но не изтърва тоягата си. Водачите на въстанието пристигнаха на 24 септември. От този ден той си спомня пламтящите очи на Георги Димитров. С него вървеше Васил Коларов. Спомня си още огромната снага и разрошената брада на медковския поп Андрей. Попът развяваше расото си между въстаниците и се ръкуваше наред с всички. Той сграби едно познато момче и го целуна по челото. «Ти, дядо попе, що щеш тука?» — попита момчето. «За топа, за вашия топ съм дошъл, Кирчо!» — отвърна поп Андрей и закрачи бързо към щаба. Сетне за поп Андрей научи, че е обесен на един телеграфен стълб. Медковските чор-

баджии го завързали с дебело въже за стълба, цялото му тяло омотали, а краката му не опирали до земята. Преди да го обесят, почнали да му скубят брадата, шибали го с бодливи тръне по лицето, удряли го с юмруци, но славният поп посрещнал смъртта мъжествено... Къде беше последният бой? В криводолските ниви. Сутринта революционните дружини връхлетяха като вихър врага и заеха позициите му. Отвисоко те видяха влаковете, които пристигнаха на гарата и стовариха правителствени войници. Подир пладне зад гърба на въстаниците се появиха конници с голи саби. Пешо стреля, залегнал зад един камък, додето свърши всичките патрони. Тогава почна отстъплението. Пронизано от много куршуми, червеното знаме, на което бяха извезани чук и сърп, се залюля и понесе към границата. Въстаниците отстъпиха към букаците на Връшка чука. Една нощ прехвърлиха границата. Пешовите сандалки бяха продънени и размекнати от росата на ливадата, която прекосиха в зори. Небето се беше затънтило. Над родната земя падаше дъжд. Като сълзи се оттичаха дъждовните капки по листата на крушата, под която се бяха подслонили с Мишката. «Сълзи за ония, които паднаха в борбата» — мина му през ума. Буца тегнеше, заседнала в Пешовото гърло. Битките бяха опърлили крилете му, но мократа звездичка блещукаше до сърцето му. Тежко му беше за скъпите другари, които изостанаха простреляни или натъпкани в затворите, за родното село, за онова малко момиче с руса главица, което вече никога няма да помилва ризата му там, където е сърцето му, с плахо и нежно докосване, за майката, която ще остане докрай с мокри очи. В душата му падна мрак и той се дигна след много дни, когато стигнаха във великата съветска земя. Светлините на Москва замаяха главата му. Тогава още през първите дни го заведоха на едно събрание в някакъв огромен салон. На трибуната се изправи мъж висок и кокалест, с коса като четина, същият, какъвто го беше виждал на портрет — Максим Горки. Думите на този велик писа-

тел преминаха през душата му като електрически ток. Никога не ще забрави гласа му. . . През ония години Марусенка много приличаше на русоглавото девойче, което милваше ризата му точно там, където се намира сърцето. Марусенка беше смела девойка. Тя прекарваше вечерите си в един московски аероклуб — учеше се да лети. И се хвърляше с парашут от голяма височина. Тя му роди две момчета и едно девойче. Какви мъжаги излязоха синовете му! Сега те вървят по петите на врага, прехвърлят големите реки на Полша и ще чакат баща си в Берлин. Трябва да са закоравели и пораснали. Големият носи името на дядо си, камънарина. Веждите му са гъсти и засукани нагоре, а очите му са сини. Очите са от майка му. По-рано той летеше с ескадрилата на Дмитрий Глинка, същия оня Глинка, който изнамери «Кубанската етажерка». Големият взе участие в епичните въздушни боеве през ония дни, когато немците загубиха страшно много самолети и очистиха въздуха над Кубан. Михаил вече е получил златната петолъчка. А малкият е при Тимошката. Такова едно разпалено момче! Тимошката, с когото учеха заедно в академията. Той отиде много високо. Сега движи своите дивизии към столицата на Чехословашко. Колко бързо израстоха неговите състуденти! Великото време ги понесе на раменете си. Те командуват милиони хора, които избълскаха вече тевтонеца от земята си. А той сънувал ли е някога, че ще стане полковник в най-силната армия на света?. . .

Дали е изсъхнала лозницата пред къщи? Вечерно време под нея стоеше баща му, седнал на трикрако столче, и смучеше цигарата си. . .

Самолетът почна да слиза.

— Ела, бабо Гено — спря патоногото си конче Марко Маслинката точно пред бабината Генина топола. — Стъпни сега ей тука. Дай си ръката да те поемна, другата ръка!

— Брей, Марко, да не тръгне кончето, че да ме утрепи! Убивам те. . .

— Не се бой. Ха сега — нагоре!

Баба Гена намести десния си крак на стъпалото и размаха лявата си ръка, додето Марко я измъкна в каручката.

— Видя ли как те изтеглих? Седни сега до мене на сеното. Снощи кметът ми рече: «Ще закараш тази жена — да види паметника. До самия паметник ще я стовариш и пари няма да й вземаш. Тя е съпруга на бай Михаля, народния челяк.» Аз му рекох: «Че може ли? Аз нея ако не откарам — кого другиго?» Ама че си белосала къщата, брей!Гостенин ли чакаш?

— Ами, белосала съм я. Тодорка улови, че я измаза. «Да е чистичко, мале, защото бате виж, че тропнал на вратата.» А бре, Марко, дали ще съм жива да го дочакам? Очите си изплаках за него, сърцето ми отнесе туй момче. Хайде, карай!

Маслинката бутна кончето. Каручката се търкулна и меко задрънколи по праховития селски път.

— Колко години минаха, откак напусна селото бачо Петър? — обърна се коларят.

— Ами че смятай: лани стори тъкмо двайсет и една. Беше влезнал в последния клас на гимназията. Пред очите ми е, милият. Виждам си го: с червената звездичка, бодната на гърдите му. Колко пъти съм му думала: «Снеми я, защото ще ти вземат здравето за нея.» А той се смее и ме тупа по рамото: «Ти да си здрава, мале.» Тъй ми дума. Не зная дали не съм ти разправяла как се разделихме. Беше тъкмо през онази есен, когито нашите дигнаха бунта. Проводих аз Пеша на бостана да докара дините, заклах едно пиле и го сложих да ври в черното менче. Чакам аз да тропне вратнята, да скръцне колата, поглеждам през прозорчето — няма го, та няма. Тодорка заспа на коленете ми. Пропяха първи петли, пропяха втори, а Пешо не идва. «Олеле, мале, какво ли става с чедото ми? — рекох си аз, оставих Тодорка на одъра, наметнах си вълнения шал и тръгнах да

го търся къде бостана. Додето стигна, почнаха да се сипват зори. Стигнах бостана, намерих воловете — пасат троскот, а от Пеша — ни вест, ни кост. Почнах да викам. Виках, виках, додето прегракнах, ама де го Пешо? Наш Пешо поел с бунтовниците, но аз нали не знаех! Впрегнах воловците и прибрах колата в къщи. Отидох право на общината — да обадя на кмета. Тогава кметуваше онзи, дето го кръстиха сетне Кръвника. Разправих му аз: тъй и тъй. А той като зина:

«Значи, пилето изхвръкнало? Ще му отрежем крилцата до раменцата! Тъй да знаеш, Гено! Ами мъжът ти къде се е запилял? И той ли е хванал Татарската?»

«Мъжът ми бъхте камъка — отговорих му. — Защо ме питаш? Не знаеш ли къде е? Боже, на кого да се оплача? Пред кого да си изкажа мъката?»

Отидох сама да чупя царевица. Тодорка оставих саминка, заключена в къщи. Когато се върнах вечерта, съседите ми казаха, че видели наш Михаля с вързани ръце — карали го двама стражари. Той пеш, горкият, а те — на коне и пушките им насочени към гърба му. За кого по-напреж да плача! За мъжа си или за рожбата си? Малко ми поолекна, когато една нощ до прозорчето спря някакъв странен човек. «Проводен съм — рече, — стрино Гено, да ти кажа, че Пешо мина границата жив и здрав. Не го мисли.» Кой беше този човек и кой го беше проводил — не разбрах. А Михаил се върна подир три месеца. Съдът го беше оправдал, но зверовете го бяха премазали. С прогнил дроб остана. Ха живей де! Щом се закашляше — прибираше плюнката в шепата си и я криеше. Милият, той мислеше, че не зная какво му е. Заряза камънаците, залежа се и угасна на другата есен. Останахме с Тодорка сиротинки.

— Ами бачо Петър не ти ли се обаждаше от Русия?

— Три писма съм получила от него през тези двайсет години. И все една тайна ръка почукваше на прозорчето, подаваше плика и пак изчезваше. В

първото писмо Пешо пишеше, че е завършил науките си и вече носи пагони на раменете си. Второто писмо донесе вест, че на Пешката се добило второ момче, а голямото носело името на дяда си и много мязало на него. В третото беше сложил малко пари и супщаваше, че скоро ще се видим. Тези писма ние с Тодорка ги криехме вдън земя и треперехме да не узнае никой за тях. Ах, Маркооо, да знаеш какво ми е на сърцето! Дали е жив моят син, или е загинал в боевете? Много свят затриха германците. В Русия, казват, изгорили наред всичките села и градове, а колко свят са погубили — никой не може да ти каже. Сега настана техният ред. Изтръпнах преди един месец, когито чух топовете към границата. Стъклото на прозорчето почна да звънти. Катаден се ослушвам, но вече нищо не долавям. Ти да си чул нещо?

— Нищо. Насметоха ги братушките с дебелата тояга. Туй, дето си го чула, са техните «катюши». Страшна работа, бабо Гено. От тях трепереше земята. Изкъртиха зъбите на вълка. Сега той бяга и не знае в коя дупка да се навре. А нашите в града на бърза ръка измайсториха един паметник на червените войници, които загинаха на границата. Голям паметник! Там ще видиш какво нещо са руските войници. Чудно нещо, как не се излъга поне един да мине през нашето село. Дий, конче! Ти съвсем се отпусна, като клен в топла вода. Чуваш ли, самолет бръмчи. Сега вече няма какво да слизаме от каручката и да се крием в шубраците. Свои са тези железни птици, съветски са, не са опасни за мене и за тебе. Да му мислят немците!

Самолетът мина с грохот над главите им. Марко се изправи в каручката и размаха калпака си. Баба Гена потрепери и проследи с очи мощната птица, върху чиито крила грееха две червени звезди.

— Също като Пешовата — проговори старицата и блъсна с лакът заплеснатия каруцар.

— Кое?

— Звездичките. Карай кончето, че ще окъснееш! А бре, Марко, защо спираш?

На големия площад около паметника се беше насъбрал хиляден народ. Марко разпрегна кончето в двора на стария хан, където спираха коларите от селата, помогна на баба Гена да слезе, отупа сламките от вълнените си гащи, изкара от джоба си едно търкалясто огледалце, огледа се, позаглади си перчема, сякаш хората щяха да го гледат него, а не паметника, и рече:

— Готово! Хайде, бабичко.

Двамата забързаха към навалицата и се изправиха тъкмо зад редицата на партизаните, които бяха слезли от горите на Връшка-чука. Баба Гена се изправи на пръсти, но нищичко не можа да види. Марко се озърна, затече се към съседната ограда, грабна един камък, донесе го и стъпи върху него.

— Всичко виждам! — рече той самодоволно. — И белия войник, издялан от камък, и венците, и знамената, и българските войници. Ай, ей ги и братушките! Ама че са бабанки! До един със звездички на калпаците.

— Друго? — попита нетърпеливо баба Гена.

— Виждам до самия паметник едни хора, дето не ги познавам. Те трябва да са министрите. Нашите народни министри, дошли от София. До тях има един, генерал ли е, полковник ли е — със златни пагони. Той ме съмнява, че е съветски генерал, но ще разберем тая работа. А пък оня, дето сега дава знак, че иска да говори, е председателят на Отечествения фронт в града. Познат ми е. Да видиш какъв е светнал — само кожа и кокали. Все по затворите е прекарал живота си. Слушай, бабо Гено!

— Нищо не чувам — отвърна старицата и напрегна слух.

— Далеко сме, но пак се чува. Казва, че открива паметника, издигнат за синовете на нашите освободители, които за втори път снемат веригите от ръцете и краката ни. Казва. . . стига бе, момчета, стига сте викали ура, нищо не можем да чуем!

Като бучене на зимен вятър в равнината се понесе викът на навалицата.

— Слушай сега, млъкна. Даде думата на съветския генерал ли е, полковник ли е, изпратен от маршал Толбухин за тържеството. Я, той тръгна към войниците да ги поздрави. Сега е пред съветските войници. Чуваш ли как отговарят на поздрава му братушките! Сега е пред нашите. . . А сега иде насам!

— Слез да го видя от твоето място, молям ти се! — задърпа го баба Гена.

Марко слезе неохотно от камъка — нямаше как, не може да откаже на баба Гена. Старицата стъпи на камъка и впери очи към едрия мъж, който крачеше бързо към партизанската редица и спря тъкмо срещу нея. Погледна момчетата с каскетите, шмайзерите и тежките подковани обуща. Очите му минаха зад тях и обходиха навалицата. Спряха върху нея и се впиха в нейните. Баба Гена прималня. Сърцето ѝ спря. Краката ѝ се подкосиха. Устните ѝ се раздвижиха.

— Сине! — промълви старицата, без да я чуе някой.

Полковникът я позна изведнъж и просто, тъй както отлъченото агне разпознава майка си сред стадото. Позна я по свиването на сърцето си, по очите, които бяха станали много дълбоки и хлътнали навътре. Най-милите очи! Ала вместо да се хвърли през редиците на партизаните и да я сграбчи, той се източи, дигна ръка, отдаде чест и викна високо:

— Здравейте, другари партизани, мъжествени чеда на свободния български народ!

Гласът му прозвуча в ушите на старицата и я зашемети.

Партизаните отговориха.

— Той е! — извика баба Гена и се обърна към Марко.

— Кой?

— Пешо, моят син.

— Искам да го видя! — подскочи Марко нагоре, но съветският полковник беше вече отминал. . .

По-нататък всичко се завърти като насън. В един блестящ голям автомобил се наместиха полков-

ник Петър Михайлов и неговата съсухрена майка с избелялата забрадка и вълнения сукман, нашарен от сеното в Марковата каручка. Колата се люшкаше като лодка сред жълтото море на царевиците и отнасяше скъпия гост към неговия роден кът. Полковнишката ръка милваше старицата по главата, очите му не можеха да се наситят на градините, бостаните, дърветата.

— Майко, ето крушата над Нойковата воденица, а къде е караджейката?

— Ама че ти не знаеш ли? Нали я отнесе голямата вода. Ти забягна през есента, а пък тя доде на другата пролет. Нямаше кой да ми помогне да изкарам овцете в Горна махала. Издавиха се до една, защото те нямаше. Аз ти думах да се върнеш ранко, но ти не ме послуша.

— Малко позакъснях, майко, но все пак се върнах.

— Малко. . . Двайсет и една година съм те чакала.

— Пилешката чорба трябва да е изстинала на огъня.

— Помниш ли я? Ах, какво момче беше, такова едно, на мама чедото. Сега си станал голям мъж, но пак си същият. Щом те зърнах, разбрах, че си ти. Само звездичката ти е сложена на друго място.

— Ами Тодорка?

— Няма да я познаеш. Че тя тогава пълзеше в краката ти. Задомихме я за сина на Пеня ковача. Нейното момче замина с войската. Можеш ли да го спреш? На тебе прилича. Остави ни една рожбица. С нея се залъгваме.

В къщи Тодорка посрещна брата си втрещена. Едри сълзи потекоха по загорелите ѝ страни. Малкото допълзя до краката на гостенина. Хвана се за ботуша му, запъшка, изправи се, изкриви нагоре главичката си и го загледа.

Полковникът го грабна, дигна го нагоре и го притисна до гърдите си.

— Ох, на вуйча момчето! Такъв беше моят Мишо, когато пълзеше, като това мъничко човече.

Срина се цялото село да види своя именит син. Пристигнаха неговите връстници, другарите от партията. Те бяха разсипани от труд и борби. До един състарени. Глухаре, откак е заселено, не помни такъв радостен ден. Когато късно през нощта гостите се разотидоха, Петър Михайлов изнесе от къщи трикракото столче, седна на тясното прустче, запуши и се загледа към градинката над лозницата, където блещукаха светулки.

— Също като баща ти — рече баба Гена на дъщеря си, — и той вечерно време, като се върнеше от камъницата, сядаше на туй столче и пиеше тютюн. Мекичко да му постелиш! Налей му стомнето със студена вода. Когато беше ученик, аз все му пълнех шареното стомне — за през нощта.

На другия ден една огромна метална птица с петолъчни червени звезди на крилете мина ниско над Глухаре. Селяните до един стояха на площада, размахваха калпаците си и викаха ура. Те знаеха кой лети в самолета. Огромната птица описа три кръга над Глухаре, докосна сякаш върха на бабината Генина топола и пое на изток. Изчезна в пепелявото есенно небе.

ВЪЛЧА ПЪТЕКА

Не се бой, човече, пристъпи насам! — провикна се към мене дядо Жота, старият овчар от Радуй.

— Махни оня звяр! — отвърнах аз и стиснах тоягата си, моята помощница и бранителка.

— Няма нищо да ти стори. Чирр! — замахна старецът с гегата и завърна овцете към лешниковата горица, където първите зелени стръкчета бяха вече наболи покрай храстите като младоци. — Пръждосайте се в гората, вълци ви яли, какво се щуркате по голата поляна!

Овцете нахълтаха в горицата и заклатиха вършините, а овчарят тръгна към мене и протегна ръка да се здрависа. Звярът, който се беше изтегнал господарски на сухата затоплена трева и дремеше със затворени очи, отвори само едното си око, погледна ме нехайно, примигна успокоен и пак го затвори. Стиснах дядовата Жотова десница.

— Добре си ми дошъл, сине. Ти май че се поуплаши от негова милост.

— Боя се от куче, което не лае, защото се хвърля изневиделица.

— Моят страшник излиза открито срещу душманина. Той не се бои от никого на света и не напада никого откъм гърба. Не е куче, ами е лъв. А сърцето му е меко. Най-много обича агънцата и децата. Трепери над тях. Седни на ямурлука!

— Как си, дядо Жота? Вземи една цигара! — предложих му кутията си.

— Не пия тютюн. Люти ми на очите. Казаха ми,

че си дошъл за буболечки, разни там мушички и билки. Оти ги сбираш? От две недели гледам да те срещна и да те питам къде потъна в земята. По-напреж, когито ми беше жив конят, прескачах в града и там се виждахме с тебека. Много бе, там у вас, много буболечки сте наболи с топужчета в стъклените шкафове. Ще ми се да дойда и да погледам зъмите в стъклениците и зверовете горски, ама не мога вече. Краката ми, сине, вече се извървяха. Не щат да носят дяда ти Жота, искат автомобил. А пък аз още не съм решил от коя държава да си изпиша.

— Ти нали имаше един кон?

— Отиде, умря от страх.

— Как тъй от страх?

— Тя е стара история. Нали гледаш на какво място съм се загнездил — тука е вълчевото врвище, а пък аз съм тронясал поята си тъкмо край него, като кръчмар съм заседнал край пътя на керваните. Голяма грижа ми е тази вълча пътека. . . Нали го помниш моя кон, като мряна риба беше. С него можеш птичка да хванеш. От ранна пролет, додето падне сняг през есента, хвърчеше по горните поляни и пасеше белите теменуги. Онця, дето ги има само на Любаш. Цели ливади от бели теменуги. Млад беше конят, буен. Окото му все надолу към равнището, където теглят ярема дръгливите селски кобилки. Затуй, когато тръгнех от поята към Радуй — порастваха му крилца. Една зима тъдява се появи единак-вълк. Няма да ти разправям какви пакости направи на хората. Изпояде овцете, изтърбуши и два вола. Беше грозна сила; другите вълци, когито удушат някоя овца — не могат да я носят, ами я влекат по снега. Единакът я мяташе на гърба си — дим да го няма. Беше надвечер. Студ. Аз отивах в Радуй. Единакът ме причакал до мостчето на Росинка. Аз се бях замислил за нещо и не го видях. Изведнъж, като наближих моста, конят се възправи на задните си крака и насмалко щеше да ме строполи на земята. Погледнах аз напреде си и що да видя: две очи, брате, като въглени. Отвъд моста клекнал гра-

мадният звяр, стои като замръзнал и не гледа коня, а направо мен в очите, защото знае кой му е поголям враг. Кръвта замръзна в жилите ми. Мозъкът ми почна да работи бързо. Ако се обърна назад, той ще ме настигне с три скока, ако прасна надолу по речицата — няма да изляза жив от върбалака. Реших да връхлетя направо върху вълка, че каквото ще, да става. Моят кон беше послушно животно. Стиснах здраво юздата му и го пришпорих. Той се издигна отново на задните си крака, аз извиках едно «хой!» и моят силен кон се сгромоляса върху звяра. Чух как пропука конският кръст. Всичко трая само един миг и аз не схванах как вълкът се намери надясно до дънера на кухата върба. Конят хвърчеше. Не зная как съм се задържал на седлото. През селото профучах като луд. И чак когато стигнах в къщи и спрях пред обора, конят тръсна глава, обърна се да види иде ли подире му звярът и като разбра, че го няма, клюмна. Беше изпотен, задъхан, целият трепереше и космите му трепереха. За мене не питай. После добичето се разболя, види се, от умората и от страха, а кой знае, може и пукането на кръста да го е поразило. Тъй или инак, гътна се железният ми кон, престана да яде и за три дни отиде. Зарових го в пясъка край Росинка. Не ми даде сърце да му одера кожата. Додето го погребвах, кучето стоеше клекнало на брега и ме гледаше като човек. С коня бяха големи приятели. Много се имаха. Чувай, Страшник, иди да завърнеш овцете, защото се навряха в трънака!

Кучето се надигна. То беше едро като магаре. Овчарска порода с бакърен косъм и дълга опашка, която се повлече по тревата. На шията му имаше железен гердан с остри шипове. Очите му блеснаха големи и умни. Затече се към горичката и скоро прибра овчето стадо.

— Че какво исках да ти разправя още? Аха, сетих се. Единакът не можа да одрънка дядо ти Жота, но подир две недели се намъкна през една дупка в кошарата и изтърбуши седем овчици. Най-голямата помъкна към гората. Беше призори. Аз го усетих, грабнах секирата, изскочих навън и почнах да рева, а ти знаеш какъв ми е гласът — гората трепери от него. Дигнах селото, но вълкът беше вече прехвърлил Росинка и бягаше нагоре. На заранта всичко беше черно пред очите ми. Отнякъде се зададе кучето. Като го зърнах — кипнах.

— Мръснико — викнах му, — където скиташ цяла нощ? Докато се влачиш подир кучките, вълкът ми издуши овцете. Той погуби най-добрия ти приятел — коня, — а ти мърсуваш! Я виж тука!

И аз му показах вълчи следи в снега. Кучето ме погледна оскърбено и виновно, сетне се наведе, помириса следите и кръвта на овцата, отвори уста, излая едно «ав!» и се втурна по вълчите стъпки. През плетищата, през рекичката, по брега емна нагоре планината. Изгуби се. Нема го три дни и две нощи. «Пропадна и кучето ми!» — помислих си аз и голяма мъка сви сърцето ми, но да видиш какво стана. Разправиха ми колибарите от Любаш. Нали я знаеш оная стръмна планина, където във време оно най-хубавата селска девойка казала на момците: «Ще пристана на оня от вас, който е най-силен и ме изнесе на самия планински връх, без да спре и поеме дъх!» Грабнал я най-силният и я понесъл по урвите на Любаш, ха бре, де бре — изнесъл я, но когато стигнал горе, където растат белите теменуги, паднал каталясал и проговорил с отпаднал глас на момичето: «Дай ми водица, защото умирам.» Озърнала се девойката, но де вода на планинския връх? А момъкът почнал да бере душа. Безпомощно закършила ръце девойката и проронила три сълзи. От тях бликнали три кладенчета. Че ти казвам аз на тебе, на онова място, където са сега кладенчетата, моят юнак настигнал вълка. Преследвал го три дни и две нощи. Най-напред го намерил в долчинката под каракачанските колиби. Тъкмо се заловил единакът да яде овцата, и нашият го дигнал. Вълкът повторно метнал овцата на гърба си и поел към Кортенската гора. Каракачаните го съзрели, дигнали врява

и пуснали песовете подире му. Видели: моето куче тича пред другите. Когато стигнал в гората, вълкът хлътнал в нея и моят Страшник — подире му. Другите кучета не посмели да навлязат навътре. Какво е станало в гората, знаят само букаците, но на третия ден горският, като се изкачил на Любаш да пие вода от горните кладенчета, заварил моето куче — лежи окървавено, а малко по-нагоре се въргаля в снега единакът, страшилището, с прехапан гръклян и до него моята овчица — изтърбушена, но недоядена. Значи, там е станала последната битка между вълка и кучето. По дирите горският Христо разбрал, че вълкът е пристигнал по-ранко и започнал да ръфа овцата. Кучето дошло по-късничко и вълкът не го усетил, защото вятърът духал от вълка към кучето. Кучето го издебнало и се хвърлило отгоре му и двете грамадни животни ей тъй, изправени на задните си крака, са се пипнали като пехливани с предните си крака и зачаткали със зъби. Трябва да знаеш, че когато се задавят вълк и куче, от зъбите им изскачат искри. Там моят юнак — охранен и силен — е преборил единака и му прехапал гръкляна. Когато се появил горският, кучето, нали не го познава, се надигнало едвам-едвам и се спуснало надолу към Радуй. Доде си на третия ден вечерта, капнало от умора, окървавено. Нищо не рачи да хапне. Легна на сламата при овцете и не мръдна една нощ и един ден. Сетне излока цяла копаня суроватка и доде на себе си. Не ми каза нищо, но по очите му познах, че си е свършило добре работата.

Овчарят млъкна и дълго гледа към лешниковата горица, където едно птиче си дереше гърлото.

— Да беше човек — продължи той замислено,— щеше да иска за тази заслуга някоя награда, но той е един скромен пес. Нищо не иска. Иска само половината пита от торбата ми и половината резен сирене от захлупците. Страшник, ела тук да ядем! Гледай го сега какво ще прави.

И като бръкна в торбата си, дядо Жота изкара една пита, стъргана с огрибка, и я разчупи надве,

сетне отвори захлупците с ножа си и разряза сиренето на две равни половини. Положи сиренето върху хлебните половини.

— Избирай! — рече той. — Да не кажеш сетне че съм ти дал по-малко.

Страшникът вече стоеше пред трапезата и въртеше радостно опашката си. Той разгледа дяловете, избра си единия, дигна дясната си лапа и го затисна. Сиренето глътна наведнъж, питата изяде бавно, с голяма наслада. Облиза се и без да погледне към храната на дяда Жота, се върна пак на мястото си, легна и отправи очи към лешниковата горица, където отново изчезнаха овцете.

КРЕМЕНА

Прехвърлихме Тихлин дол. Конете забързаха през една медночервена дъбова горичка и изтеглиха каруцата на отвъдния бряг. Удари ни свежият вятър на житната равнина.

Макавей каза:

— Тука е нашето стопанство. Тия бели къщи, дето ги виждаш наоколо, сме ги изградили през лятото. Триста на брой, а може и да са повече. Един човешки рой се откъсна от старото кошерище и прехвърли дола. Кажи-речи, всичките, които се преселиха отсам, са млади хора.

Каруцата тръгна по равната поляна, омекнала от есенните дъждове, насечена от шиносаните колелета. Пред очите ни се възправиха огромните стопански сгради на селската кооперация: обор, овчарник, плетени върбови кошове за царевица, птичарник, навес за машините и сечивата. Те са изградени с богатирски строителен размах. Над хиляда глави едър добитък са предали стопаните на кооперативните гледачи. Като лавина се е откъртила селянията през тая историческа година. Прескочила е Тихлин дол. Отвъд остава старото село с дървените рала, които догниват край плетищата, с охлузения робски хомот, отсам е дошъл новият човек, който е заменил дядовското рало с трактор, сърпа, паламарката и кремъклията диканя — с комбайн.

— Докарахме един плантажен плуг. Ралницата му потъна повече от половин метър в земята. С него ще разорем целия Заешки гред и ще го засадим с

лозя. Нашите деца не знаят що е грозде. За тях започнахме и ново училище. На два ката. Всичките му прозорци ще бъдат обърнати към слънцето. Решихме да го наречем «Кремена».

— А каква е оная сграда, която прилича на фабричен цех?

— Тя ни е краварникът. Ела да ти покажа какви теленца е отвъдил дядо Горан. Дванайсет имаме от сивата искърска порода и седем монтафончета.

Влязохме в краварника. Към нас се извърна един старец, целият побелял. Среброто на времето беше посипало косата, мустаците му, рошавите вежди. Той тъкмо отбиваше едно искърче, което упорито се мушкаше между краката на майка си и искаше още да суче. Дядо Горан го отлъчи, вкара го при другите теленца, затвори вратата на телешката кошарка и се изправи запъхтян:

— Много са буйни. Не мога да отърва млякото от устата им. Изведнъж пораснаха и започнаха да ме навалят. Ха добре дошъл!

И като протегна коравата си десница, гледачът стисна ръката ми, погледна ме със стоманеносините си очи и добродушна, подкупваща усмивка заигра на устните му.

— Завари ни поразхвърляни — продължи той. — Моите другари отидоха на събрание, а мене оставиха сам да гоня теленцата. Лудо нещо, ти казвам! Вчера едно ме блъсна по коляното с глава. Още ме наболява. Виж, ония там, монтафончетата, са кротки.

Монтафончетата тъкмо се бяха насукали и мируваха в кошарата едно до друго — гълъбови, с черни трепетни и влажни муцунки, с тънки крачета и току-що наболи рогца като орехи. Кравите хрупаха с голямо наслаждение тиквите, които им беше надробил старият гледач.

— Видя ли го? — рече Макавей, когато излязохме от краварника. — Той е бащата на Кремена. Учител на гледачите стана. Обича си човекът работата. Краварникът му чист като аптека. Другите го гле-

дат в ръцете: каквото той направи — това е. Затуй сега имаме десетина крави, от които доим по 24 литра мляко на ден. Млечен ручей потече в стопанството.

Тръгнахме по поляната към разорания черновем. Нивите току-що бяха поникнали след дъждовете. Малките иглички вече бяха пробили шупналите надробени буци и стремително се насочваха нагоре.

— Там — протегна ръка Макавей, — от Заешкия гред до Тихлин дол, се тъмнее блокът на младежката бригада. Имаме си една такава бригада за високи добиви. Нейното жито става най-високо, нейните царевици вържат по два и три кочана, а слънчогледите ѝ са като погачи. В тая бригада работят другарите и другарките на Кремена.

— Да бяхме слезли долу, в Тихлин дол — предложих аз.

— Може! — съгласи се Макавей и двамата закрачихме към зашумения дол. Спуснахме се по една утъпкана пътека. Дълго криволихме между шипките, глогините и кленовите дръвчета, докато найсетне стъпихме на дъното, където есента беше метнала позлатена черга от нападали листа. Наоколо беше глухо, самотно и спокойно. Едвам се чуваше ромонът на кладенчовия поток, който се провираше под нападалите листа, плакнеше коренака и пълнеше дълбеите с ледена бистра вода. Надгробният камък изведнъж се възправи напреде ни, сякаш беше се надигнал да ни посрещне. Снехме шапките си и загледахме черните букви, издълбани от несръчна ръка на селски каменоделец, бръшляна, който пълзеше нагоре към червената петолъчна звезда, есенните цветя, които трепкаха в градинката.

— Тука народните убийци довършиха нашата Кремена — проговори тихо Макавей.

— Какъв човек беше тази жена? — попитах аз.

— Тя беше — започна Макавей, без да снема очи от паметника, — как да ти кажа, едно момиче, както всичките други. Мъкнеше вода с кобилицата от чеш-

мата, шъташе в къщи и помагаше на баща си по къра като същинско момче. Бай Горан си нямаше друга рожба, но Кремена ореше нивите му с глигана, вържеше снопи и стискаше мъжки юздите на конете, стъпила права в каруцата. Вятърът развяваше косата ѝ, когато препускаше по равната поляна. Много песни беше научила от баба си и гласът ѝ кънтеше по седенките. През оная вечер, когато партизаните влязоха в село, дядо Горан тъкмо кладял житен купен в хармана си, а Кремена му подавала снопи. Щом чула гърмежите и разбрала какво става, Кремена захвърлила вилата, скочила от колата, влязла в къщи, отключила моминската си ракла, грабнала един вързоп — и тичешком при партизаните на селския площад. Сетне узнахме, че предала на командира осемнайсет чифта вълнени чорапи и седем чифта ръкавици, които сама изплела по седенките. Когато майка ѝ подпитвала: «Защо си вадиш очите мари, дъще, за кого са тези чорапи и ръкавици?» — Кремена отвръщала: «За сватовете, майко, нали скоро ще ни тропнат сватовете, с какво ще ги дарим?» Тия сватове, които слязоха от Балкана и вързаха ръцете на народните изедници, ги посрещнахме с голяма радост и ги отрупахме с дарове. Когато си свършиха работата, партизаните се строиха и отидоха в нощта. Ние ги изпроводихме с ура. Много викахме. Равнината ехтеше от нашия вик. Те ни напуснаха в полунощ, а Кърджалията, оня подполковник, дето гореше къщите на ятаците по селата, пристигна с «ловната» си дружина в зори. Удари барабанът — всички на площада. Който не излезе — куршум го чака. Отидохме всички на площада. Строиха ни един до друг — цялото село. А пред нас още димеше огънят, в който партизаните изгориха данъчните книжа и актовете за разни там глоби и нарушения на царските закони. Изправи се Кърджалията пред очите ни, а до него един разбойник, клекнал на земята и насочил картечница срещу нас. Народът стои и чака да види какво ще стане. Ловният започна:

— Вие — казва — нощес тука сте имали скъпи гости, а? Пред вашите очи шумкарите са запалили общинската архива, царските закони изгорили. Отмъкнали са вашия достоен кмет в гората. Наместо да грабнете брадвите и да го отървете, вие тука сте играли хоро край огъня заедно с шумкарите, отрупали сте ги с кърпи, ризи, чорапи и бели самуни. А на тръгване сте викали ура. Искам да зная кой е викал ура за шумкарите. Нека излезе напред да го видя!

Всички мълчахме и го гледахме изпод вежди.

Кърджалията тогава ревна:

— Заповядвам оня, който нощес е викал ура, да направи три крачки напред, в противен случай ще стрелям! Войник, приготви се за стрелба! — обърна се той към картечаря. — Ще чакам половин минута!

И този луд човек извади часовника си.

Ние изтръпнахме. Стана страшно. Аз чух ударите на сърцето си — чаткат в ушите ми като часовник.

— Още десет секунди! — прокънтя зловещият глас на Кърджалията.

Тогава някой разбута навалицата и от първата редица се откъсна Кремена. Мъжествено и твърдо девойката направи три крачки към огъня и рече:

— Аз виках ура!

Кърджалията впи очи в нея, поразен от думите ѝ, но нищо не каза. Само изкара револвера си и го насочи срещу челото на Кремена.

— Чедото ми! — нададе сърцераздирателен писък стрина Гораница.

Но тъкмо в тоя миг се случи нещо, което накара Кърджалията да се стъписа и да замръзне на мястото си. От предната редица се отделиха още пет-шестима души и направиха по три крачки към палача.

— И аз! И аз! И аз! — прокънтяха гласовете им.

Целият народ настръхна. Заблъскаха се хората, налегнаха напред и всички до един направиха три крачки към огъня.

— И ние викахме ура!

Ловният побеля като платно, прехапа устните си.

Не намери в себе си лудост да избие цялото село, затуй изсъска като синорник:

— Добре, ще получите награда за тая работа, а ти моме черноока, дето поведе крак, ела с мене в общината да си поговорим на четири очи. Тръгвай напреде ми! — изкрещя той и очите му се наляха с кръв.

Кремена закрачи и додето влизаше в общината, все назад гледаше и търсеше майка си в навалицата. На прага се поспря, но Кърджалията я блъсна вътре. Туй беше то, повече не я видяхме. Същата вечер ни прокудиха от селото. Подкараха ни като стадо овце. Пръснаха ни по всичките краища на страната. Оставихме си къщите отключени, снопите недовършани, воловете неразпрегнати, тъй както теглеха диканите. Когато се върнахме на втория ден след Девети — намерихме селото изтърбушено: всичко ни бяха плячкосали. Тогава ни казаха, че Кремена е пребита в общината и довършена тук. Нейният баща побеля за една нощ. Като смола беше косата му преди оня паметен ден. Такава е историята на Кремена Горанова. Кремена блесна върху тъмното небе като падаща звезда. . . Нашият селсъвет реши да ѝ постави статуя от мрамор. Поръчаха я на един майстор-каменоделец и ще я направим пред главния вход на новото училище.

Макавей замълча. Излязохме от Тихлин дол. Отново ни посрещна свежият дъх на житната равнина. В далечината вече блещукаха светлините на стопанството.

СОКОЛОВА НИВА

Дядо Стоил влезе в къщи, сне високия си добруджански калпак, замахна, отърси дребните капчици, които го бяха поръсили, и рече:

— Хубав дъждец ромоли, ще размекне земята.

Остави в къта дряновицата, с която се подпираше, гонеше селските кучета и внушаваше почит към говорителя в общинския съвет, клекна под камината и протегна към огъня помръзналите си ръце — да ги посгрее.

Стрина Манушка донесе дървената копаня, поднесе я напреде му, гребна с гребалото топла вода от черното менче, поля му да си изплакне ръцете и заговори боязливо:

— Много закъсняваш, Стоиле, по тез пусти събрания. Защо не се прибереш като хората, че да се отмориш. Цял ден се бъхтеш по кърищата. Тази вечер изпредох три къдели, додето тропне вратнята. Ти ли ще оправяш сегашния свят? Остави го на младите!

— Младите са хала, но те гонят конете много бързо. Аз съм като дървената кучка под колелото: подпирам и задържам натоварената кола. Хайде, сипвай да похапнем, че премалях. Като си идех, надникнах в кръчмата на Фачето. Там се е тронясал Кольо Беленката и се насмукал до козирката. Брули ракията, додето му претръпнат гьоновете. От цялото село само той не си дава нивката: «Колете ме с трион, каже, печете ме на шиш, пак не я давам. Ха де, какво ще ми направите?» Някой му налива катран в ро-

гата. Блъска се в тъмнината като слепец. . . Ах, Манушке, доживях да видя новия свят. Със знамена се появиха младите в Честите круши, а подире им бумтяха тракторите. За един час сринаха синорите, изравниха земята, тъй както е била преди памтивека. Като охлюви живеехме досега — всеки в черупката си. Никой не смееше да си покаже главата навън. Но вече счупихме черупката. Електрика ще докараме, ще построим обща хлебарница с баня и сушилня, голяма винарница ще изградим. Чудеса има да стават в туй село. Задала се е една машина с огнени очи, релсите се огъват под нея, а пък Беленката е решил да я спре — като коч тича срещу нея, иска да я блъсне със счупения си рог. . . Много ти е сладка чорбицата, бабичко, душата си давам за джоджен.

— Къде ще минат утре тракторите? — попита стрина Манушка.

— Утре ще налапат Среден лъг.

— И нашата ли?

— И нея. Ще продънят големия синор, ще повалят крушата. Тракторът е страшна сила. Да не ти дава господ да се бориш с такава мечка! Наумил съм от крушката да си направя шейни за дълбокия сняг. Нали го знаеш оня клон, над нивата дето е наведен? От него ще изкарам рогата на шейните.

Стрина Манушка преглътна насила. Нещо преседна на гърлото ѝ. Изтърва лъжицата и се загледа навън през отворената врата. Кротко шумолеше обложникът в градинката. То не шумолят дъждовни капки — разхладянинът наляга узрялото напръхнало жито и листето на крушката, която е стъпила върху големия синор в Среден лъг, трепери и пее. А нейното чедо, мъничкият Сокол, спи в люлката с разперени ръчички и насън се усмихва. Люлката му е окачена на същия клон, от който Стоил иска да изгаяла рогата на шейните. Как не му е свидно за тази земя, която ражда най-хубавата храна, как не го заболя сърцето за нивата, където тя му изпя най-сладките песни през живота си? Корава глава носи на раменете си. Когато убиха в Балкана Сокола

и тримата Петлешковци, дядо Стоил стисна зъби и не си намокри окото. . .

— Защо не ядеш? — обърна се към нея старият.

— Домъчня ми. Пресече ми се яденето.

Старият, навъсен, изпразни паницата, дръпна трикракото столче до огнището, седна и се загледа в пламъците. Докривяло е на женурката за старата нива-хлебородница. Не е виновна тя. . . Стрина Манушка раздигна трапезата, прибра се до коляното му, потърси с очи погледа му, но не го хвана. Почна да рови живите въглени.

— Аз, Стоиле, не казвам да не я даваш. Дай я, щом си наумил. Ти пò знаеш кое трябва и кое не трябва. Едно ми е мъчно на мене. Помниш ли, като ги наредеше ония ми ти кръстци в Среден лъг? Кой откъдето се зададе, ще каже: «Стоилови са, само той може да жъне такова жито и да върже такива снопи.» За воловците ти думаха: «Като мрени са. Само той умее тъй да си гледа добитъка.» Ти вдигаше по возитба най-високия купен. Колко ми беше драго да набера най-хубавото цвете и да вържа китка за купена! Отсега нататък за нищо не ще можеш да кажеш, че е твое.

— Ти да си здрава.

— Приказват женорята, аз не знам дали е вярно. Казват, че занапред щели да направят една пещ за цялото село. От един казан щели да сипват на всички. Щели сте били да съборите къщите и за цялото село щели сте да направите само една голяма къща.

— Будалешки приказки. Ти, Манушке, помниш ли кога купихме от Коля Беленката горния край на нивата?

— Че как да не помня? Нали тогава доде голямата вода и стигна до билото на къщата. По него време се поделиха моите братя и на мене дадоха седемдесет и три жълтици. В престилката ги донесох в къщи. А ти улови, че ги начете всичките на Беленката.

— Не ми говори за тез пари. Те влязоха в бездънния му гръцмул — въздъхна дядо Стоил.

— Нашият син беше на две годинки. Все под старата крушка му вържех люлката. Тя си го приспиваше, тя му пазеше сенчица и го потуляше от летния дъжд. Ах, как ми гукаше моето чернооко момче! Щом се източи и стана мъж — поведе селото подире си. Милият Сокол! Затуй ли съм го гледала, божке, затуй ли съм му се радвала. . .

— Стига — проговори бащата и се надигна. — Стига, с плач няма да го върнеш. Хайде да лягаме.

След полунощ в тъмното:

— Какво се въртиш? Защо не спиш?

— Ами ти? Цяла нощ пъшкаш.

— Нищо ми няма — размислям. Втори петли пеят. Време е да нагледам добитъка.

Дядо Стоил излезе с тежки стъпки навън. Тихият дъжд продължаваше да плакне листака, тъмните купи, покривите. Кучето го посрещна в мрака и почна да душка ръцете му. Когато се върна, капналата от шетане и мисъл жена хъркаше. Старецът задряма призори и видя такъв сън: стои той на нивата си в Среден лъг срещу една огромна машина с огнени очи. Машината диша и пухти, а земята трепери под колелата ѝ. С гръмовит глас се провиква машината:

— Кой си ти, дето стоиш закован напреде ми и не ми даваш да срина синора, където се вдигат гущери, усойници и диви тръни?

— Аз съм стопанинът. Синорът е мой, а смолницата ми е бащиния. Отбивай се и върви в пръждомата! Аз не си давам нивата!

— Дай път или ще мина през тебе!

— Ти ли? — разтрепери се дядо Стоил.

Тогава някой зашепна на ухото му:

— Какво чакаш, Стоиле? От туй бръмчило ли се боиш?

Дядо Стоил се обръща: Кольо Беленката.

— Дръж! — подава му една чепата дряновица Беленката. — Ха сега, развърти се мъжката! Бий

бръмчилото, додето не остане здраво място, натроши го на парчета, разпилей му бурмите по всичките краища на земята!

Дядо Стоил поема дряновицата и се втурва срещу огнените очи на машината.

— Назад! — крещи той и замахва, но преди да нанесе първия удар, напреде му блясват гневните очи на покойния му син, Соколовите.

— Какво правиш, тате? — вика Сокол. — Ти ли се намери да спреш машината на бъдещето?

Дядо Стоил отпуща десница и гледа: стои Сокол на седалището, такъв, какъвто си го знае, с разпиляна коса и разкопчана риза. Стиска кормилото и едва задържа желязната машина. А подире му — свят, свят, милиони хора.

— Соколе — проговаря потресен старецът и пуща тоягата на земята, — ти ли караш машината?

— Аз съм, тате, стори ми път!

— Ще ти сторя, чедо, аз на тебе ако не сторя път. . .

Сълзи задавиха стареца, когато се отмести. Целият затрепери.

— Защо плачеш, Стоиле? — помилва го по челото стрина Манушка и се наведе над него.

Дядо Стоил се стресна и като дойде на себе си, рече:

— Няма нищо. Нашият син ми се яви насън. . . Ах, Манушке, цялата земя от Бойков рът до Камен дол занапред ще носи име Соколова нива. Тъй решиха и тъй я кръстиха другарите на нашия син. Потъкът, нали го знаеш, с ледената вода, дето блика между камъните, ще се превърне на каменна чешма с два стубела. Между стубелите ще вградят главата на нашето момче, излята от бронз. Тъй решиха другарите на моя син. А сега да се стягам за път, че окъснях.

Дядо Стоил отвори вратата. Обложникът беше спрял. Слънцето изгряваше.

ИВАН ЧЕРНИЯ

Цигулари идат,
нова песен свирят.

Народна песен

На Владимир Русалиев

Аз, брате мой, съм решил да направя за Иван Черния една цигулка, каквато не съм правил досега. Ти нали си виждал по панаирите годежни пръстени, лети от бронз и позлатени? Такива бяха досегашните ми цигулки. Новата ще бъде от чисто злато. Яворът е готов. Сега съхне. Ще го чакам още малко, докато изгори на слънцето. Отсякохме го с Ивана от Хайдушкия дол. Иван ми каза: «Познавам го туй дърво. През много нощи съм слушал гласа му. Листата му шумолят като ручей, който минава през висока некосена трева.» Вятърът никога не е блъскал клоните му, бурята не го е карала да си превива гръбнака. Астраганена златна плът има. Капака на цигулката ще направя от пиринска мура, грифът ще бъде от задморско дърво абанос, магаренцето — от синорна круша, а лъкът — от габър. Тая цигулка ще има глас ангелски.

Вечер. Опаловите води на Златна Панега станаха тъмнозелени. Слънчогледите клюмнаха. Воденичното колело спря: някой заприщи яза. В тихата вода се чу плясък на кленове. Зад върбите загука гургулица. Тя зове с топъл глас своя другар да се върне в гнездото.

— Няма го тая вечер и няма да дойде. Запрашил е с бригадата по селата. Подкови ще кове утре, сърпове ще клепе, секири ще точи. Цял ден в ковачницата размахва чука, пердаши желязото. Ръцете му са обгорени и черни. Очите му — като синя стомана. Трябва да го видиш. Не мога да разбера как може с една такава корава ръка да изкарва нечувани звуци от цигулката. Голям цигулар. Напира вече: почвай, каже, да я правиш, ръката ми е претръпнала. В тая кръчма от не знам кои години той свири на коларите, които минават по големия път, на закъснелите пътници, на дърварите и катунарите, които се навъртат покрай панежките села.

Веднъж от големия път се отбиха в кръчмата двамина мъже. Доведоха едно момиче. Очите му — бадеми. Хаджията тъкмо беше изпържил в тигана панежки гулени. Поканихме гостите на нашата маса, посръбнахме. Иван откачи цигулката си от оня гвоздей, дето е до камината — той все там си я държеше, — и потегли лъка по струните. Девойката нямаше очи, ами въглени. Тя пък отвори уста и запя. Брате мой, сърцето ми се обърна. По едно време Иван удари на ръченица. Тогава воденичарите, дето въртят камъните на долната воденичка, заподскачаха като риби, почнаха да се мятат до гредите. Паспал се дигна, пушек и прах. Под камината дремеше един деветдесетгодишен старец. И той се преборави, погледна момичето, облещи се, разпери ръце и хвръкна. Не можем да отървем момичето от него. Трябва да ти кажа, че някогашната Иванова цигулка мокреше очите на хората. Имаше глас на жена, която плаче, наведена над свиден гроб. Казваха, че била кремонка. Не вярвам да е била. Сетне научих, че някогашните кремонски майстори изрязвали вътре в цигулката си началните букви на думите Иезус Хоминум Салватор. Не знаех тая работа по-рано, щях да проверя дали е кремонка. Иван я беше купил от златодолския панаир. Един слепец му я продал. Най-напред я опитал как свири. Като го чул, слепецът зяпнал. «Продаваш ли я?» — попитал наш Иван.

«Не ми е за продан, но на тебе ще я дам, защото не съм срещал такъв цигулар. Какъв занаят имаш?» «Ковач съм дядо.» «Чудно нещо — рекъл старецът. — Ще ти взема за нея пет жълтици. Пази я като очите си. Три пъти да я напълниш с наполеони, пак не можеш ми я плати.»

— Къде е сега тая цигулка? — попитах аз стария майстор.

— Иван я строши. Удари я върху ей оная опушена греда на тавана и я направи на парчета.

— Пиян ли беше?

— Какво приказваш? Иван Черния никой не го е виждал пиян. Ще ти разкажа как стана. То беше по онова време, когато нашите разбойници натискаха народа и почнаха да му дерат кожата с кремък. Тъдява се вртеше един околийски, хвърчеше като луд с автомобил по пътищата, газеше добитъка, засипваше хората с прахоляк, гледаше кръвнишки младежите и се заканваше. Наричахме го Кърджалията. Една вечер седяхме с Ивана ей тук, на същата маса, и си думахме за ония безстрашни момчета, които бяха прехвърлили Балкана и които Кърджалията гонеше из букаците. Цял ден се чуваше пукотевица и трясък на бомби. Не знаехме какво се е случило. Не щеш ли, по едно време някой блъсна вратата. Гледаме: Кърджалията. С мътни, уморени очи огледа кръчмата, отиде към тезгяха и рече тихо:

— Довършихме ги . . . Мой човек, наточи вино, сложи на скарата наденици! Тия хора са гладни като вълци. Трябва хубаво да хапнат и да сръбнат.

Петима вълци с човешки образ водеше Кърджалията. Те снеха пушките от раменете си и ги наредиха до стената, тъкмо под цигулката. Селището беше изтръпнало и тъмно. Никъде не се виждаше светлинка. Пред Ивана имаше едно шишенце с ракия, но той не се докосна до него. Стоеше безмълвен и гледаше със студени очи Кърджалията, който изливаше чашите в гръцмуля си, стражарите, които лапаха лакомо като добитъци и мляскаха, сякаш не бяха трепали хора, а се връщаха от лов на яребици. Като се

наплюска, Кърджалията се обърна към камината и сдзря цигулката.

— Мой човек, кой свири на цигулката? Ти ли?

— Не съм аз, ей го там цигуларя — показа с лъкът кръчмаринът.

— Оная мечка, черната ли? Слушай, мецано, вземи цигулката да посвириш на моите юнашки птици.

Иван Черния го гледаше, без да мръдне.

— Веднага! — изкрещя Кърджалията.

Иван Черния се надигна и рече с тих, разтреперан глас:

— Аз на хора с окървавени ръце не свиря!

— Ще свириш, мецо рунтава, и хоро ще ми играеш. Мой човек, дай ми цигулката.

Хаджията откачи цигулката, подаде я на Ивана и почна да го увещава:

— Хайде, хайде посвири им. Не прави тъй. Какво ще ти стане, ако им посвириш?

Иван протегна ръка, пое цигулката си, стана прав и тръгна към вълците, без да снеме очи от Кърджалията. Когато стигна до гредата, замахна с голяма сила, прасна кремонката и я направи на парчета.

— Ах, твойта мамица да разплача! — скочи Кърджалията и изкара револвера си. — На мене ли тия номера?

Но докато насочи револвера си, Иван се хвърли като лъв срещу звяра, блъсна го в гърдите и го събори на земята. За миг се огледа, впи очи към втрещените стражари, грабна една пушка и излезе спокойно през отворената врата. Потъна в мрака. Не го видяхме вече в ковачницата, но слушахме за него, когато в Зли дол се сгромоляса цял германски влак, натоварен с оръдия, когато пламнаха селата. Едно след друго се измъкнаха момчетата и хванаха планината. Ние ги мислехме, че са някъде в гори Тилилейски, а те били до нас, в Хайдушкия дол. Там, под явора, дето го отсякохме, било скривалището им. Кърджалията ревеше като бесен. Много свят изпотрепа. На другия ден ме смаза в участъка. Строши ми лявото рамо. . .

Когато Иван слезе от планината, ние смятахме да го направим кмет, но той не рачи.

— Не е за мене работа — каже, — на мене ми дай подкови да кова, палешници да точа, сърпове да клепя. Тая земя отсега нататък ще ражда хляб само за народа, който се труди. Ковачи трябва, за да коват новия свят. А бай Неделчо ще ми измайстори една цигулка с ясен глас. Оная старата приличаше на разплакана жена.

Ще направя аз една нова цигулка. Тя ще има глас ангелски. Ще свири с нея Иван и ще възпява момчетата, които паднаха в балканските усои за свободата народна и орлите разнесоха месата им по скали и по орляци. Нова песен ще засвири Иван Черния за ония корави мъже, които полагат основните камъни на народната света република, за ония, които копаят проходи и тунели, строят язовири и сбират водата, че да има влага за всяко коренче, когато настане суша, и цялата ни земя да бъде заляна с електрическа светлина. Ще свири моята цигулка на майсторите, които градят мостове и пътища, на ония, които събарят синорите и със задружен труд порят майката земя, на ония, които мятат совалките, копаят в рудниците, пишат книги за новия човек. Ковачът Иван ме чака.

— Оная вечер, когато строших кремонката, се заклех да не хващам лък, додето не настане бял ден. Сега ръчицата ми е зажъдняла. Бай Неделчо, хайде! Душата ми прилича на бъчва, в която кипи ново вино.

Тъй ми дума Иван. Щом изсъхне дървото, ще направя от него една цигулка, каквато още не съм правил досега. За наш Иван Черния. . .

Майстор Неделчо ме погледна. Светлина бликаше в очите му.

ГРАНИТ

На Светослав Минков

През тази късна есенна вечер мъглата падна ниско над земята и погълна утъпканите меки пътища, опустелия кър, зачервените гори, селищата. Тук-таме край пътя се мяркаха тъмните образи на дърветата, които се възправяха като великани, поставени от някого на стража, дълго се взираха към вълшебния керван, който тронолеше в мрачината, и напрягаха слух да доловят ромона на звънците, безконечната песен на некатранисаните колелета, тежките стъпки на добитъка, говора на хората. Белите керванси волове бяха съвършено невидими, само мокрите им черни рога се клатушкаха в млечната пара. Стопаните им крачеха бавно напред, наметнати с ямурлуци, с островърхи качулки. Те приличаха на джуджета от приказките. Покритите с чергила коли се плъзгаха в мъглата като бъчви — натоварени върху невидими возила.

— Стой! Отбивай наляво! — провикна се водачът на кервана с дрезгав глас. — Тъдява някъде е Поройница — най-бистрата вода, която слазя от Балкана!

Целият керван кривна, заскърцаха осите и тегличите, тропотът на волските копита заглъхна в мокрото шумолене на изсушената трева. Керванджиите разпрегнаха бързо, хвърлиха сено на воловците, метнаха чуловете отгоре им, откачиха от ритлите торбите с хлябовете и начоколиха водача си, който

беше вече клекнал до дънера на едно дърво и цъкаше кремъка с огнивото, за да разпали стиската сухо сено.

— Няма защо да ме зяпате, слазяйте надолу към Поройница за дърва. Сухи да са! — викна той към мъжете, които неохотно се пръснаха в мъглата.

Накладеният огън запращя и освети загорелите лица на седмина души грънчари с набръчкани чела, невесели очи, руси мустаци, увиснали надолу. Те идеха от равнината и пълзяха към Балкана. Бяха смъкнали стомни, шарени паници, гърнета, делви и бардучета за долните села и сега караха нагоре козлени чували със зърно, което получиха от долненци срещу своите изделия от глина.

— Брей че мъгла, воловците си изпотрошиха краката в мрачината — обади се най-старият, дядо Ройо. — Трябва да е много късно.

— Някъде надолу пропяха петли, навярно има село наблизо.

— Не е едно, ами са две: Локвица и Слепче. Знам ги аз, отбивал съм се на младини. Там имаше един ковач, Димо го казваха. Не знам сега жив ли е. Голям майстор. Ще удари подковите тъй, че копитата падат, но подковите остават. Дайте триножника и менчето да свариме от самоковските картофи! Огънят се разгоря.

Като намести триножника и менчето, старият продължи:

— Този Димо беше шегаджия човек. «Ожених се — каже, — взех си невяста, голяма хубавица. Ако я вържеш на моста, пътниците ще откраднат въжето, а пък нея ще оставят.» Инак беше лют човек. Ковачницата му приличаше на оръжейница. Какво нямаше там: окачени стари пищови, войнишки саби, ятагани, щикове от стари пушки, ножове с кокалени дръжки. Ръцете му бяха грамадни. Силен българин! Пердашеше желязото с такава сила, че беше пукнал наковалнята. Имаше си едно момче, стои в къта, дърпа синджира на духалото, гледа те в очите и се усмихва. Душичката му — като мекица.

Мъничко още, трябва да беше четиригодишно, а пък помагаше на баща си. Черно, с кожена престилка, същински ковач. Мязаше на ангелче, родено в циганки катун. Не знам защо съм го запомнил. «Много ти е малък помощникът» — рекох аз на ковача. «Малък е, но трябва да свиква на труд, защото, който не работи, ще ръждяса като оная мотика!» — и той показа една захвърлена стара мотика, проядена от ръжда. Поройница минава между двете села. Само тя ги дели. Под нейните камъни се крият ей такива пъстърви!

И дядо Ройо отсече с лявата си ръка дясната до лакътя. Водата в менчето завря, картофите вътре заиграха весело хоро. Високо над мъглата записукаха тревожно и тъжно ято невидими птици, които се спущаха от студените планински върхове към затоплените долчини на равнината. Грънчарите извиха очи нагоре и потърсиха крилатите пътници, които също като тях се блъскаха в тъмнината, щяха да нощуват, където ги сварата свари. Наблизо се чуха тихи стъпки — някой се промъкваше като котка между колите.

— Хей, кой там? — скочиха двамина от грънчарите.

— Аз съм бе, аз съм.

— Кой си ти?

— Тукашен съм.

— Какво сновеш между колите? Ела до огъня да те видим що за птица си!

Нощният гостенин боязливо приближи, изправи се до огъня и загледа един след друг накачулените мъже. Той беше сух и висок, брадясал, с хлътнали очи. Гащите му бяха опасани с ремък. Палто нямаше. Беше тръгнал във влажната нощ само по риза. На десницата му имаше вързано усукано парче чер плат. Най-напред той се усмихна виновно, посегна към главата си и сне един каскет с клюмнала козирка.

— Ха добър вечер на всинца ви! — рече той и подигна единия си крак да го натопли на огъня.

— Какво те е подгонило в таз мъгла? — попита дядо Ройо. — Защо не спиш?

— Не бия тъмнилото от добро. Загубих си добичето. Цяла вечер се бъхтя и не мога да го намеря. Пропадна в мъглата. Отидох аз на нивата да отсека една трънушка, много ми пречеше на орането. Додето я изкореня с търнокопа — пуснах воловците в Гърмидол. Отсякох аз крушата, окърних я, нацепих дънера с железен клин и додето я натоваря на колата — спусна се тая тежка мъгла. Потърсих си воловците — никъде ги няма. Ура-тута, намерих Белча — дреме до Куршуменото кладенче, — а Черньо го няма. То е едно вртоглаво добиче — като тръгне, запор няма. Не сте ли го виждали бе, братя, някъде по пътищата?

Дядо Ройо изкара с дървена лъжица сварените картофи от менчето и ги търколи на тревата. Грънчарите протегнаха ръце.

— Зъмни си един картоф, навярно не си вечерял.

— Не ми е сега до вечеря. Душата ми гори. Ако прасне нагоре към Балкана — ще го одрънкат вълците. Грозен късмет имам.

— Защо носиш черно? Кого жалиш? — запита старецът.

— Момичето ми се помина навръх Малка богородица. Гръмотевица тресна моя дом. Шътливо дете беше, паметливо беше, много кротко, като агънце. Отнесе го тежката болест. Много свят изтръшка в нашето село. Ние, братя, нямаме хубава вода за пиене. Там ни е слабото място. Имаме стари кладенци, в които през лятото се давят кокошки, котки, плъхове. Таз есен от замърсената вода се появи тежката болест. Най-напред почука у дома. Голям народ отиде. Сега младите са се запретнали — водопровод копаят, ледената вода на Поройница щели да смъкнат, във всяка къща щели чешма да прокарат. Дай боже! — довърши той и надигна другия си крак към огъня.

— Ти от Локвица ли си, или от Слепче? — попита дядо Ройо.

— Няма веке таквиз села.

— Как тъй да няма, преместиха ли се?

— Тука са, ама не са две. Събраха се. От две села направиха едно и го кръстихме Гранит. Големи работи се запретнаха да правят тукашните хора. Много се засилиха.

— Ами там, в долньото село, имаше един ковач, Димо го думаха, той жив ли е?

— Какъв ти жив, нали го заклаха още преди седемнайсет години, когато падна големият град в Балкана и Поройница помете всичките мостове. Тогива се сбиха двете села — нашето и Слепче. Нашите ги водеше хаджи Драган, а пък ония, долните — ковачът Димо. Голяма кръвнина падна. Битката стана в Гърмидол. Не зная дали сте минавали подкрай този дол, но там има една гора — стар дъб и дрян. Дренките са бели и едри като лешник. Най-хубавата дренчена ракия вариме ние. За тази гора, която някога владял един турски бей, водеха спор двете села от 'нам кои години. Хаджи Драган, нашият, влачеше слепчани по съдилища, катаден мъкнеше адвокати и лъжесвидетели. Той се бореше с жълтици — имаше ги много, — а пък ковачът Димо точеше ножове и ръмжеше като лют звяр. Един празничен ден, след като се бяха здравата насмукали с дренчена ракия, слепчани награбиха от Димовата ковачница секири, ножове, ятагани и потеглиха да секат спорната гора. Тогива нашите полудяха. Втурнаха се и те с оружия — кой каквото намерил. Че се срещнаха в Гърмидол и там се удариха. Четирима души утрепаха. Най-напред заклаха Дима. Хаджи Драгановият син му заби камата в гърба, тъй беше. Сетне той излежа седем години в тюрмата и го опростиха. Таквиз ми ти работи, братя!

Гостенинът млъкна и приклекна до огъня. Грънчарите бавно белеха картофите и посягаха към захлупците за сол.

— Ами Димовото момче — попита дядо Ройо, — то какво стана?

— Че вие не знайте ли за него? Момчето на ковача лежи под големия паметник, дето се издига до каменния мост на Поройница. Чудно нещо, вие обикаляте света, а пък не сте чули за него, значи. Димовото момче, братя, сбра двете села. Откак се проля кръв, тези села се бяха озверили. Нощем момците от едното прехвърляха Поройница и палеха купните и плевните в другото село, цапаха вратните на девойките с катран. Лошав свят, мамата му. . . Над Куршуменото кладенче имаше три дървета — кратунци. Добър род раждаха. Слепчани ги отсякоха, ей тъй, на инат. Нашите пък заприщиха една пролет Поройница, отбиха я и пуснаха водата ѝ в Слепче. Щяха да ги издавят. Когато заклаха Дима, ковачницата му стоя три години затворена, сетне я пое неговото момче Ристьо. То се беше метнало на майка си — засмяно и срамежливо като момиче. Изхвърли ножовете и ятаганите от бащината си ковачница и започна да точи мотики и сърпове. Сетне задълбочи. Започна да майстори по-тънки работи: гривни за девойките, пръстени за невестите, от часовници отбираше. Лошава дума никой не беше чул. Дето казват: на мравката път не минаваше. Нощем четеше книги. Затуй се учудихме много, когато научихме, че в букаците на Балкана излязла чета — осемдесет и трима момци, половината от наше село, другите от Слепче. И кой, мислите, ги извел? Ристо Димовият. Партизанското му име било Гранит. За първи път младежите от двете села се сбраха под неговия байрак. Народните душмани му изпиха кръвта някъде към Клисурския манастир. И ковачницата му изгориха. Когито нашенци пренесоха костите му — срина се мало и голямо от двете села на погребението му. Тогива решихме и дадохме клетва пред гроба му — веки да не се караме, да сберем двете села в едно, да им махнем грозните имена и да сложим на общото село ново име — Гранит. Моста, дето свързва двете села, и паметника строихме през пролетта. Че такваз ми ти работа.

Гранитчанинът млъкна. Грънчарите гледаха втренчено догарящите главни. Изведнъж гостенинът трепна.

— А бе, братя, какво ще ме посъветвате — неочаквано рече той, — да си дам ли градинката? Аз имам една градинка за пред хората, малка е, но много ражда. Досега не знам какво е купило, стига ми житцето до жетва. Младите искат да правят обща нива. Започнаха да градят и обща хлебарница. Жените веки нямало да пекат хляб в къщи, ами щели да получават самуните от общата хлебарница. Имало ги такива по другите села. Мене много ме е страх за градинката. Вие какво ще кажете, а?

— Ти сам ще решиш — поклати глава дядо Ройо, — ако ли пък не можеш да отсъдиш сам, питай оня, дето лежи под паметника, той ще ти каже истината.

Гранитчанинът погледна дяда Роя с хлътналите си очи, замига озадачен и напрегна ум да проумее какво иска да му каже. Изведнъж му стана ясно.

— Имаш право! — рече той и се надигна. — Хайде сега прощавайте, пък аз да вървя. Чудно нещо, къде пропадна добичето ми!

— В къщи може да се е върнало, защо не идеш там да видиш?

— Виж, туй пък не ми е минавало през ума. Дано имам късмет да го заваря в къщи. Отивам! — викна той, закрачи и мигом потъна в мъглата.

НАРОДНИ МОМЧЕТА

Докъдето окото ти стигне — равнината пламти и морно диша. Земята пищи за дъжд. Царевичната шума е прегоряла и сухо шумоли. В изпотъпканите стърнища не трепва жива тревичка. Дълбоката пепел в коловозите е гореща, сякаш е току-що изкарана от напалена пещ. Крайпътните шубраци мигат с пепеляви листа. Загубена птичка се носи с тих писък и отмалели крила над пресушеното речно корито. Само дядовите Иванови бостански метли се надигат още по-високо, с натегнати кичури, и зърната им руменеят. Дядо Иван Смока седи разкрачен пред колибата, гологлав, разгърден, със запретнати ръкави, и плете кошник от лозина. Зад гърба му, под сянката на близката круша, е търкулната вехта раздрънкана колесарка. За дясното колело е вързан голям овчарски пес, който лежи, сложил глава върху предните си крака, и хлести с изкаран език навън. Отляво е магарето на Смока, вързано с въже за крака. То напира към бостана, където са натъркаляни мраморни дини, посипани със сребърен прашец, и мести колесарката заедно с кучето. Пред самите крака на Смока в една дълбока трапчинка се обажда нещо живо. От време на време старецът хвърля през рамото си в трапчината динени кори. Нещото ги посреща с ликуващо грухтене. Покрай метлите се точи големият път. Той пресича горещата равнина и пълзи към прохладната планина. По пътя тича едно червено конче, охранено като мрянка, и наместя чевръсто в дълбоката пепел прашните си

копита, които приличат на бели ботушки. След него ручи и скърца, и пее една шарена каручка. В каручката се клати задрямал някакъв приведен човек със закърпена потна риза и почерняла сламена шапка без панделка.

— Стоооой! — извика дядо Иван на кончето, когато каручката се изравни с колибата.

Каруцарят трепна.

— Слазяй! — заповяда Смока.

Пътникът се почеса по врата, бутна шапката си назад, изправи се и слезе неохотно.

— Казвай, Маринчо, нещо ново.

— Не ме питай, дядо Иване.

— Защо?

— Изгоря ми душичката. Отиде ми лятото. Нали и аз рекох като хората да си направя градинчица. Улових, че посадих туй-онуй, от всичко, рекох, да имам. Направих си и долап. Цялата пролет в градинката съм лягал и ставал. Като дечица ми бяха стръкчетата. Пред очите ми растяха. А когато цъфнаха и вързаха плод, аз си рекох: «Сбогом, сиромашийо! Всеки ден ще карам в града по една каручка плод, а ония граждани, както са изгладнели, има да грабят.» Стегнах си каручката: шиносах двете предни колелета, ново дъно смерметих. И ти казвам, дядо Иване, до Петровден речицата шумолеше и ми веселеше сърцето, но като спряха дъждовете и водата почна да намалява, някой сякаш ме хвана за гърлото. Ти ги знаеш горничаните — лаком народ, грозен свят. Само за себе си мислят. Уловили, че заприщили цялата река и я отбили към селото си. А пък аз останах като риба на сухо. Нека им е наздраве — те ще живеят, а пък ние ще мрем. Камъните на караджейката спряха. Измряха рибките в барите, а моята градинка клюмна и предаде богу дух. Снощи мина поп Матей — ходил да се натопи в подмола на воденичката. Посръбнал червено винце, омъндал една кокошчица, разгорещил се и тръгнал към реката. Но се върна отчаян човекът.

«Тюх! — казва. — Няма къде да си намокря брадата. Главата ми ври!»

Аз, дядо Иване, смятах тая година, като припечеля малко пари, да си струпам една къщурка. Подпорите на старата са прогнили. Ако през зимата падне дълбок сняг — ще ни затрупа някоя нощ. Невястата ми трепери от страх. В градинката ми беше надеждата. Но тази надежда е била само едно парче лед, което съм стискал в шъпата си. Сега, щом си отворих шъпата, видях, че в нея няма нищо. Туй е то новото.

— Изкарай една диня от колибката и я срежи. Подай ми по-напред оная пръчка — да измайсторя ухо на кошницата.

Маринчо подаде пръчката, коленичи, намърда се в колибата и търколи навън една студена диня с чело като звезда. Сряза я, подаде първия резен на Смока, а втория залапа сам.

Далеко някъде разтърсиха планината три глухи тътнежа. Маринчо пусна резена на тревата и се ослуша.

— Гърми — рече дядо Иван, — атакуват канарите. Събарят камъните като опълченците. Градят. Не се шегуват. Голям народ се извървя нагоре. Опразниха се селата. Вчера край мене минаха момчета от Мечкюр. Развели байрака, нарамили копачи и лопати, вървят и пеят. Ошетриха ми бостана. Трийсет и седем дини задигнаха. Главатарят им се бръкна и ми начете три волски езика. Аз му казах: «Момчета, вие отивате да се борите с планината, за този народ, за таз земя, дето се е напукала от огън, а пък аз да ви взема пари за дините — дума да не става.» «Не приемаме дини без пари — казва главатарят, — ако не вземеш парите, ще върнем дините!» Взех парите. Какво да ги правиш: народни момчета.

— Ами дали им плащат?

— Там е работата, че не получават нищо. Такова нещо за първи път виждам, откак съм човек.

— Не ми е ясно какво работят в планината и защо бумтят като топове. Много пъти съм се канил да

ида някоя вечер на събирание и да разбера, но досега не смогнах — беше ме надвещила работата.

— А бе какво работят, езеро правят в планината. Голямо нещо. На онуй място, където се събират водите на три реки, преди да се сгромолясат надолу в Камен проход, народът е решил да дигне една стена и да подпре водата. Всичката вода от разтопения сняг ще бъде събрана на едно място и ще чака командата! Когато настане суша и земята се напука от жар, ще пуснат езерото и ще кажат на водата: «Хайде сега слизай в ожъднялата равнина! Не забравяй да се отбиеш и в Маринчовата градинка, и в дядовия Иванов бостан.» Аз, Маринко, ако бях на твоите години, сега нямаше да се отпущам като клен в топла вода, ами щях да бъда горе, при народните момчета. Ако ти харесват дините — срежи още една.

— Стига ми — отвърна Маринчо, заприбира кориге и ги понесе към каручката.

— Къде ги носиш? — попита дядо Иван.

— Ще ги занеса у дома, на кокошките. . .

— Недей. Аз дините давам, но корите не давам. С тях храня три души: и оня вързан пес, и магарето, и прасенцето в карцера.

— Както кажеш — съгласи се Маринчо, избърса с длан челото си, качи се и подкара кончето, което пъргаво затропа по пътя с белите си ботушки.

— По-полекичка бре, сине, ще ме прегазиш бре — отби се из пътя една старица с черна забрадка, прегърбена, с торбичка през рамо. — Ох, мале, един трън се наби в петата ми! — изпъшка тя и се наведе да извади тръна от крака си.

— Ти ли си, Недельо, че ела при мене за малко! — извика дядо Иван.

— Бързам, дядо.

— Къде бързаш?

— На манастира отадям, на «Света Трохица». Внучето ми е болничко. Свали го тежката болест. Замърсиха пустия му кладенец — на Илинден извадиха една умряла кокошка, а завчера измъкнаха един

плъх като котарак. Нали нямаме друга вода — изпотровихме се. Цялата махала пламна.

— Какво ще правиш в манастира?

— За светена вода съм тръгнала. Той, дядо игумен, ката неделя мие кокалите на великите мученици. Ще му искам от кокалената вода едно щъкалще да ми напълни. Като пие светена водичка — дано ми оздравее пиленцето.

— Ами какво носиш в торбичката?

— Тамянки крушки съм набрала за дяда игумена. Ха прощавай!

— Носи му много здраве от мене и му кажи, че неговото си е негово, тъй да му кажеш. Дядо Иван, каквото е обрекъл, ще го даде.

Някъде откъм сухото корито на реката изневиделица изскочи Петко Белята. Бос, разчорлен, небръснат, с големи жълти зъби като на глиган. Прасна през бостана, повлече дръжето с крака.

— Хей, сине майчин, какво повлече дръжето като мечка?

— Търся го под дърво и камък — загърмя гласът на Петка, — ще му разпоря корема, ще го налагам с пояса си като биволица в зеле.

— Кого?

— Шейтана.

— Защо си го погнал?

— Как защо? Нали я знаеш вадичката от Куршуменото кладенче. И аз като хората вардих три дни и три нощи ред, за да пусна малко водица в царевицата си. Тя пък една вода — едвам чучурка. Седем са на главата ми, с какво да ги храня? Отбих водата снощи, пуснах я в моята нива. Редът ми беше до първи петли. Като пуснах чучурката — поизтегнах се и, не зная как, съм задрямал. А той, неговата мамица. . . уловил, че отбил водата и я пуснал в своята нива. Като се преборавих — пееха трети петли, редът ми беше минал. Кажи ми, дядо Иване, тоз човек не е ли за клане? От тебе искам да ми кажеш само едно: като мина оттука — към корията ли прасна, или се шмугна в ракитака?

Дядо Иван измъкна ножа от дървената ножница и рече:

— Дръж!

— Защо ми е? — озадачен, погледна към острия нож Петко Белята.

— Заколи една диня и се разхлади, защото си много запален.

— Не ми трябват мене твоите дини — махна с ръка настръхналият човек, — аз съм тръгнал за Шейтана и ще го намеря под дърво и камък. Двата му крака в един ботуш ще натъпча.

И се затече към корията.

— Луд челяк! — погледна окъсания му гръб дядо Иван и посегна да вземе последната лозинка, за да доплете кошника.

Слънцето беше излязло към планинските върхове. Прохладен вечерник разклати метлите. Мъртвите сухи тревички оживяха и почнаха да шумолят. Дядо Иван дигна новата кошница и почна да си я разглежда.

— Чудесна кошница! — обади се зад гърба му някой, когото бостанджията не беше усетил.

Старецът трепна и се обърна. До него стоеше един набит мъжага, с дълги руси мустаци и хитри котешки очи. Крачолите му — скъсани на коленете, обуща без чорапи. Бяла вратовръзка. На рамото му — тояжка с торбичка, провесена на тояжката.

— Кой си ти? — попита дядо Иван новия гостенин. — Сякаш излезе от земята.

— Аз съм един човек, който ходи бездомен и гладен по божия свят.

— Добре си ми дошъл. Ако си гладен — ей там дините — показа с ръка дядо Иван, без да погледне към бостана.

— Аз диня не хапвам.

— Защо?

— Защото динята е червена и ми напомня кръвта на божия син, който увисна на кръста за нашето спасение. Пъпеши имаш ли?

— Как да нямам? Избери си най-узрелия.

— Ами оня звяр? — показа с очи гостенинът към кучето.

— Той е вързан. Не бой се.

Скитникът нагази в бостана и наведе русите си мустаци над дръжето. Дълго шетри из бостана. Върна се с едно пъпешче — голямо колкото ябълка.

— Нямаше ли по-голям пъпеш? — попита го дядо Иван. — Откъсни си нещо по-големичко.

— Туй ми стига. Нека има за всички хора и за птичките небесни.

Непознатият се разположи на тревата, изкара от торбичката си едно ножче с кокалена дръжка, коматче сух хляб и дървени захлупци с шарена сол. Сряза пъпешчето, изтреби с шъпа семките, облиза си ръката, посоли резенчетата и почна да яде.

— Какво е онуй нещо, дето се обажда изпод земята? — попита той и наостри уши.

— То е моето свинче. Изкопал съм тая трапчинка и съм го спуснал там, за да не шава много. Бяга като лудо из стърнищата, рови бостана като къртица, а пък аз не мога да го стигна, затуй съм го окошарил.

— Такава ми ти работа, значи. А как са хората по тия краища? — попита странникът.

— А бе как са, зле са. Помете ги сушата. Пищят като змии в огън. Чакат водата.

— Чакат я, но тя няма да дойде никога, защото господ бог заключи небето. Човеците тръгнаха по криви пътеки и ще бъдат наказани.

Дядо Иван погледна гостенина си изпод вежди.

— Гледам те и те лицемеря. Не мога да те разбера що за човек си. По дрехите виждам, че не си тукашен. По каква работа ходиш?

— Тръгнал съм по света да помагам на загубените души. А ти? Какъв занаят имаш?

— Аз бях ковач, но си дадох оставката. Правех турски клинци, като машина ги сечах. Много коне съм подковал. Цялата кавалерия в Тракия е минала през ръцете ми. А жените ме позаглеждат. Гледаш ме такъв-онакъв, но видя ли нещо женско, като петли подскачам, макар че съм седемдесет и се-

дем годишен. Господи, прости ми! — рече на себе си старецът и попита: — Ти вярваш ли в бога?

— По пет часа на ден стоя на колене и се моля. Затуй ми са скъсани гащите и ми се виждат колената. По-напред не вярвах, но една жена ясновидка — гледачка на боб — ми върна вярата. Намерих я в една кръчма. Петдесет-шестдесет души стояха пред стаичката ѝ — чакаха да им каже бъдещето. Три часа стърчах на крака. По едно време тя излезе, погледна ме и ме въведе вътре. Легна на кревата и затрепери. Аз я хванах за ръката и за крака. Сякаш електрически ток премина в жилите ми. С немощен глас тя ми проговори:

— Моля ви се, не ме измъчвайте.

Тогава от нея научих, че съм праведен пред бога, че ще стана прочут човек в целия свят, че ще говоря незнайни езици, бесове ще изгонвам с проповед и отровни змии ще хващам. Попитах я: «Кога?» Тя ми отговори: «Когато влезе дух божи в тебе.» Православните църкви са сатанински сборища. Ние сме като първите християни, на сатаната не се покланяме. Дух свети влезе в мене в село Върбица, Плевенско. Една нощ, като лежах и дремех, в три часа и половина след полунощ — духът нахълта в мене. Усетих неземно блаженство. Устата ми заговориха незнайни езици. Подскачах от радост. Господ бог ми яви, че първото чудо ще стане догодина — един мъртвец ще възкръсне и аз ще присъствувам. От България са избрани двама апостоли. Единият сега лежи болен от парализ. Той ще стане и ще отвърне българския народ от кривите пътеки.

— А другият? Кой е другият?

— Другият. . . — странникът се усмихна блажено. Очите му говореха: аз съм. — Той ще бъде световен апостол, ще обходи Индия, Япония, Тибет. Ще го горят на клада, но господ бог ще превърне огъня на прохладна роса. Когато минава край Червеното море — арабските народи ще се вълнуват. На Филипините тоя световен апостол ще има лична среща с бога.

Почна да притъмнява. Дядо Иван се дигна, разрови дръжето, намери три пукнати от слънцето динки и ги търкулна — едната пред кучето, втората пред магарето, третата в трапа. Свинчето заквича от радост. Кучето захрупа динята и почна да се облизва. Магарето я налапа цялата.

— Чудно нещо, за първи път виждам куче да яде диня. Нощем вързано ли го държиш?

— Нощем го пускам на свобода, но тази нощ, ако останеш тука, няма да го отвържа.

— Ще остана. Виждам, че си добър човек, макар че преди малко каза едни думи за жените. Тези думи не са добри. И не правиш хубаво, дето държиш прасенцето в трапа. Жива душа е, нямаш право да го мъчиш. Греховете тегнат на плещите ти, старче.

— Зная — рече дядо Иван, — аз затуй прасенцето съм го обрекъл на манастира, ще го дам за душата си. . .

И като извади от торбичката си чер ръженик и глава лук, почна бавно да вечеря.

След вечеря двамата се търкулнаха на тревата край колибата и загледаха небето, което беше посипано с милиони трепкави звезди.

— Цял ден — рече странникът — ония там дънят планината. С какво право? Планината е направена от бога, а те я рушат. Водата искат да заприщят. От незапомнени години тя се спуща надолу, а те искат да я спрат. Божията земя гъмжи от греховни люде. . .

«Чуден човек, свят човек» — помисли си дядо Иван и клепките му паднаха.

Щурците го приспаха. . .

Към полунощ колесарката заскърца и кучето лавна над дядовата Иванова глава. Старецът се стресна и се надигна седнал. Кучето теглеше синджира и силно лаеше. Съненият човек потърка очи и се ослуша — някой бягаше през бостана, покрай метлите, а прасенцето квичеше яростно в ръцете му.

— Отиде ми прасенцето! — проговори старецът и скочи. Отвърза кучето и викна: — Дръж!

Кучето се втурна настръхнало в нощта, догони крадеца, сдави го в мрака, събори го на земята. . .

На заранта откъм село се зададе Маринчовата каручка. На каручката — ново буренце.

— Стой! — провикна се дядо Иван Смока. — Кажи нещо ново, Маринчо!

— Новото, дядо Иване, че заминавам и аз в планината — на стената да работя, езеро да правя. Няма друго спасение. Назначиха ме водоносец. Изворът им бил малко настрана. Аз ще возя вода за момчетата, които дигат стената.

— На добър час, сине! Само че имам към тебе една голяма молба.

— Кажи я, дядо Иване!

— Я вземи в каручката си и моето обречено прасенце! Нощес едвам го отървахме с кучето от ръцете на един светец. Носи го на момчетата — дар от стария ковач — дядо им Иван Смока, — какво да ги правиш — народни момчета. . .

БАЙ РОЖЕН КАМЕНОВ

Като се опъна бай Рожен — същински рак на бързей: не, та не! Три пъти ходи при него председателят да го моли.

— Бай Рожене, до тебе допряхме. Ти си най-крайният. По-нататък — гора. И твоята земя като влезе в общата народна нива — ще оправим брезната от Средния лъг до Осеновата мъртвица. Като свещ ще бъде. Голяма работа започнахме. Сто и двадесет души събрахме, ти ще бъдеш сто двадесет и първият, стига да склониш.

— Не скланям! — отсече Рожен Каменов. — Не давам дядовата Каменова нива!

— Твоите братя влязоха до един.

— Нека им бъде честито! Толкова им сече умът на моите братя. Ще имат да се чешат там, където не ги сърби. Пък и да ти кажа ли, Иване, аз вече дадох много — синът ми отиде. Оставете ми барем земицата. По-добре да ми земете душата.

— Както обичаш — рече председателят, — ние каним доброволно, никого насила не тикаме. Воля твоя. Помисли си до утре. Ако склониш — казвай навреме, докато не сме прехвърлили трактора на долния край.

— Прехвърлете го, момчета, по-скоро го махнете туй проклето бръмчило, дето ми проглуши ушите. Аз си имам два стари мотора — орат и мълчат. Неляд хранят. Матейчо — провикна се той към зашумения синор, — завръщай воловете, ще ги впрягаме! Къде си се покатерил на крушата?

Председателят махна с ръка и тръгна към редо-

сеялката, която зариваше първите зърна в смолницата на ширната народна нива. Бай Рожен мина под старата круша, която беше посипала земята с дребни листа, като пръснати жълтици, и се наведе да стегне ралото. Матейчо подгони престарелите воловце — черния, някогашния борец със счупения рог, и белия добряк, който цял живот е вървял покорно в брезната.

— Дядо, от крушата видях — иде още един трактор. Ще продънят земята, ей, дядо!

— Главите си да заорат с тях. Дръж сега синджирите и тегли направо. Ще отрежем две лехи.

Воловците бавно се заклатиха подир малкия водач, който крачеше напреде им със запретнати крачоли и мокри крака от утринната роса. Чудно блещукаше нападалото крушево листе. Ралото се заби в рохката земя и разбърка жълтиците. На другия край бай Рожен се обърна назад, погледна брезната и рече:

— Видиш ли, Матейчо, каква дълбока брезна изкара дядо ти?

— Ами, дълбока, ти да видиш тракторът как оре — ще ахнеш. Защо бе, дядо, не дадеш нивата, че да заработим наедно и ние с всичките хора, защо да се делиш от стадото като шугава овца?

— Какво каза? А повтори! Като те опъна един път с копралята, ще ти дам една шугава овца! Да се махаш оттука, хайдутин с хайдутин! Не ти ща помощта!

Малкият пусна синджирите, мина зад крушата, опря чело до напуканата кора на дървото и сълзите му рукнаха. Никакъв глас не се чуваше, само раменете му трепереха. Откак баща му загина на фронта, сирачето се научи да плаче самотно и без глас, за да не го чува майка му.

Бай Рожен насмете воловците, изкара две-три брезни, погледна малкия и жалост напълни сърцето му. Спря насред нивата и отиде към Матейча, помилва го по русата глава:

— Не плачи, момчето ми, стига. Други път тъй няма да казваш на дяда си. Защо ме наскърбяваш?

Таз нива я вардя да не я лапнат вълците, защото искам да я оставя на тебе. Виждаш ли колко са нападалите листа по земята — толкова са жълтиците под земята. Казан има в тая нива. Голям казан, заровен от памтивека. Дано бъдеш късметлия — ти да го намериш. Ела сега двама да вървим след ралото и да си приказваме. А подир пладне ще си опечем една тиква. Хайде!

Вечерта в кръчмата на Къртицата бай Рожен обърна три шишенца пращинка. Кривицата почна да го кове:

— Ти само почакай да видиш какво ще стане. Тез хора не са за работа: половината ще изядат на зелено, другата — ще изпокрадат. А бръмчилото спре ли — никой не може го подкара. Тъй ще си ръждяса край някой синор. Не си давай нивата! Какво искаш ти от тия диви хора, дошли от гората? Я дръпни още една!

Паднаха първите снегове. Затрупаха покълнилите жита. Прибраха се старите покрай огнищата, в задимените кръчми, а младите кооператори се запретнаха здравата. Отвориха вечерно училище. Наредиха железарска работилница. Докараха отнякъде още два трактора, разглобиха ги. Закънтяха железните чукове. Седемдесет и трима момци с копачи и лопати започнаха прекоп от Стрема до Среден лъг. От зори до мрак копаеха, снегът ги засипваше, ръцете им се пукаха от студ, но в очите им светеше чуден огън. Докато задуха топлият вятър — сколасаха. Повикаха зидари от Балкана — да положат легло от камък и цимент за бистрата вода на Стрема.

— Луди хора — думаше Къртицата на бай Рожена, — що пари потрошиха. Изядоха народа. Градини щели да правят в Среден лъг. Вятър работа. Има да тупат брашнения чувал!

Пролетните ветрове бързо изсушиха мократа земя. Отново в смолницата забучаха тракторите — този път — четири на брой. Кооператорите дигнаха стъклените капаци на парниците и почнаха да ску-

бят разсада на ранния зеленчук. Двеста декара земя засяха с австралийски дини — семките им като просени зърна. Кръстосаха бостаните и градините с вади. Девойките излязоха с косери, да изкоренят плевелите в народната нива. Зелената смолница ехтеше от песни. Храната се надигаше и макар че нямаше дъжд, тя беше тъмнозелена, защото тракторът мина дълбоко и земята набъбна от влагата още когато се топеше снегът. Сухият вятър попари бай Роженовата нива. Житните стръкове почнаха да жълтеят.

— Излъгаха ме братята. Взеха хубавата земя, а мене натириха на края. Дано падне дъжд, инак ще ми отиде храницата.

Когато настана лятната жега и земята се напука — кооператорите пуснаха водата на Стрема в прекопа и заляха целия Среден лъг. Потопиха градините, поляха дините, пуснаха водата в царевиците, с четири електрически помпи изкараха вода нагоре и тя шурна в лозята. Закръстиха се жените:

— Таквоз чудо не бяхме виждали — водата тръгна по хълмовете.

Навървиха се кервани от коли с червени домати, чушки, картофи и бакла. Жлътнаха се пъпешите. Класовете в наводнената нива бързо едреeха. Бай Роженовите останаха дребни като мухи. Диненото дръже в неговия бостан даде цвят, но плод не върза — корените почнаха да съхнат, защото земята пищеше за дъжд.

Тъкмо по возитба селският борец — еднорогият Роженов вол — обърна подковите. Умря от старост. Кооператорите дигнаха снопите от смолницата, складираха ги накрай село. Докараха две вършачки. А бай Роженовите дребни кръстци останаха в осиротялата нива край гората. Бай Рожен се зави и замая какво да прави. Най-напред опря за пари до Къртицата.

— Нямам, Рожене — завайка се кръчмарят, — ако имах, на тебе най-напред ще дам, че сетне на другите, ама нямам. В града има една банка, върви там, помоли им се. Те са добри хора — ще ти дадат

пари назаем. Колкото за поръчител — недей ме писа, заклел съм се никому да не подписвам.

Дигна се бай Рожен и запраши към града. Минаха ден, два, три — не се връща. Председателят на кооперацията повика Дима тракториста и му поръча:

— Впрегнете пет-шест коли със снопените ритли и вървете да докарате снопете на оня сиромах, дето му умря волът. Утре ще пуснем добитъка на паша край гората. Отидоха му кръстците на бай Рожена. Докарайте ги на общия харман, но ги складирайте отделно.

Тъкмо коларите довършваха купена с бай Роженовите дребни снопи, когато сиромахът се зададе откъм града — морен, напрашен, отчаян. Нещо го жегна, като съзря дребната купчинка, кацнала като мъниче в нозете на високите кладни. Позна си храницата по вълчите ябълки, които не бяха малко в снопите, и пламна:

— Какво правите? Кой ви позволи да ми вземете житото? Не ви ли е срам? Едно око видяхте у слепия, и него посягате да извадите!

— Не викай, бай Рожене — обади се Димо от купена, — зрънце няма да ти вземе кооперацията. Ние решихме да ти превозим снопето и го овършеем с нашата вършачка, защото ти умря волът. Нагласи чували да си прибереш храницата. Каквото правим — правим го заради сина ти. Той беше хубав човек. Ако беше останал жив — сега щеше да е с нас. Че тъй, бай Рожене.

Рожен Каменов се стъписа засрамен, почна да мотолеви нещо и тръгна към село, без да каже дума. В ушите му кънтяха Димовите думи: «Ако беше останал жив, сега щеше да е с нас. . .»

Есенните дъждове размекнаха коравата земя. По изгорелия синор поникна нова тревица. Крушата отново засипа нивата край гората с жълтици. Започна сеитба. Слънцето беше вече се дигнало на две копрали, а бай Рожен не бързаше да впряга. Тракторът пореше наблизу народната смолница, като

победител. Когато наближи синора, бай Рожен пристъпи развълнуван и рече задавено:

— Режи, Димо, карай през моята нива, давам я!

Плугът захапа коравия синор. Самотната нива изтръпна като невяста, която чака жадувания стопанин.

— Ами казанът бе, дядо? — попита Матейчо.

— Казанът, чедо, се намира по-надолу — в общата нива. Туй лято го разбрах. Посъбери дръвца от гората, че да опечем тиква за Дима. Хайде!

ПЕТЪР ДЪЛБОКИЯ

На Тачо Даскалов

Бай Петър Дълбокия не беше от ония, които водят кервана, нито от другите, дето носят знамето. Той беше един обикновен човек, който премина живота си в сянка и на трапезите, по сватбите и след погребенията сядаше най на края. И бъклицата стигаше до него изпразнена. По събранията идеше първи, но не сядаше напред, а се настаняваше най-отзад, в тъмния кът на училищния салон, зад печката. Протягаше към затоплената печка ръцете си, които трепереха от студ и старост. И гласът му трепереше. Беше църковен настоятел. Събираше наемите от църковните ниви и пълнеше бездънния джоб на попа. Седем години бяха минали, откат го отчислиха от учителството. Натириха го, а пенсия не му отпуснаха. Що пари потроши за гербови марки, додето най-сетне се намери един добър чиновник и му върза най-малката пенсия, колкото да не умре от глад старият народен учител.

— Нямал съм бил образование — то не е лъжа, но могат ли да ми кажат кой отвори очите на този народ в селото? Кой го научи на четмо и писмо?

Ние го разбрахме що за човек е през 1922 година, когато узнахме, че милиони хора покрай Волга умират от глад, и тръгнахме да събираме жито за братята руси. Селяните даваха, защото знаеха на кого ще помогнат. Кажи-речи, цялото село се надва-

ряше да изсипе по едно кринче храна в нашите чували. Само поп Райо ни прогони.

— Махайте се, дяволи червени, идете в пръждомата!

А селският кръчмар Кривицата тъкмо беше прерязал гърлото на едно агънце, когато спряхме пред кръчмата и казахме по каква работа сме тръгнали. Той размаха окървавения нож:

— Аз на такива хора, дето посягат на чуждия имот, зрънце не давам. Щели били да измрат! Нека! Светът няма да се свърши, ако измрат болшевиките. А вие, дето сте помъкнали тоз народ по събрания и манифестации и му тъпчете главите с врели-некипели, трябва да изгниете по затворите. Там ви е мястото!

Бай Петър седеше на пейката пред къщата си, под младата топола. Ние го отминахме, защото знаехме, че не можем да вземем на босия червулите. Тогава народният човек се дигна оскърбен:

— Хей, момчета, защо не спирате каруцата пред моя дом? Ами че аз да не съм на гроб камък? Хубава работа!

Спряхме каруцата.

— Прощавай, бай Петре, ние само защото си сиромах. . .

— Тъй де, аз чух що ви каза Кривицата. Опасен човек! Уплаши ми окото. Ами че ние сега ако не покажем човещината си и се отблагодарим на нашите освободители, кога друг път? Почакайте малко.

И бай Петър изнесе от къщи едно вързопче.

— Тука ми са кайметата. Колко да дам за онези гладни хора? Я ги зъмнете всичките и купете с тях жито. Тук ми е пенсията за три месеца.

— Ами ти, бай Петре, какво ще правиш, като ти ги вземем?

— Моята е лесна. Ще пробия още една дупка на кожения си колан.

На другия ден поп Райо го прокуди от църквата.

— Не искам в божия храм болшевик! Да им дадеш цялата си пенсия! С кой ум? Като си имал излишни пари, защо не ги внесе в църковната каса? Знаеш ли, че тези хора, дето мрат от глад, изклаха поповете до един, а църквите превърнаха на яхъри? Знаеш ли, че в Русия хората ходят с по една ръка? Ще попиташ защо? Защото болшевиките отсичат десницата на всеки, който дигне ръка да се прекръсти. Не те ща аз тебе за настоятел!

Бай Петър размаха безпомощно ръце:

— Като не ме щеш — няма да ти идвам.

Прибра се към своя сиромашки дом, седна на пейката под тополата, подпря се на тоягата си и поклати глава:

— Не ми върви — прошепнаха засъхналите му устни. — Тъкмо бях се запретнал народ да просвещавам — махнаха ме от училището. Съборих бащината си стара караджейка, залових се да построя голяма мелница на мястото ѝ. Подписах запис на Кривицата и той ми начете златни наполеони, за да я почна. Смятах да се замогна, като почне да се върти мелницата, и щом натрупам повече пари, да построя ново училище на този хубав народ. Изподушиха се децата в тъмните килии на вехтото училище. Но Кривицата си поиска наполеоните на другата година, преди да бях покрил мелницата, и ме закла. Изкара записа, осъди ме и лапна имотеца ми и надеждата ми. Започна той да обира каймака от моторната мелница и да трупа имот. Пък децата гаснат като свещички в тъмните килии. А сега и попът ме изгони. . .

Подухна ветрец. Разведри високото чело на стария учител. Сребърните листа на тополата зашумоляха. Заговориха на оня език, който разбираше само старият народен учител.

Надвечер в кръчмата на Кривицата бай Петър изпи едно шишенце каленка и заговори за тополката си:

— Само тя ми остана. Като чедо си я имам. Аз съм я посадил и отгледал. Все нагоре върви и гледа към звездите. Тя е моят идеал. Тополка е това, не е като свинята, която през целия си живот рови тинята и гледа надолу. И чак когато я натиснат да я

колят и вирне краката си нагоре, изведнъж вижда, че на тоя свят има още облаци, звезди, птички, които летят.

— Бай Петър пак каза една дълбока приказка— опита се да го жегне кметът Дойчо.

— Нали затуй сме го кръстили Дълбокия — обади се Кривицата зад тезгяха.

И ето че бай Петър зачести в нашия клуб. Слушаше беседите с отворени уста. Мед му капеше в душата, когато чуеше слово за Съветския съюз, за конницата на Будьони, за народните съвети.

— Брей, сега ми се отвориха очите! — казваше той и всяка вечер си отнасяше в къщи по една книжка.

— Бай Петровият идеал почна да червенее. Когато узрей, ще го обрулим с един чепат прът! — подмяташе Кривицата и размахваше касапския си нож.

— Ти ми взе воденицата, остава сега да ми вземеш и главицата — отговаряше му старият учител, — вземи я!

Една година на Първи май рано сутринта кметът Дойчин, като излезе от къщи и погледна нагоре, зяпна и си глътна езика: върху бай Петровата топола, над самия връх, се ветреше знаме с чук и сърп. Дойчин пламна, втурна се и почна да удря с юмрук бай Петровата врата. Учителят се подаде разтревожен, с наметнато палто, писалка над ухото. Кметът дигна лъка нагоре и попита:

— Какво е туй?

Бай Петър изви очи и като видя червеното знаме, почна да мига.

— Какво е туй? — ревна Дойчо. — Ти ли си развял червения байрак? Казвай!

— Аз нищо не знам! — проговори бай Петър и като се загледа в знамето, си рече наум: «Ето какво още е било потребно за моята тополка — знаме с чук и сърп.»

В душата му настана голям смут.

— Значи, не знаеш нищо. Слушай, бай Петре,

досега съм търпял, но отсега нататък ще ме разбереш кой съм. Аз няма да позволя на червените знамена да се ветреят по тополите на моята община! Донеси брадвата! — извика той на уплашения полски пъдар, който се показа с метла пред общинското управление. — Какво ме гледаш като добиче. Брадвата искам!

Бай Петър почна да се стъписва.

— Чакай да се разберем, аз таквознаки. . .

— Не искам да те слушам. Тука брадва трябва да играе!

Бай Петър заднишком влезе в къщи.

— Дойчин е полудял! — рече той и заключи вратата.

Кметът беше як като бик. Запретна ръкави, развъртя се и завчас гътна тополата. Тя се събори с трясък на площада. Върхарите ѝ свирнаха, стигнаха до къщурката на Стойчо Босия, бръснаха прозореца и строшиха стъклата. Стойчовица изскочи и почна да кълне:

— Господ да те тресне от ясно небе! Какво си се разбесувал? Ох, майчице, отидоха ми хубавите стъкълца!

Дойчо я подгони с брадвата.

— Твойта мамица. . . Ей сега ще те накълцам, каквото ми е причерняло пред очите!

На другия ден откараха бай Петра в околийския град. Ръцете му бяха вързани отзад. Разследваха го две недели време и когато го пуснаха, доде си разсипан — да го духнеш, ще падне.

— Отсякоха ми идеала — продума той съкрушен и дълго гледа с премрежени очи треските около дънера на тополката си.

Септемврийското въстание настърви народните врагове. Тогава Дойчо нарами карабината и си окървави ръцете. Очите му се замъглиха. Вратът му надебеля и се зачерви. Черковната гора можеше много нещо да разкаже за тоя звяр, но дърветата мълчаха.

— Даскале — рече той веднъж на бай Петра, —

чувам, че раздаваш пенсията си и хрантутиш сираците на ония, дето вирнаха глава срещу царя. Опичай си ума. Не забравяй, че съм се врекъл да ти одера кожата. Ти си един престъпник.

— Одери я — отговори прегърбеният народен учител, — щом като смяташ, че е престъпно човек да бърше сълзите на клетите дечица.

И проби още една дупка на колана си.

Годините се търкаляха с грохот. Германците нахълтаха в България. Забучаха американските крепости над жълтите ниви. Когато буйните народни синове хванаха гората и запукаха срещу поробителите, бай Петър си рече:

— Няма ги в селото ония, които дигаха знамето. Сега е настанал моят ред.

И почна да снове насам-нататък между хората и да шушука.

Една вечер в кръчмата той обърна две шишенца, престраши се и започна открито:

— Помнете ми думата: немецът ще бъде бит. Ама ще попитате: защо? Ще ви кажа: немската войска е като водата — колкото повече се разлива в широката земя на дяда Ивана — толкова по-плитка става и не може никого да удави. Германците няма да минат Волга. Първо, защото оная река е голямо нещо. Дъно няма. Второ. . .

Тъкмо в туй време пред бай Петра се изправи Дойчин.

— Продължавай! — рече той и жилата, която разсичаше челото му, се наля с кръв.

Бай Петър зина, изгледа го и продължи:

— Второ. . . ядох любеница. Донесе ми я отзарана момчето на Иван Черния: студена като лед, червена като божур. Затуй не съм гладен.

— И трето — изръмжа Дойчин, — ти си арестуван като болшевишки агент. Тръгвай подире ми!

Повторно закрета старият народен учител към околийския град с вързани ръце. Един стражар на кон го караше по прашния път. Бай Петър вървеше пеш.

Върнаха го подир три месеца, ослепял от бой.

— Ти какво им рече? — заобиколиха го селяните.

— Казах им само едно нещо: върху брега на Охридското езеро има един манастир. «Свети Наум» го казват. Над манастирския праг пише:

Не убойте ся от убивающих тело,
душу же не могущих убит.

Бай Петър Дълбокия не можа да види с очите си изгрева на свободата, но той дочака великия ден. Когато партизаните слязоха от гората и пред общината спря първият съветски танк, между навалицата се промъкна слепият народен учител. С трескави ръце той почна да търси нещо и със задавен глас заговори:

— Къде са съветските солдати! Дайте и аз да ги видя!

Сториха му път.

Напреде му застана млад червеноармеец.

— Здравствуй, батюшка! — рече той.

Бай Петър почна да го опипва. Ръцете му се плъзнаха по войнишкия колан, по раменете, пагоните, по мургавото лице, най-сетне пръстите му набутаха шапката, намериха петолъчката и се разтрепериха още повече.

Старецът се дръпна потресен и рече със задавен глас:

— Познах го. Той е. . . московецът.

И за да скрие вълнението си, се обърна към селяните:

— Дайте ми една цигара!

Същата есен бай Петър Дълбокия затвори зад себе си безшумно вратата и си отиде. Цялото село плака за него.

ОЧИ ЧЕРЕШОВИ

Тпрууу! Стой! — извика бай Дойчин и дръпна юздата. Старата кобила се стъписа назад и раздруса засилената каруца.

— Хей, другарю, този ли е Българенският камен мост? — посочи с камшика си каруцарят към вехтия мост, изкорубен като камилска гърбица.

— Този е! — отвърна момчето с омасляната престилка, което носеше една тава с димящи милинки.

— Топлиии, парят! — провлечено се провикна момчето.

— Колко ги даваш? Дай на тази мома да си зъмни от тавата! Яж, Рилке, с лявата, а пък с дясната дръж юздата на баба Руса, защото, нали я знаеш, като лапне пътя — иди я гони.

Девойката, която се беше укротила в дъхавото прясно сено, пое юздата и се наведе над топлите милинки. Откъсна от тавата две парчета и ги сложи зад гърба си върху сеното.

— Значи, този е мостът, ами къде е работилницата на Нено Ковача?

— Ето я там, до самата хлебарница. Не я ли виждиш?

— Оная дупка ли, дето пуши големият кривнат комин? Гледай го ти наш Нено къде се е заврял! А му се чува името по целия край. Ще ида да го видя този змей, а пък ти, Рилке, тука ще стоиш, няма да мърдаш, защото знаеш, че не съм бегач, а съм орач. Не ми се ще да гоня кобилата към село.

Рилка жадно впери очи към вехтата ковачница,

извади от пазвата си едно малко огледалце, стисна го в шъпата си и почна да оглежда: тъмните големи очи с дълги клепки-треперушки, високото моминско чело, вече обрулено от пролетния вятър и позагоряло от слънцето, чипото носле, малко вирнато нагоре, веждите като две змийчета, опръхналите устни.

«Не съм толкова лоша де» — помисли си момичето, скри огледалцето и се обърна към милинките.

Бай Дойчин скочи на земята и закрачи с камшика в ръка към схлупената ковачница, потънала в земята като старинска църква, с надпис на вратата:

Железарска работилница

НОВ ВЕК

Рачо Ковач и син

Като стигна до вратата, гостенинът се наведе, влезе и спря до прага. Нено Ковача стоеше гърбом към вратата. Висок, едър мъжага с почернял врат, запретнати ръкави, широки рамене и кожена престилка през раменете. Той млатеше с голям чук едно желязо върху наковалнята.

— Добрутру, майсторе! — извика бай Дойчин.

— Добре дошъл — обърна се и го погледна с едно око Нено (цигарата залепнала на долната му устна и угаснала). — Вземи стол и седни на земята. От кое село беше ти?

— От нашето село.

— Тъй ли, а пък аз мислех, че си от друго село.

— Какво правиш?

— Бия желязото, за да му дойде умът в главата.

— Удряй, щом е тъй. Ами за бай си Дойчина от Долно Оряхово да си чувал нещо?

Неновата ръка трепна и изтърва нагорещената подкова. Остави чука върху наковалнята, избърса, без да ще, ръката в престилката си и тръгна към гостенина.

— Да не си ти?

— Аз съм, натурален като жив.

И гостенинът раздруса тежката като желязо ръка на ковача. Нено малко се пообърка.

— Прощавай, бай Дойчине, аз не съм те виждал, затуй се пошегувах. Когато пролетес бяхме в селото ви с бригадата, тебе те нямаше там. Как е редосеялката, върши ли работа?

— Чудо е. Цялата Златия засяхме с нея. Една бурмичка не е мръднала. Ръси, мама ѝ стара! Значи, ти си Нено. Аз познавам баща ти. Той пристигаше всяка есен в нашето село с една каручка, догоре пълна с подкови и ковашки гвоздеи. И не си отиваше, додето не подковеше всичкия добитък. Майстор човек беше. А ти как си?

— Как ли? Добре бях, додето го нямаше големия мост. Всички пътници минаваха край ковачницата ми. Затънал бях до ушите в работа. Не ме оставяха хляб да ям. Но откак направиха моста и отбиха пътя, кладенчето пресъхна. Пробих си още една дупка на колана. Нашите железари се канят кооперация да правят, но още не са опекли работата. Старите се опъват, а пък животът препуска.

— Значи, оставили са те зад скоби. И какво работиш?

— Пипам туй-онуй, колкото да се намирам на работа.

— Значи, ти тука се потриваш, а пък ние земята дерем за такъв човек като тебе. Моите другари от кооперативното стопанство не могат да те нахвалят. Завъртял си им ум. «Ти само да беше го видял, бай Дойчине — казват, — всичко отбира, всичко му приляга. Цяла подвижна работилница беше докарал.» Поправил си и часовника на даскал Продана. Тръгнала старата солница и вече не спира. Каквото си стегнал — стегнато е. Тракторът напира като жребец. Досега не е дал засечка. Научихме, че ти тука може да ръждясаш като ралник, който не пори земята, затуй съм дошъл. Слушай, Нено, мене другарите ме проводиха да те измъкна от таз дупка и да те откарам в Старо Оряхово.

— Как тъй, ами ковачницата?

— И нея ще откараме. Ние имаме камион. На два пъти ще я отмъкнем. Колко е тя!

Нено зина. Почна да си чеше черния врат.

— Чудни хора сте — «проводиха ме да те измъкна» — стъписа се ковачът, — че аз да не съм овен, който можете да натоварите на колата, без да го питате?

— Слушай, момче, остави тия приказки, ела при нас. Няма да сбъркаш, много ни трябваш. Докарахме една жътварка от Русия. Същински самолет с криле. Зъбите на косата ѝ са като бръснач. Има си и сноповързачка. Само че няма кой да я сглоби. Цял вагон джунджурии, бурмички. Де да знаеш на кое къде му е мястото. Да се пукнеш от мъка. А житата почнаха да жълтеят. Тая година имаме една храна — не ти е работа. На кон да яхаш, ще се загубиш в нея. Тракторът обърна земята и изкара една черна пръст, дето е почивала хиляди години. Тая пръст роди смаено жито. От дъждовете наводнената нива съвсем полудя. Ще ядем бели самуни — две педи. Кривицата, дето му взехме мелницата, се пукна откъм гърба. Той пъпри земята с едно дървено рало и нивицата му роди мушици. Жена му, вещицата, ноще ходи по къра и прави магии. Не можахме да я пипнем, че да ѝ натъркаме туйнакето с коприва. В народната нива намерихме една ощърбена паница, а в паницата сложила нога от сврака, клюница от кокошка и червени конци. Иска да вземе силата на зърното. Иска, ама не може да я вземе, щом като осъмваме и замръкваме на нивата. През миналото лято къде нас се въртяха трудовaци. Техният командир веднъж ми каза: «Бай Дойчине, уплашиха ми окото вашенците по жътва. Никъде не съм виждал такива хора — луди за работа. Ризите по гърбовете им корясаха от сол.»

— Ами кой ще ме храни? — попита Нено.

— Не бой се бе, човек! Ние сме кооперация. Каквото е наше — ще бъде и твое. Ти, ако надникнеш в книжата ни, ще видиш лани колко сме отчели на всеки наш другар за трудоден и ще се удариш по

челото. Тъй ами! А хлябът ни е бял, макар че ръцете ни са черни. Всичко се намира. Дето казал онзи: голямо безобилие. Градината ни да видиш! Заливаме я с моторна помпа. Два човешки боя домати. Като тръгнат нагоре, не можеш да ги спреш. Тя е до самата Тополница. За Марица си чувал, че има бакърена вода — студена е. Луда Яна има вода сребърна, а нашата е златна. По хълмовете се ражда чудно грозде. Наливаме си едно вино, дето ти го пиеш, а то ти мисли доброто. Значи, ще дойдеш?

Нено Ковача се намери в голямо затруднение. Той се озърна и почна да гледа старата бащина ковачница, където беше израснал и заякнал. Очите му се плъзнаха по окадените стени, където висяха окачени мотики, тесли, ножици. Погледна точилото, което от мъничък въртеше и колко пъти е грохвал от умора! А баща му беше човек с характер: точеше секирата, додето се изтъни острието и почне да реже косъм. Погледът му спря на окърпеното вехто духало, което кара студеното желязо да пламти и да омеква, задържа се на големия пън, върху който една вечер старият му баща заспа, както беше поседнал да се отмори, и вече не се пробуди. Всичко му домиля. Целия си живот беше прекарал в тая пещера...

— Хайде, какво има да му мислиш толкова? — прекъсна мислите му гостенинът. — Нямаш дете, нямаш коте. Казаха ми, че си останал сам, като едничко дърво край пътя.

Тъкмо в този миг на прага се появи бай Дойчиновата дъщеря. Двете големи черни очи — същински мокри череши — погледнаха Нена Ковача през рамото на бай Дойчина. Очите на девойката потърсиха Неновите и сякаш рекоха:

«Ах, защо си такъв, че ела пък в нашето село...»

Този път Нено се обърка здравата. Той изведнъж си спомни девойката, която в Долно Оряхово му донесе на обед една сладка бяла пита и сирене в захлупница. Тогава той я попита как се казва, а тя го погледна учудено:

— Рилка, защо питаш?

— Записвам имената на хубавите моми в една тетрадка. Рилка. . . не съм чувал други път такова име. Благодаря за питката. Селските ергени навярно вадят ножове за тебе.

Нено я погледна в очите. Девойката пламна и се изчерви до ушите. Избяга. Спомни си вечерното хоро на бригадирите и селяните, нейната топла ръка и същите очи, които го изпроводиха до завоя на улицата, залегнаха здраво в душата му. Той ги сънува веднъж и му беше станало много хубаво.

— Тате — обади се момичето, — остави го пък, като не ще. Няма да му паднем на колене.

— То не е твоя работа — обърна се изведнъж бай Дойчин и погледна към улицата. — Къде е каруцата? — извика той. — Кобилата я отвлякла към село. Нали ти казах бе, момиче, да държиш юздата. Що щеш тука?

Бай Дойчин изскочи от ковачницата и тръгна надолу да гони старата кобила.

— Добре дошла! — рече тихо Нено Ковача. — Значи, ти не ме искаш.

— Искам те, но ти се опъваш. Ние не сме научени да молим.

— Бре, тогава сами ще си сглобите жътварката.

— Да не мислиш, че само ти отбираш от машини. Има и други. . .

— Много ти беше сладка питката, не мога да я забравя — прекъсна я Нено.

— Питката я меси баба ми. Аз да ти опека — пръстите ще си изядеш.

— Ще видим тая работа, но ако лъжеш — мисли му. Аз обичам да ми е сладко, когато седна да ям.

Лицето на момичето изведнъж светна.

— Реши ли най-сетне да тръгнеш с нас?

— Кажи-речи. Баща ти е много сладкодумен.

— Тогава отивай да си вземеш шапката.

— Много бързаш. По-напред има да уредя някои и други работи.

Надвечер кобилата тичаше в тръс към Старо Оряхово през високите пожълтели жита. В тъмнозелените горички гукаха гълъби. Бай Дойчин размахваше камшика над старата кобила и подвикваше, а зад него в мекото сено се бяха разположили Ковач Нено и момичето с черешовите очи.

— Оттука почва нашето землище. Всичката храна, додето ти вижда окото, е народна. Новата жътварка ще я бръсне — викна бай Дойчин и замаха широко с камшика си. — Виждаш ли какво те чака, а пък ти си се заврял в една дупка и ковеш подкови за куци магарета. Прав ли съм?

Нено Ковача тихичко побутна Рилка с лакътя и рече:

— Много ми е хубаво.

— Защо? — попита девойката.

— Защото съм при тебе. А ти?

Рилка се изчерви до ушите, сложи пръст на устните си и отвърна тихо:

— Шт! Ще чуе баща ми!

Каруцата потъна в дълбоки коловози. Житните класове зашумоляха и започнаха да я милват.

ЗЛАТУША

На Пенчо Кубадински

Там, където шумливата планинска река е продънила земята и се вие, пропаднала дълбоко в Дяволската преизподня, инженерите направиха водосток от камък и бетон. Над него ще върви железницата. Отвъд реката се надига високата планина, държавата на овчарите. Железницата няма да се катери и нагоре да пухти, а ще се намъкне като глист в един тунел, ще пониже цялата планина и ще излезе в котловината, където копаят каменни въглища. Бригадирският отряд се намести в полите на планината. Построиха стан, наредиха землянките една до друга, побиха знаме. Цял ден играха, пяха, веселиха се, а щом мръкна — свирна рог и всички се прибраха. Големият стан утихна. На другия ден рано бригадирите нападнаха планината с търнокопи, лопати, ломове и ръчни колички. Три дена копаха от зори до мрак, затъваха в меката пръст като къртици, трупаха изкопаната земя от двете страни на изкопа. На четвъртия ден удариха в камък. Планината се възправи срещу тях със своята непробиваема каменна гръд и викна:

— Стига! Хайде, отивайте си вече!

Извървяха се селяните да видят що правят младите и като разбраха, че търнокопите пердашат вече камъка, почнаха да клатят глави:

— Защо сте щури бре, деца? Тая планина е от кремък. От памтивека тука идват долняци, да си къртят кремъни за диканите. Тая планина човеш-

ка ръка не може да я пробие. Кога ще си ходите?

А дядо Стойно, щом разбра, че момчетията са се сблъскали с камъка, поръча по едно шишенце на всички в кръчмата и рече:

— Утре ще си дигнат чуковете. Ще миряса Кремиково. Най-хубавата ми ливада лапнаха. Точно през нея намерили, че е сгодно да мине железницата. Можеха да се отбият малко наляво и да заобиколят имота ми, какво щеше да им стане? Натиснаха сиромашията. Вземат ти ливадата и не те питат: искаш ли, или не искаш железница. Ами ако не искам? Сега разбрах, че имало господ. Ще си ударят главите като кочове в камъка, ще си поломят рогите и ще се върнат там, откъдето са дошли. Дойчине, ти едно време беше хвърлил око на тази ливада. Само че малко даваше, искаше да ме заколиш с трион. Сега е време да се погодим приятелски. Пара не ти искам. Шишенцето ще опасе ливадата. Хайде, наздраве!

Но бригадирите не си поломиха рогата. Докараха два мотора, напоиха ги с бензин, проточиха каучукови въжа към тунела, забиха електрическите каменопробивачи в кремъка, напълниха пробоите с взрив. Страшни експлозии разтърсиха кремъчната планина, стъклата на прозорците звънтнаха, птиците изхвръкнаха подплашени от гнездата си. Баба Златуша запали кандилото и се прекръсти. Наместо влажна земя от зиналото гърло на тунела упоритите бригадири захванаха да изкарват отломени камъни. Почнаха да превръщат кремъка на сол.

И потънаха в тунела. Кремиковският барабан удари: потребна е работна ръка, която да запълни Дяволската преизподня с камъни и пръст, за да се изравнят двата бряга. По равното платно ще върви железницата. Ония, които искат да се потрудят доброволно за новата железница, нека се запишат. Записаха се всичките момци и девойки от Кремиково, нарамиха търнокопите и лопатите, изкараха количките от оборите и тръгнаха към Дяволската преизподня с развято знаме. Баба Златуша ги

гледаше, сложила ръка на очите си, и думаше:

— Ах, че са хубави нашите момчета! Да ми беше жив Ценко — той щеше да върви сега най-напред и да носи байрака.

И като дигна престилката си, тя дълго бърса очите си и подсмърча, докато бригадирите кривнаха зад Дойчиновата кошара и се загубиха. Песента им заглъхна в планинските дебри.

Вечерта Маринка, на съседката Димитричка дъщерята, се върна ожурена от слънцето и заразправя:

— Бабке Златушке, хубава работа свършихме днес. Обръщахме количките над дълбокия дол. Цял ден Дяволската преизподня кънтеше от грохота на камъните. Ох че тежко нещо било туй, кремъкът! Пришки ми излязоха по ръцете. Погледни ги. Голям смях падна. Изпяхме всичките си песни. Скоро ще пропищи железница и край нашето затънтено село. Само че каталясахме за вода. Реката е пресъхнала. Тук-таме са останали жабунясали локви. Добре, че бяхме си взели крушки в торбичките и залъгахме с тях жаждата си, инак не зная как щяхме да изтраем. Като се върнахме в село, момчетата се втурнаха към чешмата и почнаха да смучат като биволи. Не можеш да ги откъснеш от чучура.

Дядо Стойне се прибра, настръхнал като оса. Ритна греблото, което старата беше изправила до стената, блъсна вратата, спъна се на прага.

— Изядоха ме! — викна той и хвърли калпака си на одъра. — Най-хубавата ми ливада глътнаха. Още хиляда души докарали отвъд планината. Те пък почнали да копаят насам. Копаят синковците, разбиват камъка. Цялата планина тътне. И не знаят, че вече им е взета мярката. Тъкмо когато се натикат навътре всички до един, планината ще се сгромоляса отгоре им и никой няма да види бял свят. Помни ми думата. . .

— Хортуваш пиянски приказки. Пак си бил в Дойчиновата кръчма. А знаеш ли, че го няма бяло-

то агне с черния белег на челото? Убих се да го търся — няма го и няма. Чуваш ли как жално блей рогушата? Горката майчица, плаче си за рожбицата.

— Нека плаче! Мене душата ми писка като змия в огън.

— Къде се е отлъчило? Дали не е пропаднало в някой дол? Ще изляза пак да го подиря.

— Няма какво да се блъскаш в тъмнотията. Тази вечер касапинът му върза червен гердан на шията.

— И него ли продаде?

— И него! — озъби се дядо Стойне. — Цялото стадо ще продам и къщата, и кошарата, и тебе ще продам! Как смяташ? Ти да не мислиш, че ще си оставя имота на тия конощипки, дето се навряха в планината?

— Ах, стопанино, стопанино, пустата глътница ще те погуби. Защо си тръгнал против света? Какво си се наежил?

— То не е твоя работа.

— Не виждаш ли какво голямо нещо са започнали младите? Чудно нещо как не можеш да разумееш! Ти едно време не беше глупав човек, но се объркa, откак загубихме момчето си, много се объркa. . .

— За момчето не искам да ми наумяваш. Чуваш ли, не искам! — повторно надигна глас дядо Стойне.

— Добре де, чувам, няма да ти наумявам! — отвърна баба Златуша и излезе навън. Хлопна вратата. Прекоси тъмния двор, отиде към кошарата и седна на поилото. Отвътре се обади трепкавият глас на овцата, която зовеше бялото агне. Проточен и жален, нейният глас нарушаваше нощната тишина. Тоя глас развреди незарасналата рана в майчиното сърце. Баба Златуша клюмна. Спомни си последния ден на своя син. Той се върна от коситба преди пладне, пожълтял като смин. Хвърли косата насред двора и се тръшна на одъра.

— Майко, отивам! Нещо ми къса червата. По-

скоро повикай татя и ме закарайте в града. . . Майчице, много боли! Ох. . .

В това пусто Кремиково доктор не е стъпвал, откак се е заселило. Ако някой заболееше тежко, бабичките му врачуваха, топяха във вода шарени камъчета, костички от пилета, зелени мидени черупки, раковини и охлювчета. Сетне му даваха да пие от «лековитата» вода и казваха, че от този лек по-добър няма и ако е писано да умре — никой не може да го отърве. Натовариха болния на една каручка и го подкараха. Дядо Стойне шибаше Дойчиновия кон и бършеше с длан изпотеното си чело. Цял ден и цяла нощ го друсаха по камънака. Тя седеше до главата му и налагаше челото му с мокра кърпа. Устните му бяха побелели от огън. От време на време милото момче се надигаше и викаше с изнемощял глас:

— Ох, тази каруца ще ме довърши. Боли, майчице! — А очите му гледаха тъй, сякаш искаха да я погълнат.

В града докторът се развика:

— Много късно сте го докарали! Какви сте хора бе! Как е възможно цял ден и цяла нощ да го друсате в каруца? Защо не го докарахте по железницата? Диви хора!

— Ние нямаме железница — почна да се оправдава дядо Стойне.

— Нямате! Зная ви вас! Стискате парата, докато закопаете човека. Внасяйте го вътре!

Внесоха го, но Ценко вече береше душа. . .

По същия път върнаха Ценка. Сега той беше вече безмълвен, успокоен, със склопени очи. Нищо вече не го болеше. Челото му беше студено като лед...

— Ако ми беше жив, щеше да бъде бригадирец и баща му нямаше да вилнее по кръчмите и да пропилява имота — промълви старицата.

Овцата пак проблея с молещ и мъчителен глас. Баба Златуша обърна очи към овцата и промълви:

— Каква дума да ти кажа, майчице, как да те утеша? Зная какво ти е на сърцето, зная. . .

През нощта старицата видя насън своя син Цен-

ко: връща се от кошарата и води бялото агънце, вързано с връвчица за шията. Агънцето блееше толкова жално, че й разкъса душата. «Защо блее сиротинчето?» — попита баба Златуша. «Много е жадничко. Цял ден обикалям сухото речно корито и не мога да му намеря капчица вода» — отвърна Ценко. Баба Златуша се затече да напълни менците на чешмата и напои милото агънце, но кучето залая в двора и я събуди.

На заранта, когато дядо Стойне замина подир стадото към ливадите, баба Златуша премете, ошъта и нарами големия бъкел.

— Къде? — попита съседката Димитричка.

— Ще ида да видя какво правят младите. Хем ще им занеса вода.

— Слободна бабичка! — чумоса я Димитричка и подгони кокошките.

Девойките, които изравняваха железопътния насип с копачки, бяха забрадени с бели ръченици, пипаха чевръсто и жумоляха като пчели. Щом зърнаха натоварената с големия бъкел прегърбена баба, изправиха се и спряха работата.

— Я, баба Златуша! Що щеш тука, бабке? Как се изкатери по каменистата пътека?

— Дойдох да видя що чините и да ви донеса студена водица от нашата чешма. Зная, че сте ожъднели!

— Кой ти каза?

— Едно птиченце ми каза.

— Милата баба Златуша! Зарад нас помъкнала големия бъкел; никога не съм пила такава сладка вода.

— Да си жива и здрава, бабушо! — благославяха зажъднелите момичета и смучеха ледената вода. Смукалото на бъкела свиреше като върбова пищялка.

Старицата ги гледаше с овлажнели очи: никой не им плаща, а работят, същински мравучки. Чуден свят. Трудят се за сиромашкия народ. Когато довършиха водата, тя метна през рамо празния бъкел,

върна се в село, повъртя се в къщи, закърпи ръкава на дядовия Стойнев кожух, хвърли просо на пилешата и грабна пак бъкела.

— Сега пък на момците! И те са хора.

Момците, които караха пръст и засипваха преизподнята, посрещнаха водарката с дружно ура.

И заредиха се ден след ден. Додето запълнят Дяволската преизподня, баба Златуша не остави своите работници без вода. Преди пладне тя носеше на девойките, а след пладне на момците. Като коза се катереше по стръмната пътека и никой не я чу да каже «ох». В списъка на бригадирите от Кремиково сложиха името й на първо място. Всички научиха за нея. Командирът на момчетата от тунела й каза:

— Няма да те забравя никога, бабо Златушо!

Настъпи есента. Работниците сложиха железните релси върху огромния насип и първият влак прехвърли Дяволската преизподня и потъна с грохот в кремъчния тунел. Селяните от овчарските села слязоха да видят новата гара, която майсторите съградиха между двете села Кремиково и Вълчи дол. Голяма веселба направиха. Седем овена търкулнаха на поляната пред гарата. Командирът на бригадата, която построи железния път, произнесе реч. Народът го слушаше с отворена уста. Най на края той каза:

— Братя и сестри, сега ще ви кажа името на новата гара. Ние дълго мислихме как да я наречем, преценихме заслугите на всички и най-сетне решихме тая хубава гара, построена от жълт камък и споена с благословен народен труд, да носи за вечни времена името на оная бабичка, която цялото лято мъкна вода с бъкел от Кремиковската чешма до Дяволската преизподня. «Златуша» ще се нарича гарата. Да живее баба Златуша!

Баба Златуша се разтрепери. Краката й се подкосиха.

— Защо сте пощурели бре, деца! — рече тя, седна на един камък и заплака от вълнение.

ТОПЛА ДОЛЧИНКА

Две хиляди кубически метра камъни се стовариха върху релсите. Те се откъртиха от канарата, която тегнеше зловещо над железопътната линия, и полетяха с грохот надолу. Огромни камънаци запълниха тихия пролом. Отломъци прехвърлиха платното, изпотрошиха дънерите на крайречните върби и се окъпаха в мътните води на реката. Пътнишкият влак пристигна надвечер. Локомотивът погледна грамадата с уплашени огнени очи, нададе остър писък, който се заблъска между високите отвесни скали, и спря. Светлинките на далечните овчарски колиби, кацнали нагоре, почнаха да мигат. През нощта пристигнаха още влакове. Наредиха се един след друг натоварените вагони, замръзнаха локомотивите, издъхнаха големите комини, които бълваха огън и дим. Цяла нощ се чуваха в мрака гласове на хора, които нещо разпореждат, удари на кирки, грохот на търкулнати камъни. Работниците от поддържането първи нападнаха неканения враг. Реката посрещаше в мрака камъните, забуча и сякаш викаше: Дайте ги на мене, аз да ги издавя! Подкрепленията пристигнаха в зори. Стотици трудоваци, загорели от вятъра, студа и дъждовете, смениха работниците. Преди да подхванат падналата скала, техният началник каза:

— Другари, виждате кой се е тронясал върху релсите и не позволява на влаковете да минат. Ние трябва да изринем този неканен гост час по-скоро оттука. Ние може да не спим и да не почиваме, но

безконечният керван от вагони, натоварени с пътници, брашно за градовете, добитък за кланиците, машини за фабриките и семена за народните ниви, трябва да мине! Млади строители, дайте път на вагоните!

И младите строители си плюха на ръцете. Грабнаха кирките, лопатите и бараминте. Търкулнаха количките. Запукаха компресорите, загърмоляха агрегатите. Сринаха се камъните към речното дъно. Здравеняците сами блъскаха по-леките камъни, а големите подхващаха задружно. Сладък дим се понесе над трудовашките казани, които заклокочиха в зачервения ракитак под вагоните.

Трудовият отборник Белчин почна да се катери нагоре по канарата и с кирката си люшеше закъртените камъни, които се бяха задържали тук-таме и можеха да строшат някому главата. Втората смяна го завари кацнал като орел най-горе. Когато дадоха почивка, Белчин се срина и тупна в краката на самия началник.

— Бягай при огъня! Гърбът ти е мокър, подсуши куртката си, почини си и ела после да ми разкажеш какво ти пишат от село! — викна началникът.

Белчин почна да мига. Досети се, че е получено писмо за него, и бързо закрачи да търси пощальона Караджата. Намери го в ракитака, над един казан с лъжица в ръка.

— А бе, Караджа, ти защо не ми даваш писмото?

— Как да ти го дам, като се беше покатерил в облаците — отвърна пощальонът и разкопча брезентовата си чанта. Почна да рови. — Няма го. Одеве беше тука. Има си хас да съм го провалил някъде...

— Тогава ще те проваля като камък в реката. Я виж в шапката си!

Караджата сне шапката си и писмото падна на земята.

— Вярно, аз съм го отделил да ми е подръка, но съм забравил — рече Караджата и пак обърна погледа си към казана.

Белчин се наведе, грабна писмото, загледа разкри-

вените едри букви и мравки полазиха по гърба му. Дръпна се заднишком и се потули зад един вагон. С разтреперани ръце разкъса плика и почна да гълта с очи думите на писмото, което чакаше напразно от седем месеца и което му беше оживяло на сърцето.

«Здравей, другарю мой, Белчине! Днес, като останах малко свободна, седнах да ти напиша едно писмо и да те питам как си със здравето. Ние тука научихме, че в работата напредваш. Излязъл си ударник и си получил сребърния медал на труда. Да ти е честито! Всички се зарадвахме и ти ръкопляскахме, когато прочетохме писмото, в което твоят началник съобщава за медала. Най-много се зарадвах аз, защото разбрах, че ти държиш вече с народа и работиш за нашата мила република. Белчине, Кривицата ти е много сърдит. Старият синорник бълва змии и гущери. Попържа те наляво и надясно. «Аз — казва — смятах да го направя наследник, а той работи за моите заклети врагове.» Българският народ, значи, му е заклет враг. Сега разбирам, че той те е гласил да станеш мъж на оная, неговата дъщеря с пожълтелите коси и пембените нокти, дето жули ракията като смок. (Белчин се извърна и плю.) Очите ти ще издера, като се върнеш, заради тази уюнтия.

Ние тук сме добре. Даже много добре. Като ми начетоха тази година парите, които съм изработила в стопанството, и ги занесох на мама, тя се удари по кълките и викна: «Мари, Мито, чумката да те тръшне, откъде открадна тези пари?» А пък аз ѝ отговорих: «От нивите и градините на стопанството ги откраднах. Иди да ме обадиш!» И тебе смятаме да приемем за член, ако си направиш честна самокритика, защото до вчера беше катраник на Кривицата. (Белчин: «Сега пък катраник — тая жена е за клане!») И друго: моето звено разчисти Топлата долчинка, дето чучурка кладенчето и се въдеха змии и гущери. Всичките камънаци изкарахме и обърнахме земята с трактор. Сега тя е набъбнала като бял хляб в нощви. Чакаме новото жито, украинската пролетница, да засеем тая пуста долчинка, че да видим какво ще роди. Откъснах ти туй кокиче от горичката над кладенчето, където лятос посегна да ме целунеш, а пък аз ти залепих един шамар. Гледай да си додиш за жътва. Връзвач ни трябва. Ти си як като бик. По нивите на Кривицата тръшкаше снопи като магарета.

Чакам те!

Твойта Мита Станева.»

Белчин посегна със закоравелите си пръсти, взе внимателно залепеното върху книгата сплескано кокиче и го загледа с овлажнен поглед.

— Тя ме чака — тихо промълвиха устните.

Омекнала е лудетината, дето лятос му зашлеви един такъв шамар, че ушите му писнаха. Предава се в ръцете му същата оная Мита Станева, дето лани се обърна към майка му като усойница: «Ти казваш да го чакам, додето свърши службата си, значи. Кажи му да си го запиши на челото, че никога няма да се омъжа за ратая на един народен враг. Твоят син е подлога в червула на Кривицата. Тъй да му кажеш! Ние тука искаме човек да го направим, а той залепнал като репей за опашката на стария кулак и не ще да се откъсне. Много му здраве!»

Като пребито куче се помъкна Белчин с трудоваците. Нямаше желание нито да работи, нито да яде. Целият свят беше чер пред очите му. На два пъти бяга от службата. Искаше да се върне у село и да направи поразии. Най-напред ще разчисти сметките си с Мита. Ще я отмъкне в гората. Ще я държи една неделя и ще я пусне да си иде. Да видиме с какви очи ще се прибере при хората. И двата пъти го хванаха. Вярно е, понаказаха го, но трудовият начал-

ник, наместо да го тегли под съд, го повика при себе си в палатката и започна да го разпитва кротко като баща какво не му харесва в службата, защо бяга и къде иска да иде. Отначало Белчин го гледаше накриво и не искаше да говори, но сетне отстъпи и му разказа всичко, от игла до конец. Вярно е, че работи за Петра Кривицата, но пита се защо? Защото и той иска да стане човек. Петър му обеща да го направи съдружник. Половината от земята, която държавата отне от Кривицата и я даде на кооператорите, ще бъде Белчинова. И голямото лозе ще си поделят, и от мелницата двата камъка. Няма да минат два-три месеца, и днешните ще се сгромолясат. Тогава ще се върне старата наредба и бай Петър Кривицата ще коли кучето. А трудовият началник му рече: «Ти виждал ли си река, която тече буйно надолу — да се върне нагоре? Туй сме ние. Народ. Стихия. Няма вече връщане назад. И защо ти е тебе половината крадена от сиромашията земя и двата воденични камъка, и лозето на Кривицата, когато цялото землище на родното ти село заедно с нивите, горите и стоката му ще бъде твоя, щом влезеш в стопанството? Нещо се мъти в главата ти. Помисли си, Белчине, хубаво си помисли за твоето бъдеще, за трудовия народ и за девойката, която е казала горчиви, но прави думи на майка ти. . .»

До полунощ му приказва началникът и му налива катран в рогата. Прибраха се да спят, но Белчин не можа да затвори очи. До съмване размисля и когато хвана лопатата, и когато събаряха канарите с взрив, потулен зад някое дърво, пак продължаваше да мисли. Трудовият началник го вика още няколко пъти при себе си. Той му говори за новите заводи, които се надигат в нашата земя като гъби след дъжд, за язовирите, за съветските колхози и нашите кооперативни стопанства. Най-сетне пердето, което закриваше истината от Белчиновите очи, падна. И той пипна мъжки търнокопа. Беше як мъж. По две колички една върху друга, пълни с пръст, караше. Почна да чупи нормите, изпревари другите.

Пред своята палатка заби преходното знаме. Стана ударник. Кривицата му писа три затворени писма. Учеше го да не се престарава много в службата, да клинчи и да си гледа здравето, но Белчин му отговори да не си хаби повече марките за писма, защото е решил завинаги да си дигне чуковете от къщата му.

Всичко тръгна добре, само едно го мъчеше. Огън обливаше сърцето му, когато си спомняше за Мита. Ами ако е тръгнала с други? По-добре да не се връща в село. Ще иде да работи на друго място. Навсякъде ще го приемат. Републиката сега прилича на една огромна работилница. Няма да остане без хляб. Тъй мислеше Белчин, преди да разтвори писмото на Мита. Но сега е друго. Мита го чака в Топлата долчинка!

От крайречните ракитаци долетяха две врабчета. Кацнаха под колелата на вагоните и почнаха да кълват. Какво ли кълват тия пиленца? Белчин се наведе и погледна: зърна, едри пшеничени зърна, изтърсени от сътресението на вагоните. Тия вагони навярно возят украинката, която Мита чака за посев. Неговата Мита Станева е почистила Топлата долчинка и жадува за семената, а той се потрива покрай замръзналите вагони, чете писма и разсъждава! И като мушна писмото под шапката си, Белчин се обърна и с бързи крачки се упъти към каменната грамада. Дигна ръка за поздрав:

— Другарю началник, позволете ми да продължа работата!

— Но ти си уморен, трябва да почиваш — отвърна трудовият началник.

— Съвсем не, другарю началник!

— Тогава влизай в смяната!

Белчин се наведе, подхвана един голям камък, покрит с лишеи, опъна железните си мускули, натисна го с гърди, търкулна го през релсите и го строполи в реката със страшна сила.

ОТБОЙНА СТЕНА

Нощна пролетна гръмотевица разтърси планината. Тътнежите отекнаха в дълбочината на мрака като викове на селяни, които гонят мечка стръвница, като канари, които се събарят от експлозия. Редки дъждовни капки затупаха по платното на палатката. Помощник-командирът се измъкна изпод топлото одеяло, запали лампата, нахлу ботушите си, наметна шинела си и тръгна да види какво правят момчетата през тази бурна пролетна нощ. Навън вятърът го забрули с невидима мокра вършина. Лъхна го дъх на мокра млада трева. Като минаваше край най-долната трудовашка землянка, помощник-командирът изтича и се подслони под стряхата ѝ, защото дъждовните капки зачестиха. От близкия прозорец излизаше топлина и равно дишане на уморени младежи, които спяха дълбоко.

— А бе ти защо не спиш? Цяла нощ се въртиш и пъшкаш — обади се някой отвътре зад прозореца.

Помощник-командирът трепна, изви глава, погледна през рамото си в мрачината и даде ухо. Гласът продължи:

— Я чуй навън какво става! Захвана априлският дъжд. Много ми е сладък сънят, когато загърмят топовете по небето и се сбият облаците. Те се бъхтят като великани. Огън изскача от очите им, кокалите им пращят и земята трепери.

Отляво се обади друг глас:

— Не ми радва окото този дъжд.

— Как тъй Ами пресъхналите речни корита?

Ами ожъднелите коренчета на нивите? Знаеш ли ти, земята е писнала за дъжд, а той идва тъкмо навреме и ще да напълни празните селски житници.

— Зная.

— Е?

— Страх ме е мене от водата на нашата Гърмидолка. Ката година, когато се изсипят поройните дъждове, тя се сгромолясва върху главите ни. Търкаля камъни, събаря дървета, завлича цялата лъка, гази ни като луда крава телето си. А мене коренът ми е в лъката. Жената пише, че тая година е посадила три декара с тютюн. Нашите тютюни не са като другите. За да ги претеглиш, трябва да сложиш на едното блюдо елпезета, а на другото — златуни. Такива ми ти тютюни. Ако щеш, вярвай. По-надолу покрай Гърмидолка има една нива, която ражда класове като мрени. Ако се изтопорищи реката, цялата лъка ще замаже с тиня и нашата песен е изпята. Пък да ти кажа ли, не ми е толкоз до тютюнището, нито до храната. Човек, щом има здрави ръце, отглади няма да умре. Най ме е страх за къщурката. Едно време баща ми, като я строил, не я дръпнал назад към градинката с кошерите, ами я струпал на самия бряг. Ако погледнеш през прозореца какви поразии прави мътната вода, когато придойде, косата ти ще настръхне. Дълба Гърмидолка, дълба, додето подкопа къщурката. Озъбиха се основните камъни. Водата им прояде мазилката. Каква ти мазилка: глина и слама камък държи ли? Стряхата на къщурката се наклони към реката, сякаш иска да пие вода. Щом реката заблъска бреговете — гредите на нашия дом започват да пращят. Моята невяста спи в стаичката над самата вода, а до нея — момчето ми. На седем месеца мъжага имам. Лани Гърмидолка отнесе къщата на Иван Босия заедно с кошарата. Изгоря човекът. Разбираш ли сега защо не ме радват дъждовете?

— Разбирам. Ами каква е тази ваша Гърмидолка, толкова ли е страшна, че не можете да я укротите?

— А бе нищо и никаква речушка. Лятно време пресъхва и в пясъка пълзят дребни зъмчета — медянки ги казваме. Тук-таме остават локви, колкото да не измират жабите.

— Защо не я отбиете? Няма ли наблизо друг дол?

— Има един надясно от селото, но ние не можем да я отбием.

— Опитахте ли се?

— Опитахме. Направихме плет, голям плет, от единия бряг до другия. Изпотрепахме се, докато го изплетем. Натрупахме камъни, за да го подпрем. Изправи се като крепост. Но Гърмидолка разби крепостта и стана още по-лошо. Срина камъните, търколи ги надолу и ги натъпка в лъката. Цяло лято сме чистили нивите. А в туй време Гущера разправя, че селото било заложено, и плаши женорята.

— На кого е заложено?

— На дявола.

— Какъв дявол?

— На рогатия дявол. Тя е една стара история, която бърбори дядо Марко Гущера. Някога си в кръчмата на Гущера се отбил един чужденец, черен човек, на вран кон, с дисаги от мешин, метнати върху седлото. Очите му горели като въглени. В кръчмата имало двама души: кметът Петко Топуза и кръчмарят. Значи — маса. На масата горяла свещ, а кметът и кръчмарят търкаляли кокалчетата. Наместил се и гостенинът до тях. Изкарал от кесията си една жълтица и я заложил. Кметът бил много лаком за пари, хванал се на въдицата и почнал да играе. Гущера се дръпнал настрана. Три пъти Топуза отивал за пари в къщи, додето гостенинът го обрал и си напълнил дисагите. Къде полунощ черният човек почнал да се прозява и подканил кмета:

— Залагай още!

Кметът се почесал зад тила:

— Няма какво да залагам. Дадох всичко.

— Имаш. Нали си кмет. Цялото село е твое. Заложи селото! Ха сега де!

— А та ти какво даваш насреща?

— Дисагите! Догоре са пълни с жълтици. Хвърляй!

Търкулнал кметът кокалчетата и си глътнал езика: паднало му се едно и едно.

— А черният?

— Черният метнал шест и шест и се провикнал: «Селото е мое за вечни времена.»

Тъкмо в туй време наблизо пропял един петел. Гостенинът бързо смъкнал калпака си. Топуза и Гущера ахнали, на главата му стърчали два рога като на козел. Тогава чак разбрали, че тоя чер човек е рогатият дявол.

— Какво направил, като си смъкнал калпака?

— Какво? Усмихнал се, поклонил се, грабнал дисагите, измъкнал се от кръчмата, метнал се на коня, изтрополил нагоре и се загубил в тъмнината.

От нея нощ до ден днешен той се разпореждал с нашето село, а Гърмидолка му била слугиня.

— Слушай, Дойчине, има ли хора, които вярват тия бабини деветини? — попита първият глас в землянката.

— Намират се, брате. Тъмни души. Има ги по нашия край. Пък и Гущера е един. . .

Дъждът рукна из ръкав. Помощник-командирът се затече към своята палатка, захвърли мократа си шинела, разтвори картата на коленете си и дълго търси малкото село, продадено на дявола от Топуза. Намери го и се загледа в синята паяжинка, която се спускаше от планинските склонове към долината на голямата река.

— Змийка, същинска змийка — проговори той и се протегна в леглото си. — Ще се опитаме да й смажем главата на тая Медянка... Най-напред трябва да направиме една разходка с инженера до селото, където се разпорежда рогатият. Ще го хванем за рогата. Не бой се, Дойчине! Не бой се, братче. . .

Подир два месеца цял керван от камиони, натоварени с трудоваци, колички, кирки, лопати и баламини, потегли по каменистия път към дълбеите на

планината. Когато камионите спряха на равната поляна, над провалията, в която чучуркаше Гърмидолка, и трудоваците наскачаха, старият Гущер пристигна с патеричка и попита помощник-командира:

— Какво смятате да правите?

— Ще дигнем отбойна стена, старче. Ще отбием реката и ще я натикаме в съседния дол. Дошли сме да отървем селото ви от този звяр.

— Не можете го отърва.

— Защо?

— Защото селото е в ръцете на друг, по-силен от вас. По-добре е да си дигнете чуковете.

— Ние не сме дошли, за да си дигнем чуковете, а да ги стоварим върху Гърмидолка. Не вярвам да ти пречим. Ще си идем, когато си свършим работата, тук няма да останем — рече командирът, мръдна между камионите и попита трудовака Дойчин:

— А бе, Дойчине, кой е този?

— Този е Марко Гущера. Някога той беше кръчмар, сетне стана мелничар. Оная голяма моторна мелница, дето бумти в лъката, беше негова. Сега е народна.

— А той какво прави?

— Държи ръкавите на жилетката и налива масло в огъня — обади се един трудовак.

Избухна смях. Гущера разбра, че се смеят на него, размаха патеричката си и се заклати към селото.

— Какви са тия хора, дядо Марко? — изскочи от къщи Гина Крайната и превари стария мелничар.

— Какво! Хрантутници! Цял облак скакалци наскачаха от автомобилите. И ушите ни ще изядат. Ще ни изгребат последната паничка зърно от хамбарите. Ще ни издушат стадата като вълци. За цяр кокошка няма да остане в курниците. Двеста гърла са домъкнали.

Същата нощ синът на Гущера изкара стадото и го пръждоса в планинските пущинаци. Звънците на овните той натъпка със сено, за да не разбере никой накъде отиват.

А трудоваците опънаха палатките си и се заловиха за работа. Най-напред изкопаха един дълбок ръкав от сегашното легло на Гърмидолка до съседния дол, отбиха водата и заправиха отбойна стена. Запукаха канарите на Камен бряг. Почнаха да пресяват речния камък в лъката. Нареждаха камъните, спояваха ги с цимент. Селяните се въртяха в празничен ден, гледаха как се надига голямата каменна стена, цъкаха и не можеха да разберат кой ги е накарал да се заловят с Гърмидолка. Нямат ли друга работа?

— Ще видите какво ще стане, когато рукнат поройните есенни дъждове — думаше Гущера. — Пристигне ли водата, папер няма да остане от туй хайдушко село. Ония камъни, дето ги трупат цяло лято — на главата ни ще се сринат. Помнете ми думата: ще настане ден, когато ще викнем: излезте, мъртви, от гробовете, за да влезем ние, живите!

Тоя ден настъпи. Когато есенният вятър насмете опадалите листа, както овчарят насмита стадото си, трудоваците довършиха отбойната стена. Тя се издигна по-висока от хамбарите на Гущера. Старите тополи ѝ се поклониха. Цялото село остана на завет зад гърба ѝ. Сякаш този нов паметник на народния труд каза на селяните:

«Аз ще ви браня. За нищо не берете грижа. Гледайте си работата в лъката.»

Дъждовете почнаха изведнъж. Облаците се сринаха над планината, небето се продъни и мътната вода на Гърмидолка пристигна като пълчище. Отбойната стена я посрещна мъжествено. Нито една капка не прескочи стената и не поръси почернелите керемиди на къщурките, които се бяха сгушили като подплашени, оскубани птици. Щом Гърмидолка заблъска отбойната стена, Гущера се наметна с кожуха си и пое гората при сина си.

— Ще се махна оттука, не мога да гледам как се дави цяло село.

Но селото не се удави. Кипящата вода се умори да бие камъните, отстъпи омаломощена и се утече през съседния дол. Разля се бавно по разораните ниви и окосените ливади. Почна да утайва оная мека

тиня, която покрива нежно работната земя и кара храните да лудеят.

На другия ден народните момчета, които дигнаха отбойната стена, и селяните се събраха на обща трапеза. Имаше печени овни и грозде на свесла. Три бъчви вино търколиха домакините. Жените запретнаха ръкави и наредиха трапеза, каквато не е бивала, откак се е селото заселило.

— Братя селяни — изправи се на трапезата и заговори помощник-командирът,—когато дойдохме тука преди пет месеца, един стар човек се яви пред мене и ми предложи да си дигнем чуковете, защото селото било в ръцете на друг, по-силен от нас. Ние не си дигнахме чуковете, тъй като трябваше най-напред да дигнем отбойната стена и да отървем веднъж завинаги селото ви от мътните води на Гърмидолка. Много вашенци са ме питали кой ни е довел тука. Ще ви разкажа: През една пролетна нощ ме пробудиха капките на първия дъжд, които затупкаха по платното на палатката ми. Излязох навън, да споходя момчетата си. Дъждът ме прогони под стряхата на най-долната землянка и без да ща, чух разговора на двамина трудоваци, които нея нощ не спяха и си хортуваха тихо. Тогава научих, че има едно село, което е изтърбушено от Гърмидолка, и Гущера разказвал, че някога си било спечелено с кокалчета от дявола в кръчмата. Разбрах още, че речушката е подкопала основите на Дойчиновата къщурка и затуй трудовакът Дойчин не може да спи нощно време. А той трябва да спи спокойно,за да може денем да работи мъжката, тъй като неговият труд е потребен на целия български народ. Ето защо ние, другари, решихме да дойдем при вас и да укротим размирната река. Струва ми се, че смачкахме нейната главичка и хванахме здраво дявола за рогата. Бъдете живи и здрави!

— Другарю командир — изправи се зачервен Дойчин, — шегата настрана, но ти излезе по-голям дявол от рогатия. Сега разбрах, че няма в гората мечка, която може да се бори с такива хора като нас. Наздравичка, другарю командир!

МАРУШКА

Тошката скочи пъргаво на перона, разлюля брезентовата си чанта, поправи каскета си и се озърна: няма никакъв посрещач. Чудно нещо! Полека тръгна под липите, мина зад гарата. Огледа пустия мегдан, натъркаляните в безредие бъчви, бензиновите варели. Никой. Само едно магаре с клепнали уши лениво посягаше към някаква зелена кратуна, увиснала от затрънен градински плет. Почеса се по тила и захапа долната си устна. Сега накъде? Надясно пред един откачен вагон двамина души внимателно търкаляха една пълна бъчва с намокрени дъги. Бутаха я към отворената врата на вагона. Единият наблягаше, без да изпусне камшика от десницата си.

— А бе, другари — наближи ги Тошката, — няма ли тука човек от Каменец?

— От Каменец ли? — обърна се оня с камшика. — Председателят на стопанството беше тук.

— Къде е сега?

— Качи се на влака и замина. Ти за Каменец ли отиваш?

— Там съм тръгнал.

— Бягай да догониш оная двуколка, председателската. Тя е каменишка.

И като се изправи, товарачът дигна ръка и посочи с камшик към една малка каручка, която бавно се отдалечаваше по лекия път, засипан с нападали почервенели крушови листа.

Тошката измърмори едно «със здраве» и се за-

тече, но се поизпоти здравата, додето настигне двуколката, защото конят вече беше отпрал надолу. Коларят, наметнат с вълнена полушубка и вдигната над ушите яка, шибаше добичето, което хвърчеше с голям устрем.

— Хей, другарю! — провикна се младият пътник. — Спри, почакай малко!

Другарят опъна юздите, задържа коня, обърна се и Тошката, изненадан, видя едно почерняло моминско лице с обелено чело, големи дяволити очи, сключени вежди и трапчинка на дясната буза. Едната от заплетените коси се беше отметнала през рамото върху тъмносинята вълнена блуза на девойката, немирната ѝ коса — завързана с тънък червен конец.

— Какво искаш? — попита коларката и размаха камшика.

— В Каменец ли отиваш?

— Тъй вярно, в Каменец! — отвърна девойката и изгледа младия човек от главата до петите. Не е лош. Каскета си е кривнал по войнишки. Доченият му клин има чупка. Чорапите му с шарени кенари. А очите му...

— Не може ли и аз да седна? — рече Тошката.

— При мене? В двуколката? Съвсем не, другарю пътник!

— Но аз отивам в Каменец.

— То си е твоя работа. Дето искаш — там върви. Да седнел при мене! Че аз да не съм ти годеница? Какво ще кажат хората, като ни видят. «Я погледнете кого е помъкнала нашата свинарка.»

— Ама ти свинегледачка ли си?

— Защо да не съм? Да не би гледането на свине да е позорно?

— Не казвам — тихо рече Тошката.

— А ти за каква ме взе? За някоя горска русалка ли?

Присмехулно пламъче избухна в очите на момичето.

— Значи, не може — примирително продума Тошката и понечи да тръгне.

— Слушай — превари го момичето, — ти в Каменец при кого отиваш?

— Поканен съм от вашата героиня Марушка Дамянова Карадобрева. Тя ми писа, че на гарата щял да излезе човек да ме посрещне, но. . .

— Излъгала те е, или пък се е пошегувала. Пустата му Марушка — метне човека, без да му мисли, а сетне си отчита грешката. Хайде качвай се, щом като отиваш при Марушка. Ако не те взема, очите ми ще издере, каквато е, малеее, но по-добре да си мълча.

Тошката стъпи върху главината на колелото, метна се в двуколката и се разположи така, че единият му крак опря до коляното на коларката, но тя го ръгна с лакът:

— Стой по-настрана!

Пътникът се отмести и понацупи обиден. Извърна глава и мълчаливо втренчи поглед към крайпътните дървета, отвъд които се шириле безкрайна зелена градина. Доматените лехи приличаха на честа гора.

— Ти каза за Марушка, че била героиня. Каква героиня е тя? Изглежда, че не знаеш да правиш разлика между героиня и орденоноска. Марушка получи златния орден на труда, а не звездичката. И то поне да заслужаваше някакъв орден! Ще ти кажа нещо, но между нас да си остане: Марушкиното звено по една случайност изкара по 580 кила жито от декар. Падна ѝ се най-хубавият блок, а преди сеитбата трактористът Нейчо беше превърнал земята на пяна. Утрепа се човекът от работа. Него трябваше да наградят. Кой бие тъпана и кой събира парсата! Ти, брат, не ги разбираш тия работи. Пък и да е някоя работна — няма да ме е яд, а тя — умира за сън. Майка ѝ сутрин за косата я дърпа, додето я измъкне от леглото. А когато седне пред огледалото: три часа ѝ трябват, додето си направи нагледна агитация.

Пък без туй не може. Което е право — право: наша Марушка е грозничка.

— Как грозна? — зина Тошката.

— Ти да не я мислиш, че е някаква хубост на света? Марушка е като обелен картоф. Виждаш ли ми челото? Цялата е такава. И да ти кажа ли, брат, едното ѝ око е изкуствено. Не знам дали и двете не са изкуствени, но за едното съм сигурна.

И като удари коня с камшика, девойката дигна лявата си ръка и започна да се смее в шъпата си.

— Чудно — рече Тошката, объркан и озадачен, — а на мене ми казваха друго.

— Какво друго?

— Че Марушка била много хубаво момиче.

— Излъгали са те. Нашенци са до един лъжливи събевци. И ти на бърза ръка си лапнал въдицата. Има ли и други като тебе в нашата народна казарма?

— Отде знаеш, че съм бил в казармата?

— По ушите ти познах. Много са дълги и зачервени. Теглили са ги началниците.

Тошката не знаеше що да стори: да се разсърди ли и да скочи от двуколката, или да слуша тая мома, която не си дава сметка, какво мели. Чакай пък, може да научи още нещо за Марушка.

— Ти по каква работа идеш при наша Марушка, да не си ѝ хвърлил око? — крадешком го погледна коларката.

— Аз не съм я виждал никога.

— И други са идвали в Каменец за вълна, но си отидоха остригани.

— Какво искаш да кажеш?

— Нищо. Марушка хвърчи високо. На какво ли отгоре? Откак ѝ дадоха орден — съвсем навири нос. Хората ѝ се виждат като мухи. Но тебе може да те хареса: ти имаш червени уши.

И тя се засмя високо, безгрижно. Двете ѝ плитки заиграха. Тошката пак се нацупи. Такава жена за първи път среща. Зачубръсната. Но защо не може да ѝ се разсърди? В нея има нещо такова. . .

Пътят беше навлязъл в кестенова гора. Невидими птички чуруликаха и се боричкаха в клонаците.

— Тпрууу! — опъна юздите и се отметна назад коларката. — Скачай долу и разпрягай коня! — заповяда тя на спътника си.

Тошката неохотно се изправи, скочи и отглави коня. Отде-накъде да му заповядва?

— Какво ще правим тука? — попита той.

— Ще играем на шикалки. Поръчаха ми да напаса коня, а твоята Марушка може да почака, додето тоя приятел си напълни корема. Видиш ли го какъв е хубавец? Той е председател на конете.

Освободеният кон завъртя опашка и навлезе в шубраците. Девойката също скочи, протегна ръка към едно лешниково клонче, откъсна три зърна и се опита да ги строши със зъби, но не можа.

— Костеливи! — рече и ги захвърли. — Да знаеш как съм ожъдняла! Ей таме в гъсталака има студено кладенче, но ме е страх да се мушна в самотията с тебе.

— Аз да не ям хора! — продума Тошката.

— Тъй ли? Да вървим тогава. Аз забравих, че не обръщаш внимание на прости свинарки като мене.

— Не съм казал такова нещо.

— Не си, но то се вижда. За тебе друга няма — само Марушка.

— Отде-накъде?

— А, значи, щом срещнеш в гората някоя такава-онакава, и Марушка се изпарява от главата ти.

— Ти не ме познаваш! — стисна зъби Тошката и пусна клончето, което беше извил настрана, за да мине коларката. Клончето я шибна по лицето. Коларката стрелна с гневен поглед другаря си, но преглътна думите си.

Стигнаха до кладенчето. Девойката направо коленичи върху мократа земя, едната ѝ плитка се потопи във водата, и засмука, а Тошката си подложи нападали листа, за да не си изцапа коленете.

— Пази ги — рече му свинарката, — защото Марушка не знае да пере.

На зелената трева под един кестен свинарката се намести и протегна напред стройните си опръхнали крака, обути с гуменки без чорапи.

— Седни тука! — покани тя Тошката.

— До тебе ли? Само да не ме сръгаш пак — рече младият човек и се отпусна до дънера на дървото.

Слънцето беше високо. Гората — няма и тиха. Само кладенчето бълболеше като малко дете, което само разговаря със себе си. От дървото падаха зелени боздуганчета, пукаха се и от тях изскачаха кестени като очите на свинарката.

— Одеве ти каза, че не съм те познавала. Хайде тогава да ми разкажеш автобиографията си, додето се напасе конят.

— Защо ти е притрябвала моята автобиография?

— Аз съм нещо като началник кадри в стопанството. Ние с Марушка се имаме, макар че. . . Трябва да зная що за човек си. И не бива да криеш нищо от живота си. Разказвай другарски, искрено. . .

Тошката почеса ухото си и се замисли.

— Моля ти се, брат — погледна го девойката с големите си очи, в които присмехулното пламъче беше вече угаснало, — много обичам, когато някой ми разказва хубави работи за себе си, а листата шумолят, шумолят над главата ми.

Как хубаво я изрече тази дума: «брат». Тя влезе вътре в самото му сърце и се сгуши там като пиленце под крилото на майка си. Не е лоша жена, макар че е драка.

— Аз — почна Тошката — с нищо не мога да се похваля, но щом като настояваш и нямаме друга работа — ще ти разкажа, защо да не ти разкажа.

И той започна. Отначало думите едвам се къртеха от устата му, но полека-лека се отпусна — и отиде. Коларката, опряла глава до дънера, слушаше, леко притворила очи. Какви дълги клепачи има! Те паднаха като две стрехички и скриха закачливите очи.

— Слушаш ли? — сепна се по едно време момъкът.

— Слушам — отвърна девойката тихо. — Какво стана по-нататък?

— По-нататък, моят старец не рачи да влезе в стопанството. Направиха замянка с лозето му на Белия камък. Дадоха му друго. То, другото, не беше по-хубаво, но и по-лошо не беше. Народило едно грозде — не ти е работа. Но старецът като рече: не, та не! Остави го необрано. Додоха дъждовете, падна снегът — затрупа го. А баща ми удари на пиене. Вечерно време не се връщаше, додето не го изблъскат от кръчмата. Имахме една крава — продаде я, една вехта веялка — и тя отиде. И ливадата край Азмака изпи. Остана ни само магарето, с което пренасяхме грозде. Един ден, гледам го — гласи се да върви на жътва. Излезе с магарето. Като стигнал до кръчмата, отбил се да му дръпне една грозданка на крак. Но той е такъв човек — без една може, само с една не може. Почнал да пие, направил главата и забравил къде отива. Като свършил парите — заложил. . . магарето и го изпил. Подир пладне го заварих натаралянкан — лежи насред мегдана на очите си и ругае. Потънах в земята от срам. Тогава кипнах и реших да направя зло на хората от стопанството, които го докараха до този ред. Тъкмо се бяха зашумили присадените млади ябълкови дръвчета в новата кооперативна градина. Една нощ ръмеше дъжд — тъмно. Грабнах една дряновица, навлязох в градината и почнах да удрям невинните дръвчета. Изполомих ги. Като се прибрах, доде ми на ум, че може да ме угадят по железните налчета на обувките ми, които са се отпечатали по мократа земя, затуй измъкнах налчетата с клещи и ги захвърлих. . .

Девойката потрепери и захапа устни, но Тошката се направи, че не е забелязал нейното възмущение.

— На другия ден председателят на стопанство-

то бай Иван ме повика и щом пристъпих прага на стаята му, рече:

— Тошка бе, я си дигни крака!

Аз тозчас разбрах защо иска да види обувката ми отдолу и дигнах десния си крак. Той се втренчи в тока, където нямаше никакво налче, и озадачен, поклати глава:

— Чудно нещо! Много чудно!

Хвърлих прах в очите му и намислих да направя още по-големи поразии. Събрах цяла банда от момчетии. И Милчо, председателският син, тръгна с нас. Нощем ходехме по улиците, ръгахме с тояги плетищата и дразнехме кучетата, ревяхме до небесата, не давахме на хората да спят. Безобразие голямо. Веднъж на една седянка счупихме шишето на лампата и подгонихме девойките в тъмнината. Тогава чашата на търпението преля. Същата нощ Кольо Шофьора и Вътьо, нощният пазач на стопанството, ни заловиха. Натовариха ни в камиона и ни подкараха. Питаме ги къде ни водят — а те мълчат. Пътувахме до зори. Мрак — месечината я няма. Откараха ни в Балкана, на шейсет километра от село. В Немойдере ни стовариха. И нищо не ни направиха, с пръст не бутнаха никого. Кольо обърна камиона, а Вътьо ни държа такава реч:

— Вие — каза — не сте хора за нашето село. Вашето място е тук, в гората, при зверовете. Ревете, колкото щете, и се боричкайте с мечките!

Наредиха ни хубаво и ни зарязаха. Ние останахме слисани и се защурахме в горските пущинаци. Скитахме, скитахме и като огладняхме — поехме назад към село. Срам голям! Върнахме се на другия ден. Не смеем пред очите на хората да се покажем — всички знаеха откъде сме се довлекли. А в мене — огън гори. Една неделя преди тая случка бях ходил на Азмака за риба. Риба не закачих на въдицата, но измъкнах нещо, което ме изплаши: една лъскава кутийка като сапун с недогорял фитил. Взрив. Само че фитилът угаснал, преди да се възпламени избухливото вещество. Както бях умопомрачен, без

да му мисля много, реших да дигна във въздуха новата вършачка на стопанството заедно с пълнача и другите харманджии. Ще пусна експлозива в контрабарабана и като се завърти машината...

Девойката дълбоко пое въздух, сякаш нещо почна да я задушава. Горните й зъби се впиха в долната устна. Тошката продължи, без да я погледне:

— През нощта се промъкнах между купните, пропълзях на четири до вършачката, безшумно се изправих и тъкмо наместих експлозива вътре — изведнъж зад гърба ми—дан! —изгърмя пушка и един куршум свирна над главата ми. Втурнах се обезумял от страх. Както бягах през стърнището — под една слива ми се закачи каскетът и падна. Не се наведох да го взема, защото Вътьо тополеше подире ми с пушката. Едвам се укрих от очите му. Като се прибрах в къщи, първата ми работа беше да намеря във вехтата ракла каскета на покойния си брат. Той беше също като моя. Старият ни ги беше донесъл от кортенския панаир преди години. Набутах го, сложих го до главата си и легнах. Лежа, но треперя като трескав, сън не ме лови. На сутринта ме повикаха в селсъвета. Там се насъбрали: бай Иван председателят, нощният Вътьо, този, онзи. На масата — експлозивът. Тръпки ме полазиха.

Бай Иван се обърна към мене и рече:

— Тошка бе, да имаш нещо изгубено?

Аз поклатих глава:

— Нищо.

— А туй? — показа той с пръст към експлозива.

— Какво е то? — почнах да мигам на лапавица и да се чудя.

— Не се прави на ударен, а казвай къде ти е каскетът! — ревна председателят и изкара от чекмеджето на масата моя каскет.

— Не е мой — излъгах аз, без да ми мигне окото, — моят е у дома.

Всички се спогледаха смаяни.

— Иди, Вътьо, да провериш вярно ли каза — ре-

коха моите следователи и мълчаха, додето се върна Вътьо с братовия ми каскет.

— Чудно нещо! — замислено изломоти бай Иван и махна с ръка: — Пуснете го!

Но вечерта ме срещна до чешмата, хвана ме с две ръце за раменете, раздруса ме и процеди през зъби:

— Слушай, да се махаш от село или зъбите ти ще изкъртя.

Няма да забравя с каква омраза изговори тези думи.

И аз се махнах през есента не защото се уплаших от бай Ивана, а защото ме повикаха войник. Тръгването за казармата беше един много тежък ден за мене. Другите нашенци седнаха в кооперативните каруци — накичени, пременени. Новобранци. Конете им с големи червени звезди на челата. До Белия камък ги изпроводиха братята и сестрите им, а мене — никой. Старият ме изгледа с мътни очи и надали разбра къде отивам. Майка ми — забравих да ти кажа — беше вече в земята. Никой не ми каза на добър час, нито ми подаде цветенце. И в каруцата място за мене нямаше. Крачех аз по разкаляния път и си мислех: «Загубен си ти, Тошка, щом не се намери в цялото село една ръчица, която да ти умеси питка за из пътя! Какво ще плюскаш, додето те зачислят на дажба?» Като прехвърлих Караорман и навлязох в честата гора, мъката ми стана по-тежка от облака, който се влачеше над земята. Изведнъж ми текна: «Защо ли не хвана гората? Отде-накъде ще им служа? Не вярвам да умра от глад. И гъби има, и киселици ще се намерят, а когато ми причернее пред очите — ще задигна някое агне от стадата на планинските овчари като вълк.» И праснах в пущинаците. Залутах се между дърветата като див звяр. На едно място набутах омекнали нападали дренки и се наблъсках. Сринах се в един дълбок дол. На дъното — тънко ручейче, а покрай него — нежна зелена тревица. На една полянка гледам: партизански гроб. Ограден грижливо с лескови пръчки. Върху камъка

издълбани две имена на борци, паднали за народната свобода. До камъка — росни жълти димитровчета с големи сърца и малки листенца като крилца на пчели. Греят. Сърцето ми се сви. Колко път е бил оня, дето е дошъл да им донесе димитровчета, а за мене отзарана не се намери в цялото село никакво цветенце. Че отде-накъде девойките ще кичат един нехранимайко, който брули с тояга калемите на дръвчетата и се опитва да хвърли във въздуха народната вършачка с хората барабар? Без да ща, аз снех каскета си и дълго стоях пред гроба. Вихрушка от мисли се завъртя в пламналата ми глава. Къде съм тръгнал? Луд ли съм? Защо не опитам като другите? Може пък и от мене да излезе човек. Щом като овцата може от зелена трева да прави бяло мляко, защо и аз да не обърна колата? Да не съм по-долу и от овцата?

След полунощ се затътрих в казармата. Облякоха ме хората, нахраниха ме, почнаха да ми очукват ръбовете като на откъртен камък. Отначало се втурвах джаста-праста — да преваря другите, начело да изляза — или се мотаех на опашката. Наказанията се сипеха отгоре ми като тояги върху магарешки гръб. Полека-лека се поотърсих от наслоената ръжда и тръгнах в крак с другарите си. Забравих селските си кахъри. Но имаше тежки часове. Едвам преглъщах мъката си, когато другите получаваха писма и ги четяха с грейнали очи. През първата година никой не се излъга да ми драсне два реда. Тогава намислих да си напиша сам едно писмо. Наредих го, додето другите спяха, сложих го в плик и го пуснах, без да ме види някой. Получих го далеч в планината, където бяхме излезли на учение. Смаяха се другарите ми: значи, не съм от забравените. Но аз на никого не го показах, защото щяха да ми познаят почерка.

Девойката протегна ръка, хвана десницата на Тошката и я стисна. Тошката се учуди на себе си: защо не си дърпа ръката и му стана хубаво от топлината на моминската длан?

— На втората година ме преместиха на границата. Спечелих доверието, значи, щом като ме намират за достоен да пазя републиката. Пораснах в собствените си очи.

— И? — попита боязливо свинарката.

— Пазих я, доколкото ми стигаха силите. Не съм клинчил. Не съм ял народния хляб за оня, дето духа. Когато заловихме народните врагове — беше грозна буря. Валеше леден дъжд. Граничната река бучеше придошла. За да стигнем до мястото за наблюдение, ние с другарите си трябваше да прегазим буйната вода. Прегазихме я, но затънахме до гърдите и едвам се измъкнахме отвъд. Смятай какво е било! Цели осем часа мокри до костите. На разсъмване студеният вятър пресече дъжда на сняг. Пръстите на ръцете и краката ни помръзнаха. Вече не ги усещахме, когато се показаха диверсантите. Няма да ти разправям как еме ги гонили и заловили. Ще ти кажа само едно: когато ги откарахме в заставата и посегнах с ръце да поема канчето с горещия чай, не можах да го хвана, а го изтървах и врялата вода се разля върху обувките ми. Тогава паднаха всичките нокти на краката ми. Нищо! Пръстите ми бързо се оправиха. Един месец по-късно получих писмо от бай Ивана председателя. И пари ми беше проводил. Той ми писа, че цялото село се гордее с мене. Заплаках, когато го прочетох. А Марушка ми изпрати вълнени ръкавици с бележка, на която си беше написала името и селото.

— Топлеха ли ти?

— Никак.

— Защо?

— Защото не съм ги носил. Пазя си ги за спомен. Те ми са едничкият подарък от милата Марушка. Същия ден, когато получих ръкавичките, аз ѝ написах първото си писмо.

— Какво ти отговори Марушка?

— Тя ми отговори. . .

Тошката втренчи очи напреде си и почна да разправя надълго и нашироко за писмата на Марушка,

сетне доложи как веднъж, като слязъл по работа в казармата, войниците го показвали с пръст, наблегна, че е произведен сержант, описа как го е посрещнал Иван председателят, как го направили член, колко грозде смята да набере тая година неговата бригада от декар и как Иван председателят го прегърнал, както не го е прегръщал роднят му баща, пред цялото събрание и рекъл:

— На мене Тошката ми е сега дясната ръка в стопанството.

—. . . Такава е моята автобиография — завърши той и изведнъж се обърна към девойката, но тя беше отпуснала ръце на тревата и. . . заспала дълбоко. Гърдите ѝ се повдигаха леко и падаха. Розовите ѝ опръхнали устни едвам потрепваха. Изглеждаше, че е потънала в дълбок сън, макар че се преструваше на заспала.

— Заспала — рече Тошката огорчен, — аз, глупакът, разказвам ли, разказвам, душата си разкривам, а тя — нула внимание.

Свинарката го откара у дома си по тъмно. Нейната майка го посрещна като свой син. Подаде му трикрако столче да седне, наведе се над огнището и подкладе една тенджера, в която беше навирило крака вече сварено пиле с бяла кожа. Свинарката уж отиде да повика Марушка, но майката постла масата, наряза мерудийка на чорбата, дръпна тенджерата от огъня, а девойката я нямаше никаква.

Душата на Тошката почна да се стяга. Старата се завайка:

— Къде ли се дяна пустата му Марушка! Запиляла се е някъде и забравила гостенина. Дъще, къде си, дъще?

— Ида, майко — обади се гласът на свинарката.

Вратата на съседната стая се отвори и на прага се показа коларката: пременена, наредена, а в очите ѝ пак същите весели и дяволити пламъчета.

— Ама ти ли си била Марушка? — зина Тошката и си глътна езика.

— Тъй вярно, другарю сержант! — отговори Марушка, удари крак и дигна ръка към челото си.

В ОБЛАЦИТЕ

Едно момче тича по широкия път, който тече като река към оловните грамади на новия завод. Есенната мъгла е оскрежила оголените клонки на младите крайпътни дръвчета. Позлатени са нападалите листа под дръвчетата. Над разораните ниви трепкат сребърни паяжини. Някъде отвъд реката кукурига закъснял петел. Слънцето възлиза над цеховите покриви, над бетонните кули, над въздушната линия, по която се плъзгат вагонетки, и сякаш спира учуден поглед на сребристия строен комин, на чийто връх двамина строители полагат последния пръстен. Като звена на провесена желязна верига са стъпалата на стълбата. Те намаляват, намаляват и стигат най-горе.

Момчето тича презглава. То е гологлаво, с ватирана шарена риза, презрамки, къси гащета, вълнени чорапи и бели гуменки. Русата му косичка е близната над челото. Тъй кравите ближат своите любими теленца. Момчето стиска в ръката си един сгънат вестник, хвърчи към завода и нищо не вижда. Бузите му са заруменели, ушите — алени. Един стар пес с провлачена рунтава опашка се задава отсреща, захапал оголена животинска кост. Той тепа по утъпканата пътека на коларите и пешеходците. Отнася плячката си в кучешкото скривалище. Очите на малкия човек го съзряха. Малкият човек дори спря за миг, пое си дъх, размаха вестника и извика:

— Хей, куче, бау-бау!

Песът извърна очи към зачервения предизвикател, изломоти нещо на своя кучешки език и равнодушно продължи пътя си.

Момчето се втурна отново и без малко щеше да се намери под колелата на един тежък камион, който забуча застрашително, но опитният водач завъртя кормилото, моторната кола се отклони настрани, описа широка дъга и отмина с гневно пращене. Шофьорът подаде глава от кабината си и се закани с пръст към малкия, но той отмина, без да се обърне. Дори не се изправи на пръсти да надникне през прозорчето на пазачницата и да каже добър ден на добрия чичо Илия, който го пускаше в завода без лична карта, а префуча покрай широко отворената желязна врата и кривна надясно към високия комин. Гуменките му затънаха в едрозърнестия мраморен пясък на страничната пътека.

Когато стигна до комина, малкият бегач изви главичката си нагоре, отправи очи към пепелявото небе, размаха дясната си ръчица с вестника и извика:

— Таткооо! Таткооо!

Гласчето му беше трепкаво, ярешко.

Заводският комин беше устремен мощно нагоре като възправено гигантско оръдие, готово да поздрави облаците и звездите с топъл дъх наместо със смъртоносен снаряд. Като орли, долетели от планинските чукари, бяха кацнали двамата строители. Те се движеха, пипаха нещо, но детският глас не стигаше до ушите им. Дълго врещя момчето като яренце.

— Ох, татко, не се обаждаш! — рече малката руса главичка и се нацупи, готова да заплаче. Големите й очи дори овлажняха, дясното краче тропна сърдито, но тя си спомни, че е глава на мъж, и не позволи на сълзите да се търкулнат по заруменелите като узряла праскова страни. Русата главичка реши просто и бързо да се изкачи горе към облаците, тъй както може да стори само едно дете, което не се бои от нищо.

И като сгъна вестника още надве и го мушна под

стегнатите презрамки на гърдите си, момчето стисна с двете си ръце горното стъпало, прегъна крачетата си, изпъшка, намести ги върху долното и се изправи. Протегна десницата си и хвана студеното желязо на още по-горното стъпало. Като охлюв почна да пълзи по комина. Ето че долу, в дълбочината, останаха белите пътеки, които лъкатушат между цеховете, лехите, поръсени с ранни димитровчета, покривите на постройките, вагончетата на тесно-линейката. Един работник с ръце в джобовете, захапал угаснала цигара, загледа катеричката, която щурмуваше облаците, и извика тревожно:

— Къде се катериш бе, мушморок?

— При татко — отвърна момчето и се прехвърли още по-нагоре.

— Какво ще правиш там?

— Ще му кажа нещо много важно. Не ми губи времето с въпроси.

— Я го виж ти! — поклати глава работникът. — Само дано не му отмалеят ръчиците. Слушай, Пешка, спирай често да си почиваш и гледай само нагоре. Нагоре гледай, момчето ми, защото погледнеш ли надолу — ще ти се завие свят и ще паднеш!

— Добре, чичо Макавей, аз ще гледам само нагоре — отвърна малкият катерач и спря да си поеме дъх.

Още на три пъти той спира, додето наближи желания връх. Очите му бяха устремени все нагоре. Шумът на фабричните мотори почна да глъхне. Далечен стана техният грохот. Облаците на небето бяха бели като крила на огромни птици. Ето го последния пръстен. Като златна ябълка се показа над най-горния ръб главичката на смелото момче. Бащата, стъпил върху площадката, побледня изведнъж като платно, изтърва чука си и преди да съобрази какво се е случило, протегна силните си ръце и сграбчи малкия под мишниците. Дигна го нагоре и притисна до гърдите си. Смъртно изплашен, той едва можа да продума:

— Всичко. . . само това не съм очаквал от тебе.

Малкият се отпусна, седна в краката му, задиша често и като се отмори, рече:

— Татко, не искам да ми се караш, защото ме изпрати мама. Тя ми каза: «Тичай, Пешка, първи да честитиш на баща си!»

— Какво има? — попита бащата озадачен.

— Ти, татко, не знаеш какъв си, кажи си правичката, че не знаеш.

— Признавам: не знам.

Малкият се изправи и дигна пръстчето си нагоре:

— Ти, татко, си герой. . . получаваш орден — златен.

— Какво? — извика бащата.

— Чети тука!

Пешката разгъна вестника и сложи пръстчето си тъкмо върху онова място, където беше напечатано името на баща му.

От гърлото на комина се показа брадясалата глава на чичо Марин. Ей че е смешен този чичо Марин, молива си все на ухото държи, но очите му са винаги засмени. Като видя Пешката горе, чичо Марин си глътна езика.

— Що щеш тука, Петрушка?

Изумен до немай-къде, помощник-майсторът на високите комини почна да си трие очите.

— А ти, чичо Марине, получаваш орден на труда.

— Какво? — на свой ред извика чичо Марин.

— Златен орден, блазе ти.

Чичо Марин избърса очилата с престилката си, намести ги над носа си, надвеси се над вестника, прочете указа за наградите, замига малко уплашено и загледа Пешковия баща в очите. Майсторът на високите комини протегна ръка и двамата си стиснаха десниците силно и сърдечно, без да си продумат нищо.

— Гледай ти какво са направили! — продума чичо Марин. — Сега какво ще правим?

— Нищо — отвърна Пешковият баща, — ще си продължим работата. А Пешката ще смъкнем долу. Ти, Марине, като слезем, ми напомни да отсека

една жилава пръчка, да му нашаря хубавичко гърбенцето, задето се е качил без мое позволение. Довечера. . .

— Довечера — подхвана думите му бай Марин — ти и кака Рада ще ми бъдете на гости, получих от нашия край една зарзалийка — само за голям ден.

— Напротив, довечера сте у дома, по-нашироко.

— Майсторе, тука вече няма да те слушам.

— Мама вече подгони зеления петел — намеси се Пешката, — но тя без мене не може да го хване. Чичо Марине, елате първо вие у дома, а утре вечерние ще дойдем у вас.

— Правилно — рече бащата, — Пешката е умна главичка. Хайде, Пешка, влизай в сандъка да те спуснем като тухла от облаците на земята.

— Не искам да слизам — почна да се опира облизаната руса главица. — Тука е много хубаво. Всичко се вижда. Моля ти се, татко, нека постоя малко. Ей че голяма земя! Всичката тая земя наша ли е?

— Наша, ами. И равнините, и планините, и реките — всичко е наше.

— А мечките в гората?

— И те са наши.

Малкият замислено втренчи очи към тъмносиния планински масив, проснат на земята като огромен облак, пронизан от снежни върхове.

— Татко бе, онова там, голямото, облак ли е?

— Голямото ли? То е великата Рилска планина. По-голяма от нея на Балкана няма.

— Как се казва най-високият й връх?

— Мусала, чедо.

— А отвъд планината какво има?

— Там е границата, където стоят на стража граничарите с автомати. Пазят.

— Какво пазят?

— Земята ни, нашия мирен труд, нашите плодни равнини, нашите многобройни заводи, житниците и стадата ни пазят.

— От кого бе, татко?

— От подпалвачите!

— Кои?

— Ония, дето искат да подпалят нова война, да нахлуят в родината ни, за да ни заробят и да ни сринат селата, градовете, заводите. Комина ни искат да съборят!

— Искат, но аз съм тук! — извика чичо Марин, изправи се с целия си ръст — голям и снажен, цялото небе задръсти — и дигна черния си юмрук. — Нека само посмеят.

«Виж го ти какъв е силен и грамаден чичо Марин — помисли си малкият. — Наистина зад неговия гръб можеш спокойно да играеш и да растеш.»

Но в тоя миг Пешката усети, че коминът леко се полюлява — ту наляво, ту надясно, тъй както се полюлява тополата с гнездото на птиченцата, които изхвръкнаха през лятото. Полюлява се, а няма вятър.

— Ах — уплашено замига Пешката, — люлее се!

— Кой? — попита бащата.

— Коминът.

— Усети ли го?

— Усетих го. Ей сега ще падне.

— Никога. Комините, издигнати от баща ти и чичо ти Марин, са по-яки от стомана. Но стига толкова, хайде слизай, че ни пречиш на работата. Отивай да хванеш зеления петел!

Пешката, поуплашен от люлеенето на комина, на драго сърце направи крачка към металната клетка на подемника и се намести в нея. Преди да го спуснат, той се обърна към помощник-майстора:

— Чичо Марине, дай си ухото!

Чичо Марин се наведе и малкият му прошепна:

— Не му напомняй за пръчката! Нали обещаваш?

— Добре, Петрушка — засмя се чичо Марин и го помилва по меката златиста коса.

Синджирът скръцна. Пешката увисна във въздуха, залюля се и почна бавно да слиза надолу.

— Довиждане, татко! — затрепка гласецът на малкия в клетката и заглъхна надолу към земята, където боботеха машините на заводските цехове.

ТУНЕЛЪТ ГО ВИКА

Казвай, Мехмедчик! — рече Душко и се наведе над чинията си. Натопи лъжицата.

— Ти, Душко — започна Мехмед Караосманов, — си мой най-добър приятел. Джан аркадаш. От брат ми стана по-близък. На тебе ще ти кажа всичко, знам, че ще ме разбереш.

— Началникът знае ли какво си решил?

— Казах му одеве.

— А той?

— Нищо. Попита ме: «Ти, Караосманов, защо искаш да ни оставиш?» Тъй ми каза, а пък аз му рекох: «Времето доде, другарю началник, да се разделим.» А той поклати глава: «Не е дошло още. На средата сме, Мехмед. Додето не продъним планината, ние оттука няма да мръднем. Нас народът ни е натоварил да прехвърлим през тунела водата на Черното езеро отвъд планината, за да се уголеми оная река, която ще дава ток на селата и ще пои милиони коренчета в равнината.» «Аз тази работа я зная, другарю началник!» — рекох му. «Тогава защо си тръгваш? Да не би някой тука да те е наскърбил?» «Никой не ми е казал противна дума.» «Или ти хлябът не стига, или парите, които ти плащаме, са малко?» «Аз през живота си не съм ял такъв хляб, какъвто намерих тука, и никогаж не съм вземал наведнъж толкова пари, колкото ми начете вчера касиерът.» «Тогава какво става с тебе?» — позачуди се началникът, но аз му разправих, че ме боли сърцето за у дома, че ми е станал тесен тунелът, че съм се замо-

тал като пате в кълчища, че сънят ми не е сън и хлябът не ми се услажда, пък и работата взе да не спори.

— А той? — дигна очи Душко от празната си чиния и погледна другаря си. — Яж, че ще ти изстине чорбата!

— Той ме отпусна: «Ние никого тука насила не задържаме. Който не ще при нас, нека върви на друго място. Навсякъде в републиката има работа за оня, който смята с труд да си изкарва хляба.» Хубаво ми го каза нашият началник. Той. . .

— Я ми кажи — пресече го Душко, — какво си намислил да правиш?

— Аз ли? Че какво мога да правя? Не знам, но е време да помисля за себе си. Нали съм човек. Смятам най-напред с парите, дето ги събрах през двете години, откак съм на работа тук, да си подредя къщата. Ще си отградя една голяма кошара и ще я напълня с овце от ония белите, с дългите опашки, дето се влачат по тревата. Челата на моите агнета ще бъдат къносани с червена боя — всички да ги познават. А на овена ще окача един такъв звънец, че като дрънколи, цялата гора да весели. И който го чуе, да каже: Там пасе стадото на Мехмед Караосманов!

— А бе, Мехмедчик, тебе не ти ли стана ясно накъде отива светът? Хората от хиляди села вече прибраха стадата си в общите овчарници, а ти отсега натъй си тръгнал мандраджия да ставаш, свое масло да биеш, свое сирене да вадиш, сиромашки кожи да дереш. Водата тече надолу, а пък ти искаш да я зашепиш и да я върнеш назад.

Мехмед се начумери и рече тихо:

— Кошарата не е за мене.

— А за кого?

— За момичето ми.

— Какво момиче? За пръв път чувам.

— Имам си на село едно Рубие. Ей, Душко, похубава жена от нея няма на света! Ако щеш, вярвай. Очите ѝ — хрущелки череши. Хем черни, хем горят. Ние с нея заедно сме пораснали от мънички.

Под едно чергило лятно време сме обикаляли полянските села. Нейният баща не правеше паламарки като моя, но беше голям майстор на диканите. Цепеше кремъните и не оставяше диканя неподкована. От ония години, когато заспивахме по кърпищата покрай огньовете върху коленете на бащите, се имаме ние с Рубие. Като се поотърсих, старият ме глави за чобанин у един чорбаджия, а пък Рубие му стана ратайкиня. Няма да забравя как вечерно време тичаше насреща ми, поемаше новороденото агънце и почваше да си го милва. А пък как играеха ръцете ѝ, когато се наведеше да издои някоя овца! Чорбаджията имаше голямо стадо, каците в зимника му бяха пълни със сирене, но в пастирската ми торбичка сутрин спущаха само една суха порязаница и две глави лук. А когато един вълк грабна овца от стадото ми, той ме съсипа с дряновицата. В овчи кожух ме е увивала старата, докато се съвзема. Напуснах го и залових бащиния занаят. Почнах да дълбая паламарки. По четиридесет съм ги майсторил на ден. Но хората престанаха да ги търсят. Чуден свят! Ония от равнината ги не щат. А по горните села колко са жътварите, дето жънат на ръка! Тогава чух за тунела. На тръгване не се видяхме с Рубие. Тя беше заминала да бере ябълки в Куртово Конаре. Тъкмо се беше източила — седемнайсетгодишна тополка. Ако щеш, вярвай. Веднъж, като я попитах накъде я тегли сърцето ѝ, тя ми каза:

— Мене ми дай овце да доя, агънца да отглеждам!

Запомних думите ѝ. Ще ѝ дам аз на тази Рубие цяла кошара с агънца. Нека ѝ блеят от сутрин до вечер, нека им върже герданчета на шията.

— Ратайкиня ли смяташ да я направиш?

— Каква ти ратайкиня — ще се оженя за нея!

— Да ти е честито! — избухна Душко. — Ние тук сме се запретнали да преборим тая голяма мечка — планината, — нямаме време дъх да си поемем, а бригадирът ни си дига чуковете и отива веселба да прави. Ако всички бяха с твоя ум — нашият на-

род щеше до ден днешен да носи само цървули, с боровина да си свети нощем и да вършей с кремъклия диканя.

— Защо се лютиш — кротко рече Мехмед, — какво съм ти направил? Да бяхме пили по една гроздanка от мене!

— Не ща — стана Душко и почна да отърсва трохите от памуклийката си.

— На изпроводяк?

— Не ща, ти казвам! Не чу ли камбаната! Нашата смяна влиза в тунела.

С бързи крачки Душко тръгна към тунела и се метна върху последната вагонетка на влакчето, което се намъкваше в каменната пещера като дъждовник.

— Какъв юнак е този Душко! — поклати замислено глава Мехмед. — Всичко му лепне. Лопатата хвърчи в ръцете му. Най-бързо той пълни вагонетките. Никой не може да зарежда като него експлозива и да намества тъй майсторски тунелните подпори. Лани, когато захванаха да пропадат пластовете, ако не беше той — камънаците щяха да ни изпотрепят. . . Колко пъти съм им казвал него да направят бригадир!

На другата сутрин Мехмед Караосманов нарами торбичката, в която беше прибрал някогашните си вехти гуменки, продънените си потури, чобанския пояс, и си тръгна. Самият началник на участъка дойде да го изпрати. Пенка, димитровградската крановичка, която сега работеше на подемника, тъкмо наливаше щерната на горната вагонетка с вода. Тя ахна, като узна, че бригадирът Мехмед, когото ограмоти през зимата и шах го научи да играе, напуща тунела. Искрящите ѝ очи изведнъж потъмняха. Тя прехапа устни и студено подаде ръката си. Мехмед я стисна, но не посмя да я погледне в очите. Душко сподави досадата си, разтвори ръце и го прегърна. Той го беше обикнал от сърце. Две години рамо до рамо блъскаха планината. И леглата им бяха едно до друго. Мехмед скочи върху платното на

вагонетката. Пенка даде път. Вагонетката тръгна надолу към провалията. Извил очи нагоре, Мехмед гледаше изпращачите. По едно време се досети, сне каскета си и го размаха. И колкото по-надолу се спускаше, толкова ставаше по-мъничък. Двата подемника се срещнаха насред път и се разминаха. Най-долу Мехмед намаля колкото едно врабче.

— Отиде си нашият Мехмедчик! — въздъхна крановичката. — Я го видим, я не.

— Нищо не се знае — рече инженерът. — Който е дишал юнашкия въздух на тунела и пил наша ледена рилска вода, не ще намери сили да ни забрави. Ние имаме такава пословица: «Ерген, който е ял гулени от Панега — ще се ожени за луковежденка.»

— Той беше работник на място — поклати глава Душко. — За две години надмина всички ни. Лани, когато се строполи тунелът, ако не беше той да намести подпорите — не знам какво щеше да стане с нас.

Духна есенният вятър и отбрули почервенелите листа на дивата круша, склонена току над Пенкината телефонна кабинка. Крановичката се загърна в кожухчето си, потрепери и рече:

— Не знам защо ми стана изведнъж студено!

*

Минаха два, минаха четири месеца. Отколе бяха побелели високите планински върхове. И големите орли, които безмълвно седяха, накацали по голите скали над Черното езеро, се запиляха някъде. Душковата бригада потъна още по-дълбоко. Подземните «топовни» гърмежи не спираха. Крановичката Пенка, забулена с мек топъл шал, загърната в кожухчето си, нахлула плъстени ботушки, които добри приятели ѝ изпратиха от самата Москва, продължаваше да спуща вагонетката с водата и да из-

мъква втората, натоварена с чували хляб, кошове ябълки и динамит за тунела.

Веднъж, когато долната вагонетка на подемника наближи, тя се наведе по стар навик да види какво са натоварили ония отдолу. И видя някакъв човек, опрял гръб върху един от кошовете, седнал върху пода и мандахерца краката си.

— Кой ли е пък този? Инженерът строго заповяда никой да не стъпва на подемника, защото по желязното вече има скъсани нишки. Ако стане нещо, кой ще отговаря? Хей — викна Пенка, ядосана и нетърпелива, — кой ти позволи да сядаш в подемника? Не ти ли казаха, че е забранено?

— Казаха ми — стресна се и изви нагоре глава пътникът.

Пенка ахна, плесна с ръце и краката ѝ се разтрепераха.

— Мехмедчик! — викна тя. — Що щеш тука, Мехмедчик?

— Върнах се — изправи се гостът и пъргаво скочи на земята.

— Ами — боязливо почна Пенка — невястата?

— Невястата — махна с ръка Мехмед — я остави. Мене гледай.

— Я — нацупи се Пенка, — че какво пък ще те гледам! Ти ми отговори най-напред защо не дочака камиона, а си се качил на подемника. Кой ти позволи?

— Казаха ми, че камионът щял да тръгне подир два часа, а на мене търпилото ми не търпеше. Коя смяна е в тунела?

— Твоята — извика Пенка и кой знае защо, се засмя високо.

Зимният вятър измете като с невидима гигантска метла облаците и на чистото синьо небе се показа русата глава на слънцето. Пенка сподири с очи Мехмедчика, който закрачи по снежната пътека към затрупания с преспи дом на работниците. Очите ѝ почнаха да искрят като току-що наточено

карабунарско вино. Тя разкопча кожухчето си и промълви:

— Горещо ми стана. . .

— Казвай, Мехмедчик — бутна го с лакът Душко вечерта, когато си легнаха в затоплената обща стая.

Мехмед започна шепотом, за да не пречи на другите да спят.

— Къде нас пристигнаха щъркелите и лястовиците. В гората бълбукат бистри вадички. Завчера, като завръщах стадото, набрах една китка кокичета — за Пенка, — но ме е срам да ѝ ги дам. Моля ти се, предай ѝ ги от мене — за нея.

— Нищо не разбирам.

— Какво има тука за разбиране? Като се прибрах в село, заварих старата при брата. Моят брат я гледа като писано яйце. Тя ми се зарадва до немай-къде, обърса си очите и ме попита за дълго ли съм се върнал. Аз ѝ отговорих — завинаги. «Ами какво ще правиш тук?» — рече ми. «Овчарлък — отговорих, — напечелих пари за едно стадо.» «А кой ще ти дои овцете?» «Как кой, ами Рубие?» Тогава мама поклати тъжно глава: «Закъснял си, рожбо! Птичката откога е изхвръкнала през отворения прозорец.» Като ми рече тези думи, сякаш нож заби в сърцето ми. Разбираш ли ме, Душко, моята Рубие влязла в текезесето. Доярка станала. Покрай нея се усукал някакъв звеновод и тя го харесала. Много ме заболя сърцето, но като разсъдих, рекох си: не е крива Рубие. Никога не съм ѝ казвал, че искам да я правя моя жена. Срамувах се да ѝ кажа. Не зная защо, си бях втълпил, че тя чете по очите мислите ми, защото е най-умното момиче. Но клонът, на който бях стъпил, се пречупи.

Мехмед дълбоко и тежко въздъхна. Помълча малко и продължи:

— Отвисоко паднах, затуй се натъртих здравата. Две-три недели ходих като замаян. Сетне купих стадото, нали не мога без работа. Щом времето поомекна, поведох овцете към полето, но ми беше грозно. Жалба ме налегна за тази планина. Все за тукашните другари съм мислил и деня, и нощя: докъде сте пробили, все нашата ли бригада води хорото, вечерно време с кого играе Пенка на шах. Накъсо казано, тунелът почна да ме вика. И не можах да одържа. Спогодихме се с кооператорите да им продам овцете на двайсет и девети, а на първи, както виждаш, лежа до тебе. Кого направиха бригадир?

— Мене! — отвърна едва чуто Душко.

— Винаги съм смятал, че тука в планината има умни хора.

Някой сърдито изпъшка, протегна ръка и щракна ключа. Угаси лампата.

— Лека нощ, Мехмедчик! Добре ми е, щом си пак до мене!

— И на мене! — отвърна Мехмед. — Ти си ми джанкардаш.

СЪДЪРЖАНИЕ

Пролет 45
Ръж 51
Гергьовски огньове 56
Куршуменото кладенче 60
Змей 66
През прозореца 71
Окрелчето 74
Гробът го вика 80
Паричката 87
Молба 95
Слепият гъдулар 98
Имане 105
Орли 114
Най-милото му 119
Дядо Божиловата надежда 123
Меча шуба 129
Сиромах Пейчо 133
Поточето пресъхна 138
Вихрушка 144
Черната порязаница 152
Росенският камен мост 157
Сеитба 165
Сватбата на Момчила 171
Лъжовен свят 183
Нашенци 196
Иван Кралев 218
Хан Татар 229
Ловецът и яребицата 241
Струна 245
Каменното момиче 254

Братя 260
Манастир 268
Виелица 277
Сърна 282
Преселници 291
Лазар Кривия 296
Гост 303
Вълча пътека 318
Кремена 324
Соколова нива 330
Иван Черния 335
Гранит 340
Народни момчета 347
Бай Рожен Каменов 357
Петър Дълбокия 363
Очи черешови 370
Златуша 377
Топла долчинка 384
Отбойна стена 390
Марушка 397
В облаците 410
Тунелът го вика 416

Редактор Симеон Султанов

Художник Величко Койчев
Худ. редактор Елена Маринчева
Техн. редактор Ветка Гуджунова
Коректор Славка Иванова

Формат 84/108/32; тираж 8,000 екз.; печатни коли 26·75; издателски коли 20·33 ; л. г. IV; поръчка № 123/1962 г. на издателство «Български писател»; дадена за набор на 14. IX. 1962 г.; излиза от печат на 31. X. 1962 г.; цена 1·47 лв.

ДПК «Димитър Благоев» — София